

Ги де Мопассан

АЗИЗИМ

Роман

Иброҳим Гафуров таржимаси

ТОШКЕНТ

Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1987

АЗИЗИМ

БИРИНЧИ ҚИСМ

I

Жорж Дюруа беш франқдан қолган қайтимни кассир аёлдан олди-да, ташқарига йўнали.

Унтер-офицер бўлиб юрган чоғларида гидек қаддини гоз тутган гоятда хушқомат бу одам у ёқ-бу ёғини тузатган бўлди, одати бўйича мўйловларини азamatларча бураб қўйди-да, залда орқайинроқ ўтириб қолган хўрандаларга бир чимрилиб қаради, унинг қарашлари ўлжа пойлаган қиргийники каби ўткир, кўркам қадди-қоматига мос эди.

Хотинлар уни кўргач, бошларини кўтариши. Эрлари билан бирга ўтиришган учта хотиннинг биттаси сочлари паришон тўзғиган, пала-партиш кийининг, бошидаги шляпасини чанг босган, эгнидаги кўйлаги қийшайиб кетган ўрта ёшлардаги музика муаллимаси бўлиб, қолган иккитаси шу арzon ошхонанинг доимий мижозларидан эди.

У кўчага чиққач, энди нима қилсан экан, дегандай ўйланиб тўхтаб қолди. Бугун йигирма саккизинчи июнь; биринчи числогача киссасида атиги уч франк қирқ сантим пул қолиби. Бунга икки марта тушлик қилиш мумкин, лекин унда нонуштадан маҳрум бўлади, ёки икки марта нонушта қилса, тушлик қилмаслиги керак бўлади. Қайси бири хуш келса, бу ёғи ихтиёринг. Нонушта бир франк ўн сантимга тушади, тушки овқат эса бир яrim франк туради. Мабодо пешинда овқатланишдан воз кечилса, унда бир франк йигирма сантим тежалади: бунга яна икки маротаба кечқурун нон билан колбаса ейиш ва бульварда икки кружка пиво ичиш мумкин. Пиво уни анча чиқимдор қилиб қўйса-да, лекин оқшом чоғлари у ўзини ана шу бирдан-бир лаззатдан маҳрум қилолмас эди. У нотр-Дам-де-Лорет кўчасидан юриб кетди.

Бир замонлар гусар либосида қандай юрган бўлса, ҳозир ҳам унинг қадамлари шахдам эди: у қўкрагини баланд тутиб, оёқларини ҳозиргина отдан тушган кишидай кериб ташлар эди. У кўча тўла одамлар орасидан ҳеч кимни бир пулга олмай ўтиб борар, ўткинчиларни елкалари билан

туртар, бирорвга йўл бўшатмасди. Анчагина уринган цилиндрини чаккасига дўндириб қўндириб олган, пошналарини ерга тақиљлатиб урар, ўзини хашаки одамлар ичига тушиб қолгандай ҳис қилиб бораётган бу шоввоз солдатнинг димоғидан қурт ёғарди. Унинг бутун юриш-туриши, важоҳатидан ҳамма нарсага — уйлар, одамлар, шаҳарингга тунурдим деган маъниони уқиши мумкин эди.

(Олтмиш франқка сотиб олинган шу арzonгиа костюмда ҳам у ўзини олифта, пўрим қилиб кўрсата олар, гарчи унинг бу пўримлигига ноchorлик, тийиксизлик аломатлари зоҳир эса-да, барибир пўрим — пўрим-да. Унинг баланд кўркам жуссаси, тўғри қилиб тараалган жингалак мalla сочлари, лабларидан гуркираб чиққан шоп мўйловлари, тешиб юбораман дегандай ўткир ва тик боқадиган тиник мовий кўзлари — булар барчаси бульвар романларида тасвирланадиган хотинларни йўлдан урадиган суюқ одамни эслатиб турарди.

Парижда ҳаво етишмайдиган дим ёз оқшомларидан бири эди. Шаҳар баани ҳаммомнинг иссиқхонасига ўшаб қолган, одамнинг нафаси қайтар, қора тер босарди. Оқава сувлардан ачимсиқ, бадбўй ҳид кўтарила, уйларнинг пастки қаватларидан, ошхоналарнинг пастак дарчаларидан ювинди, чиқиндиларнинг сассиқ иси анқирди.

Уй қоровуллари устки кийимларини ечиб ташлаб, дарвозалар олдида қажава курсиларда чекиб ўтиришарди, уларнинг олдиларидан оёқларини зўрга кўтариб босаётган ўйловчилар судралиб ўтиб боришарди.

Жорж Дюруа бульварга етгач, яна тайсалланиб тўхтаб қолди. Унинг Елисей мадонларига, Бульон ўрмонзорларига боргиси, дараҳтзорлар ичига салқинлаб юргиси келар эди. Бироқ кўнгли яна бошқа бир нарсани ҳам тусамоқдайди — у маҳбубалар билан бирга бўлишини истарди.

Лекин бунга қандай эришмоқ керак? Буни у билолмас, лекин мана, уч ойдирки, шундай бир учрашув бўлишини муштоқлик билан кутади, ҳар куни кутади, ҳар оқшом кутади. Яна шуниси ҳам сир эмаски, хушсурат, тили ширин бу одам онда-сонда бир чимдим-яrim чимдим ўпич олишга ҳам мусассар бўлиб қоларди, бироқ унинг тилагани бу эмасди, у бошқачароқ нарсани хаёл қиларди, баланд дорга осилгиси келарди. Ҳамён эса қуп-қуруқ, бироқ ишқибозликнинг бу билан иши йўқ, кўча хотинлари бурчак-бурчакдан туриб, «Мен билан юрсанг-чи, барно йигит!»— деда шипшигани ва унга баданини теккизиб ўтган дамларда унинг юраги беҳол суст кетарди. Лекин уларга эргашгани юраги дов бермас, чўнтағи қуруқ эди. Бунинг устига

У ҳамон бошқачароқ бир нарсани, азият чекиброк әриши-
диган бўсаларни интизор кутар әди.

Шундай бўлишига қарамасдан, у енгилоёқ қизлар кўп
тўпланидиган жойларда — улар қатнашадиган баллар, рес-
торанлар, кўчаларда кезишни, улар орасида ўралашиб
юриши, улар билан сенсираб гаплашиши, улар сепган
ўтирип атилар исини тўйиб искашни, улар билан бирга
бўлишини ёқтиради. Нима деганда ҳам булар хотин зоти-
дан әди, улар севги, ишқибозлик учун яратилган хотинлар
әди. Ўулардан у аёлманд эркаклар сингари нафратланиб
ўтирасди.

У Мадлен ибодатхонаси томонга юрди ва иссиқдан
бехол бўлган одамлар ичига қўшилиб кетди. Кафелар кўча-
гача одам билан лиқ тўлиб кетган, витриналарнинг ёруғ
чироқларида ичкарида ўтирганлар шундоқкина кўзга таш-
ланиб туришарди. Ўтирганларнинг олдиларида чорси, айла-
на столлар устида қизил, сариқ, кўк, қўнгир тусли мулавван
ичимликлар билан тўла қадаҳлар тураг, графинларда эса
ажиб тиник сувлар ичидаги муз парчалари ярқираб кўринар-
ди.

Дюруа қадамини секинлатди — унинг томоги қақраб
кетганди.

Езинг дим кечаларида одам қаттиқ чанқайди, лоҳас
бўлади, у ташна бўлиб кетганидан ўзини behol сезди,
бўғзида муздек пивонинг ажиб таъмини хаёлан туйиб,
тамшаниб қўйди. Бироқ мабодо ҳозир икки кружка пиво
ичса, эртага очдан ўлмаслик учун ейиладиган кечки овқат-
дан ҳам маҳрум бўлади. Ой охирида оч қоладиган кунлари-
ни у яхши биларди.

«Соат ўнгача чидайман, кейин Америка кафесида бир
кружка ичаман,— деб ўйлади у.— Жуда ҳам томофим
қақраб кетди-е!» У столлар атрофида ўтириб ташналигини
босаётган, қўнгли қанча тусаса, шунча ича оладиган одам-
ларга қараб борарди. У кафеда ўтирганларга тик масха-
раомуз нигоҳ ташлар, уларнинг юз ифодалари, энгил-бош-
ларидан ёнларида қанча пуллари борлигини чамалаб кў-
рарди. Шунда унинг кўкрагида маза қилиб ўтирган
ушбу жанобларга нисбатан газаб жўш уриб кетарди. Улар-
нинг киссаларини ковласанг, олтин, кумуш, мис, борингки,
истаганингча танга топасан. Ўрта ҳисобда ҳар бирининг
пули икки луидордан кам эмас, қайси кафени қарама,
ҳозир камида юзтадан одам ўтирибди: икки луидорни юзга
кўпайтирасак, тўрт минг франк бўлади! «Ифлослар!»—
дека тўнгиллади у белини ўйнатиб қадам ташлаб бораркан.
Бу афандилардан биронтаси кечаси қоронғи кўчаларда со-

биқ унтер-офицерга йўлиқиб қолса борми, сира иккиланиб
ўтирасдан унинг бўйини қайириб ташлаган бўларди, у
ҳарбий машқлар пайгида қишлоқларда товуқларнинг калла-
сини мана шундай қилиб қайириб ташлайверарди.

Бехосдан Диоруанинг эсига Африкада, жаңубий Жазоир-
нинг хилват қалъаларида кечирган йиллари тушиб кетди.
Бу ерларда у араб хонадоиларини кўпинча қийратиб шип-
шийдам қилиб кетаверарди. Ўир воқса эсига тушиб кетиб,
баттол жилмайиб қўйди: ўшанда улед-алан қабиласидан
учта араб нариги дунёга равона бўлди, ўртоқлари билан
йигирмата товуқ, иккита қўй, тилла тангаларни қўлга ту-
ширишди, бунинг устига ярим йилгача мазах қилиб кулиб
юришди.

Ушанда бу ишнинг айбдорлари топилмади,— уларни
жон қуидириб қидиргандарни ҳам йўқ,— ахир араб деганин-
гиз ҳам қаёғини ўгириб қараманг, солдатнинг қонуний
ўлжасидай бир нарса-да.

Парижда эса, ундай эмас. Ёнингда қилич, қўлингга
револьвер ушлаб бемалол қароқчилик қиломайсан, ҳуқуқ-
пукъ деб бош оғриғи қилишади, ўзингни эркин сезол-
майсан. Тобе мамлакатда юриб бутунлай бузилиб кетган
собиқ унтер-офицернинг эски ҳиссиятлари жунбишга кирди.
Рост, қанчалар баҳтиёр эди у пайтлар. Негаям саҳрони
ташлаб бу ерларга қелди! Афсус! Аммо у, бу ерда ишларим
юришиб кетади, деб умид қилганди. Оқибатда эса... оқибат
мана нима бўлди!

У оғзи қанчалар қақраб кетганини билгиси келгандай
тилини такиллатиб танглайида айлантириди.

Холдан тойган одамлар эринчоқлик билан унинг икки
ёнидан ўтиб боришар, у эса қаршидан келаётгандарни
туртиб-суртиб, шўх хиргойи қилганча ҳуштак чалиб ўзига
ўзи гапириб борарди: «Ҳайвонлар! Яна бу ҳафтафаҳмлар-
нинг ҳаммаси пулдор бўлганига ўласанми!» У туртиб ўтган
эркаклар сўқинганча нари кетишар, хотинлар эса унинг
орқасидан «ўл-е, сурбет!»— деб қолишарди.

У Водевиль олдидан ўтиб, Америка кафеси қаршисида
тўхтади. Ташиналик уни адойи тамом қилиб қўйганидан,
кириб пиво ичиб чиқсаммикин деган хаёлга борди. Лекин
бир қарорга келишдан олдин кўча саоатининг кафтгирига
қаради. Гўққиздан чорак ўтганди. У олдига пиво келти-
ришлари билан шартта сипқориб ташлашини яхши билади.
Айтгандай, соат ўн биргача сабил қолгур вақтни қандай
қилиб ўтказса экан?

«Мадлен ибодатхонасигача секин бориб, яна шошмасдан
қайтиб келаман», деди у ўзига ўзи.

Онга майдонининг чорраҳасида у тўладан келган йигитга дуч кечди, кўзига танишдай, уни қаердадир учратгандай бўлади.

Хотирасини титкилаганча ўзича тўлдираб унинг орқасидан эргашибди:

— Жин урсин, қаерда қўришган эканман-а, бу нусха билан?

У тозаем бош қотирди, шунда бирдан хотираси ялт этиб ёришиб кетди, бояги йигитни у гусар лиbosлари кийиб юрган ёш йигит қиёфасида кўз ўнгига келтирди, у пайтлар бунчалик семиз эмас эди.

— Ие, бу ахир Форестъенинг ўзи-ку! — қичкириб юборди Дюруа ва уни қувиб стиб, елкасига бир тушириди.

Йигит орқасига ўгирилиб қаради-да:

— Хизмат, афандим? — деб сўради.

Дюруа кулиб юборди:

— Мени танимаяпсанми?

— Йўқ.

— Жорж Дюруа, олтинчи гусар полкидан.

Форестъе унга қўлларини чўзди:

— Сенмисан, оғайни! Яхши юрибсанми?

— Жуда ҳам яхши, ўзинг-чи?

— Мен ҳам, ёмонмас, тузук. Менга қара, қўқрагим худди патак босиб кетгандай йилнинг олти ойини йўталиб ўtkазаман. Францияга қайтиб келганимга мана, тўрт йил бўлаётиди, Буживаледа бир томогим оғриганча ҳалигача тузалмайди.

— Буни қара-я! Лекин ўринининг яхши.

Форестъе қадрдан ошинасини қўлтиқлаб олди-да, ўзининг касали, врачларнинг берган маслаҳатлари, иш билан қаттиқ банд бўлиб қолиб уларнинг айтганларини қиломаётгани ҳақида гапира кетди. Унга қиши фаслини жанубда ўтказинг деб маслаҳат беришибди, лекин бунга илож қайда? Уй, хотин ташвиши дегандай, бунинг устига у журналист, ўзига яраша мавзеи, обрў-эътиборо бор.

— Мен «Француз ҳаёти»да сиёсий ҳаёт бўлимини бошқараман, «Халос»да сенат мажлислари ҳақида ҳисобот мақолалар ёзаман, «Сайнера»да адабий ҳаёт ҳақидаги мақолаларим босилиб туради. Кўриб турибсанки, ишларим жойида.

Дюруа унга таажжуб ичиди тикиларди. Форестъе жуда ўзгариб кетибди. Катта одам бўлиб қолибди. Унинг бутун юриш-туриши, кийиниши, корнининг сапчадек бўлиб чиққанидан ўзига ишончи зўр эканлиги, ишлари ғоятда ўнгидан келганлиги, яхши ёб, яхши ичаётганлиги шундоққи-

на кўриниб турибди. У илгарилари ориққина, нозик, келишган ўспирин эди. Ҳаммага уришқоқлиги, ҳовлиқмалиги, бақириб-чақириб юриши, қўними йўқлиги билан отнинг қашқасидай танилиб қолганди. Уч йил мобайнида Париж уни буткул бошқача одам қилиб қўйибди — гарчи, ёши ҳали йигирма еттидан ошмаган бўлса-да, у ўзини жиддий ва сино тутар, баданига жир битган, чаккаларига оқ оралаган эди.

— Йўл бўлсин, қаерга кетяпсан? — сўради Форестъе.

— Шундай, ўзим,— деб жавоб берди Дюруа,— уйқу олдидан бир оз айланиб юрибман.

— Ундаи бўлса, балки, «Француз ҳаёти» редакциясига-ча мен билан бирга борарсан? Мен озгина корректурани кўриб бераману, кейин бирга пиво ичамиш.

— Маъқул.

Улар бирга ўқиган, бирга ҳарбий хизматда бўлган одамларга ўхшаб тезда апоқ-чапоқ бўлиб кетишиди ва гангур-гунгур сухбатлашганча қўлтиқлашиб йўлга тушиши.

— Ишларинг қалай? — сўради Форестъе.

Дюруа елкасини қисди.

— Ростини айтсам, очликдан ўлар ҳолатга келдим. Хизматим тугагандан кейин бу ерга.. бу ерга тузукроқ бир ишнинг бошини тутармикинман деб келган эдим, гапнинг пўсткаласи, Парижда ялло қилиб юраман дегандим. Афсуски, мана ярим йилдан бери Шимолий темир йўл бошқармасида ишлайман, йилига атиги бир ярим минг франк пул оляпман.

— Жуда ҳам ночор экан-ку, жин урсин,— пўнгиллади Форестъе.

— Нимасини айтасан! Нима қилишимни билмай, бошим қотиб қолди. Ёлғизлик жонимдан ўтиб кетди, танишибилиш йўқ, кимга ёрилишимни билмайман. Ўзимга қолса шундай бўлсин дебмидим, қўлим қисқалик қилиб шу кунларга тушдим.

Ошинаси унга бошдан-оёқ синовчан кўз билан разм солиб чиқди-да, насиҳатомуз сўзлай бошлади:

— Ҳаммаси ўзингни қандай тутишингга боғлиқ, бўталогим. Калласи жиндакина ишлайдиган одамга бошлиқ бўлишдан ҳам кўра министр бўлиш осонроқ. Одамларга ўзингни кўрсата билишинг, уларга ялиниб-эланиб ўтираслигинг керак. Бироқ, наҳотки сира ҳам дурустроқ бир иш тополмаган бўлсанг!

— Бошимни тиқмаган тешик қолмади, лекин фойдаси бўлмади,— эътироҳ билдириди Дюруа.— Айтгандай, шу кунларда бир ишнинг дараги чиқиб турибди: Пелерен

Манзуда менга от минишини ўргатадиган бир одам керак, деб антивиди. У ерда йилига кам деганда уч минг франк ишласам керак.

Бу тентакликни сира қила кўрма,— унинг сўзини бўлди Форестье,— сенга ўн минг франк ваъда қилишган чоғда ҳам рози бўлма. Бу билан ўз йўлингни ўзинг тўсий қўйган бўласан. Идорангда эса, сени кўпчилик яхши билмайди, бир кунмас бир кун ишинг ўнгидан келиб қолса, у ердан кетиб зўр амалга минишинг мумкин. От ўргатувчилик қилсанг, иш расво бўлди деявер. Бу бутун Париж овқатланадиган ресторонга метрдотель бўлиш билан баробар. Сен асилзодалар ёки уларнинг болаларига от минишини ўргата бошлиганингдан кейин улар сени ўз тенглари қатори кўрмайдилар, менсимай қўядилар.

У сўзлашдан тўхтаб, бир дам ўйланиб қолди-да, кейин сўради:

— Сенда бакалавр дипломи борми?
— Йўқ, мен икки марта йиқилганман.

— Агар ўрта билим юртини битирган бўлсанг, бунинг зиёни йўқ. Сенинг олдингда гап Цицерон ёки Тиберий устида кетаётган бўлса, бунинг мағзини чақишга ақлинг етар дейман?

— Унча-мунча.

— Шунинг ўзи катта гап, ўн-ўн беш каллахумни демасанг, бошқалар ҳам шундан ортиқ нарсани билмайди, каллахумларинг ҳам буларни билгани билан ақдли бўлиб қолмайди. Гапимга ишон, ўзингни билагон қилиб кўрсатишдан осони йўқ. Ҳамма гап ўзингнинг подонлигингни бошқаларга ошкор қилиб қўймаслигингда. Думингни тутқизма, гапни айлантири, четга бур, хижолат чекиладиган вазиятларга тушма, тўсиқларни айланиб ўт ва номусларни рўкач қилиб бошқаларнинг оғзига ур, мисини чиқар. Одамларнинг ҳаммаси — фирт оми ва аҳмоқ, ҳеч бирининг тўнкан фарқи йўқ.

Форестье ҳаётни биладиган одамлар каби беозор киноя билан сўйлаб борар, учраганларга қараб кулиб қўярди. Лекин бирдан уни йўтал тутди, тўхтаб қолди, йўтали бо силгач, синик овоз билан деди:

— Шаппа бўғзингдан тутади, ярамас! Айни ёз-а, бўлмаса. Қиши келса, Ментонага даволангани бормасам бўлмайди. Соғлигинг — давлатинг, бошқаси ҳеч нарсага арзимайди!

Улар Пуасонъер бульварига келиб каттакон ойнабанд эшик олдида тўхташди, эшикнинг ичкари томонига газета ёпишириб қўйилган эди. Уч киши тик турганча уни ўқишмоқда эди.

Эшик тепасига газ найчалар билан йирик-йирик қилиб ёзилган «Францууз ҳаётис» деган сўзлар кўзни қамаштирадиган даражада порлаб ёнмоқда эди. Бу сўзларнинг ўткир шуъласида ўткичилар бир эум кўриниб, кейин яна шу заҳоти қоронгилик қаърига ғойиб бўлишарди.

Форестье эшикни итарди.

— Бу ёққа,— деди у.

Дюруа кирди, кўчадан равон кўриниб турадиган ҳашаматли, ҳозир өса ифлос бўлиб ётган зинадан ва тепада ошинасига салом бериб қуллуқ қиласан икки хизматчининг олдидан ўтиб, ис босган, кўримсиз қабулхонага кирди,— қабулхона деворлари ранги унниқиб кетган кўк-сарғиши трип билан қопланган бўлиб, унинг ҳамма ёғини доғ-дуғ босган, худди сичқон кемириб ташлаганга ўхшарди.

— Утириб тур,— деди Форестье,— мен беш минутдан кейин келаман.

Шундай деб у қабулхонадаги эшиклардан бирига кириб кетди.

Фақат редакцияларда бўладиган ўзгача, ифодалаш қийин ғалати бир ҳид келарди бу ердан. Дюруа қисиниб-қимтиниш йўғу, лекин анграйиб туриб қолди. Аллакимлар дам-бадам унинг ёнидан шошилич суратда у эшикдан-бу эшикка кириб кетишар, шунчалар тез юришардики, Дюруа уларни тузукроқ қўришга ҳам улгуромасди.

Ҳали ўғрина ўспиричалар худди ғоятда банд одамлар каби у ёқдан-бу ёққа чопишар, қўлларида кўтарган қоғозлари букилиб, шалдираб кетарди. Типография бўёқлари сачраган ҳалатлари тагидан худди асилзодаларникидай мовут шимлари ва оппоқ кўйлак ёкалари кўриниб турган ҳарф терувчилар янгигина терилиган, ҳали қуриб улгурмаган гранкаларни авайлаб кўтариб ўтишарди. Гоҳо ҳаддан ортиқ олифта кийинган, бели ҳаддан ташқари тор сюртук, ҳаддан ташқари тор шим, тумшуғи ҳаддан ташқари ингичка ботинка кийиб олган биронта жиккаккина мухбир киборларнинг ҳаётига оид кечки олди-қочди гапларни кўтариб келиб қоларди.

Яна димоғдор, ғоятда басавлат бошқа бир одамлар ҳам кириб келишар, уларнинг бошларига четлари ясси цилиндрлар қўндирилган бўларди,— афтидан, улар шляпамизнинг шундай туришининг ўзиёқ бизни бошқача, бачки одамлардан эмаслигимизни кўрсатади деганга ўхшаб турардилар.

Нихоят, Форестье кўринди, у ўрта ёшлардаги ўзига бино қўйган, кўринишдан сурбетроқ, қора Фрак кийиб, оқ галстук тақиб олган, қорамагиэ, баланд бўйли, қотма, шопмўйлов бир жанобни қўлтиқлаб олганди.

Хайр, омон бўлинг, муҳтарам устоз,— деди Форестье.

Жаноб унинг қўлини қисди.

Хайр, азизим, хайр.

У ҳассасини қўлтиғига қистириб олди-да, ҳуштак чалганча зинадардан тушиб кела бошлади.

— Ким у? — сўради Дюруа.

— Жак Риваль,— у машҳур фельветончи ва дуэлбоз одам, биласанми? У корректура кўраётган экан. Гарен, Монтель ва у — Парижнинг энг ўткир журналистларидан ҳисобланади. Қойилмақом, зўр фельветонлар шуларнинг қаламидан чиқади. Риваль бизга ҳар ҳафтада иккита фельветон ёзиб беради ва иилига ўттиз минг франк олади.

Улар хонадан чиқишиб, зинапоядан ҳарсиллаб кўтарилиб келаётган паст бўйли, йўғон, соchlари тўзғиб кетган, энгил-боши исқиртоқ бир одамга дуч келишди.

Форестье унга икки букилиб таъзим қилди.

— Норбер де Варен, шоир, «Сўнган юлдузлар»нинг муаллифи, бунинг ҳам ови юрган,— тушунтириди у.— Унинг ҳар бир ҳикоясига уч юз франк тўлашади, энг узун ҳикояси эса икки юз қатор ҳам чиқмайди. Менга қара, юр. Неаполитания кафесига кирамиз, жуда ташна бўлиб кетдим.

Улар жойлашиб ўтирганлари ҳамон Форестье: «Икки кружка пиво!»— деб қичқирди ва ўз пивосини бир шимиришда ичib ташлади; Дюруа эса гўё жуда ҳам ноўб, кам топиладиган ичимлик ичаётган кишидай таъм олиб, тамшаниб, оз-оздан ҳўплаб лаззатланар әди.

Унинг ошнаси жим бўлиб қолган, афтидан, ниманидир ўйлаб ўтиради, кейин тўсатдан сўради:

— Журналистлик қилиб кўрсангмикин, а?

Дюруа унга тушунмадим дегандай қаради.

— Бироқ... гап шундаки... мен ҳеч ёзиб кўрмаганман.

— Ёзмаган бўлсанг, энди ёзасан-да! Менга керак бўлиб қолишинг мумкин: менга маълумот топиб берасан, амалдорлар билан суҳбат уюштирасан, идорама-идора юрасан. Ҳозирча икки юз эллик франк олиб турасан, йўл кира ҳақи бунга кирмайди. Ҳўп десанг, ношиrimiz билан гаплашиб кўраман.

— Жон дердим-а.

— Унда гап шундоқ: эртага меникига меҳмон бўлиб кел. Бизникида беш-олти киши йигилмоқчи әди. Келадиганлар: хотини билан хўжайним жаноб Вальтер, сен ҳозир кўрган Жак Риваль билан Норбер де Варен, кейин хотинимнинг дугонаси. Келасанми?

Дюруа иккиланиб туар, у қизариб кетган, мулзамроқ бир алфозга тушганди.

— Э, буни қара-я, э... эгнимда тузукроқ костюмим йўқ әди, — деди у тутилиб, дудуқланиб.

Форестье дол бўлиб қолди.

Фрак йўқ дейсанми? Ана холос! Бусиз ҳеч кунинг ўтмайди. Шунин яхни билib қўйки, Парижда кўрпа-тўшагинг бўлмаса бўлмасин, лекин фрак бўлиши шарт.

У нимчасининг киссасини ковлаштириб бир талай пул чиқарди-да, икки луидор олиб қадрдан ошнасининг олдига қўйди.

— Топганда қайтаарсан,— деди у дўстона самимият билан.— Вақтинча кийиб туришга костюм ол ёки бўлиб бўлиб тўлаш шарти билан ол. Бу сенинг ишинг, лекин эртага меникига албатта зиёфатга етиб кел: эртага соат етти яримда, Фонтен кўчаси, ўн еттинчи уй.

Дюруа қаттиқ таъсиirlаниб кетди.

— Мехрибон дўстим! — деди у пулни чўнтағига соларкан, талмовсираган оҳангда.— Минг раҳмат сенга! Умрим бўйи унутмайман бу яхшилигингни...

— Бўлди, бўлди! — чек қўйди Форестье.— Ке, яна бир кружкадан ичайлик, а? Гарсон, икки кружка! — қичқирди у.

Пивони ичib бўлишгач, журналист деди:

— Қалай, яна бирон соат айланмаймизми?

— Жоним билан.

Улар Мадлен ибодатхонаси томонга юришли.

— Ҳўш, нима қилсан экан-а? — деди Форестье.— Парижда вақти бор киши истаган нарсасини қила олади дейишади, лекин аслида ундоқ эмас. Баъзан оқшомлари бирон ерга боргинг келади, лекин қаерга боришингни билмай бошинг қотади. Булон ўрмонида хонимчани ёнингга олиб маза қилиб ўйнагинг келади, лекин хонимлар ҳар доим ҳам топилавермайди. Кафешантанлар бўлса, менинг аптекачим билан унинг хотинига ярашади, менга эмас. Бошқа яна нима бор? Ҳеч вақо. Парижда Монсо боғига ўхшайдиган ёзги боғ очилса ёмон бўлмасди. У тун бўйи очик бўлса, дарахтлар салқинида ўтириб муздек ичимликлар ичсанг, ёқимли куйлардан эшишиб ўтиранг. Бундай жой ўйин-кулги учун эмас, фақат сайр қилиш учун мўлжалланса яхши бўларди. Менга қолса, кириш ҳақини қиммат қилиб қўярдим, чиройли хотинларни жалб қилиш учун, ўшанда истасанг, қум сепилган, электр чироқлар билан ёритилган йўлкаларда айланиб юр, бўлмаса, яхши куйлардан эшишиб ўтири.

бор эди, фақат у ер бир оз қовоқхоналарни эслатиб турарди. ракс күйларини ҳаддан зиёд кўп чалишарди, яйраб юромасдинг, дараҳтлар сийрак, соя-салқин ерлар кам эди. Кенг, гўзал бир боғ жуда ҳам керак экан. Қулинг ўргилсан иш бўлар эди-да. Ҳўш, қаерга боришни истайсан?

Дюруа нима дейишини билмасди. Ниҳоят, миясига бир фикр келди:

— Мен ҳали Фоли-Бержерни кўрганим йўқ. У ерга жон деб борган бўлардим.

— Нима? Фоли-Бержер! — хитоб қилди ҳамроҳи.— Э, у ерда товага тушгандай жизғинагимиз чиқиб кетадику. Яна ўзинг биласан, ҳар қалай бу фикр ҳам чакки ёмас.

Шундай қилиб, улар Фобур-Монмартр кўчасига ўтиш учун орқаларига қайтиши.

Маишатгоҳнинг пештоқларидан бутун чорраҳага ярқи-роқ электр нурлари тўқилиб ётарди. Атрофда сон-саноқсиз файтон аравалар тизилиб туришарди.

Форестье тўғри эшикка қараб юрди, лекин Дюруа уни тўхтатди.

— Билет овлолайлик.

— Мен билан бирга юрганда билет олмайдилар,— деди тақаббурона Форестье.

Эшикда турган уч киши унга егилиб таъзим қилишди. Ўртада турган одам билан журналист қўл бериб сўраши.

— Яхши ўрин борми? — сўради у.

— Албатта-да, жаноб Форестье.

Форестье ўзига узатилган билетни олиб, чарм қоплами эшикни очди, дўйстлар ичкарига кирдилар.

Саҳна ва залнинг узоқроқ бурчаклари тамаки дуди ичра хира кўринарди. Сон-саноқсиз папирос ва сигаралардан чиққан тутун туман каби тўлқинланиб, бурала-бурула шифтга кўтаришлар, тепага кўтаришган сари қуюқлашиб, қандид атрофини, иккинчи қаватни булат каби қоплаган эди. Қатор терилган курсилар ва партер ўринлари томонга ўтиладиган ярим доира йўлка кенг коридорга бориб тақалар, бу ерда ясан-тусан қилиб олган сатанглар қора кийимдаги эркаклар орасидан дам у ёққа, дам бу ёққа ўтиб туришар, ичимлик ва ишқ харид қилинадиган учта жой бўлиб, у ерда учта упа-элик сурган, кўп балони кўрган сотувчи хотин савдо қилишар, уларнинг бири атрофида эса бир тўдә аёл ўлжа пойламоқдайди.

Баланд кўэгуларда сотувчи хотинларнинг елкалари ва залга кириб келаётган томошабинларнинг чеҳралари акс ётиб турарди.

Форестье одамлар орасидан чаққонлик билан ёриб ўтиб борар, кўринишдан худди бу ерни ўзиники қилиб олган одамга ўхшарди.

У капельдинер хотиннинг олдига борди.

— Ун еттиничи ложа қаерда?

— Шу ерда, афандим.

Хотин уларни ёғочдан маҳсус ишланган, ичи қизил мато билан қопланган қутичадек бир ерга киритди, бу ерга тўртта курси қўйилган бўлиб, улар шунчалар зич жойлашган эдик, орасидан ўтиб бўлмасди. Дўстлар ўтиришди. Булардан ўнг ва сўл томонларда ҳам тақа шаклидаги мана шундай мўъжаз хоналар жойлашган, уларда ҳам одамлар ўтиришар, уларнинг белидан юқорисигина кўринар эди.

Саҳнада трико кийган, бири дароз, иккинчиси ўрта бўйли, учинчиси пакана учта ёш йигит трапецияда навбатма-навбат машқ кўрсатмоқда эди.

Олдин саҳнага майда қадам ташлаб, томошабинларга ғайрат билан бўсалар ҳадя қилган, лабларидан табассум аримаган ҳолда дароз йигит чиқди.

Қўллари ва оёқларида мушаклари трико тагидан аниқ билиниб турарди. Қорнининг катталигини билдирамаслик учун у кўқрагини ҳаддан ташқари олдинга чиқариб олган эди. Сочини икки томонга баравар ажратиб тараганидан худди сартарошга ўхшаб қолганди. У чиройли бир ҳаракат билан трапецияга сакраб осилиб олгач, унда чир айланга бошлади. У кутилмагандан айланишдан тўхтаб қўлларини чўзиб юборди ва дастакни кафти билан маҳкам сиқиб ҳавода бир неча сония муаллақ қотиб қолди.

Кейин у ерга сакраб тушди, жилмайди, чапак чалаётган партердагиларга таъзим қилди ва қайищдек бақувват болдириларини ўйнатиб парда орқасига ўтиб кетди.

Ундан кейин чиққан ўрта бўйли, чорпаҳил йигит яна шу ҳунарни тақрорлади, ундан кейин учинчиси ҳам худди шуларни бирма-бир ўйнаб кўрсатди, бу томошабинларга хуш келиб қолди, чапаклар ҳам борган сари қуюқроқ чиқди.

Лекин Дюруанинг кўзлари бошқа ёқда эди: у эркаклар ва фоҳишалар тўдалашиб турган коридордан кўзларини узолмасди.

— Партернинг биринчи қаторларига бир қараб қўй,— деди Форестье,— ҳаммаси бола-чақаси билан келган калта-фаҳм мешчанлар. Ложаларда эса такасалтанглар, унча-мунча рассомлар, бир неча ўртамиёна сатанг хонимлар ўтиришибди, орқа томонимизда Парижнинг ажойиб-гаройиб қурама тоифаси жойлашган. Ким улар, биласанми? Уларга

тууукроқ разм сол. Кимни истасанг, шуни топасан, уларнинг күнчилгиги турили уивонларга, амалларга эга кишилар, лекин аксариити резги. Мановилар — банк, министрлик, савдо хизматчилари, репортёлар, ўйнаш ҳисобига кун кечиривчилар, кишилик кийган офицерлар, фрак илган олифта қуруқлар — улар қовоқхоналарда еб-ичиб, Операда бўлиб, кейин бу ерга келишган, бундан чиқиб тўғри Итальянларга жўнашади, хуллас, ҳаммаси мана шундай нурли-нурсиз шахслар. Хотинларнинг-ку, бари бир гўр: булар кечки овқатни Америка кафесида қилиб, вақтлари бари бўш бўлди дегунча ўйнашларини чақирадиганлардан. Уларнинг манаман дегани икки луидор ҳақ олади, лекин улар кўпроқ чет элликларнинг пайида бўлишади, нега десанг, улардан беш луидор ундириш мумкин. Улар беш-олти йилдан бери бу ерга мазаҳўрак бўлиб қолишган, йил бўйи ҳар оқшом шу ердан топасан уларни, ҳатто жойларини ҳам ўзгартиришмайди, кейин Сен-Лазар ёки Лурсинга бориб даволаниб келишади, ўшандагина бу ерда кўринмай қолишади.

Дюруаning эс-ҳуси бошқа ёқда эди. Форестье таърифлаган шунаقا хотинлардан бири булар ўтирган ложага суюниб олиб, кўзларини ундан узмай тикиларди. Хотин лобар, соchlari қора, кўзларига сурма тортган, қошларини пайваста қилиб бўяган, юзларига упа-элик суриб олганди. Унинг бўлиқ кўкраги қора ипак қўйлаги остидан бўртиб чиқиб турар, қон силқиб турган жароҳат каби ёқут лаблари мен ёндираман, куйдираман, адо қиламан, дегандай бўлиб шаҳват алансини туркаб, жозибаси билан ўзига ром қилиб турарди.

У ёнидан ўтиб кетаётган малла соч, упа-элик суриб олган дугонасини имлаб чақириди-да, ложада ўтирганларга атай эшиттириб деди:

— Мановини қара, жудаем келишган эканми? У менга ўн луидор бераман деса ҳам кўнардим.

Форестье Дюруага ўғирилиб қаради-да, жилмайиб унинг тиззасига шаппатилади:

— Сенга гап отяпти. Ишинг жойида бўладиганга ўхшайди. Табриклиман.

Собиқ унтер-офицер қизариб кетди; у чўнтағидаги икки олтин тангани беихтиёр кафти билан пайпаслаб қўйди.

Парда тушди. Оркестр вальс чала бошлади.

— Айланиб келмайми? — сўради Дюруа.

— Майли.

Улар ложадан чиқиб улгурмаслариданоқ ўзларини сайр қилишларнинг тўлқини ичра кўриши. Тиқилинчда улар-

ни туртиб ўтишар, у томондан-бу томонга судраб кетишар, кўзларига шляпалардан бошқа нарса кўринмасди. Хотинлар жуфт-жуфт бўлиб кезишарди, улар тирсаклар, елкалар, кўкраклар орасидан сирғалиб ўтиб боришар, эркаклар орасида эркни ҳаракат қилишарди, уларнинг бу ерни ўзлариники қилиб олганлари, кўнгиллари кўчасига кенг эрк бериб қўйганлари, нара эрлар орасида ўзларини сувдаги балиқдек сезаётганлари шундоқ билиниб турарди.

Дюруа ўзида йўқ хурсанд, оқим судраган томонга жон деб борар, кўкрагини тўлдириб нафас олар, ҳаво одам танасининг ҳидлари, сатанглар сепсан атир-упа ислари, тамаки тутуни билан тўла эканлигига эътибор ҳам бермасди. Бироқ Форестье қаро терга ботган, нафаси сиқиб, йўталли тутмоқдайди.

— Юр, боққа чиқайлик,— деди у.

Улар салча чап томонга юрган эдиларки, каттакон ҳашаматли икки фаввора сув пуркаб турган кўкаlamзор бир ерга чиқдилар. Улкан тувакларга ўтқазилган тис ва сарвга ўхшаш дараҳтлар тагига қўйилган қўроғшин столчалар атрофида эркак-аёллар ўтиришиб, муздек ичимликлар ичишарди.

— Яна бир кружкадан оламиэм? — сўради Форестье.

— Бажону дил.

Улар ўтириб атрофдаги одамларни томоша қила бошлидилар.

Баъзан уларнинг олдига ойимчалар келишар, омилкорлик билан табассум қилишиб: «Афандим, мени нима билан сийламоқчисиз?» деб сўрар, бунга Форестье: «Бир ётакан фонтан суви билан», деб жавоб берар, шунда ойимча: «Тўнгиз!»— деб вишиллаганча жўнаб қоларди.

Мана, ниҳоят, боя уларнинг ложасига суюниб турган қора соч лобар хотин кўринди; у малла соч семиз жувонни қўлтиқлаб олганди, икки қўзи теварак-атрофда олма-кесак териб борарди. Улар атай қилгандай, бир-бирларига жуда монанд ва чиндан ҳам жуда кўҳлик эдилар.

Дюруага қўзи тушиши биланоқ унга ажаб бир табассум ҳадя қилди. Улар бир-бирларига бир нигоҳ ташлагандаёқ фақат икковларигина тушунадиган, икковларигагина тааллуқли бўлган алланималарнидир айтиб улгургандай эдилар. Хотин курси олиб бемалол унинг қаршиисига келиб ўтири, дугонасини ёнига олди ва қўнғироқдай овоз билан:

— Гарсон, иккита сув! — деб қичқирди.

— Буни қара-я, жуда тап тортирас экансан-ку! — ажабланиб деди Форестье.

— Оғайнинг бошимни айлантириб қўйли,— деди хо-

тии. Улай агар, жуда барно йигит экан. Уни деб ҳали ис ҳушнамдан айрилиб қолмасам деб қўрқаман!

Дюруа қисиниб нима дейишини билмади. У ипакдек майин мўйловини бураб ишшаярди, холос. Гарсон шарбат билан сув келтирди. Хотинлар уни бир кўтаришида сипқариб, ўринларидан туришди. Қора соч Дюруа томонга қараб, дўстона бош силкиди, елпифици билан унинг елкасига секингина уриб қўйди.

— Раҳмат, қўзичоғим,— деди у.— Афсус, фақат ичимдагини топ дейдиганлар хилидан экансиз.

Улар белларини силкитганча эшик томонга қараб кетиши.

Форестъе кулиб юборди.

— Биласанми, дўстим, сенга бир гапни айтиб қўяй. Сен ростданам хотинларнинг бош-кўзини айлантириб қўяр экансан. Бундан фойдаланиш керак. Узоққа бориш мумкин бу билан.

У бир зум жимиб қолди, кейин худди ўзи билан ўзи гаплашаётгандай ўйчан деди:

— Бизни қўпинча мана шу аёлларнинг ўзгинаси одам қилади.

Дюруа индамай кулиб ўтиради.

— Сен қоласанми? — сўради Форестъе.— Мен эса кетаман, жонимга тегди.

— Бир оз қолсам девдим. Ҳали эрта,— мингирилади Дюруа.

Форестъе турди.

— Унда, хайр. Эртагача. Унутмадингми? Фонтен кўчаси, ўн еттинчи уй, соат етти яримда.

— Яхши. Эртагача. Ташаккур.

Улар бир-бирларининг қўлларини сиқишиди, сўнг журналист кетди.

Форестъе кетгач, Дюруа ўзини енгил ҳис қилди. У чўнтагидаги олтин тангаларни мамнун бўлиб яна бир сийпалаб қўйди-да, ўрнидан туриб одамлар орасидан кимнидир қидира бошлади.

Сал ўтмаёқ әрқаклар орасида тиқилинчда кибрли қашшоқ аёлларга ўхшаб юрган бояги хотинларни қўриб қолди.

Дюруа уларга қараб юрди, лекин яқин боргач, юраги пўкиллай бошлади.

— Қани, тилинг ечиладими энди? — сўради қора соч.

— Догули! — ғўлдиради Дюруа; тилига бошқа сўз келмади.

Улар учовлари йўлнинг ўртасида туришар, атрофларидан пайдар-пай одам ўтмоқда эди.

— Менинига борамиэм? — кутилмаганда сўради қора соч.

Кўнгли суст кетиб турган Дюруа қўполроқ қилиб деди:

— Менда фақат бир луидоргина бор, холос.

— Ҳеч қиси йўқ,— деди хотин ва йигитни энди ўзиники қилиб олгач, унинг қўлтиғига кирди.

У билан кетаркан, қолган йигирма франкка эртага албатта меҳмондорчиллик учун фрак топаман деб ўй ўйлаб бораради Дюруа.

II

— Жаноб Форестъе қаерда туради?

— Чапда, тўртинчи қават.

Швейцарнинг овозидан унинг уй эгасига бўлган ҳурмати сезилиб туарди. Жорж Дюруа зинадан юқорига кўтарила бошлади.

У бир оз қисиниброқ туар, юраги гурсиллаб урар, ўзини қандайдир ўнғайсиз сезарди. Умрида биринчи марта фрак кийиши бўлиб, умуман, ҳозир ўзининг уст-бошидан қўнгли тўлиниқирамади. Ўзидан ўзи хавотир олмоқдайди. Қўзига кийимларида камчилик кўпга ўхшаб кўриниар, туфлиси жуда хушбичим бўлса-да, локланмаган деб ўқинар, айтиб қўйиш керакки, Дюруа чиройли оёқ кийимини ёқтиради, эрталаб Луврдан тўрт ярим франкка юпқа, кўкраги қадама кўйлак сотиб олган, ҳозир энди у ээзилиб кетган бўлса керак деб хавотирланарди. Эски кўйлаклари шу қадар тўзиб кетган эканки, уларнинг ҳатто ёнг тузук-роғини ҳам кийишга журъат қилмади.

Почаси ҳаддан ташқари кенг тикилган шими ҳалпиллаб туар, болдири томони ғижимланган, ночорликдан харид қилинганилиги аён қўриниб қолганди. Фақат фрак унга қўйиб қўйгандек лойиқ келган, сумбатига жуда ярашган эди.

У одамларга кулаги бўлишдан қўрқиб, қўнгли бузилган ҳолда юрагини ҳовучлаб юқорига кўтарилиди. Шунда бирдан унинг қаршисида жуда башанг, олифта кийинган жаноб пайдо бўлди, у тик қараб туарди. Улар юзма-юз шунчалар яқин келиб қолдиларки, Дюруа бирдан чўчиб орқага тисарилди ва турган ерида қотиб қолди: у ўз аксига тикилиб турган экан. Иккинчи қаватнинг кичкина майдончасига катта тош ойна қўйилган бўлиб, у коридорни гўё жуда узундай қилиб кўрсатарди. Дюруа камоли хурсанд бўлиб титраб кетди, кутилмаганда ўзи ўзи гоятда пўрим кўринди.

Уйда соқол олган чоғларида у кичкина ойнадан фойдаланар, унда одамнинг бор бўй-бастини кўриб бўлмасди. Дюруа у ер-бу ерига ойна тутиб кўрган, шунда усти бошининг камчилликлари кўзларига ортиқ дараражада бўртиб кўринган ва қулги бўлмасам эди, деб қаттиқ изтиробга тушган эди.

Мана энди тасодифан ўзини катта ойнада кўриб, дафъатан, ҳатто таниёлмай қолди, бошқа одам, кибор афандилардан бири бўлса керак деб ўйлади.

У ўзига бўдан-оёқ диққат билан қараб чиққач, чиндан ҳам, кўринишдан анча кўркам эканман, деб қўйди.

Шунда у роль ўрганаётган актёрдай ойна олдида туриб машқ қила бошлади. У табассум қилар, қўлини узатар, турли ҳаракатлар қилиб кўтар, юзида дам ҳайрат, дам ҳузур, дам маъқуллаш каби ифодаларни акс эттириб машқ оларди: у хонимларда назокатли ва шоввоз жазман таас-суротини қолдиришни истар, шундай таассуротларга йўл очадиган табассум ва кўз қараш усулларини топишга уринарди; у ўзини хонимларга ғоятда мафтун бўлиб қолган киши қилиб кўрсатиши керак, бунинг йўлини топиш керак.

Пастда эшикнинг очилиб-ёпилгани эшитилди. Одамлар кўзига бу ғалати қийшанглаган бир алфозда кўриниш ва масхара бўлишдан қўрқиб кетган Дюруа зинадан тез-тез юқорига кўтарила бошлади.

Учинчи қаватнинг саҳнида ҳам ойна бор экан, Дюруа йўл-йўлакай ўзига яна бир назар ташлаш ниятида қадамини секинлатди. Ҳа, чиндан ҳам у қоматдор йигит. Юришлари ҳам ўзига жуда ярашган. Шунда бир зум ичиди у ўзига нисбатан чексиз бир ишонч ҳислари билан тўлди. Шундай қадди-қомат, тиришқоқлик, мардлик, мустақил фикр юритиши билан у ўз мақсадларига албатта эришади. У зинанинг тепасига ҳатлаб-ҳатлаб, чопиб кўтарилигиси келди. Учинчи қават ойнаси олдида тўхтаб, мўйловини азаматчасига бураб қўйди, шляпасини ечди, соchlарини текислади ва ўзича «қойил-е», деб шивирлади-да, қўнгироқнинг тугмасини босди.

Ҳаял ўтмай эшик очилди. Дюруа эшикни очган қора фрак, йилтироқ туфли кийган, соқолларини қиртишлаб олган, бағоят пўрим ва салобатли лакейни кўргач, юраги яна пўкиллай бошлади, уни нохуш, тушуниб бўлмайдиган безовталик қийнай кетди: ҳәтимолки, у ўз уст-бошини беихтиёр лакейнинг кийимлари билан солишириб кўргандир. Дюруа пальтосининг доғ теккан ерларини бекитиб буқлаб, қўлига ташлаб олганди, лакей унинг қўлидан пальтосини оларкан сўради

— Ким деб айтишни буюрадилар?

Кейин даҳлизни меҳмонхонадан ажратиб турган қалин пардани кўтарди-да, ўзининг номини эшитиларли қилиб ёзсан қилди.

Дюруада боя туғилган ишончдан асар қолмади, у эсан-кираб қаттиқ ҳаяжонланганидан базўр нафас оларди. У ўнги бир оламга қадам ранжида қилмоқда эди, қачонлардан бери шуни орзу қилиб келганди. Мана, ниҳоят, унинг орзуси ушалмоқда ва мана, у кириб бормоқда. Рангоранг ўсимликлар билан тўла кенг чарогон хонанинг ўртасида оппоққина ёш бир жувон турарди.

Дюруа серрайиб қолди. Ёпирай, табассум қилиб турган бу хоним ким бўлса экан? Шунда у Форестъенинг уйланнлигини эслади. Нафис ва барно бу жувон дўстининг хотини эканлиги уни довдиратиб қўйди.

— Хоним афандим, мен...— пицирлай олди у.

Хоним унга қўлини узатди.

— Биламан, афандим. Шарль мёнга кечга учрашиб қолганингизни айтиб берди, у сизни ўйимизга таклиф этиб, бизни ҳам ғоятда баҳтиёр этди.

Дюруа нима деб жавоб берини билмай қизаринди, ўзига бошдан-оёқ зингил солиб кўраётганлари, баҳо бераттганлари, ўрганаётганликларини ҳис қилиб турди.

У уст-бошининг почорлиги учун афв сўрамоқчи, бунинг сабабларини тушунтироқчи бўлди-ю, лекин гапни нимадан, қандай бошлашини билмай, ниҳоят, индамай қўя қолганим маъқул деган фикрға келди.

У бека хоним қўрсатган креслога ўтириди, ўтириди-ю, ўринидик юмшоқ эканлигини кўриб, унга қулайроқ ўнашиб олди, орқасига ястанди, ўзини барқутнинг юмшоқ огушида кўргач, бутунлай ўнги бир ҳаёт қучоқларига киргандай бўлди, ўзини ҳаддан ташқари ёқимли нарсанинг хўжасидай ҳис қилди. Ҳа, энди у ҳам одам қаторига кирди, энди унга ҳам сон битади. Шунда у ўзидан кўзларини узмай қараб турган Форестъе хонимга нигоҳ ташлади.

Хоним оч ҳаворанг кашмири қўйлак кийган, қўйлак унинг чикка бели ҳамда баланд кўкракларига ёпишиб турарди. Куйлагининг ёқасидан белигача опиқ қўпир иб турган тўрга чулғанган, калта енги ҳам тўрдан бўлиб, бўйни ва ялангоч қўллари шу тўрлар ичидан чиқиб турарди. Унинг соchlари баланд қилиб турмакланган, бўйнидаги жингала соchlари эса укпармисол ёйилиб ётарди.

Унинг қарапшари Дюруа куни кечга Фоли-Бержерда кўрған қора соч жувоннинг кўз қарапшарига нимаси биландир ўхшаб кетар, бу кўзлар Дюруани дадилроқ бўлишга

ундаб турар эдилар. Хонимнинг кўзлари кўкимтирир кулраинг, ўзгача жозибадор эди. Бурни чимдиб қўйилгандаи позик, дудоқлари тўлғин, даҳани момиқдай, лекин сал гўнгдорроқ, умуман, пичагина бичимсизроқ, аммо бағоят латофатли, гўзал чеҳра эди бу: унда хийла макр ифодаси ҳам йўқ эмасди. Унинг чеҳрасидаги ҳар бир чизик ўзгача бир маъно ва нафосат билан тўла эдики, улар салгина ўзгариб кетсалар, худди бир нарсани сўйлаб турган ёки яшираётган каби туюлардилар.

Бир оз жимликдан кейин хоним сўради:

— Анчадан бери Париждамисиэ?

— Бир неча ой бўлди, хоним афандим,— деб жавоб берди у аста ўзига келар экан.— Мен темир йўлда хизмат қиласан, бироқ Форестье ёрдам бераман, журналистлик қиласан, деб умидвор қиляпти.

Жувон жилмайди, бу сафар унинг табассуми очиқ ва самимий эди, у оҳиста шивирлаб деди:

— Мен биламан.

Яна қўнгироқ чалинди. Лакей овоз берди:

— Де Марель хоним.

Нозиккина, қораҷадан келган жувон кирди, бунақа хотинлар ҳақида қисқагина килиб, оғатижон, деб қўя қолишаради.

У қадам ташлаганда худди мана ҳозир учиб кетадиганга ўхшарди. Одмигина қорамтири матодан тикилган кўйлаги бутун жисмига ёпишиб турарди.

Қора соchlарига қистириб қўйилган қизил гул оҳанрабодай ўзига тортиб турар, унинг чеҳрасига ўзгача бир латофат бағишлар, ғоятда жозибадор ва дилбар қилиб кўрсатарди.

Унинг ёнида калта кўйлак кийган қизча ҳам бор эди. Форестье хоним уларни қучоқ очиб қарши олди.

— Салом, Клотильда.

— Салом, Мадлена.

Улар бир-бирларини ўпидиб қўйишиди. Қизча худди катта одамларга ўхшаб ўзига ишонч билан манглайнин ўнинг тутди.

— Салом, холажон,— деди у.

Форестье хоним уни ўпидиб эркалаб қўйди-да, меҳмонларни бир-бирларига таништира бошлади.

— Жаноб Жорж Дюруа, Шарлнинг қадрден жусти. Де Марель хоним, менинг дугонам ва узоқ қариндошина.

Кейин Дюруага қаратса деди:

— Биз оддийгина чақчақлашиб ўтирасак девдик. Сиз қарши эмасмисиз?

Жорж таъзим қилди.

Яна эшик очилиб, санамараstadtай хушқомат ва чиройли хотин билан қўлтиқлашиб олган аллақандай семиз, дум-думалоқ, калтабақай бир одам кириб келди, хонимнинг жуссаси унга қараганда тикроқ, ўзи ҳам хийлагина ёни кўринарди, унинг хатти-ҳаракатларида ўзгача бир на зокат сезилиб турар, адил қомати ўзига жалб қиларди. Булар «Француз ҳаёти»нинг ношири, депутат, сармоядор, давлатманд савдогар, жануб яҳудийларидан жаноб Вальтер билан унинг рафиқаси — Базиль-Равало деган банкирнинг қизи эди.

Кейин олдинма-кетин жуда пўрим кийинган Жак Риваль билан Норбер де Варен кириб келишиди. Норбер де Варен фракининг ёқаси соchlарига ишқаланавериб йилтираб кетган, бошида қазғоғи тўзғиб ётар, эскириб қолган галстугини беўшовгина қилиб боғлаб олганди. У қирриқ олифталарап каби Форестье хонимнинг олдида таманно билан юриб борди-да, унинг қўлларини ўпди. У энгашганда узун соchlари хонимнинг ялангоч қўллари узра ёйилиб кетди.

Ҳаммадан кейин Форестье келди ва кечиккани учун узр сўради. Морелнинг газетада эртанги чиқиши юзасидан ушланиб қолган экан. Радикал-депутатлардан бўлган Марель Жаозири босиб олиш учун талаб қилинган кредит юзасидан министрликдан тушунтириш сўрабди.

— Овқат тайёр,— деб хабар қилди хизматкор.

Ҳаммалари емакхонага ўтдилар.

Дюруани де Марель хоним билан унинг қизчаси ўртасига ўтқазиб қўйдилар. Жорж яна ўнгайсизлана бошлиди: у вилка, қошиқ, қадаҳларни қандай ишлатиш кераклигини билмас, одобдан ташқари иш қилиб қўяманми, деб чўчирди. Унинг олдига тўртта қадаҳ қўйишиди, қадаҳларнинг бири эса нечундир ҳаворанг эди. Қизик, унда нима ичишар экан-а?

Суюқ ошни индамай ичдилар, кейин Норбер де Варен сўради:

— Сиз Готье иши ҳақида ўқидингизми? Антиқа воқеа!

Шундан кейин ҳаммалари туҳмат ва таҳдид бир-бирига аралашиб кетган бу воқеани мухокама қила кетдилар. Буларнинг гапи оиласда гапириладиган, газеталардан маълум гапларга сира ўхшамасди, улар касал ҳақида врача ва резавор ҳақида кўкчи қандай сўзласа, шундай гап юритардилар. Уларнинг ҳеч қайсиси воқеанинг ўзидан ажабланмас, уни қоралаб ташламас, фақат ўз касбларига хос синчковлик ва қизиқувчаник билан жиноятнинг айнан ўзига эътибор бермасдан, унинг чукур ва яширии асосларини қидирап эдилар. Улар хатти-ҳаракатлариниг таг

омилларини аниқлаш, фожиани қелтириб чиқарган руҳий ҳолатларни таҳдил қилиш, топишга уринардилар, фожианинг ўзига эса илмий асосда тушунтириш мумкин бўлган алоҳида бир ҳиссиятнинг натижаси деб қарап эдилар. Ушбу таҳдил ва тадқиқотларга хонимлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшдилар. Ҳудди шунингдек, шунга ўхшаш бўлиб ўтган ҳодисалар ҳам инсон масхарабозликлари билан сатрма-сатр савдо қилувчи хабарчиларнинг нуқтаи назаридан баҳолаб ўтилди, талқин ва тадқиқ қилинди, соҳибкорлик билан ўнг-терсини ағдариб текширилди, асл қимматига кўра ўлчаб кўрилди, буларнинг бари молни пуллашдан олдин унинг ўёқ-буёғини ағдариб чамалаб кўраётган дўкондорнинг қилиғига жуда ҳам ўхшашиб кетарди.

Кейин сухбат бўлиб ўтган бир дуэль устига кўчди. Энди Жак Риваль ҳамманинг оғзини ўзига қаратиб олди. Дуэль хусусида гап кетадиган бўлса, унинг олдига тушадиган одам топилмасди.

Дюруа миқ, этгани ҳам журъат этолмасди. Биқинида ўтирган хонимнинг кўзга яқин жойларига кўнгли суст кетганича кўз қирини ташлаб ўтиради. Хонимнинг қулоқларида юмалаб тушаётган бир томчи сувдек билур олтин ипда осилиб турарди. У ҳаммани ўзига қаратиб, кулдириб ўтиради. Унинг сўзлари ёқимтой, дилбарона, кутилмагандан қизиқ гапларга бой эди, унинг ҳазил-мутойибалари ҳамма нарсага енгил-елпи қарайдиган, унча-мунча гапга кўпда ишонавермайдиган, ҳеч нарсани юрагига яқин олмайдиган шўх, бепарво қизалоқнинг ҳазилларига ўхшарди.

Дюруа уни бир мақтаб қўймоқчи бўлиб, нима десам экан деб ўйланиб ўтири, лекин миясига тузукроқ бир фикр келмаганидан кейин унинг қизчаси билан гаплашиб ўтириди. У қизчага вино қўйиб берар, таомлардан узатар, ишқилиб, уни зериктирмаслик пайида бўларди. Онасига қараганда анча сипороқ бўлган қизча бошини омонатгина силкиб, ташақкур айтар, босиқлик билан: «Сиз жуда илтифотли экансиз, афандим», деб қўяр ва яна катталаарнинг гапларига жиддият билан қулоқ сола бошларди.

Таом ғоятда лаззатли қилиб тайёрланган, ҳаммалари мақташарди. Вальтернинг иштаҳаси карнай бўлиб кетган, бир ўзи ўн одамнинг овқатини туширав, оғзи таомдан бўшамасди; ҳар янги лаган келтирганларида буниси қандай экан дегандай кўзойнаги тагидан қараб қўйрди. Норбер де Варен ҳам Вальтердан асти қолишмас, баъзан кўкрайига қайла сачратиб юборар эди.

Форестъенинг лабидан табассум аримас, ҳожатбарор чехра билан ҳаммадан хабардор бўлиб турарди, хотини

билан маънодор кўз уриштириб оларди. У хотинига қўли гул ёрдамчим деб қарап, гўё ҳар икковлари мушкул, бироқ кўнгилдагидай давом этаётган бир ишни бошқараётгандай өдилар.

Бора-бора юзлар алана олди, товушлар дадилроқ чиқа бошлади. Ҳижматчи ёса дам сайин қулоқларига шивирлаб турарди:

— Кортонми? Шато-Ларозми?

Дюруанинг оғзига кортон ёқиб қолди ва пайдар-пай қадаҳни бўшата бошлади. Унинг томирларига ўт югургандай бўлди, қалбида шодон ва ёқимли туйғулар жўш ура бошлади, аъзои бадани қизиб кетди. У ўзини буткул бир фарогат, лаззатли фарогат оғушида ҳис қилди, у бутунлай шу лаззат дарёсига ғарқ бўлди, тани ҳам, руҳи ҳам шавқ билан тўлди.

Унинг гапиргиси, одамларнинг эътиборини ўзига тортгиси келар, ҳаммани ўз оғзига қаратишни истар, бу ерда ҳозир бўлган кишилар ўртасида қандай муомала бўлаётган, уларнинг гап-сўзлари қандай қарши олинаётган бўлса, унга ҳам шундай қараб, шундай муносабатда бўлишларини хоҳларди.

Суҳбат борган сари қизигандан қизир, бир гап кетидан иккичиси бошланиб кетар, арзимаган сабаб билан мавзуу дам боқса, дам тоқса кўчарди; кеча — бугун рўй берган барча янгиликлар тилга олиниб, минг турли масалалар ўртага ташланиб бўлгач, ниҳоят, суҳбат мавзуу яна Морелнинг Жазоирни мустамлака қилиб олиш ҳақидаги фикрига қайтиди.

Идроки шўх ва жонли, нарсаларга кўпроқ шубҳа кўзи билан боқадиган Вальтер овқат орасида бирмунча кинояли гапларни ўртага ташлаб ўтди. Форестье әртанги сонга кетадиган мақолосининг мазмунини айтиб берди. Жак Риваль мустамлакаларда ҳарбий ҳокимият тузиш, истилочи қўшинлар сафида ўттиз йил хизмат қилган ҳар бир офицерга Жазоирдан ер-мулк ажратиб бериш ҳақида гапирди.

— Шу йўл билан биз ишчан, гайратли жамият яратамиз,— дерди у,— одамлар секин-секин у мамлакат билан танишадилар, унга меҳр қўядилар, у ернинг тилида гаплашадиган бўладилар ҳамда жойларда ҳар қадамда чиқиб турадиган, одамни боши берк кўчаларга киритиб қўялигиган кўп чигал, чалкаш масалаларни тўғри ҳал қилишга лаёкатли бўлиб қоладилар.

Норбер де Варен унинг гапини бўлди:

— Ҳа... улар деҳқончиликдан бошқа ҳамма нарсани биладиган бўладилар. Улар араб тилида гаплашадилару,

лекин лавлаги экиш билан буғдой сочишни ҳеч қачон ўргана олмайдилар. Улар қиличбозликка жуда чапдаст бўлиб кетарлару, лекин далага ўғит солишга келганда кўзларини пирпириатиб тураверадилар. Ҳа, бу мамлакатнинг дарвозаларини унга боргиси келганларнинг ҳаммасига кенг очиб қўйиш керак. Ақли ҳуши жойида бўлган одамлар у ердан ўзларига лойиқ ишни топиб оладилар. Бошқалари ҳалок бўлишади. Жамиятимизнинг қонуни шундай.

Сукунат чўкди. Ҳамма жилмайдиб турарди.

— У ерда етишмайдиган бирдан-бир нарса ҳосилдор ер,— деб тўсиндан гап бошлаб қолди Дюруа. У ўз товушини биринчи марта эшиштаган кишидай овозига ажабланиб қулоқ осди.— Ҳосилдор ерлар Францияда қанчалик қиммат бўлса, у ерда ҳам шунаقا қиммат. Бунаقا жойларни парижлик бойлар сотиб олишмоқда. Сармоя ишлатиши фойдали деб билишмоқда. Йўқчиликдан безиб борганларнинг кўпчилигини эса, сувсиз унумсиз чўлларга сиқиб чиқаришмоқда.

Мана энди ҳамма унга қаради. У ўзининг қизариб кетаётганлигини сезди.

— Сиз Жазоирда бўлганмисиз?— сўради Вальтер.

— Шундай,— жавоб берди Дюруа.— Мен у ерда икки йилдан ортиқ турганман, учала вилоятни ҳам бориб кўрганман.

Норбер де Варен дарҳол Морелни бир чеккага йиғишириб, Дюруадан жазоирликларнинг урф-одатлари ҳақида суриштира кетди, у бир офицер билан гаплашган экан, айrim гапларни ўшандан эшиштан экан. У Дюруадан Саҳроини Кабирнинг ёнг жазира, сувсиз қисмida вужудга келган кичкинагина араб республикаси — Мэаб ҳақида гапириб беришни сўради.

Дюруа Мэабга икки марта борганди, мана энди кези келганда Мэабнинг ажойиб-гаройиб томонлари ҳақида жонжон деб гапириб бера бошлади. Мэабда ҳар томчи сув олтин ҳисобида баҳоланаар экан. Унинг одамлари жамоа ишларидан фаол қатнашиб, савдо-сотиқ муомаласида дунёдаги ёнг маданий халқлардан ҳам инсофлироқ эканлар.

Майнинг кайфи, ўтирганларга ёқишиштиёқи унга далда бўлди. Энди у мақтанчоқлик билан берилиб сўзларди: полкда эшиштан латифаларидан, урушда бўлиб ўтган ҳангомалардан ҳикоя қилди; араблар турмушига оид айrim сарсаларни ўзича тушунтириб ўтди. У заъфарондай сарсалай, ташр, овлоқ, кўримсиз, ҳамма нарса офтоб тигида ўхта кетган бу ўлкани ўтирганлар тузукроқ тасав-

вур қилсингар деб, бирмунча чиройли гапларни ҳам ишлатиб юборди.

Хонимлар ундан кўзларини узишолмасди. Вальтер хоним одати бўйича сўзларни чўзиб деди:

— Сизнинг хотираларингизни бир қанча чиройли очерк қиласа бўларкан.

Қария Вальтер дарҳол ойнакнинг тепасидан йигитга кўз ташлади, у бироннинг юзини тузукроқ кўрмоқчи бўлса доим шундай қиласди. Овқатларга эса одатда ойнак тагидан назар ташларди.

Форестье қулади фурсатни қўлдан бергиси келмади:

— Муҳтарам устоз, бугун сизга Дюруа ҳақида гапириб берган эдим, уни менга сиёсий ахборот тўплаш юзасидан ёрдамчи қилиб тайинлассангиэ дегандим. Марамбо биздан кетиб қолгандан бери менинг шошилинч ва яширин маълумот топиб келадиган одамим йўқ. Газета бундан зиён кўряпти.

Вальтер шу заҳоти жиддий тортди ва ойнакларини кўтариб қўйиб Дюруанинг кўзларига тик боқди.

— Жаноб Дюруа, шубҳасиз, бошқачароқ бир ақл соҳиби әкан,— деди у.— Агар у кишига эртага соат учда мен билан сұхбатлашиш маъқул келса, биз бу ишни ҳал қиласмиш.

Бир муддат жим қолгач, у бевосита Дюруанинг ўзига қаратади:

— Ҳозирча бизга Жазоир ҳақида икки-учта ўқишишли очерклар ёзиб беринг. Хотираларингизни баён қилиб чиқинг-да, кейин ҳозиргина гапириб берганингизга ўхшатиб, уларни мустамлакани ўзлаштириш масалалари билан боғлаб юборинг. Улар газетада долзарб бир пайтда босилиб чиқади. Айни муддао. Ўйлайманки, газетхонларимиз ҳам мамнун бўладилар. Лекин шошилиш керак! Биринчи мақола менга эртага керак, жуда бўлмаганда, индинга. Палатада фикр алмашув тугамасдан бурун биз бу масалага авомнинг диққатини жалб қилишимиз зарур.

— Мана, сизга чиройли сарлавҳа ҳам топилди: «Африка ўқисининг хотиралари»,— деб қўшимишча қилди Вальтер хоним одамини маҳлиё қилиб қўядиган, ўзига ғоятда ярашган виқор билан,— тўғрими, жаноб Норбер?

Шуҳрат тожини жуда кеч кийган қари шоир ҳаваскорларни ўлгудай ёмон кўрар, улардан чўчириди. У қуруққина қилиб деди:

— Сарлавҳа, чиндан ҳам жуда ажойиб, лекин шарт шуки, сарлавҳанинг таги ҳам унга яраша бўлиши керак.

Энг қийин жойи ҳам ўзи шу. Услуб — музикада мос овоз тоини билан тенг нарса.

Форестье хоним Дюруага меҳрибон, мурувватли, ҳамдард бир нигоҳ билан боқиб турар, унинг қарашларидан «Сенга ўшаганлар айтганларининг устидан чиқишида», деган маънини уқиши мумкин эди. Де Марель хоним унга бир неча маротаба ўтирилиб қаради, унинг қулоқларидағи билур шаффоғ сув томчиси янглиғ титраб, узилиб турман деб турарди.

Қизча бошини тарелкага энгаштирганча жимгина, осуда бир алфозда ўтиради.

Бу орада лакей стол атрофини айланиб, ҳаворанг қадаҳларни иоганисберг билан тўлдириди. Шундан сўнг Форестье Вальтерга таъзим қилди-да, қадаҳ кўтарди:

— «Францууз ҳаёти»нинг гуллаб-яшинаши учун!

Ҳаммалари ҳўжайинга таъзим ва қуллуқ қилдилар. Вальтер кулимсирад, Дюруа эса ишлар жўнашиб кетганидан масти, қадаҳни бир кўтаришда сипқариб ташлади. У ҳозир бир хум май бўлса ичадиган, бир бузоқнинг гўшти бўлса еб юборадиган, бир арслон дуч келса, тап тортмай саранжом қиладиган аҳволда эди. У ўзида фавқулодда зўр бир қуч ўйғонганилгини сезмоқдайди, унда синдириб, букиб бўлмас азму қарор бош кўтарган, қалби ёрқин орзу-умидлар билан тўлиб-тошганди. У мана бу одамларнинг ичиди ўз кишиси бўлиб қолди, ўз мавқеи ва ўз ўрнига эга бўлди. У одамлар юзига тик, бениҳоя дадил қарай бошлади ва ниҳоят, у ёнидаги хонимга гап қотишга журъят этди:

— Зирағингиз ғоятда гўзал экан, хоним афандим, мен бунақасини сира ҳам кўрмагандим!

Хоним табассум билан унга қаради:

— Билурни тилла ипга осиб қўйсам, қандай бўларкин деб ўзим ўйлаб топдим. Уни худди шабнам томчиси деб ўйлаш мумкин, тўғрими?

Ўз журъатидан ўзи лол қолган Дюруа яна аҳмоқона бир гап айтиб қўймай деб, секин деди:

— Жуда ноёб исирға, лекин сизнинг қулогингизгина унинг чиройини очиб турганга ўхшайди.

Хоним унга шундай миннатдор назар билан боқдики, одатда аёлларнинг бундай қарашлари одамнинг юрак-юрагигача ларзага солиб юборади.

Дюруа ўтирилиб қараб, яна Форестье хонимнинг кўзига кўзи тушди: у ҳамон йигитга мурувват билан боқар, лекин ҳозирги қарашида шўхлик ва рағбатлантириш маъноси бордай эди, ҳар ҳолда, Дюруага шундай бўлиб туюлди.

Энди әркаклар ҳаммалари баравар гапира кетишиди, улар қўлларини наҳса қилиб силкитишар, овозлари ҳам хийла баландроқ чиқмоқда эди: ер ости темир йўлининг улугнор режалари муҳокама қилинмоқда эди. Гап ширинликлар сўб бўлингтан чордагина ниҳоясига етди, ҳаммалари Наринка алоҳа воситалари имиллаб ҳаракат қилиши, конькаларининг ноқулайлиги, омнибуслардаги тартибсизлик ва извончиларнинг қўпполлигидан шикоят қилдилар.

Кейин барчалари кофе ичгани меҳмонхонага ўтдилар. Дюруа ҳазилнама алфозда қўлни қизчага таклиф этди. У маликалар мисол ташаккур билдириб, оёқ учида турдиди, қўлни ўз йигитининг қўлтиғига тиқди.

Меҳмонхона Дюруага яна худди гулхонага ўхшаб кўринди. Хонанинг қайси бурчагига қараманти, баланд пальма дараҳтлари шифтга қадар бўй чўзиб, япроқларини атрофга чироили ёйиб ташлаган, гўё хона узра яшил бир амома ҳосил қилган эди.

Каминнинг икки ёнида худди икки устуидай бўлиб каучук дараҳтлари ўсган, уларнинг ям-яшил узунчоқ япроқлари бир-бирига қалашиб кетган эди. Фортепъяно устиди эса аллақандай иккита номаълум бутача ўсиб турар, уларнинг бири ним қизғиши, бошқаси оппоқ эди, улар сададай гуж бўлиб, шамалоқдай гуллаб ётар, ясаб қўйилган сунъий гулга ўхшаб туюлар, тирик гул бунчалар чироили бўлиши мумкин эмасдай эди.

Меҳмонхонанинг ҳавоси тоза, у илғаб олиш қийин бўлган бетимсол, майнин ва нозик муаттар ҳидлар билан тўлганди.

Дюруа энди бутунлай ўзини ўнглаб олди, у бемалол хонани қўздан кечира бошлади. Xона унчалар катта эмасди: ўсимликлар ва гуллардан бўлак бу ерда одамни қойил қолдирадиган ҳеч нарса йўқ эди, бироқ бунида сиз ўзингизни бемалол, худди уйда ўтиргандай ҳис қилишингиз мумкин эди. Бунда ҳамма нарса ҳордиқ чиқаришга чорлар, одамни тинчлантираси эди. Xона сизни ўзининг сокин ва шинамлиги билан ром қилиб олар, ўзига тортар, жисмингизни эркалаб, юмшоқ бир муҳитга чўмдираш эди.

Деворларга қадимий оч бинафшаранг мато тортилган, матонинг ўзига ипакдан зальфарон читтигуллар чатилганди. Эшикларда қалин оч мовий дарпардалар осилиб турар, уларда қизил ипак билан тикилган чиннингуллар очилиб ётарди. Тўғри келганча ўрнатилган мебеллар — катта-кичик шезлонглар, ғалати ҳайҳотдай ва мўъжазгина ўринилар, ёстиқлар аксар Людовик XVI давридагига ўхшаш

иپакларга чирмалган, қолғанлари аргувоний чизиқлар тортилган заъфар кимхоб билан қопланганди.

— Жаноб Дюруа, кофе ичасизми?

Форестье хоним ҳамон ўша дилбар такаллуф ва табасум билан унга кофе тутди.

— Раҳмат, хоним, ташаккур.

Дюруа кофени олди. У қизча узатган ликобчага ҳавотир ичнда энгашиб кумуш қисқичлар билан қанд олар әкан, хоним унга аста шивирлади:

— Вальтер хонимга бепарво бўлманг.

У бунга жавобан бирон нарса деб улгурмай, жувон уидан йироқлашди.

У тағин бехос гиламга тўкиб юбормай деб чўчиб кофени шоша-пиша ичиб юборди, шундан кейин енгил тин олиб, янги хўжайнинг хотини ёнига бориш, у билан суҳбатда бўлиши пайида бўла бошлади.

Шунда у столдан анча олисда ўтирган Вальтер хоним қўлидаги бўшаган чинни идишни қаерга қўйишини билмай турганлигини қўриб қолди. Дюруа шаҳдам унинг қошига юриб борди:

— Ижозат этинг, хоним.

— Ташаккур.

Дюруа идишни обориб қўйиб, яна хонимнинг ҳуазурига қайтди.

— Мен саҳрода юрган кезларимда «Француэ ҳаёти» одамга қанчалар таскин берганлигини билсангиз эди, хоним! У чиндан ҳам, Франциядан узоқда юрган чоғларда ўқиши мумкин бўлган бирдан-бир газета, чунки у ҳаммадан кўра қизиқарлироқ, ўткироқ ва кўпчилкнинг дидига мос келадиган газеталардан. Ундан истаган нарсангизни ўқиб билиб олишингиз мумкин.

Вальтер хоним қуруққина такаллуф билан жилмайиб қўйди.

— Менинг эрим замона талабларига жавоб берадиган газета чиқариш учун жуда низоми тар тўқди,— деди у ғурур билан.

Улар суҳбатлаша кетишли. Дюруа бачкана бўлса ҳам, лекин баҳузур гаплашиш йўлини биларди; унинг овози гоятда ёқимли, қарашлари бениҳоя жозибали, мўйловларида эса аллақандай ўзига ром қилиб оладиган бир сеҳр бор эди. Бу мўйловлар жуда чиройли, майин, қуюқ, олтиндай товланиб туради, юқорига қайрилиб турган учлари эса малларанг тусда жилваланарди.

Париж ва унинг атрофлари, Сена соҳиллари, ёзги эрмаклар, курортлар,— бир сўз билан айтганда, тинмай валақ-

лаб ўтириш мумкин бўлган одми нарсалар ҳақида гаплашиши.

Уларнинг олдига қадаҳда ликёр кўтарган Норбер де Варен келган эди, Дюруа камтарлик юзасидан нари кетди.

Де Марель хоним Форестье хоним билан гаплашиб бўлгач, уни ўз ҳуазурига қақириди.

— Шундай қилиб, сиз ўз баҳтиңгиэни журналистлик ишида синааб кўрмоқчимисиз?— сўради у тўсиндан.

У ўз режалари ҳақида у-бу деган бўлди, кейин ҳозиргина Вальтер хоним билан қандай гаплашган бўлса, шу йўсинда суҳбатлаша бошлади. Бироқ, энди у нима ҳақда сўзлашиши боягидан яхшироқ билар, ўзига ишонч билан гапирав, яқингинада бошқадардан эшитиб олган гапларни ҳам худди ўзиникидай қилиб сўйлар эди. Сўйлаётганда у хонимнинг кўзларига тик боқар, бу билан сўзларининг салмоғини ошираётгандай бўларди.

Де Морель хоним ўз навбатида унга бир қанча латифалар айтиб берди. Одатда ўзининг нозик зеҳни эканлигини биладиган ва суҳбатдошини зериктирмасликка ҳаракат қиласидиган хотинларгина мана шундай дилдорлик билан бийрон гаплашадилар. Хоним борган сари очилиб, талтайиб гаплашар, Дюруанинг сингларига қўлларини теккизиб қўяр, бўлар-бўлмасга шивирлашга тушар, четдан қараган одамга улар жуда нозик суҳбат қургандек бўлиб қўринардилар. Дюруа ўзига очиқдан-очиқ мойил бўлиб ўтирган жувоннинг олдида қаттиқ ҳаяжонланмоқда эди. Шу сабабданмикин, у жувонга ҳозирнинг ўзидаёқ, шу заҳотиёқ садоқатини намойиш этишини истар, нимадандир уни ҳимоя қиласи келар, унга яхши кўрингиси келар, яхши томонларини кўрсатгиси қистарди, у жувоннинг гапларига жавоб беришга шошилмас, бу унинг фикри ёди тамом бошқа нарсада эканлигини кўрсатиб турарди.

Куттилаганда, де Марель хоним қизини қақириди:

— Ах, шана! — қизча олдига келгач, унга деди:

— Бу ўзга ўтири, болажон, ойнанинг олдида шамоллаб коласиб.

Дюруа жуда ҳам қизчани ўпиди қўйгиси келди, гўё уни ўзига берарида онасини ўпадигандай эди.

— Бу ўзига бир ўпиди қўйсам майлими, мадемуазель?— шаҳнамадиган билан оталарча сўради Дюруа.

Кече даруга ҳайрат тўла кўзлари билан боқди. Де Марель сабаби кулганича деди:

— Мадемуазель, бугунча майли, ижозат, лекин иккинчи мадемуазель, яхши сесин», деб айт.

Дюруа ўтириди ва қизчанинг қўлларидан тутиб тиззасига ўтиқиди, лабларини унинг тўлқинланиб ётган майин сочларига босди.

Онаси ҳайрон қолди:

— Буни қаранг-а, ўтиришини! Ё тавба! У кўпинча фақат аёлларгагина ўпичга рухсат берарди. Сизнинг жоулингиз бор экан, жаноб Дюруа.

Дюруа дув қизариб кетди ва индамай қизалоқни бир тиззасида чайқата бошлади.

Форестье хоним уларнинг олдига келиб ҳайронликдан чапак чалиб юборди:

— Ўзимнинг қўзимми шу? Лорина ҳам қўлга ўрганибди-ку! Ажойиб!

Оғзиға сигара солган Жак Риваль улар томонга кела бошлади, шунда Дюруа бехос бирон гап айтиб бутун ишнинг пачавасини чиқариб қўймай деб, ўрнидан туриб хайрлаша бошлади.

У таъзим қилиб, хонимлар қўлини оҳиста сиқар, эркаклар билан мардона қўл олишарди. Хайрлашаркан, у бир нарсани сезди: Жак Ривальнинг сўхта ва қайноқ қўллари унга дўстона жавоб қайтарди. Норбер де Вареннинг нам тортган совуқ бармоқлари Дюруанинг панжасидан илондек сирғалиб ўтди, Вальтернинг қўли эса муздек, латта каби юмшоқ, жонсиз, ифодасиз эди, Форестъенинг қўллари эса ипакдай майин, иссиққина экан. Дўсти унинг қулоғига шипшиди:

— Эртага соат учда, эсингдан чиқмасин.

— Йўқ, йўқ, албатта келаман.

Дюруа шунчалар хурсанд бўлиб кетган эдики, зина олдига чиққанда ундан чопиб ҳатлаб тушгиси келди ва у ҳатлаб-ҳатлаб пастга тушди, лекин учинчи қаватда ойнадан чопиб тушаётган жанобни қўриб қолиб уяди ва тўхтади, гўё жиноят устида қўлга тушган одамдай сезди ўзини.

Дюруа аксига узоқ қараб турди, кейин бу қадар хушқомат, келишган йигит эканлигидан хурсанд бўлиб, ойнадаги ўз аксига жилмайиб қўйди-да, гўё у билан хайрлашашётгандай бел букиб таъзим қилди, таъзим гўё мухтарам бир зотга берилганга ўшарди.

III

Жорж Дюруа кўчага чиққач хаёлга толди: у бир қарорга келолмасди. Унинг шаҳар бўйлаб кеғиси, орзу-хаёлларига эрк бергиси, келажак режаларини туэгиси, юм-

шоқ туи ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олгиси кёларди, бироқ Вальтер айтган мақола унинг калласидан кўтарили-мас, тинимсиз безонта қилиб турарди, шунинг учун ҳам уйга қайтиб, пайсалга солмай ишга ўтиришга аҳд қилди.

У чекка хиёбонлар ҳалқасидан илдам юриб ўтди-да, кейин ўзи турадиган Бурсо кўчасига бурилди. У йигирмага яқин ишчи ва хизматчиларнинг оиласидар яшайдиган етти қаватли уйнинг битта хонасини ижарага олганди. У ифлос, ахлат ва чиқиндилар, папирос қолдиқлари, парча-парча қоғозлар сочилиб ётган зиналардан шағам гугурт ёқиб юқорига кўтариларкан, кўнгли ёмон ижирғаниб борар, бу ердан шу заҳотиёқ қўчиб кетгиси ва анов бадавлат одамлар яшайдиган озода, гиламлар тўшалган хоналарда истиқомат қилгиси келар эди. Бу ер эса овқат қолдиқлари, ҳожат жойларининг оғир қўланса исига тўлган, қоқилмаган, артилмаган чанг, губор, мөгор ҳиди анқир, бу бадбўй губорни кўтариб юбора оладиган куч дунёда йўққа ўшарди.

Олтинчи қаватда жойлашган унинг хонасидан Фарбий темир йўлнинг улкан хандақлари кўзга ташланар, Батинъоль вокзалига етмасдан туннель тугар ва туннелнинг оғзи тубсиз ўпқон каби қорайиб кўринарди. Дюруа деразани очиб юборди ва занглаған темир панжарага суюнди.

Бояги чуқур хандақнинг тагида худди нотаниш бир махлуқнинг йироқ очилган кўзларига ўхшаш учта қизил сигнал чироқлари ёниб турар, уларнинг орқасида яна шундай чироқлар бўлиб, кейин улар борган сари кўпайишиб кетарди. Гудок садолари дам қалта, дам узоқ янграб, тун қўйинини зириллатиб юборар, ўқтин-ўқтин Анъер тарафдан паровозларнинг овозлари базёр қулоққа чалиниб қоларди. Гўё паровозлар эмас, одамлар бир-биrlарини чақираётганга ўшарди. Мана, ўша овозларнинг бири шитоб билан яқинлашиб кела бошлади, унинг ёрдамга чорлагандай чинқириги дам сайин эўрайиб, кўп ўтмай улкан сариқ чироқ кўринди, кейин оламни шовқин-сурон, тарақа-турӯққа тўлдириб поезд ўтиб кетди. Бир-бирига уланган узундан-узоқ вагонларни туннель бирма-бир ўз комига торта бошлади. Дюруа томоша қилиб турди.

— Қани, энди ишга! — деди у ўзига-ўзи ва чироқни столга қўйиб, ёзишга ўтироқчи эди, шунда хат ёзадиган қоғоздан бошқа қоғози йўқлигини билиб қолди.

Ҳечқиси йўқ, почта қоғозининг ўртасини очиб ўшанга ёзиш мумкин. У қўлига перо олди-да, ҳафсала билан чиройли қилиб сарлавча қўйди:

АФРИКА ЎҚЧИСИННИГ ХОТИРАЛАРИ

Кейин биринчи жумлани ўқий бошлади.

У қўлини чаккасига тираб, олдидаги оппоқ қоғозга дикқат билан тикилганча ўтиради.

Нимани ёзди? У зиёфат пайтида ўзи ҳикоя қилган нарсаларнинг биронтасини, на бир латифа ва на бир бўлган воқеани эслай олди, барини унтибди. Тўсиндан хаёлига ярқ этиб бир жумла келди: «Бу 1874 йил май ойининг ўрталарида, ҳолдан тойган Франция машъум йилнинг машаққатларидан эндигина нафас ростлаб келаётган бир пайтда рўй берган эди...»

Дюруа шуларни ёзи-ю, тўхтаб қолди: бу жумлани кейинги воқеалар денгизга чиқиш, саёҳат, илк таассуротлар билан қандай боғлаб юборишни билмай турарди.

Ўн минутлардан кейин кириш қисмини эртага ёзарман, ҳозирча Жазоирни тасвиirlаб кетаверай деган фикрга келди.

— «Жазоир — оппоқ шаҳар...» — деб бошлади у, бироқ шундан нарига ўтолмади. Унинг тасавурида яна чиройли, шинам ва озода, япасқи томли ўйлар, тог бағри бўйлаб денгизга қараб жилғадек буралиб тушадиган чингилинг шаҳарча гавдаланди, бироқ у кўрганлари, бошдан кечирганларини қоғозга тушириш учун сўз тополмасди.

Узоқ кучангандан кейин яна: «Шаҳарнинг ярим аҳолиси араблар...» деган сўзларни қўşди. Кейин у перони улоқтириб, ўрнидан турди.

Етилаверганидан ўртаси чўнқир бўлиб қолган энсиэгина темир каравотда унинг кунда киядиган эскириб кетган, оҳори тўкилган кийимлари ғижим-ғижим бўлиб ётар, баайни ўликхонадан чиққан ирkit увадаларни эслатарди. Унинг бирдан-бир юмшоқ цилинтри эса, кажава креслода тўнтирилган ҳолда худди садақа тилаётганга ўхшаб ётарди.

Деворларга ёпиштирилган, ҳаворанг гулдасталар тасвири туширилган қоғозлар хунук эски дод-дуғлар билан қопланган эди. Додлар эзib ташланган канадан ёки сачраган майдан қолганми, билиб бўлмас, бир қарасанг, ёғли бармоқ изларига, бир қарасанг, тосдан сачраган совун қўпилларига ўхшар, уларни бир-биридан ажратиб олиш қийин эди. Ҳамма нарсадан ночор қашшоқликнинг, Париж мебелли хоналарига хос қашшоқликнинг нуқси келиб турарди. Шунда Дюруанинг юрагида ўзининг

бу муфлисона ҳаётига қарши ғазаб алнга олди. Бу аҳволдан тезроқ қутулиш керак, эртанинг ўзида бунаقا гарип турмушни бир чеккага улоқтириб ташлаш зарур, деб ўйлади у.

Шу аснода бирдан яна ишга ўтиргиси келиб қолди ша столга ўтириб Африканинг дарвозаси бўлмиш гўзал Жазоирнинг таърифига мос сўзлар излай бошлади, бу — киши қадами етмаган, сирли маъво, бу — кўчманчи араблар ва ҳали дунёга номи номаълум негр қабилалари яшайдиган мамлакат, бу — ҳали ўрганилмаган, доимо ўзга ажиб бир жозибаси билан тортиб турадиган хаёлий мамлакат, у ерлардан бизинг шаҳар боғларига онда-сонда худди эртаклардагидай фусункор ва гаройиб маҳлукотларни олиб келтиришади: товус деб аталағиган анвойи товуқлар, ақл бовар қиммайдиган даражада нозик ва нафис гизол деб аталағиган эчкилар, турқи ғоятда хунук жирафалар, улуғвор түялар, даҳшатли маймунлар, бадбашара каркидонлар ва ниҳоят, одамзоднинг қўрқинчли қардошлари — гориллалар шу мамлакатдан, Африканадан келтирилади.

Дюруа шу тобда тиниқ фикролмай турарди, у эҳтимол, буарни оғзаки боплаб ҳикоя қилиб бериши мумкин эди, лекин ҳозир қоғозда ифодалаб беришга ожизлиқ қиммоқда эди. Унинг икки чаккаси лўқиллаб кетди, қўлларини қаттиқ тер босди, қоғоз қаршисида ожизликдан иситмаси кўтарилиган ҳолда у яна ўрнидан туриб кетди.

Дард устига чипқон дегандай, бугун кечқурун қоропул ташлаб кетган, кирчи хотинга тўланадиган пул қоғозни кўриб дунё кўзига қоронги кўринди. Ўзига бўлган ишонч ҳам, келажак орзу-хаёллари ҳам, хурсандчилиги ҳам бир зум ичиди барбод бўлди. Тугади, у одам бўлмайди. У ўзига резги, лаб-лунжи осилган салоҳиятсиз, ҳеч кимга кераги бўлмаган, қашшоқликка маҳкум бир одам деб қарай бошлади.

У яна дераза олдига келди — шу он унинг кўзлари туннель ичидан даҳшатли ваҳима кўтариб чиқиб келаётгани поездга тушди. Поезд далалар ва водийлардан ўтиб денигизга томон бораради. Поезд ортидан қараб қоларкан, Дюруа ўзининг ота-онасини эслади.

Ҳа, поезд уларнинг ўйларидан бир неча чақирим наридан ўтиб кетарди. Кантле қишлоғига кираверишда, кенг Сена водийси билан Руаннинг юқорисида — адирининг тепасидаги уйча Дюруанинг кўз ўнгидага гавдаланди.

Дюруанинг ота-онаси кичикроқ бир қовоқхона очиб,

унга «Хушманзара» деб ном беришган, дам олиш кундари Ғуан атрофларидан келган одамлар бу ерда овқатланишарди. Ўғлимиз ўқиб катта одам бўлсин деб, чол-кампир уни коллежга беришди. Жорж ўқишини тугатди-ю, лекин бакалаврлик имтиҳонларини топширмасдан ҳарбий хизматга кирди: у офицер, полковник, генерал бўлишни кўнглига туғиб қўйган эди. Бироқ беш йиллик муддат тугамаёқ ҳарбий хизмат бутунлай меъдасига тегиб кетди, у Парижда дурустроқ бир ишнинг бошини тутишини кўзлай бошлади.

Мана, ниҳоят, мажбурий хизмат муддатини ўтаб бўлгач, бу ерга келиб жойлашди. Енимизда қол, деб худонинг зорини қилган ота-онасининг қийин-қистовларига ҳам қарамади. У ўз саодатли юлдузига ҳамон ишонарди, бир кунмас бир кун ғалабага эришаман, тақдирнинг фиддирагини ўз раъйимга кўра юритаман деб ўйлагани ўйлаган эди.

Гарнizonда хизмат қилиб юрган кезлари у анчагина ишқий можароларни бошидан кечирганди. У енгил-елпи муомалалардан ташқари юқорироқ доирадаги хотинлар билан ҳам алоқа боғлаган, молия инспекторининг қизини йўлдан урган, уни жинни қилиб қўяёзган, бундан ташқари муҳтор вакилнинг хотини унинг кетишидан хабардор бўлгач, ўзини қўярга жой тополмай, денгизга ташламоқчи бўлган эди.

Ўртоқлари уни: «Пихини ёрган туллак, тегирмонга тушса, бутун чиқади», деб юришарди. Шунинг учун ҳам у ўзига-ўзи: бўпти, устаси фаранг, муғомбир бўлганим бўлсин, деб сўз берган эди, Африка гарнizonларида юлғичлик, кафандўзлик, фирромлик ва ҳаром бойлик орттириш одат тусига кириб кетганди, у мана шуларнинг барини ўзлаштирган, айни замонда, ҳарбий киши шарафи, бачкана шуҳратпарастлик ва жўмардлик сингари хислатлар ҳам қон-қонига сингиб кетганди. Шулар ва унтер-офицерларнинг жасорати ҳақидаги уйдирмалар унинг онгидаги қаттиқ ўрнашган эдики, оқибатда, унинг юраги уч қаватли қутичага ўхшаб қолган, воқеан, ундан исталган нарсани топиш мумкин эди.

Лекин унда мақсадга етиш истаги кучли эди.

Дюруа ўзи сезмаган ҳолда хаёл сурib кетди. Ҳар куни кечқурун у мана шундай хаёлга чўмиб қоларди. Ҳаёллари уни ажойиб-гаройиб ишқий саргузаштларга етаклар ва шу саргузашт туфайли барча тилаклари рўёбга чиқар эди. У кўча-кўйда биронта катта банкир ёки амалдорнинг қизини учратиб қолади, уни бир қарашда.

ўзига асири қиласи ва унга уйланади. Дюруа инидан ташқарига отилган семиз қўёндай туннелдан югуриб чиққан ва депога тин олиш учун шитоб билан учган шаронозининг қулоқни қоматга келтирувчи чинқиригидан ўзига келди.

Шу он унинг кўкрагида милтираб турган ноаниқ, лекин қувончили бир умид яна қанот ёзи, шунда у хаёлларда ардоқланган, нотаниш гўзал париваш яшайдиган аллақаёқларга — қоронғилик сари ғойибона ўпич йўллади, бу интизор кутилган, омад сари йўлланган ўпич эди. Кейин у деразани беркитди, ечина бошлади. «Ҳечқиси йўқ,— деб ўйлади у,— эрталаб туриб хаёлимни жойига қўйиб ишга ўтираман. Ҳозир бошим ғувиллаб турибди. Сал кўпроқ ичиб қўйганга ўхшайман. Бунақада ишлаб бўлмайди».

У ётди, чироқни ўчириди ва шу заҳоти ухлаб қолди.

У барвақт уйғонди, одатда бир нарсани эҳтирос билан кутганлар ёҳуд бирон қаттиқ ташвиш билан юрганлар мана шундай эрта турадилар — каравотдан сакраб туриб деразани очиб юборди, буни у бир ҳўплам тоза ҳаво ичиш деб юритарди.

Темир йўл хандагидан наридаги Рим кўчасида жойлашган уйлар кўтарилиб келаётган офтоб нурларида ярқираб кўринар, улар худди оппоқ тонг нуридан яратилганга ўхшарди. Ўнг томонда Аржантейл тепалари, Сануа чўққилари ва Оржемон тегирмонлари элас-элас кўзга ташланар, улар енгил оч мовий туман билан чулғанган, худди уфқ узра ҳарир, парпироқ рўмол ташлангандек эди.

Дюруа узоқларга ҳавасланиб термилиб турди. «Бунақа күшларда у томонлар жуда ҳам чиройли бўлиб кетса керак», деб пичирлади у. Кейин зудлик билан ишга ўтириш кераклигини эслаб қоровулнинг ўғлини чақирди-да, унга ўн су бериб, идорамга бориб касал бўлиб қолди деб айтиб кел, деб юборди.

У столга ўтириди, перони сиёҳга ботирди, қўли билан даҳанини тираб ўйга чўмди. Лекин қанча уринмасин, фойдаси бўлмади, миясига тузукроқ бир фикр келмади.

Бироқ у шаштидан тушмади. «Ҳечқиси йўқ,— деб ўйлади у,— бу ишга кўниши керак. Ҳамма ҳунарга ўхшаб буни ҳам ўрганиб олиш мумкин. Менинг илк қадамларимга бирор ёрдам бериши керак. Форестъенинг олдига бориб келай-чи, у мени бирпасда керакли изга солиб юборади».

У кийинишга тутинди.

Кўчага чиққандан кейин Форестъелар кеч туришса керак, каллаи саҳарлаб бориш ўнғайсиз, деган ҳаёлга

борди ва бир оз хиёбонларни айланиб туришга қарор берди.

У сув сепилиб муздек қилиб қўйилган Монсо боғига кирди, соат ҳали тўқиз ҳам бўлмаганди.

Скамейкага ўтириб яна ўз орзу-хаёлларига берилиди. Нарироқда башанг кийинган бир йигит нари-бери юриб турар, афтидан кимнидир кутаётганга ўхшарди.

Мана, ниҳоят, унинг кутган одами келди, шляпада, юзига тўр тортилган, у тез-тез юриб йигитнинг олдига борди, қўл берив қўришиди, кейин уни қўлтиқлаб олди, сўнг улар узоқлашиб кетдилар.

Шунда Дюруанинг муҳаббатга ташна қалби гур этиб ёниб кетди. Бу муаттар, ўта нозик ва нафис ишқий кечин-маларга бўлган чанқоқлик эди. У ўриндан туриб, юриб кетди, Форестъени ўйлади. Роса омади чопган экан унинг!

Дюруа уй олдига келганда, дўсти кўчага чиқиб келаётган экан.

— Э, ўзингмисан? Мунча эрта турмасанг? Нима қилди?

Дюруа уни кўчада учратганидан қисиниб мингирилади:

— Мана шу... мана шу... ҳеч мақолани әплаштиrol-маяпман, Жазоир ҳақидаги мақолани, эсингдами, жаноб Вальтер менга айтган мақола? Илгари ҳеч ёзиб кўрмаган әдим. Буниям эплаган қиласар экан. Ўрганиш керак. Мен тезда қўлим ўрганиб кетишига ишонаман, лекин нимадан бошлишимни билмай турибман. Айтадиган гапим кўп, бироқ уларни ифодалаб беролмаётиман.

У ўнгайсизланиб жим бўлиб қолди. Форестъе унга муғомбirona жилмайиб қараб турарди.

— Бошимдан ўтган.

— Менимча, ҳаммада ҳам шунаقا бўлади шекилли,— дея илиб кетди Дюруа.— Шунинг учун ҳам сенинг олдингга, илтимос... оғир пайтда ёрдам берарсан деб илтимос қилиб келдим... Сен мени бирпасда изга солиб юборсан, гапни нимадан ва қандай бошлишини кўрсатиб берасан. Мен учун бу стилистикадан фойдали дарс бўларди, бир ўзим эпломайман.

Форестъе ҳамон шўх жилмайиб турарди. У ўз қадрдан ошнасининг елкасига бир урди-да, деди:

— Хотинимнинг олдига бор, бу иш унинг қўлидан, ҳам келади. Мен қўзини пишитиб қўйганман. Ҳозир бандман бўлмаса жоним билан сенга ёрдам берардим.

Дюруанинг юраги бирдан пўкиллади: у иккиланиб турар, нима қилишини билмасди.

— Каллаи саҳардан уни қандоқ безовта қиламан!

— Ҳечқиси ўйқ. У ўриндан турган. Менинг кабинетимда ўтириб мақолаларими тартибга туширяпти.

Дюруа ҳамон уйга киришга иккиламоқда эди.

Пўк... иложи ўйқ...

Форестъе унинг елкасидан тутиб, эшик томонга итарди.

Бориберсанг-чи, афанди, бор, боравер! Менинг яна тўртинчи қаватга чиққим ўйқ, илтимосимни унга ўзинг айтсанг ҳам бўлаверади.

Ниҳоят, Дюруа боришга шайланди.

— Ҳўп, бўлмаса, раҳмат сенга, кетдим. Сен мени зўрлаб юборганингни унга айтаман.

— Ҳа, ҳа, хотиржам бўл, у сени еб қўймайди. Муҳими, соат учда келиш эсингдан чиқмасин.

— Йўқ, ўйқ, эсимда.

Форестъе шахдам қадамлар билан жўнаб кетди. Дюруа иса, қандай қабул қиласкин, деб ташвишланиб, аста-секин юқорига кўтарила бошлади, йўл-йўлакай, гапни нимадан бошлиш кераклигини ўйлаб борди.

Эшикни хизматкор очди. У кўк фартук тутиб олган, қўлида пол артадиган чўткаси бор эди.

— Жаноб Форестъе уйда йўқлар.— деди у саволни кутуб ўтирасдан.

— Форестъе хонимдан сўраунг-чи, мени қабул қила олармикинлар,— деди Дюруа,— айтингки, унинг олдига мени эри юборди. Мен ҳозир уни кўчада учратувдим.

Дюруа жавоб чиқишини кута бошлади. Хизматкор қайтиб келиб, ўнг томондаги эшикни очди-да, деди:

— Форестъе хоним сизни кутмоқдалар.

Хоним ёзув столи олдига қўйилган креслода ўтирган вакан. Чингилинг хонанинг чор атрофи қора ёғочдан ишланган жавонлар узра тартиб билан терилган китобларга тўла эди. Китобларнинг муқовалари қизил, сарик, қўк, нимпушти, зангори, ишқилиб барча ранглардан бор эди. Улар қатор терилган жилларни ташқаридан жуда ҳам чиройли қилиб қўрсатарди.

Форестъе хоним ўзининг одатдаги табассуми билан уни қаршилаб, орқасига ўгирилди ва унга қўлини узатди, тўрлар билан тўқилган кенг енги ичидан қўллари елкасига допур кўриниб кетди.

— Мунча эрта?— сўради у ва қўшиб қўйди: — Ташни қилияти деб ўйламанг, бир омади савол-да.

— Хоним,— зўрга гап бошлиди Дюруа,— мен келмай дессан, эрингизни пастда учратиб қолувдим, сира қўймади, боравер деб. Шу қадар хижолатдаманки, нимага келганигимни айтишга ҳам юрагим бетламай турибди.

Форестъе хоним унга қўли билан стулни кўрсатди:

— Ўтилинг, айтинг, нима гап экан.

У қўлидаги пат қаламни икки бармоғи орасида усталик билан айлантириб ўтирар, унинг олдидаги ётган ярмигача ёзилган катта варақ Дюруа келиб унга халал берганлигини кўрсатар эди.

У иш столига ўрганганлиги, ишлаган пайтида қийналмаслиги, меҳмонхонада ўзини қандай ҳур тутган бўлса, столга ўтирганда ҳам эркин ўтириб ишлаши, бу унга одат бўлиб кетганлиги аён эди. Унинг пенюаридан ҳозиргина қилинган эрталабки ясан-тусанинг ёқимли, тоза бўйлари анқимоқда эди. Дюруа унинг нафис қўйлаги тагидаги ёш, тиник, тоза, бўлиқ ва қайноқ жисмини тасаввур қилишга уринар, шу боисдан кўз ўнгига гавдаланаётгандай бўлар эди.

— Қани, айтинг бўлмаса, нима гап ўзи? — Дюруанинг гапиролмай турганлигини кўриб сўради у.

— Биласизми... — бошлади Дюруа ўзини йўқотган қўйи. — Ростданам жуда хижолат бўляпман... Гап шундаки, кечаки мен туни билан ўтириб... бугун эса.... азондан бери жаноб Вальтер сўраган Жазоир ҳақидаги мақолани ёздим... Лекин ҳеч нарса чиқара олмаяпман... Мен ҳаммасини йиртиб ташладим... Бунаقا ишни биринчи марта қилишим, шунинг учун Форестъедан илтимос қилувдим... бу сафар энди у менга ёрдам берсин деб...

Хоним бу сўзлардан қувониб, яшнаб, гул-гул очилиб кетди, жуда мамнун ҳолда кула-кула деди:

— У сизни менга жўнатдими?... Жуда соз қилибдида...

— Шундай, хоним. У хотиним сенга мендан ҳам яхшироқ ёрдам беради... Мен эса, истамовдим, журъат этмовдим. Тушуняпсизми мени?

Хоним ўринидан турди.

— Бу ҳамкорликдан иш чиқадиганга ўхшайди. Сизнинг фикрингиз менга жуда ёқди. Гап шундай: менинг ўрнимга ўтилинг бўлмаса, редакцияда менинг ёзувимни таниб қолишади. Ҳозир сиз билан мақола ёзамиз, мақола бўлганда ҳам зўр мақола! Ниятимиз — йўлдошимиз.

Дюруа ўтириди, перони олди, бир варақ қоғозни олдига қўйиб, ёзишга шайланди.

Форестъе хоним тик турганча унинг барча ҳаракатларини кузатиб турди, кейин камин устидан папирос олиб чекди.

— Папирессиз ишлай олмайман,— деди у.— Ҳўш, нишмарларни ҳикоя қилиб бермоқчисиз

Дюруа унга ҳайрон бўлиб қаради.

— Шунни билмаганим учун ҳам бу ерга келдим-да.

— Ҳўш, майли, унда мен кўмаклашиб юборай. Қайласини ўзим тайёрлайман, лекин менга масаллиқ керак. Дюруа нима дейишини билмай қолди.

— Мен ўз саргузаштимни бир бошдан айтиб бермоқчи эдим... — ботинмай сўйлади у.

Хоним столнинг нарёғига ўтиб, унга рўпарама-рўпара ўтириди ва унинг қўзига тик боқиб деди:

— Ундай бўлса, аввал менга, ёлғиз менга айтиб беринг, тушуняпсизми? Шошилмай, ҳеч нарсани тушириб қолдирманг, кейин ўзим керагини танлаб оламан.

Дюруа нимадан бошланини билмасди, шунда хоним тавба қилаётган кишини сўроққа тутаётган руҳонийга ўхшаб унга саволлар бера бошлади. Саволлари шу қадар аниқ ва равшан эдики, улар Дюруанинг хотирасига туртки бўлди, у унут бўлиб кетган воқеаларни барча тафсилотлари билан эслай бошлади, кўз ўнгига учрашувлар, бир кўрган одамларининг қиёфалари гавдалана бошлади.

У шу тариқа чорак соатлар чамаси ҳикоя қилгач, хоним бирдан уни тўхтатди.

— Энди бошлаймиз. Сиз ўз таассуротларингизни ўртоғингизга сўзлаб бераётгандай бўлинг, бу кўнглингиздаги барча гапларингизни айтаверишингиз учун имконият берали, орада бошқа гапларни ҳам қистириб кетаверасиз, ҳикоянгизнинг табиий ва мароқли чиқишига эришасиз, қани, булар қўлимииздан келармикин, йўқми? Ёзинг:

«Азизим, Анри, сен Жазоир қандай диёр эканлигини билишни истамайсанми? Марҳамат, айтиб бера қолай. Бекорчиликда нима қилишимни билмай, ўзим истиқомат қилаётган гарибона қулбадан туриб, сенга кундаликларга ўхшашиб бир нарса ёзиб юбориш фикрига келдим, унда ўзимнинг бунда кечган ҳаётимни кунма-кун, соатмасот ҳикоя қилиб бераман. Эҳтимолки, ҳикоям баъзан қўнполроқ чиқар, нима ҳам дердим, бироқ сен уларни таниш хонимларга кўрсатиб ўтирайсан-ку...»

Хоним ўчиб қолган папиросини ёндириб олиш учун тўхтади, шу заҳоти қитирлаётган патқаламнинг ҳам уни ўнди.

— Давом этамиз,— деди хоним.

«Жазоир — ҳали яхши ўрганилмаган Саҳрои Кабир, Марказий Африка сингари улкан мамлакатларнинг сарҳади жойлашган французларнинг катта мустамлакасидир.

Жазоир — бу оқ дарвоза, гаройиботларга тўла бир қитъага олиб қирадиган оппоқ гўзал дарвозадир.

Лекин бу дарвозани кўриш учун аввал унга етиб олиш керак, бу ҳаммага ҳам бирдай ёқавермаслиги мумкин. Менинг чавандозликда қанчалар моҳирлигимни биласан, мен полковникнинг ўзи минадиган отларни совутиб бераман. Бироқ азamat отлиқ аскар бўла туриб, ёмон дengизчи бўлиш ҳеч гап эмас экан. Буни мен ўз бошимдан ўтказдим.

Полкимизнинг врачи Сембрет эсингладидир? Уни ҳаммамиз доктор Кускуро деб атардик. Қайси биримиз ушбу муқадас ўлкада дам олишга ўлгудай зор бўлиб қолганимизда, госпиталда ором олиш учун унинг қабулига борар эдик.

Унинг алвон иштони, семиз сонлари ҳамон кўз ўнгимдан кетмайди. Мана, у курсида оёқларини кериб, икки муштини икки сонига тираб, қўлларини буқлаб, тирсакларини чиқариб, бақрайган кўзларини ўйнатиб, оқарган мўйловларини тишлаб ўтириби.

Унинг қандай муолижа қилишлари ёдингладидир:

— Бу солдатнинг ичи бузилган. Унга менинг рецептим бўйича учинчи рақамли қайт қилдирадиган дори берилсин, сўнgra ўн икки соат тўла дам олсин, соғайиб кетади.

Унинг қустирадиган дориси жуда ўткир, тез таъсир қилар эди. Шунга қарамасдан, биз уни ичардик, нега десанг, ўзга чорамиз ҳам йўқ, эди-да. Аммо доктор Кускуронинг дорисини ичиб бўлгач, ўн икки соат ҳордиқ чиқариш жуда маза эди-да ўзи.

Мана шунаقا гаплар, жон дўстим, агар Африкага келадиган бўлсанг, қирқ соат мобайнида таъсир қиладиган бошқа бир қайт қилдирадиган дорининг кучини синаб кўришинг мумкин. Бу дорининг рецептини Трансатлантика кема компанияси ишлаб чиққан.

Форестье хоним мамнун бўлиб, қўлларини ишқаб қўйди.

У ўрнидан туриб, иккинчи папиросни олиб тутатди-да, хонани кезиб яна айтиб ёздира бошлади, у goҳo-goҳo лабини чўччайтириб тутун чиқарар, тутун тик юқорига кўтирилиб, сўнг оҳиста ёйилиб кетар, баъзан тутун у ср-бу ерда туман парчаси каби тўдалашиб қолар, кейин чувалган майнин кўкимтирип лар мезон учгандай бўлиб тарқалар эди. Хоним ўқтин-ўқтин ҳавода муаллақ қолган ушбу ҳарир чизгиларни кафтлари билан тўзғитиб юборар, ёки кўрсаткич бармоги билан уларни иккига ажратиб ташлар, сўнг тўзғиган пағаларнинг пароканда бўлиб боришини хаёлчан кузатиб қоларди.

Дюруя эса унинг барча хатти-ҳаракатларини кузатиб

туар, тутуни эрмак қилиб, айни чоқда фикри бўлинмай ишлайтган хонимнинг чеҳрасидан, қадди-қоматидан кўзларини узолмасди.

Хоним энди йўлдаги саргузаштларни тўқишига тушди, қисқадаги бўлмаган ҳамроҳларнинг қиёфаларини чизди ва орининг олдига кетаётганда пиёда қўшинлар капитанининг хотини билан бўладиган ишқий можаронинг учини чиқарли.

Кейин ўтириб олиб Дюруадан Жазоирнинг табиати, фойдали қазилмалари, конлари, бойликлари ҳақида сурнштира бошлади, бу нарсалардан у буткул бехабар экан. Сал фурсат ўтмасдан у буларни Дюруадан қолишмайдиган даражада яхши билиб олди. Энди у Дюруага Жазоирнинг иқтисодий-сийёсий аҳволи ҳақида бутун бир бобни бемалол ёздира оларди. Шундай қилинса, ўқувчилар кеиниги мақолаларда кўтариладиган мураккаб масалаларга осонроқ тушуниб олган бўлардилар.

Кейин Оран вилоятига қилинган сафар ҳақида ёзилди: сафар, албатта, тўқиб чиқарилди. Бунда гап хотинлар — занжи, жуҳуд, испан аёллари ҳақида борди.

— Газетхонлар фақат мана шунаقا нарсаларга ўч бўлышади, — деса изоҳ берди Форестье хоним.

Бу саргузаштларни у баланд яssi тоғлар этагидаги Санд манзилида тутатди, унтер-офицер Жорж Дюруанинг альфа қайта ишланадиган аинэль-хожар фабрикасида исман ишчи хотин билан севишиб қолганларининг шоирона тасвирини чизиб ҳам кетди. У севишганларнинг тунда бўйлан учрашувларини ялангоч қоя тоғлар ичиди, итлар акиллаб, чиябўрилар увлаб, сиртлонлар чин-қириб ётган овлоқ масканлар қучогида тасвиради.

— Давоми ёртага! — шўхлик билан деди Форестье хоним ва курсидан турар экан, қўшимча қилди: — Мақола деган мана бундоқ ёзилади, онҳазратим. Даҳтхатларини сизб қўйсинлар.

Дюруя иккиланиб қолди.

— Қўлингиини қўйинг деяпман!

Дюруя кулиб юборди-да, саҳифанинг тагига «Жорж Дюруа» деб имзо чекди.

Хоним яна папиросини тутатиб, хонани кеза бошлади, Дюруя эса, қалби миннатдорчилик ҳислари билан тўлиб-тошган ҳолда ундан кўзларини узолмай ўтирад, унинг килган яхшилиги учун ташаккурини не сўз билан ифодалашни билмас, шу гўзал хотин қаршисида турганлигидан боши кўкка етган, ўзгача бир лаzzат оғушига чўмганди. Лаззат эса ўрталаридаги муносабат тобора илиқроқ

бўла бораётганлигидан туғиалиб келмоқда эди. Дюруага бу ердаги ҳамма нарса, ҳаттоқи, қатор китоблар деворгача хонимнинг узвига айланиб кетганга ўхшаб кўришаарди. Хонанинг саришта-саранжомлигидан, ҳавода кезиб юрган тамаки исларида аллақандай тақорорланиас, ёқимли, дилбар, дилтортар бир руҳ ҳоким эдики, буларнинг бари хонимнинг фариштали хотин эканлигини кўрсатар эди.

— Менинг дугонам де Марель хоним ҳақида қандай фикрдасиз? — кутилмаганда сўради хоним.

Бу савол Дюруанинг ўйлантириб қўйди.

— Нима десам экан... менимча, у киши... дилкаш хотин.

— Ростданми?

— Албатта-да.

Дюруа: «Сиз ундан ҳам дилбарроқсиз», демоқчи эди, лекин уялди.

— Унинг қанчалик сўлим, ажойиб ақали хотин эканлигини билсангиз эди! — давом этди Форестье хоним.— Жуда топилмас, антиқа хотин. Шунинг учун ҳам эри уни хушламайди. Ҳар томондан айбситади, қадрига етмайди.

Де Марель хонимнинг эри борлиги Дюруага галати туюлди. Бироқ бунинг ҳеч бир ҳайрон қоладиган жойи йўқ эди.

— Шундай денг... унинг эри бор денг? — сўради у.— Эри қанақа одам ўзи?

Форестье хоним қоши билан елкаларини билинабилимас учирив қўйди, унинг хатти-ҳаракатлари аллақандай маънога тўла, нимагадир шама қилаётгандай эди.

— У Шимолий темир ўйнинг ревизори. Ҳар ойда бир ҳафтага Парижга келиб кетади. Бу келиб-кетиши хотини ўзи учун бурч, ўлон, эҳтирос ҳафтаси деб атайди. У билан яқиндан танишиб олсангиз, қанчалар зукко ва дилбар хотин эканлигига амин бўласиз. Шу кунларда унинг одига бир кириб ўтинг.

Дюруа ўзининг кетадиган вақти бўлганлигини унугтаган, назаридан, бутувлай шу ерда қоладигандай, ўз уйида ўтиргандай эди.

Бироқ, эшик оҳиста очилиб қандайдир серсавлат жаноб сўрамасдан кириб келди.

Нотаниш эркакни кўриб у тўхтаб қолди. Форестье хоним бир совия галати бўлиб кетди, кейин юзи андак қизаринқираганига қарамасдан, одатдагича овозини ўзгартиримай деди:

— Киринг, киринг, азиз дўстим, кирив! Бу киши

Шарлнинг яқин ошиаси, бўлажак журналист Жорж Дюруа.— Кейин бошқача бир товуш билан деди: — Бизнинг энг дилтортар ва ажойиб қадрдонимиз — граф де Водрек.

Улар бир-бирларига таъзим қилишдилар. Кўзларига тик боқдилар, кейин Дюруа хайрлаша бошлади.

Уни ушлаб ўтиришмади. У ҳаяжонлана-ҳаяжонлана миннатдорчилик билдириб, Форестье хонимнинг қўдини сиқди, киборларга кос кеккайиб, бепарво турган меҳмонга ина бир карра таъзим қилиб, худди ножӯя иш қилиб қўйган одамдай ўнгайсизланиб, кўнгли гаш тортиб чиқиб кетди.

Кўчада у жуда маъюс бўлиб қолди, ўзидан-ўзи гижиниб, дили қоронги бўади. У обининг тагига қарамай борар, бу гашлик кўнглига қачон чўкканлигини ангашта ҳаракат қиласди. Лекин бунинг тагига етолмас, кўз ўнгидан эса, ёши анча ўтиб қолган, соchlари оқарган, одамга тоятда такаббурона ва осойишта боқадиган, ўз қадрини биладиган, жуда бадавлат бир жаноб бўлмиш граф де Водрекнинг жиддий чеқраси нари кетмасди.

Алоҳа, у Форестье хоним билан бўлаётган қизғин суҳбатлари устидан шу нотаниш одамнинг чиқиб қолгани қорагани мувлатиб, умидсиз кайфиятларга гирифтор қилаётганинги англади. Биз бирорининг қайгусини кўрганимизда, тасодиф билан биронта арзимаган сўз эшитганимизда ёхуд бошқа бирор сабаб билан дилимиз мана шундай маъюс тортиб қолади.

Бунинг устига у одамнинг ўзи ҳам Дюруанин Форестье хонимнинг қузурода кўриб қаттиқ гижингани ва ҳайрон бўлиб қолгани юзида акс этиб турганди.

Дюруанинг соат учгача қиладиган тайинли бир иши йўқ эди, ҳозир эса, ҳали ўн икки ҳам бўлмаган. Унинг киссасида олти ярим франк пули қолганди, у Дюваледа овқатланиб олгани жўнади. Кейин хиёбонларни лайланиб юри ва соат роппа-роса уч бўлганда кенг зинадан кўтарилиб «Француз ҳаёти» редакциясига кирди.

Хизматчилар топшириқ кутиб скамейкада қўёл қовуштирганча ўтиришар, минбарга ўхшаган конторка ичидаги көрнгул янги келган почтани кўрмоқда эди. Бу ерга биринчи келган одамни редакциянинг сури босарди. Хизматчилар обрули газета редакциясида бекорга ишламаётганиккларини намойишкорона кўрсатиб туришар, уларнинг юриш-туриш, ўзларини тутишларида димоғдорлик ва кеккаймачоқлик сезилар, уларнинг ҳар бири ҳам эшикдан

кириб келувчини ўз улуғвор салобати, муомаласи билан ҳайратта соларди.

— Жаноб Вальтерни кўрсам бўладими? — сўради Диоруа.

— Жаноб ношир кенгаш ўтказяптилар,— деди қоровул.— Марҳамат қилиб кутинг.

У одам билан лиқ тўла қабулхонани кўрсатди.

Бу ерда орденлар тақдан каттазанг амалдорлар ҳам, кўйлакларидағи жуғрофий хариталар каби дод-дуғларни яшириш пайида бўлиб сюртукларининг тумаларини ёқасига довур қадаб олган бечораҳол кишилар ҳам бор эди. Кутаётганлар ичидаги учта хоним ҳам ўтиришарди. Уларнинг бири тузуккина бўлиб, лабидан кулги аримас, ясан-тусан қилиб олган, афтидан қичиқ хотинлар тоифасидан эди. Унинг ёнида ўтирган аёлнинг ғуссадор юзларини ажин босган, кийимлари оддий, бироқ айни чоқда кўркам, ўзи актрисаларга ўхшарди, турқи тароватида алланечук бир нотабийлик, ўтмиш, аччиқ муҳаббатнинг излари бор эди, алланечук ўтин бўлиб қолганига қарамай, ўзини ҳамон олма-ўрик қилиб кўрсатишга интилиб тургандай эди.

Учинчи хотин мотам либосида бўлиб, бутун қиёфасидан бева-бечора эканлиги билиниб турарди. Нафақа сўраб келган бўлса керак, деб ўйлади Диоруа.

Йигирма минутдан кўп вақт ўтган бўлишига қарамай, ҳамон қабулдан дарак йўқ эди.

Бирдан Диоруанинг калласига бир фикр келди. У яна қоровулнинг олдига борди.

— Жаноб Вальтер соат учда албатта учрашинг деб тайинлаган эди,— деди у.— Бир қараб кўринг-чи, у ерда дўстим Форестье ўйқмикин?

Уни шу заҳоти уэун коридордан каттакон залга олиб ўтдилар, бу ерда тўртта жаноб кенг яшил столга ўтириб олиб ёзиш билан машғул эди. Форестье камин олдида папирос чекиб турар, бильбоке ўйнамоқда эди. У яхши ўйнава ҳар сафар сариқ буксдан ишланган каттакон шарни кичкина ёғоч мингга туширас эди.

— Йигирма икки, йигирма уч, йигирма тўрт, йигирма беш,— санаб борарди у.

— Йигирма олти,— деди Диоруа.

Форестье қўллари билан бир зайлда ҳаракат қилишдан тўхтамай унга қаради.

— Э, сенмисан? Кеча мен кетма-кет эллик етти марта урдим. Сен-Потендан кейин энг зўр ўйинчи ўзимман бу ерда. Сен хўжайнинг учрашингми? Қари каламуш Нор-

бернинг қаидаи ўйнашини бир кўрсанг эдинг, кулавериб ўлиб қоласан. У оғзини катта қилиб очиб олади, худди шарни нақ ютворади дейсан.

Ходимлардан бири унга деди:

— Менга қара, Форестье, қора дараҳтдан ишланган ажойиб бильбоке бор жойни биламан. Айтишларича, у исман қироличасиники экан. Олтмиш франкка сотмоқчи. Унчалик қиммат эмас.

— Қаердайкан? — сўради Форестье.

Ўттиз еттинчи уришда у нишонга туширолмагач, жаинии очди, Диоруа жавон ичидаги ажиги коллекциянинг буюмлари каби тартиб билан рақамларига қараб териб қўйилган йигирматача жуда ҳам чиройли шарларни кўрди. Форестье қўлидаги шарни ўз ўрнига қўйди-да, яна қайтадан сўради:

— Айтган антиқа нарсангни қаердан олса бўлади?

— Водевилга билет сотадиган олибсатардан,— жавоб берди журналист.— Агар истасанг, эртага олиб келишим мумкин.

— Олиб кел. Яхши бўлса, оламан. Керакли тошнинг оғири йўқ.

Кейин у Диоруага қараб деди:

— Қани юр, хўжайнининг олдига кириб чиқайлик, бўлмаса, соат еттигача ўтираверасан.

Қабулхонада ҳамма боягича ҳолатда ўтиради. Ёш хотин билан кекса актриса Форестени кўриб, шоша-пиша ўринлиридан туриб унинг олдига келишиди.

Форестье уларни бирма-бир дераза олдига олиб бориб гаплашди, улар жуда ҳам секин шивирлашиб тургандарига қарамай, Диоруа ўз дўсти ҳар иккала хотин билан ҳам сенсираб муомала қилаётганлигини эшилди.

Ниҳоят, Форестье билан Диоруа қўш қаватли чарм қопланган эшикдан ноширнинг кабинетига кириб боришиди.

Кенгаш-пенгаш дегани бекор экан: бу ерда Диоруа куни кечада кўрган чети ясси цилиндр кийган жаноблардан учтўртта киши Вальтер билан бир соатдан бери экарте ўйнаб ўтиришарди.

Ношир қўлидаги карталарга дикқат билан қарап, жуда оҳтиёткорлик билан ўйнар, шериги эса унинг акси бўлиб, сингил рангдор карталарни усталик билан сузар, босиб тушар, айлантирас, буларнинг барини уста ўйинчилар каби чиқон, тез, жуда келишириб адо этарди. Норбер де Варен ноширнинг ўрнига ўтириб олиб мақола ёзмоқда эди. Нак Риваль эса диванга узала тушиб ётганча, кўзларини қисиб сигарет тутатарди.

Кабинетнинг ҳавоси димиқсан, ундан чарм ўриндиқ-

лар, ачимсиқ тамаки ва типография бўёқларининг ислари аниқрди. Бу ҳар бир журналистга яхши таниш редакцияларнинг ўзинга хос ҳиди эди.

Мисдан ўймакорлик қилиб ишланган қора ёғоч стол устида хатлар, визит қоғозлари, ҳисоб-китоблар, журналлар, газеталар, турли-туман нашрлар гарам бўлиб ётарди.

Форестье карта ўйнаётганларнинг атрофини қуршаб олиб, ўзаро бас бойлашаётган кишилар билан индамай бирма-бир кўришиб чиқди. Ўзи ҳам ўйинни томоша қила бошлади. Вальтер партияни ютиши билан унга қараб деди:

— Мана, дўстим Диоруа.

— Мақолани олиб келдингизми? — сўради қўзойнек устидан йигитга ялат этиб қараган ношир.— Темирии қизингида урган маъқул, ҳали Морель қўйган масала юзасидан музокаралар давом этиб турибди.

Диоруа чўнтағидан тўрт букланган варақларни чиқарди.
— Мана, марҳамат.

Ҳўжайнининг юзидан мамнуният ифодаси кўринди.

— Яхши, яхши,— деди кулиб у.— Сиз сўзингизда турар экансиз. Буни мен кўришим керакми, Форестье?

— Ҳожати йўқ,— жаноб Вальтер,— деди шоша-пиша Форестье.— Биз у билан бирга ёздик. Қандай ёзиш кераклигини унга кўрсатдим. Жуда яхши мақола бўлди.

— Унда кўп маъқул иш бўлиди,— деди қуруқина қилиб ношир сўл қанот депутати, баланд бўйли, ориқ жаноб сузаётган карталарни очиб кўрар экан.

Бироқ Форестье Вальтер янгитдан ўйинга тушиб кетмасин деб, гапини айтиб қолди:

— Сиз менга Диоруани Марамбонинг ўрнига тайинлайдман деган әдингиз,— эгилиб ноширнинг қулогига шипшиди.— Уни ўша шарт билан ишга олишга ижозат берасизми?

— Ҳа, албатта.

Ўйин давом этди, журналист дўстининг қўлтиғидан олди, улар кабинетдан чиқа бошладилар.

Норбер де Варен бошини кўттармади: афтидан, у пайқамаган ёҳуд танимаган эди. Жак Риваль эса, аксинча, унинг қўлларини атайн қаттиқ қисиб қўйди, унинг бу ҳаракатидан менга ишон, ҳар қандай пайтда ҳам ёрдамга тайёрман, деган маънени уқиши мумкин эди.

Форестье билан Диоруа қабулхонага чиққанларида ҳамманинг кўзи уларга қадалди, шунда журналист атай барчага эшилтириб ёш хотинга деди:

— Ношир сизни тезда қабул қиласи. У бюджет комиссиясининг иккى аъзоси билан кенгашяпти.

Кейин у шу заҳоти гўё ўзини давлат миқёсига эга ишлар кутиб турған одамдай ташвишли чеҳра билан ғоз юриб ўтиб кетди.

Редакция залига келгач, Форестье яна бильбоке ўйнагани тушиди, ўйин орасида тўхтаб сўзлай бошлади:

— Гап шундай: сен бу ерга ҳар куни соат учда келасан, мен сени маълумот йигиб келишга жўнатаман, менга гап топиб келасан, кундузими, кечқурунми, эрталабми, ишқилиб, айтилган вақтга. Бир! Сенга полиция идорасининг биринчи бўлим бошлиғига кўрсатиш учун хат қилиб бераман. Икки! У сени ўзининг ёрдамчиларидан бирининг олдига юборади: сен у билан энг муҳим маълумотларни оладиган пайтни келишиб оласан. Уч! Албатта, унинг берадиган маълумотлари расмий, баъзан эса ғайрирасмий бўлади. Бунинг тафсилотларини ва бошқа майда-чўйда гапларни Сен-Потендан билиб оласан, у ҳаммасини билади. Тўрт! Уни кутиб тур, бўлмаса, эртага гаплашасан. Ҳаммадан муҳими, мен тайинлаган одамлардан керакли гапларни билиб олишга, билмагунча қўймасликка ўрган. Ёш! Сен киролмайдиган тешик, ўтолмайдиган эшик бўлмаслиги керак. Олти! Бунинг эвазига сен ойига икки юз франк маош оласан, бундан ташқари, қизиқарли гап топиб келасанг, яна ҳар қаторига икки су ҳақ тўланади. Етти! Яна редакциянинг топшириги билан турли мавзууларда мақолалар ёзиб берасан. Уларга ҳам ҳар бир қаторига икки су ҳақ оласан. Саккиз!

Кейин у бутунлай ўйинга берилуб кетди ва шошилмай санашда давом этди:

— Тўққиз, ўн, ўн бир, ўн икки, ўн уч...

Ун тўртингичида журналист хато қиласи.

— Куриб кетсин, яна ўн уч! — тўнгиллади у.— Ярамас рақам! У доим менга баҳтисизлик келтирсанни келтирсан. Уласам ҳам ўн учинчи числода ўлсам керак.

Ходимлардан бири ишини тўхтатиб жавондан ўз шарварини олди. Унинг ёши ўттиз бешларда эди, лекин жимитгина бўйига қараб уни ёш бола деб гумон қилиш мумкин эди. Яна бир қанча журналистлар киришди, улар ҳам биттадан бильбоке олишиди. Энди олти киши бирдан ўйнай кетдилар, улар бир-бирлари билан ёнма-ён туриб деворга орқа ўғирганларича ёғочига қараб қизил, сарик, қора шарварин бир зайлда итқитар эдилар. Ўйин мусобақа тусини олгач, икки ходим ишларини ташлаб, судьялик қилишга тушдилар.

Форестье бошқаларга қараганда ўн бир очко ошиқча урди. Бояги болага ўхшаган жимит одам ютқизди. У югурдакка қўнгироқ қиласи, югурдак келгач, деди:

Гўққиз кружка пиво.
Ичимлик келгунча яна ўйинни давом эттирилар.
Дюруа ўзининг янги касбдошлари билан пиво ичгач,
Форестъедан сўради:
— Энди нима қилишим керак?
— Бугунча бўшсан,— деди Форестъе.— Истасанг, кетишинг мумкин.

— Мақола... бизнинг мақоламиз... кечқурун кетадими?
— Ха, корректурани ўзим тўғрилайман, ташвишланма.
Эртага давомини тайёрлаб қўй ва бугунгидай соат учга олиб кел.

Дюруа ходимларнинг ҳаммаси билан, гарчи уларнинг исмларини ҳали билмаса ҳам, қўл бериб хайрлашди, кейин баҳтиер ҳолда юраги қувонч билан тўлиб-тошиб ҳашаматли зинадан пастга тушиб кетди.

IV

Жорж Дюруа тун бўйи мижжа қоқмай чиқди: эртага чиқадиган мақоласини ўйлаб кўз юммади. Кун ёриши биланоқ ўрнидан турди, ҳали газетчилар киоскадан-киоскага югуриб газета ташийдиган вақт ҳам бўлмасдан кўчага чиқди.

У «Француз ҳаёти» ҳаммадан бурун келса керак деб, Сен-Лазар вокзалига қараб юрди. Лекин ҳали жуда барвақт эди, вокзалга келиб йўлкаларда кезинди.

Дюруа сотувчи хотин ойнабанд дўконни очганлигини, кейин икки буқланган газеталарни дастлаб бошида кўтарган одам пайдо бўлганлигини кўрди. Дюруа унинг олдига чопиб борди, бироқ булас «Фигаро», «Жиль Блаэ», «Голуя», «Кун янгиликлари» ва яна бошқа бир қанча газеталар бўлиб, уларнинг орасида «Француз ҳаёти» кўринмасди.

Дюруа ташвишланиб қолди. «Африка ўқчисининг хотиралари»ни эртага қолдириган бўлса-я? Яна қария Вальтер бирдан айнаб, мақолани ўтказмай қўйган бўлса-я?

Дюруа орқасига қайтмоқчи бўлиб турганида бирдан кўзи газетага тушди. Газетани қачон келтирганларини кўрмай ҳам қолибди. У киоска олдига юргулаганча қайтиб келди-да, уч су тўлаб газета олди ва дарҳол биринчи саҳифанинг сарлавҳаларига кўз югуртириди. Кўринмайдику! Юраги дукиллаб уриб кетди. У бошқа саҳифани очди ва устунлардан бирининг тагида «Жорж Дюруа» деб қуюқ терилган ҳарфларни кўрди. Юраги ҳаприқиб кетди. Босишибди! Қандай яхши!

Шодлиқдан унинг боши айланар, шляпасини чаккасига қўндириганча кетиб бораркан, дуч келган одамни тўхтатиб, «Хой, одамлар! Манови газетадан олинглар, ажойиб газета! Унда менинг мақолам босилган», деб юборгиси келарди. У оқшом чоғлари бульварларда қичқиришган каби: «Француз ҳаёти»ни ўқинглар! Жорж Дюруа-нинг «Африка ўқчисининг хотиралари» мақоласини ўқимаганлар ўқисин!» деб жар солишини истарди. Бирдан унинг ўз мақоласини ўзи ўқигиси ва айниқса, одамларнинг кўзи тушадиган бирон кафе-сафеда ўтириб ўқигиси келди. У эрталаб очиладиган ресторанларни қидира бошлади. Шаҳарни анча айланди. Ниҳоят, майхонага ўхшаган бир жойни топди, бу ерда анча-мунча одамлар бор экан, у столчага ўтириб, ўзига ром чақирди. У абсент чақириши ҳам ҳеч гап эмасди, ҳозир қай вақт эканлигини шунчалар унуган эди.

— Гарсон, менга «Француз ҳаёти»ни беринг! — қичқириди у.

Оқ этак тутган гарсон юргулаб келди:

— Бизда сиз сўраган газета йўқ, афандим. Биз «Нидо», «Аср», «Машъал» ва «Париж варақаси»ни оламиз.

Дюруанинг жаҳди чиқиб кетди.

— Э, қанақа худо урган жой ўзи бу! — деди у ғазаб билан.— Йўқ, бўлса, менга тезда «Француз ҳаёти»ни келтириб беринг.

Гарсон газета келтириб берди. Қўшни столларда ўтирганларни қизиқтириш, уларнинг диққатини ўзига тортиш учун Дюруа ўз мақоласини ўқиркан, дам-бадам:

— Қойил! Яшавор! — деб хитоб қилиб қўярди.

Кетар экан, у газетани стол устида қолдириди. Кафе хўжайини уни орқасидан чақирди.

— Афандим, ҳов, афандим, газетангиз қолди!

— Майли, сизга қолаверсин, мен ўқиб бўлдим,— деди Дюруа.— Жуда қизиқ бир мақола босилган экан.

У қанақа мақола эканлигини айтмади, лекин кета туриб хўрандалардан бири унинг столидаги газетани олганлигини кўрди.

«Энди нима қилсан экан?» — деб ўйлади Дюруа ва идорага бориб бир ойлик маошини олиб, ишдан бўшашини айтиб келишга қарор қилди. У бошлиги билан касбодонлари қай аҳволга тушишларини кўз ўнгига келтириб, қувончдан қийқириб юборай деди. Айниқса, бошлиқни бир болпайман, деб қўйди у.

У оҳиста юриб борар, чунки касса соат ўнда очилар, ўндан илгари боришнинг фойдаси йўқ эди.

Идора қиши бўйи газ билан истиллаверганидан қорайиб кетган каттакои бир хонадан иборат эди. Унинг деразалари торгина ҳовлига қараган бўлиб, бошқа идораларнинг деразаларига тақалиб турарди. Шу хонанинг ўзида саккиз хизматчи ишлар, бурчакда тўсиқнинг орқасида бошлиқ ўринбосари ўтираф эди.

Дюруа ҳаммадан бурун кассирнинг қутисида сарик конвертга солиб қўйилган бир юз ўн саккиз франк йигирма беш сантим моянасини чўнтағига солиб одди-да, кейин магнур қадам ташлаб қанчадан-қанча кунлари ўтган катта хонага кирди.

Бошлиқ ўринбосари жаноб Потель унга тўсиқ ортидан туриб қичқири:

— Э, келдингизми, жаноб Дюруа? Бошлиқ сизни кўп сўради. Врачининг рухсатисиз у икки кундан ортиқ касал бўлишга ижозат этмайди, биласиз-ку.

Дюруа гапи ҳаммага эшиклиарли бўлсин учун хонанинг ўртасида тўхтади. Кейин:

— Тупурдим мен унинг ижозат-нижозатига! — деди овозини баланд кўтариб.

Хизматчилар донг қотиб қолишиди. Тўсиқ орқасидан жаноб Потелнинг кўрқиб кетган башараси кўринди. Бу тўсиқни у елвизакдан сақланиш учун қурдириб олганди: бод касали бор эди. Ҳодимлар ишини кузатиб туриш учун ундан иккита тешик ҳам ясатиб олганди.

Пашиша учса билинадиган жимлик чўкди.

— Нима дедингиз? — қўрқа-писа сўради ўринбосар.

— Нима дердим, тупурдим дедим. Мен бўшайман, деб келдим. Мен «Француз ҳаёти» редакциясига ишга кирдим, ойига беш юз франк ҳақ тўлайди, ёзганинг яна бошқа ҳақ беради. Бугунги соида менинг мақолам босилган.

У гапни анчага чўзмоқчи эди, лекин сабри чидамай ҳаммасини бирданнiga айтиб юборди.

Голибо, унинг гаплари яшиндай таъсир қиласди. Ҳамма қотиб, тахта бўлиб қолди.

— Мен ҳозир жаноб Пертюи билан гаплашиб чиқаман, — қўшимча қилди Дюруа, — кейин сизлар билан хайрлашиб кетаман.

У ҳали кириб улгурмасданоқ бошлиқ унга қичқира кетди:

— Ҳа, келар экансиз-ку, яхши йигит! Йўл қўймайман бунақата, мен...

— Кўп дағдага қилаверманг, кекирдагингиз узилиб кетади, — деди ўз бошлиғига хизматчи.

Ҳўппасемиз, ҳўрзининг тожисидай қип-қизил жаноб

Пертюи камоли ҳайратга тушиб, томогини қириб йўталиб қўйди.

— Бу хужра жуда жонимга тегиб кетди,— деда давом этди Дюруа,— бугун мен биринчи маротаба журналистика соҳасида қалам тебратдим. Яхши иш топдим. Ҳайр.

У шу сўзларни айтди-ю, чиқиб кетди. У қасдини олди.

Дюруа идорага қайтиб, ўртоқларининг қўлларини сиқиб хайрлашиб, лекин ҳамкаслари бошлиқнинг кўзига ёмон қўринмаслик учун гапни қисқа қилиб қўя қолдилар. Улар ярим очиқ турган эшикдан ҳамма бўлиб ўтган гапни эшигтан эдилар.

Дюруа чўнтакда маош — кўчага чиқди. Узи бир-икки борган, овқатлари арzon ва сифатли ресторанга кириб яхшилаб қорнини тўйғизди, «Француз ҳаёти»дан яна битта сотиб олган эди, уни ҳам стол устига ташлаб чиқди. У бир қанча магазинларга кириб, турли майда-чуйдалар харид қиласди. Унга бу нарсаларнинг айтарли зарурати ҳам йўқ эди, лекин олинган буюмларни уйга элтиб беришларини буюриб, кетидан «Жорж Дюруа» деб қўйиш унга ўзгача бир роҳат бағишиларди. У яна «Француз ҳаёти»нинг ходими, деб қўшиб ҳам қўярди.

Айни чоқда, у қўча ва уйнинг номерини айтар экан, таъкидлаб шундай дерди:

— Коровула бериб қўйсангиз, бас.

Унинг вақти ҳали бемалол эди, Дюруа ишни бирпасда қилиб берадиган литографияга кириб, ўзига юзтacha визит қофоз ясаттириди, қофозга фамилиясини ва янги вазифасини ёэдирди.

Кейин редакцияга йўл олди.

Форестье унга ўз хизматчисидай қараб, калондимоғлик билан қарши олди.

— Э, келдингми? Жуда соз. Сенга бир қанча топшириклар бор. Ўн минутча кутиб тур. Ишларимни тугатиб олай.

У хат ёзишга тушди.

Катта столнинг нариги бурчида ранги заҳил, пўла, юзлари халта-халта бўлиб қолган, тук қолмаган оппоқ боши йилтираб турган пак-пакана бир одам ўтириб (кўзи олисни яхши қўрмаса керак), тумшуғини қофозга тираганча ниманидир ёзмоқда эди.

— Менга қара, Сен-Потен,— деди унга Форестье,— сен қачон интервью олгани борасан?

— Соат тўртда.

— Узинг билан бирга манови йигитчани ҳам ола кет, унга ҳунарингнинг сирларини ўргатиб қуй.

— Хўп бўлади.

— Жазоир ҳақидаги мақоланинг давомини олиб келдинми? — сўради ўртоғидан Форестье.— Боши анча тузук бўлди.

— Йўқ,— деди гангиг Дюруя,— мен унга эрталаб ўтироқчи эдим... лекин ишларим шунчалар кўпайиб кетдик, ҳеч улгуроммадим...

Форестье норози бўлиб елкасини қисди.

— Бунақада ишингни мазаси бўлмайди. Қария Вальтер сенинг материалингни кутиб ўтирган эди. Мен унга мақола эртага тайёр бўлар экан деб айтаман. Агар сен қўлни совуқ сувга урмай мўмай пул топаман деб ўйлаётган бўлсанг, хато қиласан.

Бир оз жимлиқдан сўнг у деди:

— Жин урсии, темирни қизигида босиш керак.

Сен-Потен ўрнидан турди.

— Мен бўлдим,— деди у.

Форестье топшириқ беришдан олдин креслога ястаниб олиб, ўзича тантанавор тус берди.

— Хўш,— деди ниҳоят у Дюруага кўз ташлаб.— Иккни кун бурун Парижга хитой генерали Ли Чан-Фу билан рожа Тапо соҳиб Рамадерао Пали келишган. Генерал «Континенталь»га, рожа «Бристоль» меҳмонхонасига тушишган. Икковингиз улардан интервью олишингиз керак.

Кейин у Сен-Потенга ўгирилди.

— Мен сенга айтган асосий гаплар эсингдан чиқмасин. Генерал билан рожадан Англиянинг Узоқ Шарқдаги ғаламисликлари, мустамлака қилиш ва уларни бошқариш йўллари, идора усувлари ҳақида сўра. Улар Европанинг, хусусан, Франциянинг аралашувига умид boglайдиларми, йўқми, билиб ол.

— Газетхонларимиз Ҳиндистон билан Хитойнинг ҳозирда ижтимоий фикрни тўлқинлантириб турган масалаларга муносабатлари қандай эканлигини билишга жуда қизиқадилар,— деб қўйди у бир оз сукутдан сўнг худди ўзига-ўзи гапиргандай.

Кейин яна Дюруага қараб деди:

— Сен-Потеннинг қандай ишлашини яхшилаб қузат. У жуда ўткир репортёр. Ана-мана дегунча истаган одамингни авра-астарини ағдариб ташлайди.

Кейин у яна гердайиб ёзишга тутинди. Бир пайтлар бир полкда хизмат қилишган ўртоғига, ҳозирда эса қўл остидаги ходимга у сен ўз ўрнингни билиб ол, чегарадан чиқиб кетма, орамизда ер билан осмонча фарқ бор, демокчи бўлди шекилли бу муомаласи билан.

Улар әшиқдан кўчага чиқишиган замони Сен-Потен Дюруага кула-кула деди:

— Вой, қийшиқ-эй! Бизга ҳам димоқ-Фироқ қилади-я. Ичида бизни ҳам газета ўқувчиси деб ўйласа керак.

Улар хиёбондан юриб кетдилар.

— Бирон нарса ичмаймизми? — сўради репортёр.

— Жоним билан. Иссиқни қаранг!

Кафега кириб, муздек ичимлик сўрашди. Шунда Сен-Потеннинг тили ешилди. Редакция чшлари, одамлари, борди-келдилари ҳақида тинмай жаврашига қараганда, у ҳаддан ташқари қўп нарсалардан хабардор эди.

— Хўжайним? — деди у.— Фирт яхудий! Минг уринганинг билан яхудийни бошқача қилиб бўлмайди. Одам бўлди-ю, булар ҳам!

Сен-Потен Вальтер хасис одам деб, бир қанча воқеаларни айтиб берди, бани Исройл фарзандларининг ҳаммаси бир гўр, бир тийин устида қалтирайди, ўлардай савдо-лашади, озгина камайтиринг, деб ялиниди, кези келганда судхўрлик қилиб фойда ундиради, деди.

— Шунга қарамай, у жуда дилкаш одам, ҳеч нарсага ишонмайди, ҳаммани лақиллатиб бурнига қармоқ солиб юради. Унинг чиқараётган газетаси ҳаммабоп, расмий десангиз, расмий, католик десангиз, католик, либералларга либерал, жумҳуриятчиларга жумҳуриятчи, яъни нима десангиз шу. Унинг газетаси қатма-қат қилиб пиширилган пирогга ўхшайди. Бу дўкон унга биржা операциялари ва бошқа катта ишларни юритишида қулай ёрдамчи, восита, холос. Фойда олишга у жуда устаси фарап бўлиб кетган, акционер жамиятлар орқали миллионлаб фойда ундиради, жамиятнинг ўзида эса, тийин ҳам бўлмайди...

Сен-Потен тинмай валақлар, Дюруага «қимматли дўстим», деб мурожаат қиларди.

— Шуниси ҳам борки, бу қурумсоқнинг оғзидан баъзан балъзакона иборалар ҳам чиқиб туради. Мен, эски қумғон Норбер ва замонамизнинг Дон-Кихоти — Риваль бир куни унинг кабинетида ўтирган эдик, бизнинг бошқарувчимиз Монтлен ўзининг бутун Парижга машҳур саҳтиён портфелини кўтариб кириб қолди. Вальтер унга қараб: «Қандай янгиликлар бор?» — деб сўради. Монтлен соддадиллик билан: «Ҳозиргина қофоздан қарзимиз ўн олти минг франкни тўлаб келдим»,— деди. Хўжайн ўрнидан бир сакраб тушди. «Нима дедингиз?» «Мен жаноб Привага қарзимизни тўладим». «Сиз жинни бўлиб қолибсиз!» — «Нега?» «Нега... нега... нега...» Вальтер кўзидан ойнагини олиб, шишасини артди-да, муғомбirona жилмайиб қўйди,

у аччиқ ёки биронта ўткир гап айтмоқчи бўлса, семиз жагларини очиб мана шундай кулади. Кейин худди масҳара қилаёттандай гап қайтариб бўлмайдиган оғангда деди: «Нега? Негаки, биз бунда тўрт минг, эҳтимолки, беш минг франк камроқ тўлашишимиз, улар бизга нархини сал ташлаб беришлари мумкин эди». Монтлен ҳайрон бўлди: «Қандай қилиб, жаноб Вальтер, ахир, ҳамма ҳисоб-китобимиз тайин-ку, ўзим текшириб чиққаниман, сизга кўрсатганиман...» Шунда хўжайин жиддий туриб деди: «Ҳуда содда экансиз. Шуни эсингизда тутингки, жаноб Монтлен, аввал қарзларни кўпайтириш керак, ундан кейин қашлаб-қашлаб келишиш керак».

Сен-Потен бошини кўтариб, билагон одамдай қўшимча қилди:

— Қалай? Бальзакдан нимаси кам?

Дюруа, гарчи Бальзакни ўқимаган бўлса ҳам, ишонч билан тасдиқлади:

— Ҳудди ўзи!

Репортёр, Вальтер хонимни семиз гулгули товуқ, деб, Норбер де Варени чипқон яра, Ривални — Фарвакнинг чала нусхаси деб атади. Кейин яна Форестъега кўчди:

— Хотиндан омади бор экан қисталоқнинг.

— Хотини ўзи қанақа?

— О, унга тараф ийқ, жуда нозик ҳилқат! — қўлларини ишқаганча деди Сен-Потен.— У Водрек деган тойчанинг, граф де Водрекнинг ўнаши. Де Водрек унга сеп қилиб бериб эрга узатган...

Бирдан Дюруанинг эти жимиirlаб кетди, баданида қалироқ турди, бу маҳмаданани сўқиб юборгиси, оғзига қараб солгиси келди. Лекин гапни бошқа ёққа чағитди:

— Сен-Потен сизнинг чинакам фамилиянгизми?

— Ийқ, менинг номим Тома,— соддалик билан жавоб берди у.— Сен-Потен деб менга редакцияда ном қўйишган.

— Вақтимиз бўлиб қолди шекилли,— деди ичклиникнинг пулини тўларкан Дюруа,— биз ҳали икки киши билан учрашувимиз керак-ку.

Сен-Потен хаҳолаб кулиб юборди:

— Яиги одам эканлигинигиз дарров билинди! Сиз чиндан ҳам мени ҳинд билан хитойнинг олдига бориб, Англия ҳақида фикрингиз қандай, деб сўраб ўтиради дейсизми? Бе, мен «Француз ҳаёти»нинг газетхонларига ёқиши учун улар нима дейишларини уларнинг ўзларидан кўра ҳам яхшироқ биламан. Мен шу кунгача бунақа хитой, форс, ҳизди, чили, японлардан беш юзтасидан интервью олганиман. Менимча, уларнинг ҳаммаси бир хил гапни айтади.

Шундай бўлгач, ўзимнинг булаардан олдин келган меҳмонлар ҳақидаги мақоламин оламан-да, уни сўзма-сўз кўчириб чиқаман. Ғақат сарлавҳани, номи, унвони, ёши, атрофидаги одамларнинг номларини ўзгартираман, холос Худди мана шунда эҳтиёт бўлиш керак. Бўлмаса, «Фигаро» ёки «Голуа» ёлғончи деб уриб қолади. Бироқ, мен бунақа гапларни «Континенталь» ва «Бристоль»нинг швейцарларидан беш минутда тўла-тўқис билиб оламан. Биз у ерга биттадан сигарет чекиб, яёв юриб борамиз. Редакциядан эса йўл ҳақига беш франкдан ундирамиз. Мана шунақа, қимматли дўстим, уддабурон одамлар билан юрсангиз, ошигингиз доим олчи бўлади.

— Бундан чиқди репортёр бўлиш яхши экан-да?— сўради Дюруа.

— Тўғри, лекин энг яхшиси — хроника, бу — пардаланган реклама,— деди сирли қилиб Сен-Потен.

Улар ўринаридан туриши ва бульварлардан Мадлен ибодатхонаси томонга қараб юриши.

— Менга қаранг,— деди тўсиндан Сен-Потен,— агар бошқа зарур ишларингиз бўлса, сизни овора қилиб ўтирамайман.

Дюруа унинг қўлини сиқиб хайрлаши.

Уни кечқурун ёзаман деб қўйган мөқола қаттиқ ташвинга солмоқда эди, ийл-ийлакай нимани ёёсам экан деб ўйланиб борди. У аллақанча латифаларни эслади, кўрганлари, кузатганлари ва фикрларини бир ерга жамлашга, хуласалар чиқаришга ҳаракат қилиб кўрди, шу тариқа Елисей майдонига етганини ҳам сеzmади, бу ерда саир қилувчилар сийрак эди, воқеан, иссиқ, авжга минглан кунлар Париж ҳувиллаб, бўшаб қолади.

Дюруа Этуаль майдонидаги Зафар арки олдида жойлашган майхонага кириб овқатланди, кейин ташқи бульварлар ҳалқасидан айланиб ўтиб, уйнга келди, ёзгани ўтириди.

Бироқ олдида катта оппоқ варақ пайдо бўлиши биланоқ бирдан калласи бўм-бўш бўлиб қолди, мияси худди парланиб кетгандай эди. У воқеаларни узуқ-юлуқ хотиралар, уларни миясида сақлаб қолишига уринар, лекин энди тартибга солиб қоғозга туширмоқчи бўлганда, яна ҳаммаси чап бериб қочар, кўэ ўнгидан ҳамма нарса лип этиб ўтиб, яна гойиб бўларди, уларни қандай қилиб ушлаб олиш, қай тарзда қоғозга тушириш, нимадан бошлашини билолмай боши гаранг бўларди.

Бир соатча ўтириб, беш варақ қоғозни биринчи жумланинг турли вариантлари билан тўлдириб ташлагач, у ўзига-ўзи: «Ҳали қўлим қаламга ўрганимабди. Яна битта

дарс олишга тўғри келади», деди. У Форестье хоним билан ёлғиз қолиб қандай бирга ишлашини, у билан узоқ ўтириб сирли сухбат қуришни ўйлаб, буни кўз олдига келтириб, юраги сабрсиз қалтироқ, ҳаяжонга тўлди. Яна мақолага ўтиrsa, бирдан иш юришиб кетишидан чўчиган Дюруа апил-тапил тўшакка ётди.

Эрталаб у Форестье хоним билан бўладиган ширин висол дамларини ўйлаб анчагача ўрнидан турмади, бу дамлар қанча узоқ чўзилса, шунча ширин бўладигандай эди.

У таниш эшик олдига келиб, қўнғироқ тугмасини босгандা соат ўн бир бўлиб қолган эди.

— Жаноб Форестье бандлар,— деди хизматкор.

Дюруа эри уйда бўлиши мумкин-ку, деб ўйламаган экан. Шундай бўлса ҳам, у яна қайтариб айтишга мажбур бўлди:

— Айтинг, унда зарур ишим бор.

Беш минутдан кейин у кечагина ажойиб дамларни бошидан кечирган ўша хонага кирди.

Халат, шиппак, кичкина инглиз қалпоқчаси кийган журналист кеча Дюруа ўтирган креслога чўкиб нимадир ёзар, Форестье хоним бўлса, ўша-ўша оқ пеньюарда каминга тирсаги билан суюниб, оғзиға папирос қистириб олган, эрига нималарнидир айтиб ёздиримоқдайди.

Дюруа ичкарига кирмай тўхтади.

— Маъзур кўрингиз, мен ҳалал бердим чоғи?

Форестье унга еб юборгудай бўлиб қаради.

— Нима дейсан яна?— хушламай деди у.— Тезроқ бўл, вақтимиз йўқ.

— Йўқ, майли, кечир,— қимтинди Дюруа.

Форестье ёниб кетди.

— Гапирсанг-чи, нега чўзасан?! Бир қуллуқ қилиб чиқай деб, эшик турмини бузмагандирсан, ахир?

— Ундаймас...— деди ўзини бир оз ўнглаб олган Дюруа.— Биласанми, мақола яна яхши чиқмай қийнаб турибди... сен... сизлар ўтган сафар... қилган яхшиликларингиз... умид қилувдимки... келганимнинг боиси...

— Нима, бизни масхара қилмоқчимисан?— унинг гапини чўрт кесди Форестье.— Ўз ўрнингга мени ишлатиб кун кўрмоқчисан, шекилли. Топибсан роса аҳмогингни!

Форестье хоним жимгини папиросини тутатар, ғалати қилиб жилмаяр, назокатли табассуми тагида истеҳзо яшириниб ётгандай эди.

— Уэр, узр... ўйловдимки... хомкалла...— қип-қизариб деди Дюруа, кейин тўсиндан равшан қилиб гапирди: Мени кечиришингизни ўтиниб сўрайман, хоним, кеча менга ёзиз берган мақолангиз учун яна бир карра раҳмат.

У таъзим қилди. Шарлга қараб деди:

— Соат учда редакцияда бўламан.

Чиқиб кетди.

Ўйга қараб шитоб билан кетиб бораркан, ўзига-ўзи мингирлаб: «Майли, ҳозир ўзимиз ёзив ташлаймиз, кўрарсиз ҳали...» дерди.

Жаҳл устида хонасига кириб борган Дюруа шу заҳоти ишга ўтириди.

У Форестье хоним чизган воқеа чизигидан бориб, бульвар романлардан ўзлаштирилган тафсилотлар, ақл бовар қилмайдиган ҳодисалар, чучмал, ҳашаки тасвирларни бир-бирига қалаштириб ташлади, унинг тили мактаб боласиники каби тўмтоқ, айни чоқда унтер-офицернинг жаргонлари билан лиқ тўла эди. Бир соат ичиди у мақолани биткаэди ва ҳосил бўлган бўтқани редакцияга кўтариб жўнади.

Бу ерда биринчи кўзига тушган одам Сен-Потен бўлди. У Дюруанинг қўлини маҳкам сиқиб, худди сирдош одамдай:

— Ҳинди билан хитойдан олган сухбатимни ўқидингизми?— леб сўради.— Қизиқ эканми, а? Бутун Париж мақоладаи хурсанд. Мен бўлсанм, уларни хатто кўрганим ҳам йўқ.

Дюруа ҳали газетани кўриб улгурмаганди, у дарров газетани олиб, «Ҳиндистон ва Ҳитой» деб аталган узун мақолани кўздан кечира бошлади, Сен-Потен эса унга қўли билан энг қизиқ жойларини кўрсатиб турди.

Ишчан, ташвишли бир чеҳра билан ҳарсиллаганча Форестье кириб келди.

— Шу ердамисиэлар? Айни муддао. Менга икковингиз керак бўласиз.

Кейин уларға ўзига қандайдир сиёсий тусдаги маълумотлар кераклигини, буларни кечгача топиб келишлари зарурлигини тушунтириди.

Дюруа унга қўлёзмасини узатди.

— Жазоир ҳақидаги мақоланинг давоми.

— Жуда яхши, қани, қани, мен хўжайнинга кўрсатаман. Шу билан гап тугади.

Сен-Потен янги ҳамкасаба дўстини олиб кетди, коридорга чиқсанларида у сўради:

— Кассага кирдингизми?

— Йўқ. Нимага?

— Нимага бўларди. Пул олишга. Моянани бир ой бурун олиб қўйган маъқул. Одам эртага нима бўлишини билмайди.

— Хайр, нима ҳам дердик, майли...

— Сизни кассир билан таништириб қўяман. Тихирлик қилиб ўтирамайди. Яхши ҳақ тўлашади.

Дюруа икки юз франк ойлик ва кечаги мақола учун йигирма саккиз франк олди,— боя идора берган пулнинг қолган-қутгани билан ҳаммаси бўлиб уч юз қирқ франка етди.

У қўлига ҳеч қачон бунчалар кўп пул ушламаган эди, назариди, бу бойликни ёб-ичиб сарфлаб адо қилиб бўлмайдигандай эди.

Сен-Потен менга керакли маълумотларни бошқалар олдинроқ қўлга киритишган бўлса ажаб эмас, сўраб-суринтириб, мияларини қўлларига қоқишириб бериб, ҳаммасини улардан опта-осон билиб оламан деб, Дюруани бир-бирига ўшамаган турлича газеталарнинг редакцияларига бошлади.

Дюруа кечга бориб ишни битирди, кейин Фоли-Бержерга боргиси келиб қолди. Амаллаб кириб оларман деган хаёlda тўғри контролёрга қараб юрди:

— Мен «Француз ҳәёти» редакциясидан келдим. Жорж Дюруа бўламан. Яқинда мен бу ерга жаноб Форестье билан келган эдим, у менга руҳсатнома олиб бераман деганди. Ишқилиб, унумаган бўлсин-да.

Рўйхатга қарашди. Унинг фамилияси кўринмади. Шунга қарамай контролёрлар илтифот билан уни киритиб юборишиди.

— Майли, кираверинг, афандим,— деди контролёр,— фақат шахсан директорнинг ўзига учрашинг. У, албатта, сизга йўқ демайди.

Жорж Дюруа кирган замони Рашелни кўрди — бу ўтган сафар у билан бирга кетган ўша хотин эди.

Хотин унинг олдига келди.

— Салом, жонни. Яхшимисан?

— Жуда яхши. Узинг-чи?

— Ёмон эмас. Биласанми, сен икки марта тушимда кўрдим.

Дюруа талтайиб кетди.

— Оҳ, оҳ! Бунинг сабаби нимада экан, а? — сўради у иллайланча.

— Сабаби шуки, жиннивой, сен менга жуда ёқасан, қачон истасанг, яна бирга бўлишимиз мумкин.

— Хўп, десанг, бугун.

— Жон-жон дейман.

— Бўлти, лекин биласанми?..

Дюруа ямланиб қолди, айтай деса андак уялиб турарди.

— Гап шундаки, пулнинг мазаси йўқроқ: клубга борувдим, ютқизиб, қип-ялангоч бўлиб қолдим.

Эркакларнинг бунаقا пайтларда пулни қисадиган одатларини яхши билган тажрибакор хотин унинг ёлғон гапи-раётгандигини сезди, кўзларига тик боқди.

— Вой, ёлғончи-е! — деди у.— Менга бундай дейнинг яхшимас.

Дюруа уялиб жилмайди:

— Бор-йўғи ўн франк пулим бор, хўп десанг, оләқол.

Хотин тантик, лекин тама қилмай шипшиди:

— Жонгинам, бари бир сени дейман.

Рашель унинг муртларига ҳавасланиб боқаркан, севганини тошиб олгандай эркаланиб унинг қўлларига осилди.

— Олдин сув ичайлик,— деди у.— Кейин озгина айланамиз. Сен билан жуда театрга боргим келади, одамларга, мана менинг қандоқ йигитим бор, деб кўз-кўз қилишин истайман. Салдан кейин менингга борамиз, хўпми?

Дюруа унникада узоқ қолиб кетди. У ердан чиққанда тоиг ёришганди, дарров «Француз ҳәёти»ни олиш кераклиги эсига тушди. Қўллари ҳаяжондан титраб газетани очди — мақола йўқ эди. У мақола бордир деб, газетага кўз югуртирганича йўлкада узоқ турди.

Бирдан оғир тош осилгандай кўкраги сирқиради. У кечаси билан ухламай толиқсан, бунинг устига манови дилхиралик қўшилиб кўнглини буткул вайрон этганди, у ўзини бактсиз деб хис қилди.

Уйига келиб, ечиниб ҳам ўтирамай ўзини ўринга ташлаб, ухлаб қолди.

Бир ича соатдан сўнг у редакцияга келиб иширнинг кабинетига кирди.

— Бугунги сонда менинг Жазоир ҳақидаги иккинчи мақолам чиқмабди. Жаноб Вальтер, мен жуда ҳайрон бўлиб қолдим.

Ношир бошини кўтариб, қуруққина қилиб деди:

— Мен дўстингиз Форестьега мақолани кўриб чиқиши айтдим. У мақоладан қониқмади. Қайтадан ишланг.

Дюруанинг жон-пони чиқиб кетди: у кабинетдан инламай чиқди-да, бориб Форестьега ёпишиди:

— Нега бугун менинг мақоламни чиқармадинг?

Журналист креслога ястаниб олганча, оёқларини стол устидаги ўз қўлёзмасига қўйиб папирос чекиб ўтирган экан. У юзини буриштирили, гўё ҳеч нарса бўлмагандай сир қаъридан келаётганга ўшаш бўғиқ овоз билан дона-дона қилиб деди:

— Хўжайин уни ярамайди, деб айтди. Бошқатдан ишласин деб, менга қайтариб берди. Мана, ол.

У пресс-папье тагида ётган қўллэзмани кўрсатди.

Дюруа камоли хафа бўлганидан нима дейишини билмади, у қўллэзмани олиб, чўнтағига тиқди. Форестъе эса давом этди:

— Бу ердан чиқиб тўғри префектурага борасан...

• У кириб чиқиш зарур бўлган яна бир қанча жойларнинг номини айтди, ўзига бугун керак бўладиган мальумотларни санаб берди. Дюруа Форестъени нима деб чандиб олишини билмай, дами ичидা, индамай чиқиб кетди.

Эртасига у яна мақолани олиб келди, уни яна қайтариб бериши. Мақолани учинчи марта ҳам қайта ишлаб ўтказолмагандан кейин, у шошилганини, бу йўлдан фақат Форестъенинг етагида юрган тақдирдагина косаси оқаражагини англади.

У «Африка ўқчисининг хотиралари» ҳақида бошқа чурқ этиб оғиз очмади, бундан кейин эҳтиёткорроқ бўлиш керак экан, деб дилига туғиб қўйди, келажакда бир нарсага эришаман десанг, ҳозирча ўзингнинг репортёрлик вазифаларнинг файрат билан адо әтишинг зарур, деди у ўзига ўзи.

У театр ва сиёсатнинг ичига кириб борди, депутатлар палатасининг сирларини ўрганди, давлат арбобларининг қабулхоналарида бўлди, муҳим топшириқларни бажардиган амалдорларнинг турқи тароватларига синчилаб разм солди, бадқовоқ, уйқу босган швейцарлар билан осон тил топди.

У министрлар, қоровуллар, генераллар, айгоқчилар, князлар, хотинбозлар, эрмак хотинлар, әлчилар, епископлар, қўшмачилар, номдор муттаҳамлар, жамият одамлари, извошчилар, официантлар, фирибгарлар билан муомалада бўлар, уларга ўзини дўст тутар, ичидагини сиртига чиқармасди. Юрагининг тубида эса уларга совуққонлик билан қарар, уларнинг ҳар бирин билан кун сайин, соат сайин учрашиб, ўзига керакли гапларни билиб олар, айни чоқда ҳаммасини тарозининг битта палласига қўйиб тортар, бир хил кўз билан қарар, назарида улар бир-бирларидан фарқ қилмайдигандай, ҳаммаси бир гўр эди. Ўзини эса турли виноларни ичиб кўришга мажбур бўлган ва охирида шатомаргони аржантейлдан ажратолмай қолган одамга ўхшатарди.

Қисқа муддатда у ўз ахборотларининг аниқлигига заррача шубҳа қолдирмайдиган ажойиб мухбир бўлиб етишиди, унинг зеҳни ўткирлашиди, эпчил чапдаст бу одам шу

Гариқа газета учун чинакам хазинага айланди. Илло, ходимларни беш қўлдай биладиган қария Вальтер уни шундай деб атар эди.

Шунига қарамасдан у ҳамон ҳар қаторига ўн сантим одар, маоши икки юз франкдан ошмаган эди, кафе, ресторилар жуда қимматга тушганлигидан у муттасил пулсиз қолар, йўқчилиқдан дали дунёси қоронги бўлиб кетарди.

У баъзи бир ҳамкасларининг чўнтаклари доимо тилла билан қаппайиб юришини кўриб: «Бунинг сири қаерда экан?» — деб ўйлар, уларнинг қандай йўл билан тўқ, фарнови яшайтганлари устида бош қотирар, лекин калаванинг учини тополмас эди. Унинг ич-этини ғашлик кемириб борар, назарида қандайдир одам тусига кириб кетган файриқонуний, шубҳали ишлар бўлаётганга ўхшар, қўлнинг кирини қўл ювади зайлida сиздан угина, биздан бугина қилишиб, бир-бирларининг чўнтакларини тўлдиришиб юришгандир деган хаёлга борар, буларнинг баридан қуруқ қолаётган каби куйиб ўртанаарди. Йўқ, бунақаси кетмайди, қандай бўлмасин у сирнинг тагига етиши керак, улар билан ими-жимида тил бириктириши, ўлжани бўлишини истамаётганларни пари-бери суриб қўйиши керак.

“Оқшомлари деразадан туриб ўтиб бораётган поездларни томоша қилар экан, у узоқ режалар тузадиган бўлиб қолди.

V

Икки ой ўтди. Сентябрь яқинлашиб қолди, лекин Дюруа орзу қилган шуҳратнинг тожи ҳали қорасини кўрсанганича йўқ эди. Уни ҳали қўпчилик тан олмаган, бу унинг иззат-нафсига қаттиқ тегар, лекин у ўзини ҳаётининг юксак чўққиларига кўтариши керак бўлган йўлни тополмай турарди. Ўзига ўзи қўлидан оддий мухбирликдан бошқа иш келмайдиган ношудгина одам бўлиб қўринаарди. Уни қадрлашар, лекин менсишмас эдилар. Ўлибтирилиб хизматини қилишга қарамай, ҳатто Форестъе ҳам уни бошқа бирон марта эйёфатга таклиф қилмади, улар ҳамон сенсирашиб гаплашишар, лекин Форестъе унга ўз ходими дебгина қаарди.

Тўғри, Дюруа мақола чиқариш имконияти туғилганда, уни сира қўлдан бермасди. Ҳабарлар ёзавериб, қалами чархланди. Жазоир ҳақидаги иккинчи мақолани ёзган кезлари ётишмаган нарсаларнинг барига энди эришди, у ҳонир мақолаларим чиқмай қолса-я, деб қайғуриб ўтирас, уларнинг яхшилигига ишонаарди. Лекин ҳабар ёзиш бошқада, хаёлга кенг ўрин бериш мумкин бўлган очерк ёки

Билагон одам томонидаи ёзилган сиёсий мақола бошқа. Оддий аравакашининг Булон ўрмонида от ҳайдаб бориши билан шу отларнинг соҳиби бўлиб, уларни бошқариш ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Уни ҳаммадан ҳам юқори доираларнинг эшиклари ўзи учун ёпиқлиги фоят азобга солар, шундан ўзига ўзи паррихта, қадр-қиммати йўқ одамга ўҳшаб қўринарди. Ҳеч ким уни ўзига тенг кўрмас, хотинлардан ҳам тузук таниш-билишлари йўқ эди. Фақат аҳён-аҳёнда таниқли актисалар нимадандир умидвор бўлиб уни бемалол қабул қиласар әдилар.

У ўз тажрибасидан барча донгдор кибор хотинлару учинчи даражали актисаларнинг ҳаммаси уни кўрганда бошқача бўлиб кетишларини билар, уларни бир зумда ўзимга оғдириб ола биламан деб ўйларди. Шунинг учун Дюруа тушовланган тулпордай нурли чўққилар томон элтадиган гўзал хоним сари интилар эди.

У Форестье хонимнинг ҳузурига яна боргиси келар, бироқ ўтган сафар боргандага таҳқирлангани эсидан чиқмаган, шу уни тутиб турарди, бундан ташқари, эри таклиф қиласа, бораман, деб кутарди. Ниҳоят, у де Марель хонимни эслади, у келинг, деб таклиф қилганди, шунинг учун ҳам бир куни бўш пайтини топиб, кундузи хонимни кига борди.

«Соат учгача доим уйда бўламан», деганди де Марель хоним ўшанда.

Дюруа соат икки яримда эшик тугмасини босди.

Хоним Верней кўчасида, бешинчи қаватда тураркан.

Унга навжувон, соchlари тўэғиган хизматкор қиз пешвоз чиқди, у бошига илган қалпоқчасини тўғриларкан, деди:

— Де Марель хоним уйдалар, фақат турдиларми, йўқми, билмайман.

У шундай деб, меҳмонхонага кириладиган ярим очик эшикни очди.

Дюруа кирди. Хона анча кенг, жиҳозсиэроқ, яхши йигинширилмаган эди. Девор ёқалаб эски, ранглари тўзиб қолган креслолар қатор қўйилганди, афтидан, хизматкор қизнинг ўзи ўз диди билан шундай қилганга ўшшар, во-кеан, уйда саранжом-саришта аёлнинг чевар ва меҳрибон қўли сезилмас эди. Тўртта ноҷоргина сурат чизимчаларга баланд-паст қилиб осиб қўйилган, уларда дарёда сузиб бораётган қайиқ, дengиздаги кема, даладаги тегирмон ва ўрмонзорда дарахт кесувчи тасвирланганди. Уларнинг осиб қўйилганига неча замонлар бўлгани ва уй бекаси уларга қарамай қўйгани кўринив турарди.

Дюруа ўтириб кута бошлади. Анча кутишга тўғри келди. Ниҳоят, эшик очилиб, чопқиллаганча де Марель хоним кириб келди, унинг эгнида пушти кимоно, кимонога тилла ип билан манзаралар туширилган, манзаралар ичида мовий гуллар ва оппоқ қушлар тасвирланганди.

— Буни қаранг, ҳали ўрнимдан турмаган эдим,— деди у.— Кўргани келибсиз, қандай яхши. Мени унтиб юборгансиз деб ўйлагандим.

Ўгул-гул яшнаган чеҳра билан Дюруага иккала қўлни узатди, шунда Дюруа бу камсуқумгина хонада ўзини анча эркин ҳис қилди ва хонимнинг қўлларини олиб, худди бир вақтлар Норбер де Варен қилгандек биттасини ўпди.

Де Марель хоним уни ўтқазди.

— Жудаям ўзгариб кетибсиз! — хитоб қиласи хоним Дюруага бошдан-ёёқ разм солиб чиқаркан.— Ранг-рўйингиз яхши. Париж ёқибди сизга. Қани, энди янгиликлардан гапириб беринг.

Шундан кейин улар худди қадрдонлардай ундан-бундан гаплашиб ўтирилар, иккаласи ҳам кутилмаганда ораларида туғилган оддий, самимий муносабатдан лаъзатланишар, юракларида бир-бирларига тобора яқинлик туйиб ораларида ўзаро ишонч пайдо бўлаётганидан, юлдузлари юлдузларига тўғри келиб турганлигидан хурсанд эдилар. Одатла мана шуларга кўра икки руҳан ўхшаш, ёшлари бир-бирларига муносиб кишилар кўз очиб юмгунча қалин дўст бўлиб кетадилар.

Тўсиндан де Марель хоним сұхбатни бўлди.

— Кизиқ, сиз билан ўзимни жуда бошқача ҳис қиласан,— деди у ҳайратомуз оҳангда.— Назаримда, сизни худди ўн йилдан бери танийдигандекман. Мен дўст бўлиб кетишимизга ишонаман. Истайсизми?

— Жуда ҳам,— жавоб қиласи Дюруа.

Бироқ унинг табассуми дўстликдан ҳам бошқачароқ бир нарсани истаётганигини англатиб турмоқда эди.

Ҳарир ва порлоқ кўйлакда хоним фоят жозибадор эди, албатта. У оппоқ пеньюар кийган Форестье хоним билан нағислик, латофатда балки беллашолмас, у каби сўлим кўринимасди, бироқ ундан кўра жазби зўроқ, сўлқиладоқроқ, малоҳатлироқ эди.

Форестье хонимнинг табассум аримаган чеҳраси бир шайтнинг ўзида «Сиз менга ёқасиз», деб тургандай бўлса, айни чоқда «Хушёр бўлинг!» деб таҳдид қиласар, табассумининг асл маъносини үқиб бўлмас, у ўзига бирда ром қилиб турса, бирда хуркитар эди. Шу табассумни кўрган-

да Дюруа ўзини унинг оёқларига ташлагиси, этакларини ўйгиси, тўр билан тўсилган кўкракларидан келаётган анбарин ислардан тўйиб-тўйиб ис олгиси келарди. Де Марель хонимга қараганда эса, у жисмида шавқ ва ҳирс аланга олаётганлигини ҳис қилар, нафис ипак ичра тўлқинланиб турган бадан кўзларини куйдирар, қўллари қалтираб кетарди.

Хонимнинг оғзи гапдан тинмас, гап орасида қизиқ-қизиқ сўзлардан қўшиб кўярди. Баъзи уста ҳунармандлар бошқалар қилиб бўлмайди деб ўйлаган нарсаларни одамларнинг кўз ўнгидагана шундай қойил қилиб бажариб қўяди. Дюруа уни тинглаб тиаркан: «Буларни эслаб қолинса ёмон бўлмасди. У г гапираётган гапларидан Парижнинг бир куни ҳақида зўр мақола тайёрласа бўлади»,— деб ўйларди.

Кимдир эшикни оҳиста билинار-билинмас қитирлатди.

— Киравер, қўзим! — қичқирди де Марель хоним.

Қизча эшикдан тўғри Дюруага пешвоз юрди ва бориб унга қўлини узатди.

— О, бу чинакам ғалаба,— деб шивирлади ҳайратда қолган онаси...— Мен Лоринани танимай қоляпман.

Дюруа қизчани ўпид қўйди-да, уни ўз ёнига ўтқазиб, әркаловчи бир оҳангда, айни чоқда жиддий туриб ундан нима ишлар қилаётганлигини сўрай бошлади. Қизча унинг саволларига катталардай сиполик билан жавоб берар, товуши най сасидай ингичка әди.

Соат учга бонг урди. Дюруа ўрнидан турди.

— Тез-тез келиб туринг,— деди де Марель хоним,— бугунгидай ундан-мундан гаплашиб ўтирамиз, сиздан жуда ҳурсандмиз. Айтмоқчи, нега сиз Форестъеларникига бормай қўйдингиз?

— Нима десам экан,— деб жавоб берди у.— Шу кунларда жуда банд әдим. Тез кунларда у ерда учрашиб қолсак ҳам ажабмас.

Шундан сўнг у бир олам аллақандай умид билан тўлган ҳолда чиқиб кетди.

У Форестъега ўзининг меҳмонга боргани ҳақида чурқатиб оғиз очмади.

Лекин у бу сұхбатни анчагача эслаб юрди — эслаганда ҳам, худди назарида ўша хотин доимо ёнида тургандай, у билан гаплашаётгандай бўлиб туюлаверди. Гўё унинг нимасинидир ўзи билан қўшиб олиб кетгандай әди: у кўз ўнгидан кетмас, у билан аллақандай ички бир унсият топиб олгандай кўринарди. Севган одаминг билан ойдин висол онларини бошдан кечирганингдан кейин унинг қиёфасини мана шундай унотолмай, уни юрагингнинг ту-

биди асраб юрасан. Бу жуда ғалати, мубҳам, хуфия, ҳаяжонли, ўзининг сиролилиги билан одамни тўлқинлантирадиган гирифтторликнинг ўзгинаси әди.

Кўп ўтмай у яна борди.

Ходима қиз уни ичкарига олиб кириши билан Лорина чиқиб келди. Бу сафар у қўлини узатиб ўтирамай, унга ўзининг манглайини тутди.

— Ойимлар ҳозир чиқадилар,— деди Лорина.— Ўн беш минут кутар экансиз, энди кийиняптилар. Сиз билан ўтириб турман.

Лоринанинг сертакаллуф муомаласидан Дюруа завқланаркан, деди:

— Жуда ҳам ҳурсандман, ойим, мен бу вақт ичида сиз билан сұхбатлашишдан ғоят баҳтиёр бўламан. Фақат сиз мени жуда жиддий ва сипо одам экан деб ўйламанг. Мен куни бўйи ўйнаб юраман. Шунинг учун сизни мушук-сичқон ўйинига таклиф қиласман.

Қизча ҳайратланиб боқди. У катта хотинлар ғалати аҳволга тушиб ҳайрон бўлиб қолганларида қандай жилмайсалар, шунаقا қилиб табассум қиласди, сўнг секингина деди:

— Ўйда ўйнаш мумкин эмас.

— **Бу гапнинг менга алоқаси йўқ,**— деб ўтириз билдириб **Дюруа.**— Мен истаган жойимда ўйнайман. Қани, тутиб олинг мени! — Шундан сўнг у Лоринани ўйинга қизиқтириб, стол атрофида айланиб чопа бошлади, қизча эса сиполик билан жилмайганча унинг кетидан ора-чора ботинмайгина унга қўлини теккиэйб қўяр, бироқ ҳамон унинг ортидан чопишга журъат этмасди.

Дюруа тўхтаб чўк тушар, лекин қизча ишонқирамай унга яқинлашиши билан у худди қутичадан отилиб чиққан шайтонваччадай меҳмонхонасининг нариги бошига бориб қоларди. Бундан қизчанинг кулгиси қистар, ниҳоят, у ўзини кулгидан тўхтата олмай жиндак хавфсираб, айни чоқда шодон қичқирганча уни қува кетди, ҳар сафар уни ушлаб олай-ушлаб олай деганда қийқириб куларди. Дюруа қизчанинг йўлини курси кўйиб тўсиб олар, қизча унинг атрофидан бир неча бор айланиб чопишга мажбур бўлар, кейин у бунисини қўйиб, бошқа курсини тутарди. Янги ўйинга қизиқиб қолиб, лоладай қизариб кетган Лорина энди хонани чир айланиб қувалар, чарчоқ нималигини билмас, Дюруанинг шўхликлари, айёрилклари, алдоқчиликларини кўриб хонани бошига қўтариб қаҳ-қаҳ уради.

Алоҳа у Дюруани мана-мана ушлаб оламан деб турганди, Дюруа қизчани тутиб олди-да, ширтга қўтариб қичқирди:

— Ушладим!

Кизча қўлдан чиқишига уриниб, оёқларини типирлатар, ўзинда йўқ шодланиб қийқиради.

Де Марель хоним кириб келди ва уларга ҳайрат ичидатикилиб қолди:

— Вой худойим-ей, Лорина!.. Лорина ўйнаяпти... Сиз сеҳргарнинг худди ўзи экансиз, афандим...

У қизчани пастга қўйди, онасининг қўлни ўпди, шундан сўнг улар Лоринани ўрталарига олиб ўтиришди. Бирбирлари билан жуда гаплашгилари келиб турар, бироқ одатда жимгина ўтирадиган Лорина бугун ҳаяжонланиб, тинмай бидирлагани бидирлаган эди,— алоҳа уни болалар хонасига чиқариб юборишига тўғри келди.

Кизча индамади, лекин чиқиб кетаётганда кўзларида ёш гилтиллади.

Иккалалари холи қолишгач, де Марель хоним овозини пасайтириб деди:

— Биласизми, мен ажойиб бир ишни ўйладим, унда сиз иштирок этишингиз керак. Гап бундоқ: мен ҳар ҳафтада Форестъеларникида меҳмон бўламан. Шунинг учун ўз навбатида мен ҳам вақти-вақти билан уларни ресторонга таклиф қилиб тураман. Мен уйда меҳмон кутишни ёқтиримайман, бунга одатланмаганман. Бунинг устига овқат-повқат, ҳўжалик ишларидан мутлақо хабарим йўқ, ҳеч вақо билмайман. Таралабедод қилиб юрганим-юрган. Шунака, мен уларни вақти-вақти билан ресторанга таклиф қилиб тураман, лекин уч киши бўлганда унча яхши чиқмайди, улфати чор — анда маза бор, менинг танишларим эса уларга тўғри келмайди. Буларни нега менга гапирияпти деб ҳайрон бўлманг, сизга тааллуқли жойи бор. Сиздан менинг зиёфатимда бирга бўлишингизни сўрайман. Биз шанба куни соат етти яримда Риш кафесида йигиламиш. Қаердалигини биласизми?

У жон-жон деб рози бўлди.

— Тўрт киши бўламиш — жуфт жуфти билан,— деб давом этди у.— Бундай зиёфатлар биз хотинлар учун яхши эрмак: унга энди-энди одатланиб келяпмиз, ахир.

Хоним эгнига қўнгир тусли кўйлак кийган, кўйлак унинг беллари, кўкрак елкаларига чип ёпишиб турар, одамнинг ҳавасини келтиради. Унинг нозик, дид билан кийиниши-ю, меҳмонхонанинг қаровсизлиги ўртасида аллақандай номувофиқлик бўлиб, Дюруя бундан ҳайрон бўлар, дилида ўзи ҳам англамаган қандайдир ўнгайсизлик сезар эди.

Уни нимаини кийган бўлса, нимаини баданига ёпишиб турган бўлса, бари жуда ҳам нозик диддан дарак бериб

туарар, ғоятда нафис кўринарди. Унинг, афтидан, шулардан бошқа ҳеч нарса билан иши-ҳуши йўқ эди.

Дюруя у билан хайрлашиб кетди-ю, бироқ назарда у ҳамон ёнида тургандай эди, ҳамон суҳбатлари давом этарди. У, айтилган куни жуда интизор бўлиб кутди.

У, маблаги ҳали етарли бўлмаганлигидан яна қарзга фрак олди ва ҳаммадан бурун келишилган вақтдан бир неча минут илгари ресторонга келди.

Уни учинчи қаватга, деворларига қизил мато қопланган, биттагина деразаси хиёбонга қараган мўъжазгина хонага олиб чиқиши. Тўрт киши учун мўлжалланган чорси столга ташланган дастурхон худди локлангандай ярақ-ярақ қиласиди. Икки баланд қандиля ӯрнатилган ўн иккита шамнинг порлоқ нури стол устига терилган қадаҳлар, кумуш идишларда жилваланиб ўйнарди.

Дераза рўпарасида дараҳт ўсган бўлиб, унинг япроқлари хоналардан тушган ёрқин нур ичидаги бирлашиб зумрад парча бўлиб кўринарди. Дюруя деворлардагидек қирмизи мато қопланган пастаккина диванга ўтириди, диванинг таг симлари бўшашиб қолган экан, ўтираётганда худди чукурға тушив кетаётгандай бўлди.

Бу улкан иморат ари инидай галати гувиллаб турарди, коридорлардан елиб-югуриб турган лакейларнинг гиламлардан чиққан босиқ қадам товушлари, кумуш идишларнинг жарангиги, бир зумга очилган эшикларнинг тичирлаши ва алоҳида-алоҳида хоналарга кириб олган хўрандаларнинг аҳён-аҳён эшитилиб қолган овозлари қўшилиб катта ресторанларга хос бўлган бир шовқин кўтарилилар эди.

Форестъе кирди, унинг қўлни дўстона самимият билан сиқди, лекин «Француз ҳәёти» редакциясида у ҳеч қачон бундай самимият кўрсатмас эди.

— Хонимлар бирга келишади,— деди у.— Ресторанлардаги бунақа ўтиришларни жуда яхши кўраман!

У столни кўздан кечириб чиқди. Хира ёнаётган газ чироқни ўчириди. Шамол кирмасин деб, деразанинг бир тавақасини ёпди ва елвизак тегмайдиган жойни ўтиришга танлаб, деди:

— Мен жуда эҳтиёт бўлишим керак. Туппа-тузук юрган эдим, яна ўзимни ёмон сезяпман. Сешанба куни театрдан чиқа туриб шамолладим шекилли.

Эшик очилиб, метрдотель етакчилигида хотинлар кириб келишиди. Уларнинг шляпачаларидағи тўр юзларига тушнилган, камтарин, камсукум кўринишарди. Одатда, барча хонимлар хавфли ва галати учрашувларга тўла бундай

жойларда ўзларини мана шундай ажойиб сирли бир равнида тутадилар.

Дюруа Форестье хонимга пешвоз юрди, хоним бизнисига бормай қўйдингиз, деб ундан гина қила кетди.

— Биламан, биламан, сизга де Марель хоним кўпроқ ёқади,— деди у табассум билан дугонасига қарап экан,— унга келганда, сиз доимо вақт топасиз.

Ҳаммалари ўтирганлари ҳамоно метротель Форестьега виноларинг хиллари ёзилган қофозни узатди.

— Эркаклар билгандарини қилишсин,— деди ҳаяжонли товуш билан де Марель хоним,— лекин бизга энг яхши ҳамда ширин шампан келтириング, муздек бўлсин, тушунарлами? Бошқаси билан ишим йўқ.

Метротель кетгач, у асабий кулиб деди:

— Бугун тўйиб ичаман. Базми жамшид қиласми, чинакам базми жамшид.

Форестье, афтидан, унинг гапларини эшифтади.

— Деравани ёпиб қўйсам майлим? — сўради у.— Бир неча кундан бери кўкрагим оғриб юрибди.

— Бемалол, bemalol.

У дераза олдига бориб, унинг иккинчи тавақасини ҳам беркитди-да, чехраси очилиб жойига бориб ўтириди.

Унинг хотини фикр дарёсига ғарқ бўлиб жимгина ўтириарди. У кўзларини пастига қадаб олган. Қадаҳларга масхараомуз табассум билан сирли тикиларди. Кичкина қулоқчаларга ўхшайдиган майда, мойлик остеңд утрицалари келтириши — улар оғизда шўртак конфетга ўхшаб эриб кетарди.

Кейин суюқ ош беришди, сўнг худди қиз боланинг баданидай қизғимтири форель тортилди. Суҳбат бошланди.

Гап жуда кўп шов-шувларга сабаб бўлган бир ишқал воқеа устида борди. Киборларга мансуб бўлмиш бир хоним аллақандай бир хорижлик шаҳзода билан алоҳида хонада суҳбат кураётгандарига эрининг дўсти уларнинг устидан чиқиб қолади. Гап-сўз тарқалади.

Бу саргузаштни эшитиб, Фарестье қотиб-қотиб кулди, бироқ хонимлар гап ташиб юрган гийбатчининг қилигини пасткашлик ва абллаҳлик деб баҳоладилар. Дюруа уларнинг тарафифа бўлди ва эркак одам бунаقا пайтда ким бўлишидан қатъи назар, асосий айбдорми, тасодифий гувоҳми ёки шерикми, барибир миқ этиб бирорга оғиз очмаслиги керак, деди.

— Бир-бирларимиэга бемалол ишониш мумкин бўлганда, бу дунёда яшаш нақадар ажойиб бўлар эди-я! — деб хитоб қилди у.— Кўпинча жуда кўп пайтларда аёллар қилғиликлари ошкора бўлиб қолишидан қўрқиб, бундай ишлардан ўзларини тиядилар. Ахир шундай эмасми?

давом этди у жилмайган ҳолда.— Агар хотин киши бир онли баҳтиёр дамлар учун аччиқ кўз ёшлар тўкиб бир умр шармисор бўлиб ўтишдан чўчимаганда эди, у ўзини хаёлида ғужгон ўйнаган гаройиб ишқий можаролар қучогига ташлаган, бирдан аланг олиб кетган эҳтиросларига бўйсуниб, ўткинчи ҳою ҳавасларга боши билан шўнғиган бўларди!

У худди бирорни, балки ўзиними ҳимоя қилаётгандай ишонч билан қуийб-ённиб сўзлар, гўё бу сўзлари билан: «Менга ишонинглар, бунақа ишларда синааб кўришларингиз мумкин», деяётгандай бўларди.

Хонимларнинг ҳар икковлари ҳам унинг гапини маъқуллаб қараб қўйишишар, орага гап қўшмаганларига қараганда, уларнинг парижлик хонимларга хос жиддий хулқи сирсақланашига ишонч туғилган тақдирда жиддийликка кўпда риоя қилавермаслигини англатарди.

Форестье бир оёғини тагига олиб диванда ёнбошлаб ётар, фракни ифлос қиласмаслик учун олдига сочиқ тутиб олганди.

— Ўҳӯ! Уларга эрк бер-чи, кўрасан нима ҳангомалар кўрсатишларини! — гапга аралашди у ҳаёсизлик билан ҳирингларкан.— Шўринг қурғур эрлар!

Севги ҳақида гаплашиши. Дюруа абадий севги борлингига ишонмас экан. Аскини киши бир-бирига ишонса узоқ муддат чин юракдан дўст бўлиши мумкин. Жисмоний яқинлик қалбларни бир-бирига янада жиспороқ қилиб бояглаб қўяркан. Бироқ у гап рашк жанжаллари, оғир азобуқубатлар, ялиниш, илтижо, таъналарга келганда жуда газабланиб сўзлади.

У гапини тутатганда, де Марель хоним хўрсинибгина деди:

— Ҳа, муҳаббат умрнинг бирдан-бир қувончи, бироқ ҳар хил талаблар қўявериб, биз ўзимиз уни расво қиласми.

— Ҳа... ҳа... севилиш қандай яхши...— деб уни тасдиқлади Форестье хоним.

Бироқ унинг башарасидан орзулари бундан ҳам йироқларда қанот қоқаётгани, у ўзи ҳеч қачон гапиришга журъат қилмайдиган нарсаларни ўйлаётгани кўриниб турарди.

Навбатдаги таом тортилгунча ҳаммалари шампан ичишиб, курсиллама нондан оғизларига солиб ўтиридилар. Бора-бора қултум-қултумлаб ичга тушиб қонни жўш урдираётгани, ақлларини ўғирлаётган худди мана шу май каби муҳаббат ҳам уларнинг бутун фикрларини қамраб олди, ишқ уларни махмур қилди, исканжасига олди.

Ниҳоят қалин қилиб солинган майда сарсабил мева-

сининг устига гоятда сершира, майин қўй этидан қилинган қийма дўлма қўйиб келтирилди.

— Курмагур, жуда антиқа нарса-да! — деб хитоб қилди Форестье.

Ҳаммалари майин гўштнинг таъмидан гоятда лаззатланиб унга сарсабилнинг мойли мевасидан арадаштириб оҳиста тамшаниб едилар.

— Мен биронни яхши кўриб қолсан, дунёдаги ҳамма нарсани унутаман,— деб яна гап бошлиди Дюруя.

У буни тўлик ишонч билан айтди: ишқ лаззати ҳақидаги ўй ширин таом лаззатига қўшилиб уни буткул тўланлантириб юборди.

Форестье хоним одатдагича чеҳрасида лоқайдлик инфодаси билан оҳиста деди:

— Илк бора қўя беришиб кўришгандаги қувончга ҳеч нарса тенг келолмайди: шунда бир қўлингиз «Сиз мени севасизми?» деб сўраганда, иккинчи қўя «Ҳа, мен сени севаман», деб жавоб беради.

Де Марель хоним қадаҳдаги шампанни бир кўтаришда сипқарди-да, бўш идишини столга қўяркан, шўхлик билан деди:

— Мен эса гапнинг ўғил боласини яхши кўраман.

Буни маъқуллаб куладилар, кўзларда шавқ ўти ўйнай бошлиди.

Форестье диванга бемалол ётиб олди, қўлларини икки ёнига ташлаб ёстиқларга ястанди. Кейин жиддий оҳантда гап бошлиди:

— Очиқ галирганингиз яхши. Гапдан кўра иш яхши дейдиган хотинлардан эканлигиниз қўриниб турибди. Лекин битта саволим бор, рұксат этинг: бу масалада жаноб де Марелнинг фикри қандай?

Хоним елкаларини оҳиста учирив ўзининг бекиёс нафратини ифода қилди ва байрои қилиб деди:

— Жаноб де Марелнинг бу масалада ўз фикри йўқ. У кишим... ўзларини айдилар.

Мана, ниҳоят, ишқнинг пештоқи баланд назарияларидан гап сингил шамаларнинг гуллаған боғига кўчди.

Тиялар ешилди ва худди аёл киши этагини кўтаргандай ўртадан парда кўтариади, имо-ишоралар, нозик пардаланган эркин гаплар, ибосиз мунофиқаик, пардаланган, пардасиз шамалар палласи бошланди. Шундай бир гаплар айтилардики, улар киши кўз ўнгига оддий гап билан тушунтириб бўлмайдиган нарсаларни яққол гавдлантириб қўярди. Киборлар мана шундай имо-ишоралар билан нозик ва сирли ишқ ўйинини ўйнайдилар, ҳаёсиз

орзуларга бериладилар. Ўзларини бузук хаёлнинг шаҳват қайнаган қучогига ташлайдилар, шаҳват тўшагида рўй берадиган ва ҳаммадан яшириладиган уят нарсаларни беҳад ҳузвурланиб бирма-бир хотираларида жонлантиридилар.

Қовурдоқ келтирилди — каклик ва беданалар устига кўк нўхат солинганди, кейин қийма паштет тортилди, паштетга қўшиб ейиш учун катта идишда тўла кўк салат берилди. Суҳбатдошлар энди гоятда гапга берилиб кетган, таомни боягидай тамшаниб, мазасидан лаззатланиб эмас, шунчаки еб ўтирадилар.

Ҳар иккала хоним баъзан-баъзан қалтис гаплар ҳам қилиб қўнишар, бу ҳазиллар де Марель хонимни тили ботир, хонзодаҳон эканлигидан дарак берса, Форестье хоним сиполик ва босиқлик билан сўзлар, унинг сиполиги ўзига жуда ҳам ярапар, овозида, гапларининг оҳангига, табасумида, қилиқларида аллақандай ибо сезилиб турар, лекин бу ибо унинг ибосиз гапларини юмшатмас, балки янада ўткирироқ қилиб кўрсатар эди.

Форестье ёстиқларга ястаниб олганча хандон ташлаб кулар, иштаҳа билан овқат туширар, гоҳо-гоҳо гап орасида шўҳроқ ёки шармсизроқ бир Фикр қистириб қўяр, шунда хонимлар андак унинг қўполлигидан, лекин кўпроқ одоб юзасидан ўзларини уялгандай қилиб кўрсатар эдилар.

— Шунаقا, шунаقا, болаларим,— дерди у биронта уятсироқ гапдан сўнг.— Агар шу зайдда кетаверсанглар, сизлардан ҳали буидан ҳам зўроқлари чиқади.

Десерт, сўнг кофе тортилди. Ликёр оташин улфатларнинг кайфиятига яна кайфият қўшди, уларнинг бошлари аинча айланиб қолди.

Де Марель хоним айтганида турди: у чиндан ҳам кайф қилди. У маст бўлиб қолганилигини шўхлик билан тан олар, меҳмонларга қизик қўриниш учун ўзини янада мастроқ қилиб кўрсатаетган қувноқ аёлларга ўшар, мастрлигига ҳам латофатини йўқотмасди.

Форестье хоним индамай қолди, балки эҳтиёт бўлаётгандир. Дюруя ножӯя бир қилиқ қилиб қўймай деб, ҳаяжонини устомонлик билан яширишга уринарди.

Папирос чекишди, шунда бирдан Форестьевни йўтал тутди.

У кўкраги йиртилгудай бўлиб йўталаради. Пешопасидан тер чиқиб кетди. У сочиқни оғзиға босиб турар, йуталнинг зўридан ўпкадай қизарган, бўғилиб қолай дерди.

— Йўқ, зиёфатлардан чиқиб қолибман,— деди у сал ўзига келгач хафаланиб.— Иш расво!

Бетоблиги эсига тушиб, унинг кайфияти бузилди, бояги хушиудлигидан асар ҳам қолмади.

— Юриналар кетамиз,— деди у.

Де Марель хоним лақейни чақириб, ҳисоб сўради. Унга ҳисобни талаб қиласган замони беришди. Хоним унга кўз ташлаши билан ҳарфлар чириллаб айланади, у ҳисоб қоғозини Дюруага узатди.

— Менга қаранг, мен учун тўлаб қўйинг, ҳеч нарсани кўрмаяпман. Жуда маст бўлиб қолибман.

У шундай деб, ҳамёни берди.

Ҳаммаси бўлиб бир юз ўттиз франк бўлиби. Дюруа ҳисобни бир бошдан текшириб чиқди, иккита қоғоз пул узатди. Қайтимини олар экан, хонимдан шивирлаб сўради:

— Кузатиб қўйишга ижозат берарсиз?

— Албатта. Бир ўзим уйга етиб боролмайман.

Улар Форестъелар билан хайрлашдилар, кейин Дюруа де Марель хоним билан экипажга ўтирди.

У хонимнинг ёнида, унинг шундоқ биқинида ўтирибди, экипажнинг ичи қоронги ва тўрт томондан берк, фақат онда-сонда унга кўча чироқларининг ёруғи тушиб қолади. У кийимининг устидан хонимнинг елкаларидан ўтаётган иссиқни ҳис қилиб турар, миқ этиб оғиз очишга журъат этмас. Қани әнди тилига бир сўз келса. Унинг фикри ёди аёлни қучоқлаш билан банд. Шу истак унинг бутун борлигини қамраб олганди.

«Бир уриниб кўрсаммикин?» — ўйларди у. Ўтирганларида айтилган гапларни эслаб, кел, таваккал қилиб қўрай, деб ўйлар, лекин жанжал чиқишидан қўрқиб яна ўзини тияр эди.

Хотин ҳам бурчакка қисилицаб олиб қимир этмас, овоз чиқармас эди. Мундоқ қараганда, у ухлаб қолганга ўшар, аммо кўча фонарларидан ёруғ тушган чоғларда унинг кўзлари йилтиллаб кетарди.

«Нимани ўйлаяпти?» Бундай пайтларда Дюруа жимликни бузмаслик кераклигини билар, чунки бир оғиз сўз, биргина сўз ҳаммасини чиппакка чиқариши ҳеч гап эмасди. Чапдаст ва дадил ҳаракат қилишга эса юраги дов бермай туарди.

Кутилмаганда хоним оёғини оҳиста қимирлатди. Бўла қолсанг-чи, деган маънода шарттасига қилинган бу билинабилинмас, асабий, сабрсиз ҳаракат балки нимагадир чақириқ эдики, бундан Дюруанинг бутун жисми жўш уриб кетди ва дафъатан унга ўғирилиб, талпинди, лаблари ила унинг дудоқларини, қўллари ила белларини излади.

Хотин секингина қичқириб юборди, ўзини тиклашга,

унинг қўлидан чиқишига ҳаракат қилди, уни итариб юбормоқчи бўлди, бироқ қаршилик кўрсатнига мажоли қолмагандай, ниҳоят таслим бўлди. Қўп ўтмай карета хонимнинг уйи олдида тўхтади, шошиб қолганидан Дюруанинг тилига хотинларни эркалайдиган биронта сўз келмади. У хонимга миннатдорчилик билдиromoқчи, унга ташаккур айтмоқчи, сизни севаман, сизни бошимга кўтариб юраман, демоқчи эди. Илло, хонимнинг ўзи ҳам рўй берган воқсадан қотиб қолган, қимир этмасдан ўтиради. Файтончиди шубҳа тудирмаслик учун у каретадан бирничи бўлиб сакраб тушди ва хонимга қўлни узатди.

Хоним салгина гандирлаб экипаждан ишдамай тушди. У эшик қўнғироғини чалди. Дюруа чиқиб эшикни очгуниларича шуни сўраб улгурди:

— Қачон қўришамиз?

— Меникига ионушта қиласан келинг,— эшитилар-эшитилмас дараражада базўр шивирлади хоним ва оғир эшикни тўп отгандай қилиб гумбурлатиб ёпганча ичкарига кириб кетди.

Дюруа файтончига беш франк берди ва шодлигидан ўзини қўярга жой тополмай уйга югурди.

Мана, алоҳа қулинг ўргиласин хотинни қўлга киритди! Яна киборлардан-а! Чинакам кибор хотин! Парижлик хотин! Ҳаммаси кутилмаганда ўз-ўзидан бўлди-қўйди!

Аппалари у бундай ҳурилиқ хотинларни қўлга киритиш жуда қийин бўлса керак, бир дунё сабр-қаноат, усталик ишлатиш керак, деб юрган экан. Арқонни узун ташлаб қўйиб, секин айлантириш, бош-кўзини тиндириш, ишқибозлиқ қилиш, ширин сўзлар айтиш, сизсиз туролмайман деб қўқракларига уриш ва ниҳоят, савготлар бериш каби чораларни адо этиши зарур деб ўйлаган экан. Лекин у биринчи учратган хотин салча зўр бериши биланоқ таслим бўлди, яна бу шунчалар тез рўй бердики, мана, ҳалигача у ўзинга келолмай гаранг.

«У маст эди,— деб ўйлади у,— эртага ашулани бошқача қилиб олади. Йиги-сиги бўлса ажабмас». Бу фикро уни хавотирга солиб қўйди, лекин шу заҳоти ўзига ўзи: «Майли, майли! Энди у меники, мен уни гаҳ деса қўлга қўнадиган қилиб оладиган одамман». Ўзининг шоншуҳрат, баҳт-иқбол, давлат, муҳаббат ҳақида сурган хаёлларининг саробий туманлари ичра бирдан жуда бадавлат, тоятда латиф, қўлларини қаерга узатса етадиган гўзал хотинларининг сағини қўрди, улар хаёли саҳнасида бир дам пайдо бўлиб, сўнг унинг умидларидан тўқилган олтин булутлар издиҳоми ичра табассумлар қилиб, бирин-бирин гойиб бўлардилар.

Туні билан ғалати тушлар күриб чиқди.

Әртасига пиллапоядан де Марель хонимниң күтари-ларкан, юраги дукиллаб уради. Уни қандай қабул қи-ларкин? Умуман, уйга киритмаса-чи? Қабул қылмаса-чи? Агар ҳаммасини оқизмай-томизмай... Йўқ, буни айтиб бе-риш учун юзни сидириб ташлаш керак бўлади. Шундай бўлгач, ғалаба унинг қўлида деб ҳисоблаш мумкин.

Наврастагина ходима эшикни очди. Унинг боқишилари одатдагидай эди. У ходима эшикни унга рўйхуш бермай очишини кутганди, хайриятки ундай бўлмади. Дюруанинг кўнгли жойига тушди.

— Де Марель хоним тузукмилар? — сўради у.

— Яхшилар, афандим, ҳар доимгидай, — деб жавоб берди ходима ва уни меҳмонхонага бошлади. У ўзининг энгил-бошига қарашиб учун камин олдига келди ва ойна олдида галстугини тўғриларкан, тўсатдан ётоқхона бўсағасидан унга тикилиб турган де Марель хонимни кўриб қолди.

У хонимни кўрмаганга солди ўзини ва юзма-юз бўл-гунларича ойнадан бир-бирларига эҳтиёткор синчковлик билан назар солиб туришдилар.

Мана, ниҳоят, у ўғирилиб қаради. Хоним ўрнидан жилмади — у ниманидир кутаётганга ўхшарди. Шунда у ўзини хонимга отиб, шивирлади:

— Сизни жуда севаман! Жуда ҳам севаман сизни!

Хоним қучоқларини очди, унинг тўшига бошини қўйди, кейин кўзларига қаради. Узоқ бўса олишди.

«Мен кутгандан ҳам жўнгина чиқди, — деб ўйлади у. — Ишлар юришиб кетди».

Ниҳоят, бир-бирларини қўйиб юоришиди. Дюруа ўзи-нинг чексиз муҳаббатини кўрсатиш учун унга жимгина кулиб боқар, боқиб, гўё тўймасди.

Хоним ҳам жилмайиб турар — хотинлар рози бўлган-ларида, истак билдирганларида, ўзларини бағищлаганларида мана шундай жилмаядилар одатда.

— Ўзимиз ёлғизмиз, — шипшиди у. — Лоринани но-нушта қилгани ўртоғиникига жўнатдим.

— Ташаккур, — деди унинг қўлларини ўпаркан Дюруа сўлиш олиб. — Сизни жонимдан суюман.

Хоним уни худди ўз эридай кўриб, қўлидан ушланча диванга олиб келди ва улар ёнма-ён ўтиришиди.

Энди унга нозик ҳаяжонли ишқ сухбатини бошлаб юориши фасли келганди. Лекин у гапни нимадан бошлашини билмай, секин илмоқ ташлади:

— Сизни хафа қилиб қўймадимми?

Хоним унинг лабларига кафтини босди.

— Кўй, ганирма!

Улар бир-бирлариниң қайноқ қўлларини қисишиганча, термилиниб ажитнига ўтиришиди.

Сизни шундоқ согигандимки! — деди Дюруа.

Ганирма! — деди у яна.

Онҳонада ходиманинг тарелкаларни тарақлататётгани шундоқ интилиб турарди.

Дюруа ўрнидан турди.

Сизнинг ёнингизда ўтиrolмайман. Бошимни йўқотиб қўйинман.

Эшник очилди.

— Емак тайёр.

Дюруа хонимни тантанали суратда дастурхонга олиб борди.

Улар бир-бирларига рўпарама-рўпара ўтиришиди, нигоҳларини бир-бирларидан узишолмас, лабларидан майин табассум аrimас, бутун борлиқларини бир-бирларига нисбатан севги ва меҳр қамраб келмоқдайди. Улар нима ейтганинни ҳам билишмасди. Шунда тўсиидан, у стол та-гида нозик оёқлар типирчилаб унинг оёғига текканини сезди. Дюруа унинг оёқларини иккала оёғи орасига олиб қаттиқ қисди ва бошиқа қўйиб юбормади.

Ходима кириб чиқиб турар, таомлар келтирад, бўша-ган идиш-оёқларини олиб кетар, кўрнишидан шу қадар осуда эдики, гўё ҳеч нарсани сезмасди.

Нонуштадан сўнг улар меҳмонхонага қайтиб киришиди ва яна диванга ёнма-ён ўтиришиди.

Дюруа унга борган сари яқинроқ сурилиб борар, уни қучоқлашга интилар эди. Лекин хоним эркалик билан ўзини олиб қочарди.

— Эҳтиёт бўлинг, кириб қолишлари мумкин.

— Қачон ёлғиз ўзимиз қоламиз? — шивирлади Дю-руа. — Сизни қанчалар севишимни қачон кўрсатсан бўлади?

Хоним унинг қулоғига эгилиб шивирлади:

— Шу кунларда сизниги бирров кириб ўтаман.

У ўзининг қизариб кетаётганини сезди.

— Лекин мен... менинг уйим... оддий.

Хоним табассум қилди:

— Бунинг аҳамияти йўқ. Мен уйингизни томоша қила-гани эмас, сизни кўргани бораман.

Дюруа ундан қачон боришини аниқ билиб олгиси келди. Хоним янаги ҳафтанинг охирида деди. Дюруа унинг қўлларини сиқиб, буаркаш, тезроқ учрашишларини сўради, ялиниди, ёлворди, у ҳаяжонланиб пойма-пой сўзлар, кўз-

лари шавқ ўти билан ёнар, икки юзини истакнинг алангаси қоплаб олган, бундай сўндириб бўлмас истаклар эса одатда фақат икки киши ёлғизликда овқатлангандагина бўлди.

Бу алангали ёлворишлар аёлга ёқар ва у борган сари учрашувни бир кунлаб яқинроқса суро бормоқда эди. Лекин Дюруа қўймасди.

— Эртага... Эртага денг...

Нихоят, у рози бўлди.

— Хўп. Эртага. Соат бешда.

Дюруанинг кўкрагидан шодон хўрсаниш тошқини отилиб чиқди. Шундан сўнг улар худди йигирма йилдан бери таниш одамлар каби ундан-бундан гаплашиб ўтириши.

Кўнгироқ садоси эштилди. Икковлари ҳам чўчиб тушиши ва бир-бирларидан нарироқ сурилиб ўтириши.

— Лорина келди, шекилли,— дея шивирлади хоним.

Қизча кирди ва камоли ҳайратланиб, тўхтаб қолди, кейин ўзида йўқ қувонч билан чапак чалиб юборди ва Дюруанинг олдига чопқиллаб келди.

— Вой, Азизим! — қичқириб юборди у.

Де Марель хоним қулиб юборди.

— Нима дейсан? Азизим? Лорина сизга ном бериб қўйибди-ку! Менимча, бу жуда ҳам ажойиб лақаб. Мен ҳам сизни Азизим деб чақираман!

Дюруа қизечани тиэзасига ўтқазди ва ўзи ўргатган ҳамма ўйинларни ўйнаб чиқдилар.

Соат йигирма минути кам учда улар хайрлашдилар ва Дюруа редакцияга қараб йўл олди. Кетар экан у пиллапояда ярим очиқ эшикка қараб яна бир карра шипшиб қўйди:

— Эртага. Соат бешда.

Де Марель хоним унинг лабларининг қимирлашидан нима демоқчи бўлганлигини англади-да, жилмайиб «ҳа», деди ва ичкарига кириб кетди.

Редакциядаги ишларини битиргач, у маъшуқасининг келишига уйни қандай қилиб қўйсам экан, деб бош қотира бошлади. Мисисига уйнинг деворларига япон безакларидан осиб қўйман деган фикр келди. Беш франкка турли кичкина елпуғичлар, суратлар, рангли матолар сотиб олиб деворлардаги доғлар устига осиб чиқди. Дераза ойналарига эса, дарёдаги кемалар, қизғимтири осмонда учиб кетаётган аинвойи қушлар, балконларга чиқиб турган қора танли хотинлар ва қор босган далалардан бораётган қоп-қора одамлар тасвирангандаги ҳарир суратларни ёпишириб қўйди.

Унинг торгина хонаси кўп ўтмай ҳар турли суратлар солиб ташланган қоғоз фонарга ўхшаб қолди. Қылган ишидан кўнигли ёрнишиб, у кечга довур рангли қоғозлардан қирқицлаган қушчаларни шипга ёпишириб чиқди.

Кейин паровозларнинг чинқириқ садолари остида ухлатанинг ётди.

Ортасига у ишдан барвақтроқ қайтди ва уйга баққоллиқдан бир саватчада пирожний, бир шиша мадера келтириди. Сал ўтмай яна ташқарига чиқиб иккита тақсимча билан иккита стакан олиб келди. Кичкина столча устига сочиқ ташлаб, кирини беркитди-да, таомларни шунинг устига қўйди. Тос билан кўзани эса пастга яшириди.

Шундан сўнг кута бошлади.

Хоним бешдан чөрак ўтганда келди ва кўзни қамаштирадиган ялтири-юлтири расмларни кўриб, ҳайратидан беихтиёр чапак чалиб юборди:

— Мунча яхши ўйингиз! Фақат ташқаридан одам жуда кўп экан.

Дюруа уни қучоқлаб олди ва ҳирснинг зўридан ҳансираб, хотиннинг шляпаси остидан чиқиб турган соchlарини тўр пардаси устидан ютоқиб ўпа бошлади.

Бир ярим соатдан сўнг у хонимни Рим кўчасидаги файтон тўхтайдиган жойгача кузатиб қўйди. У файтонга ўтиргач, Дюруа унга шипшиди:

— Сешанба куни, ўша вақтда.

— Ўша вақтда, сешанба куни,— деб тасдиқлади хоним.

Қоронги говгум бўлиб қолганди ва хоним каретанинг очиқ эшигидан туриб унинг бошини ўзига тортди-да, лабларидан ўпидиб олди. Аравакаш қамчини кўтарди, хоним хайрлаши:

— Кўришгунча, Азизим!

Шундан сўнг оқ от қўшилган эскигина файтон ҳорғининга йўртиб кетди.

Дюруа уч ҳафта мобайнода икки-уч кун оралатиб де Марель хонимни қабул қилиб турди. Учрашувлари баъзан эрталаб, баъзан кечқурун бўлар эди.

Бир куни кундузи уни кутиб турган эди, зинадан қаттиқ-қаттиқ гапирган, қичқирган овоздар келиб қолди, у эшик тагига бориб қулоқ солди. Боланинг йиғиси эшитилди. Эркак одам жаҳл билан алланималар деди:

— Вой жиннивой-ей, нега йиглајпсан?

— Э, анов журналистнинг олдига келиб юрадиган қаниқиқ Николамизни йиқитиб кетди. Мен бўлсан, бу суюқларни қадам бостирмас эдим, оёғининг тагидаги болани кўрмайди-я!

Дюруа ваҳимаси келиб эшикдан нари кетди, унинг қулогига шошилиниң қадам товушлари, ипак либосларнинг шиддираши чалинди. Сал ўтмай у ҳозиргина ёпиб қўйган эшик тақиллади. У эшикни очди ва хонага ҳарсиллаганча дарғазаб де Марель хоним отилиб кирди.

— Эшитдингми? — базўр тили калимага келиб сўради у. У ўзини ҳеч нарсадан хабарсиз қилиб кўрсатди.

— Йўқ, нимайди?

— Куним сўкиш эшитишга қолдими-а?

— Ким сўқди?

— Бир қават пастда турадиган абллаҳлар.

— Йўғ-ей! Нима бўлди, айт?

Хоним жавоб бериш ўрнига йиглаб юборди.

Дюруа унинг шляпасини олди, корсетини ечди, каравотга ётқизиб, нам сочиқ билан чаккаларини ишқалади. Ҳөтин бўғилиб ҳансираарди. У салдан сўнг бир оз ўзига келгач, газаби қайнаб тоша бошлади.

Хоним унга ҳозирнинг ўзида пастга тушиб уларни дўппослаб чиқ, уриб ўлдир, деб қисталанг қилди.

— Қўй-э, булар оддий ишчилар-ку, қўпол одамлар,— деб қайтарарди уни бу йўлдан Дюруа.— Ўйлаб кўргин, судга беришга тўғри келади. Сени билиб қолишлари, қамашлари мумкин ахир. Унда ишинг расво бўлади. Бунақа одамлардан яхшиси нарироқ юрган маъқул.

Хоним бошқа гапни ўртага солди:

— Қандай қилсақ экан? Мен бошқа бу ерга келмайман.

— Бунинг йўли осон,— деб жавоб берди Дюруа.— Мен бошқа квартирага кўча қоламан.

— Ҳа...— шивирлади хоним.— Лекин бунга анча вақт кетади.

Бирдан унинг калласига бир фикр келиб қолди.

— Йўқ, йўқ, менга қара,— деди у бирдан тинчланиб,— йўлини топдим. Ҳаммасини ўзим қиласман, сен ташвиш чекиб ўтирма. Эртага эрталаб сенга қўк хат юбораман.

«Қўк хат» деб у шаҳар ичидаги юбориладиган телеграммаларни айтарди.

У ўзи ўйлаган нарсадан чехраси гул-гул очилди, лекин бунинг нималигини Дюруага айтмади. Шу куни у қаттиқ ҳирс қўйиб ишқибозлик қилди.

Шундоқ бўлса ҳам у зинадан тушаётганда, ҳаяжондан оёқлари чалишиб кетди ва бутун оғирлигини жазманининг қўлига ташлади.

Йўлларида ҳеч кимни учратмадилар.

Дюруа жуда кеч турарди, эртасига эрталаб у ҳали

ўрнида ётаркан, соат ўн бирда почтальон кеча ваъда қилинган «қўк хат»ни келтирди.

Дюруа уни очиб ўқиди:

«Учрашув бугун соат бешда. Константинополь кўчаси, 1.27. Дюруа хоним томонидан ижарага олинган квартирани очиб беришиларини айт.

Сени ўпib, Кло».

Роппа-роса соат бешда у мебелли хоналар ижарага бериладиган каттакон уйнинг қоровулхонасига кирди.

— Дюруа хоним шу ерда ижарага уй олдими? — сўради у:

— Ҳа, афандим.

— Марҳамат қилиб, менга кўрсатиб қўйсангиз.

Қалтис вазиятларни кўп кўрган қоровул жуда ҳам эҳтиёткор бўлиб қолган шекилли, унга диққат билан тикилди ва каттакон боғламдан қалитни оларкан, сўради:

— Жаноб Дюруа сиз бўласизми?

— Ҳудди ўзи-да!

Сал ўтмай Дюруа шундоқ қоровулхона қаршисидаги икки хонали квартирага қадам ранжида қилди.

Квартиранинг катта хонасининг деворларига озодагина ранг-баранг қогоzlар ёпиширилган, қизил оғочдан ишланган мебеллар қўйилган, мебелларга сарик йўллари бор кўқимтири ренс қопланган бўлиб, хона сатҳига юпқагина нимдошгина гулдор гилам тўшалганди, гилам тагида полнинг тахталари билиниб турарди.

Мўъжаэгина иккичи хонанинг учдан икки қисмини хайҳотдай каравот эгаллаганди. Каравот устига қип-қизил юмшоқ адёл ташланган, адёлнинг ҳар жой-ҳар жойларида галати дод-дуғлар кўзга ташланарди. Каравот қалин ҳаворанг репс дарпардалар билан тўсилган бўлиб, у бутун ичкари девор томонни эгаллаганди.

Дюруа норози бўлиб, ташвишга тушди. «Бу уйча тоза нуу ейди,— деб ўлади у.— Яна қарзга ботишга тўғри келади. Шунақа ҳам аҳмоқлик бўладими?!»

Эшик очилиб, хонага ипак кийимларини шиддиратиб қучоқларини кенг очганча Клотильда елиб кирди. У ўзида йўқ хурсанд эди.

— Яхши, тўғрими, яхши-а? Кейин юқорига кўтарилишининг кераги йўқ. Кўчадан тўғри кириб келаверасан. Деразадан ошиб тушсанг ҳам бўлади. Қоровул кўриб ўтирибдими? Икковимиз маза қиласмиш бу хонада!

Дюруа тилининг учидаги турган савонни беришига журъят қиласмай, уни совуққина ўпди.

Клотильда хонанинг ўртасида турган доирга столга кат-

такон пакет қўйди. Уни очиб ичидан совун, атир суви, бадан суртмалар, сунгир, бир қути шпилка, туфлига илгак, пешанага тушиб кетаверадиган соч толаларини қистириб қўядиган кичкина тўғнағичлар олди.

У ўзини янги кўчиб келган хотиндай тасаввур қилиши, ҳар бир нарсанинг ўз ўрнини топиб жойлаштиришни яхши кўрарди.

Яшикларни очиб ёпаркан, у тинмай сўйлагани-сўйлаган эди:

— Ҳар эҳтимолга қарши бу ерга бир оз кийим-кечак ҳам келтириб қўйиш керак. Вақти-бевақт кийимни алмаштириш мумкин бўлади. Жуда қулай бу. Агар кўчада жала тагида қолсам, қочиб бу ерга киришим мумкин. Сенда ҳам, менда ҳам ўз қалитимиш бўлади, учинчи қалит қоровулда туради. Агар ўзимизникини эсдан чиқарсан, ундан оламиш. Мен уч ойга ижарага олдим. Албатта сенинг иномингга. Ўзимникини айтолмайман-ку, ахир.

— Сен қачон пулинни тўлаш кераклигини менга айтарсан? — чидомай сўради Дюруа ниҳоят.

— Аллақачон тўлаб қўйилган, жоним,— деди содда хотин.

— Мени қарэдор қилиб қўйибсан-да, а? — ижикилаб сўради у.

— Қўйсанг-чи, бўталоғим, бунинг сенга алоқаси йўқ, кўнглим шундай қилишни тусаб қолди.

Дюруа ўзини жаҳли чиққандай қилиб кўрсатди.

— Кечир, бунақаси кетмайди! Мен бунга йўл қўймайман.

Хоним илтижоли бир нигоҳ билан қўлларини унинг елкаларига ташлади:

— Илтимос, жон Жорж. Мен учун хўп де. Мен учун хўп де. Бизнинг шу уячамиз менини бўлишини жуда-жуда истайман. Бир ўзимини бўлсин. Сен хафа бўлмайсан, а, тўғрими? Бу севгимиз ҳақи қилган ҳадям бўлсин. Ке, розиман деб айта қол, жоним Жорж, розиман де!..

Хотиннинг бутун нигоҳи илтижога айланган, дудоқларида шу илтижо, бутун жисмида шу илтижо ҳукмрон эди ҳозир.

Дюруа яна анчагача ялинтириб турди, юзларини бужмайтириб қўнмаган киши бўлди, бироқ ҳеч иложи қолмагандан сўнг алоҳа розилик берди: юрагининг тубида шуниси тузук деб ўйлади у.

Жувон кетгач, қўлларини бир-бирига ишқаб, «Ҳар-ҳолда, жуда ёқимтой хотин-да», деб қўйди. Нега у ҳақда бугун шундай фикрга келди, бунинг тагини чуқур ўйлаб ўтирамади.

Бир исча кундан сўнг у яна кўк хат олди:

•Бирини кечиқрўн бир яром ойлик ревизиядан кейин ўрим қайтиб кетди. Бир ҳафга кўришолмаймиз. Шуни ўйлаб юрагим сизнишиб кетяпти, жоним.

Сенини бўлган Кло».

Дюруа ҳайратга тушди. Шу пайтгача унинг эри борлигини ясламаган ҳам экан. Бу зотнинг қандайлигини бир қўриб қўйилса, афтидан, ёмон бўлмасди.

Дюруа унинг иш билан кетишини сабр-тоқат билан кута бошлади, шундай бўлса ҳам, яна икки кечани Фоли-Бержерда ўтказди. Рашель яна уни ўзиникига олиб кетди.

Бир куни эрталаб тагин телеграмма келди, унда тўрттагина сўз бор эди: «Бугун соат бешда. Кло».

Хотин учрашувга вақтидан олдин келди. У ўзини ҳирсоннинг шиддати билан йигитнинг қучоқларига отди, Дюруа нинг юзларидан қайноқ бўсалар олди, кейин деди:

— Бир-биримизга тўйғанимиздан сўнг мени бирон ерга овқатлантиргани олиб борасан, хўпми? Энди эркин кушман.

Ҳали ойбоши эди. Дюруа эса моянасини олдидан олиб ишлатиб бўлган, ҳозир қарэ-қавола қилиб тирикчилигини ўтказиб турган пайти эди, лекин буни қарангки, тасодифан бугун чўнтагида пули бор эди. Шунинг учун ҳам унга андак пул сарф қилиш имконияти туғилганидан хурсанд бўлди.

— Албатта, азизам. Қаерни истасанг, шу ерга олиб бораман,— деди у.

Соат еттига яқин улар ташқи хиёбонларга чиқишиди. Клотильда Дюруанинг қўлига осилиб олганча унинг қулогига шивирлади:

— Сен билан қўлтиқлашиб юришни қанчалар яхши кўришимни билсайдинг, ёнимда юрганингдан қанчалар баҳтиёрлигимни англасайдинг!

— Латоиля борамиэм? — сўради ундан Дюруа.

— Йўқ, у ср жуда ҳашамдор,— эътироҳ билдириди жувон.—Мен оддийроқ, қувноқроқ жой бўлса девдим, ишчиҳизматчилар борадиган бирон одмироқ ресторон бўлсайди. Мен қовоқхоналарни яхши кўраман! Қанийди энди шаҳардан ташқарига чиқиб кетганимизда!

Бу атрофда Дюруа унинг дидига мос бирон ерин айтольмади. Улар ўйларида овқатланиш учун алоҳида зали бир майхонага дуч келгуналарича хиёбонларда анча кезиб юришиди. Клотильда деразадан икки ҳарбий билан ўтирган бошлари очиқ қизларни кўриб қолди.

Энисиз, узунчоқ хонанинг ичкарисида уч извошли ўтириб овқатланишарди. Яна бир бащараси шубҳали одам стулга ястаниб олиб, қўлларини камарининг орасига қистирганча, трубка тутатарди. Унинг курткасида доф тегмаган соғ ер қолмаганди. Шалвираган чўнтакларидан эса шишанинг оғзи, ион бўлаги, газетага ўралган алланарса ва чизимчанинг учи чиқиб турарди. Унинг соchlари қуюқ, жингала, ҳурнайган, кир эди. Полда, столнинг тагида унинг фурражкаси ётарди.

Келишган, чиройли кийинган хонимнинг кириб келиши бу ерда бутуплай кутилмаган таассурот қолдирди. Бояги жуфт-жуфт бўлиб ўтирганлар шивир-шивирни тўхтатишиди, извозчилар жаңжалларини бас қилишиб, шубҳали нусха эса оғзидан трубкасини олиб, полга тупурди ва бошини сал буриб қўйди.

— Бу ер жуда соз экан! — шивирлади Клотильда.— Маза қилишимиз турган гап. Келаси сафар мен хизматчилардай кийиниб оламан.

У ёг босиб йилатираган, пиво тўкилган, гарсон чопиб келиб, наридан-бери артган оғоч столга сира тортинимай, ирганмай бемалол ўтириб олди. Дюруа галати бир алфозда қолиб, бир оз қисиниб цилиндрини қаерга илишини билмай турди. Осгани қозиқ тополмай, охири уни шундек стул устига ташлаб қўя қолди.

Кўзи гўшидан рагу, жиго ва салат келтиришиди.

— Мен шунаقا овқатларни ёқтираман,— деди Клотильда.— Диидим қурсин, шунақароқ. Инглиз кафесидан кўра бу ер менга қўпроқ маъқул.

Кейин қўшиб қўйди:

— Агар мени жуда ҳам хурсанд қиласман десанг, танца зали бўлган қовоқхонага олиб бор. Шу яқин ўртада битта шунақаси «Оқ малика» деб аталади.

— Сени у ерга ким олиб борган?— ҳайрон қолиб сўради Дюруа.

Унга қараб жувоннинг қизариб кетганлигини пайқади, кутилмаган бу савол, афтидан, унинг ёдига қачонларидир бўлиб ўтган хуфиёна бир суҳбатни тушириди шекилли, Клотильда ҳамма аёллар каби жиндак иккиланиб тургандан кейин шундай деб жавоб берди:

— Дўстларимдан бири...

У бирлас индамай турди-да, қўшимча қилди:

— У ўлган.

Унинг чеҳрасига қайғу кўлка солиб ўтди, кўзларини ерга қадади. Ана шундагина Дюруа биринчи марта унинг ўтмиши ҳақида ҳеч нарса билмаслигини ўйлади. Албатта

унинг ўз ошиқлари бўлган, лекин кимлар, қайси доирадан? Дюруанинг юрагида ўзи англаб етмаган аллақандай рашк ҳисси бони кўтарди, нимадандир гижинди, бу — жувон ҳақида бузмаган нарсаларидан туғилган ғашлик эди, бу — жувоннини ҳаётida Дюруага тегишили бўлмаган, унинг қалбиди. Дюруага бегона бўлган нарсалар борлигидан туғилган гижинини эди. У жувонга аччиғи келиб қараб ўтирас, афтига тикилиб, мана шу кўҳлик бош ичига яширинган барча сиру асрорларни билиб олмоқчи бўларди. Эҳтимол, ҳудди мана шу тобда у бошқа бирорвни, бошқаларни маҳзуми хәёллар ичра эслаетгандир. Дюруа унинг хотиралари ичига киришни нақадар истарди, қанийди уларни ковлаштираса, ҳаммасини билиб олса, ҳаммасини ўрганса!..

— Ҳўш, «Оқ малика»га борамизми?— яна қайталаб сўради у.— Мен учун бу чинакам байрам бўларди.

«Э, нима, унинг ўтмишини бошимга ураманми! Бўлмаган гап деб кайфиятини бузиб нима қилдим!» — ўйлади у ва табассум билан жавоб берди:

— Албатта борамиз, жоним.

Кўчага чиққач, хоним бекитиқча бир нарсани айтиётгандай унга сирли қилиб шивирлади:

— Мен шу пайтгача бир нарсани сендан сўрашга ботинмаган эдим. Лекин мен фақат бўйдоқлар борадиган ва аёл кишилар боришдан тортинадиган ерларга бош тиқиб кўришни жуда ҳам севаман. Карнавал кунлари мактаб бола кийимини кийиб оламан. Мактаб кийимида жуда антиқа кўринаман.

Улар танца залига киргандарида, у қўрқибгина, лекин мамнун бир қиёфада унга сўйканди. У ўйинбоз кишилар ва енгил хотинларга ҳайратланиб тикиларди. Гоҳо-гоҳо хавф туғилиб қолган тақдирда ҳимоя қиласдан одамни қидиргандай Дюруага қимир этмай турган девқоматли полициячини кўрсатиб: «Савлатини қара, от ҳуркади-я!» — деб қўярди. Чорак соатлардан сўнг буларнинг бари унинг жонига тегди. Кейин Дюруа уни ўйига кузатиб қўйди.

Шундан сўнг улар яна бир неча марта авом халқ ийғиладиган жойларга боришиди. Шунда Дюруа дайди, эркин, тартибсиз ҳаёт кечирадиган одамларнинг ҳаёти ўзининг маъшуқаси учун антиқа бир ҳаёт бўлиб кўрининиши билди. Клотильда учрашувга полотно кўйлак кийиб, бошига водевилда ўйнадиган артисткалар иладиган рўмол ўраб келарди. Унинг кийимлари нафис, ноёб, айни чоқда одми бўларди. Бунинг устига у билагузуклар, узуклар, сирғаллар ҳам тақар, Дюруа ундан буларни тақма деб қанчалар сўрашига қарамасдан, доимо бир гапни айтарди:

— Бўлмаган гап! Ҳамма буларни оддий тош деб ўйлади.

Шу маскарад кийим-кечак унинг дидига фоятда ўтиришган эди, аслини олиб қараганда эса, унинг ниқобланиши товуснидан фарқ қилмасди, Клотильда ушбу либосяга чирманиб, ёмон донки кетган бузукхоналарга борар экан, у Дюруадан ишчи кийимини кийиб олишини сўрар, бироқ Дюруа ўз эгии-бошини тарқ әшитишини истамади, бундай уст-бошин ҳашаматли ресторанларда канда қилмай қатнаб турадиган одамлар кияр, шунинг учун у ҳатто цилиндрини юмшоқ тўр шляпага алмаштириши ҳам хоҳламади.

— Майли, одамлар мени бадавлат хонадоннинг ходимаси экан, асилзода йигит унинг бошини айлантириб юрган экан, деб ўйлаша қолсинглар,— ўзини овунтириди Клотильда Дюруа ҳеч кўндиrolмагач.

Бу масҳарабозлик унга чинакам ҳузур бағишлар эди.

Улар арзоитина қовоқхоналарга кириб, нимқоронги, тамаки туутуларига тўлган хонанинг охирига бориб, лиқиллаб турган стол-стулларга ўтиришарди. Ҳона аччиқ дим туутуга тўлган, туутуга қовурилган балиқнинг дуди аралашган бўларди. Кенг калта қўйлак кийиб олган эррак кишилар стаканларда май тортиб, ғовур-ғувур қилиб ўтиришарди. Гарсон ушбу ғалати жуфтга ҳайрон бўлиб қараб, уларнинг олдига ичига олча араги солинган икки қадаҳ қўйиб кетарди.

Ҳурккан, қилпиллаган, лекин баҳтиёр бўлган жувони атрофга чўғдай кўзларини югуртириб, олазарак нигоҳ ташлганча қизил ичимлиқдан оз-оздан тотиниб ўтирарди. Ютган ҳар бир олчаси унга назарида бир жиноят бўлиб кўринар, алангали ва хуш исли ичимлиқнинг ҳар қултуми ичига тушганда, у ўзини аллақандай уят, ман этилган иши қилгандай сезиз, шу сезгидан жони беқиёс бир ўтирик ҳузур ичра чўмарди.

Кейин у овозини пасайтириб дерди:

— Юр энди, кетамиз.

Шундан сўнг улар бу ердан чиқиб, кетишарди. У кўзларини ерга қадаганча, худди саҳнадан чиқиб кетаётган актрисаларга ўхшаб майда қадамлар билан тез-тез юриб столларга таяниб қолган мастилаастлар орасидан ўтиб борар, улар жувонни сергак тортиб, ёв қарап қилиб кузатиб қолар эдилар. Остонадан ўтган ҳамоно у худди оғир хатардан қутулган одамдай эркин нафас оларди.

Баъзи кезлар у дағ-дағ титраган бир алфозда йўл дошига қарата дерди:

— Мана шундай жойларда мени ҳақорат қилиб қўйсалар, нима қилардинг?

Дюруа чирайнib, кўкракларига уриб дерди:

— Эҳ-ҳе, сени қандай ҳимоя қилишни ўзим биламан! Унинг гапларидан дили чарақлаб очилган Дюруанинг қўлларини сиқар, эҳтимолки, кўнглининг тубида ўзини ҳақорат қилишлари ва шундан сўнг ҳимоя этишларини истар, унинг ошиғи қандай бўлмасин, эркаклар билан у туфайли жанг қилишини хоҳларди.

Бироқ хафтасига икки-уч бор такрорланадиган бу сайиллар Дюруанинг жонига тегди. Бунинг устига ҳар сафар ичимлик ва извош учун пул топиш борган сари оғирашиб кетмоқдайди.

Шу кезлар у қаттиқ муҳтожликда яшар, муҳтожлик темир йўл бошқармасида ишлаган пайтларидагидан ҳам баттарроқ эди, зотан, журналистлик қила бошлагандан бери биринчи ойларда у кейин катта-катта топаман деган умид билан пулини режасиз, ҳисобсиз сарфлаб қўйди ва ахийи барча маблағларини еб битириб, ўзига пул топиш йўлларини беркитиб ташлади.

Кассадан олиб турай деса, йўл йўқ, тўрт ойлик моянни олдиндан олиб қўйган, бунинг устига бўлажак гонорар ҳисобидан яна олти юз франк қарз ҳам кўтарганди. Форестъедан юз, ҳамёни ҳамма учун очиқ Жак Ривалдан уч юз, булардан ташқари ундан-мундан беш-ўн франкдан олавериб, бошдан-оёқ қарзга ботганди.

У маслаҳат сўраб Сен-Потенга мурожаат қилган эди, бунаقا ишларни дўндириб ташлайдиган дўсти ҳам қаердан юз франк олиб турсам экан, деб анча бош қотирди-ю, бариги бир чора тополмади. Шунда бундай муҳтожликка қарши Дюруа қалбида ғалаён бошланди, чунки чорасиз бўлиб қолган, эҳтиёжлари аввалгиларга қараганда анча зўрайиб кетган, бироқ унумнинг тайини йўқ эди. Унинг юрагида яширин қаҳр-газаб орта борди. Олам кўзларига хунук ва қоронги кўринди. Арзимаган нарсалардан тез жаҳди чиқадиган, тажанг бўладиган бўлиб қолди.

Кўп маҳаллар у ўзига ўзи савол бериб кўрарди: ортиқча катта еб, катта ичаётгани, кўнглига нима келса, шуни қилаётгани йўғу, нега энди ойига ўртача минг франкка яқин сарф бўлиб кетмоқда? Бироқ бундоқ ўтириб ҳисоблаб кўрса, шуларни аниқлади: зўр бир ресторонда қилинадиган ионушта саккиз франк туради. Тушлик — ўн икки франк, демак, бир луидор бўлдими, энди кунинга майдачуйдага беҳисоб сувдек оқиб кетадиган харажатларга ўн франк ажратсан, ҳаммаси бўлиб ўттиз франк бўлади. Ку-

ишига ўттиз франкдан кетганда, ойига тўққиз юз франк бўлади. Ўнга ҳали кийим-кечак, уларни ювдириш ва ҳоказолар кирмайди.

Шундай қилиб, ўн тўртинчи декабрга келиб унинг чўнтағида бир пул ҳам қолмади. Кимдан қарз олсамикин деб қанча бош қотирмасин, барибир қарз олиб бўладиган одам тополмади.

Худди илгариги пайтларида гидек, у нонушта қиломай қолди ва кун бўйн ташвишга тушган, дарғазаб бўлган ҳолда редакцияда ўтириди.

Соат тўртларда у маъшуқасидан кўк хат олди: «Бирга тушлик қиласми, истайсанми? Кейин бирон ерга ўйнагани борамиз».

Дюруа шу заҳоти: «Ҳеч иложи йўқ», деб ёзиб жўнатди. Кейин у билан ўтказиладиган ажойиб дамлардан қочиб ўтириш бемаънилилк-ку, деб ўйлади-да, яна қўшимча қилиб қўйди: «Соат тўққизда сени ўзимизнинг ўйими эзда кутаман».

Телеграммага танга сарфлаб ўтирмаслик учун хатни редакциянинг югурдакларида бирига бериб жўнатди. Кейин қаердан пул топсам экан деб, яна хаёлга толди.

Соат етти ҳам бўлдики, у ҳамон бир фикрга келмаганди. Камоли очқаганидан қорни пастга осилиб кетаётгандай бўлди. Шунда у нима бўлса бўлди, деб сўнгги қарорга келди: ҳамма редакция ходимлари чиқиб кетишини кутиб ўтириди-да, кейин қўнғироқ чалди. Бошлиқнинг бинони қўриқлаш учун қолган қоровули келди.

Уни кўриб Дюруа асабий суратда чўнтақларини ковлаштира бошлади.

— Менга қаранг,— Фукар деди у парвосизлик билан,— мен ҳамёнимни уйда қолдириб келаверибман, Ҳозир Люксембург боғига шошилинч зиёфатга боришим керак. Менга извошга эллик су бериб туринг.

Коровул нимчасининг чўнтағидан уч франк чиқардида, сўради:

— Бошқа керакмасми, жаноб Дюруа?

— Йўқ, йўқ, етади. Катта раҳмат.

Дюруа кумуш тангаларни ола солиб зиналардан пастга югурди. Қора кунларида ўзи доим овқатланиб юрадиган ошхонага бориб тамадди қилди.

Соат тўққизда у ўзларининг мўъжазгина меҳмоҳоналарida оёқларини каминда иситиб, маъшуқаси кутиб ўтиради.

У хандон-хушон, қувноқ, совуқдан қизариб кетган ҳолда кириб келди.

— Олдин бир айланиб келмаймизми?— деб таклиф қилди Клотильда. Соат ўзи бирлардан кейин уйга қайтардик? Ҳаво бирам ажойиб.

Кўйсан чи. Шу ерининг ўзи ҳам яхши-ку,— деди. Дюруа нунчалаб.

Онинг қанақалигини айтмайсанми, бир кўрсадини! шияисини ечмаган кўйи давом этди Клотильда.— Бундай кечада саир қилишнинг ўзгача гашти бор.

— Бўлса бордир, лекин менинг сайилга тобим келмай турибди.

Унинг кўзлари қаҳрли йилтираб кетди. Клотильда ажабланди. Ҳафа бўлди.

— Нима қилди?— сўради у.— Шу ҳам муомалами? Менинг айлангим келди, холос, шунга шунча зардами?

Дюруа сакраб туриб кетди.

— Зарда қилаётганим йўқ! — тажанг деди у.— Жонимга тегиб кетди ҳаммаси. Гап шу!

Де Марель хоним бирорнинг қайсарларини ёқтирмайдиган, қўполлигини кўтаролмайдиган аёллар тоифасидан эди.

— Мен билан бундай гаплашишга йўл қўймайман,— деди у Дюруага нафратомуз назар ташлаб қаҳр билан.— Мен бир ўзим бораман. Хайр!

Иш чатоқлашиб бораётганилигини кўрган Дюруа ўзини унга отди ва қўлларини ўпа бошлади.

— Кечир жоним, кечир,— деб ғўлдиради у,— бугун негадир жуда кайфиятим бузуқ, сал нарсага жаҳлим чиқиб кетяпти. Ишим қанчалар оғирлигини ўзинг биласан...

— Бунинг менга сира даҳли йўқ,— ҳали ҳам жаҳдан тушмаган, лекин бирмунча юмшаган ҳолда деди жувон.— Аламингизни мендан олишингизни сира ҳам истамайман.

Дюруа уни қучоқлаб, диванга олиб келди.

— Менга қара, шакарим, сени сира ҳам хафа қилмоқчи эмасдим. Мен ўйламай гапириб юборибман.

Уни зўрлаб ўтқазиб, ўзи унинг олдида тиз чўкди.

— Сен мени кечирдинг, а? Кечирдим, де.

— Яхши, лекин иккинчи бу қайтарилемасин,— совуққина қилиб деди Клотильда ва ўридан турди.— Энди юр, ўйнаб келамиз.

Дюруа ҳамон тиз чўкиб ўтирганча, унинг оёқларини қучоқлаб турар ва ғўлдираб дерди:

— Илтимос. Шу ерда қолайлик. Ялинаман. Бир марта айтганимга кир. Бу оқшомни сен билан шу ерда, камин олдида ўтириб қарши олайлик. Ҳўп де, илтимос. Ҳўп де.

— Йўқ,— аниқ ва қатъий қилиб деди жонон.— Мен сайдир қилмоқ чиман, мен сенинг инжиқликларингни эшитиб ўтироқчи эмасман

— Ялиниб сўрайман сендан,— қўймасди Дюруа ҳам.— Сабаби бор, жуда жиддий сабаби бор...

— Йўқ,— чўрт кесди жонон.— Истамасанг, сенинг ишинг. Мен бир ўзим бораман. Хайр.

У Дюруанинг қўлидан юлқиниб чиқди-да, эшикка қараб юрди. Дюруа ўриидан туриб маҳкам қулоқлаб олди.

— Қулоқ сол, Кло, жонажоним Кло, қулоқ сол, бир гал майли де...

Жувон бошини йўқ деб сарак-сарак қилар, унинг ўпичларидан ўзини олиб қочар, қулоқларидан бўшаниб чиқишга интиларди.

— Кло, азизим, меҳрибоним Кло, тушунсанг-чи ахир, сабаби бор...

Жувон тўхтаб унинг юзига қаради.

— Ёғон... Қандай сабаб?

Дюруа қизарип кетди, у нима дейишини билмасди.

— Кўриб турибман алдаётганингни... Ярамас! — қаттиқ норози бўлиб деди Клотильда.

У юлқиниб унинг қўлларидан чиқди, қўзларида ёшғилтилларди.

Кийналиб кетган, бор гапни айтиб беришга қарор қилган Дюруа, ишқилиб Клотильда кетиб қолмасин деб, яна унинг елкаларидан тутди ва изтироб ичиди деди:

— Ахир, менинг бир тийиним ҳам йўқ... Ана!

Жувон ўгирилиб қаради ва тўғри сўзлаяптими, йўқми, дегандай, қўзларига тикилди.

— Нима дединг?

Дюруанинг лавлагиси чиқиб кетди.

— Бир тийин ҳам пулим йўқ. Тушундингми? Бир тийин, агарда кафега кирадиган бўлсак, бир рюмка ли-кёрга ҳам тўлайдиган пулим йўқ. Мени уялтириб, шуни айтишга мажбур қилдинг. Сен билан кўчага чиқиб столга ўтиргандан кейин нарса чақиртириб, кейин худди ҳеч нарса бўлмагандай қўзимни лўқ қилиб сенга, пулим йўқ, деёлмасдим-ку, ахир.

— Шундай дегин... Ростданми?

Дюруа кўз очиб-юмгунча шими, нимчаси, пиджагининг чўнтакларини ағдариб ташлади.

— Бўлдими... хурсандмисан энди? — тишларини гижирлатиб сўради у.

Жувон қулоқларини очиб, меҳри жўш уриб ўзини унинг бағрига отди, бўйнидан қулоқлаб олди.

— О, шўрликинам, шўрлик болажон! Шўрликинам!.. Мен билсайдим! Нега бундай бўлди?

Клотильда уни ўтқизди, ўзи унинг тиззасига ўтиреди ва бўйнидан маҳкам қулоқлаб, тинимсиз мурти, лаблари, қўзларидан ўна бошлиди, қандай қилиб, бу аҳволга тушиб қўзларигини айтиб бериний сўради.

Дюруа бирнаса одамнинг хўрлигини келтирадиган бир гап тўқиди: оғам ёрдамга муҳтоҷ бўлиб қолди, унга ҳамма қулаларимни бердим, қарзга ботдим.

— Камида ярим йил оч юришимга тўғри келади, барча маблагларим тугади,— деди у.— Майли, зараги йўқ, ҳаётда бундай воқеалар бўлиб туради. Бир камим пул деб, хафа бўлиб ўтиришим керакми?

— Сенга пул қарз бериб турсам майлими? — унинг қулогига шивирлади Клотильда.

— Сен жуда ҳам оқ қўнгилсан, жоним,— ғурур билан жавоб берди Дюруа,— бас, бу ҳақда бошиқа гаплашмаймиз, илтимос. Хафа бўламан.

Клотильда жим бўлиб қолди.

— Сени қанчалар севишимни билсайдинг! — деди сал ўтмай жувон уни қулоқларига босиб эркаларкан.

Шу кеча уларининг бир меҳрларига ўн меҳр қўшилган кечадай бўлди.

Кетишига отланаркан, Клотильда жилмайиб туриб деди:

— Сенинг аҳволингга тушиб қолган одам тўсиндан чўнтакларининг бир бурчига тушиб кетган пулни топиб олса қанчалар қувониб кетаркин. Тўғрими?

— Тўғри бўлганда қандоқ! — ростданам шунга ишониб деди Дюруа.

Клотильда ҳаво жуда ҳам ажойиб, деган баҳона билан уйгача ёёв кетадиган бўлди. Йўл бўйни осмондаги ойни мақтаб борди.

Кечада тиниқ ва совуқ эди — бундай кечалар қиши бошлинишида бўлди. Отлар ва одамлар енгилгина совуқдан қадамларини теззатгандилар. Йўлкалардан пошналарнинг лўқирлагани аниқ жаранглаб эштиларди.

— Индинга учрашамиз, майлими? — сўради Клотильда хайрлашаркан.

— Ҳа, албатта.

— Ӯша соатдами?

— Ӯша соатда.

— Хайр энди, жоним.

Улар юраклари севги билан тўлиб, ўпишиб хайрлашиллар.

Дюруа рўй берган аҳволдан қандай қутулиш, эртага

нималар қилиш мумкинлигини ўйлаб, уйга катта-катта қадамлар билан юриб кетди. Лекин ўз хонасининг эшигини очиб, нимчасининг чўнтағидан гугурт изларкан, бармоқла-рига танга илиниб, ҳайрон бўлди.

У чироқни ёқди, тангани қўлига олиб қаради. Бу йигирма франкли тилла танга эди!

Назарида, эсдан оғаётгандай бўлди.

У тангани ўёқдан-бўёққа айлантириб кўрар, унинг қаердан келиб қолганлигини билмоқчи бўларди. Осмондан тушмагандир-ку, ахир!

Ниҳоят, билди ва жон-пони чиқиб кетди. Ҳалигина маъшуқаси айтуди-я, баъзан танга чўнтақнинг бир бурчига тушиб кетиб, кейин одам топиб олса суюниб кетади, деб. Демак, унга садақа ташлаб кетибди-да. Шармандалик!

У сўқинди:

— Яхши! Шошмай тур, индинга кунингни қўсатаман! Бирпас жонингни олмасамми сенинг!

У дарғазаб бўлган, ҳакоратланган ҳолда ухлагани ётди.

Эрталаб кеч уйғонди. Очликдан ичи таталаниб кетмоқдайди. У соат иккidan бурун турмаслик ниятида яна ётиб ухламоқчи бўлди. Кейин ўзига деди:

— Шу ҳам гапми, нима бўлганда ҳам пул топишим керак.

Кўчада бошимга бир фикр келиб қолар, деган умидда отланиб уйдан чиқди.

Барибир калласига бир фикр келмади, ресторонлар ёнидан ўтганда эса оғиздан сўлакайи оқди. Кун пешинга боргандা, бошқа чораси қолмади: «Майли, йигирма франкдан озроқ ишлатиб тураман. Эртага ўринини тўлдириб қайтариб бераман».

Дюруа пивохонага кириб икки ярим франк сарфлаб чиқди. Редакцияга келгач, қоровулга қарзини қайтарди.

— Олинг, Фукар, кеча сиздан извошга олувдим.

Соат еттигача ишлади. Кейин овқатлангани борди ва яна уч франк ишлатди. Кечки икки кружка пиво билан ҳаммаси бўлиб бир кунлик сарф-харажати тўққиз франку ўттиз сантимга етди.

Бир куннинг ўзида бунча пулнинг ўринини тўлдириб қўйишлик ёки тирикчилик учун янги бир манба топишнинг иложи йўқ эди, шунинг учун эртасига у яна йигирма франкнинг олти ярим франкини ишлатишга мажбур бўлди. У йигирма франкни кечқурун қайтариб беришга жазм қилганди, бироқ кечқурун учрашувга келганида чўнтағида бор-йўғи тўрт франку йигирма сантим пул қолганди, холос.

У чаён чақиб олгандай гезарib, жаҳл отига миниб

турди, маъшуқаси билан орани очди қилиб олмоқчи бўлди. У таҳминан шундай демоқчи эди: «Сен чўнтағимга солиб кетган йигирма франкни топиб олдим. Мен уни сенга бугун қайтаролмайман, чунки аҳволим ўша-ўша, ўзгаргани йўқ, ишаки, пул масаласи билан шугуланинга сира вақтим йўқ. Лекин келаси сафар сенга албатта қарзимни қайтараман».

Клотильда эшикдан кириши билан унга майин, ҳуррак, шу билан бирга ялинича назар ташлади. Уни қандай қабул қиласарни? Ганини нарироққа сурин учун уни узоқ ўпди.

Дюруа эса бу пайт шундай деб ўйларди: «У билан ҳали бу ҳақда гаплашиб улгурман. Баҳона топилса бўлгани».

Лекин қанча уринмасин, баҳона топилавермади ва унга ҳеч нарса демади: афтидан, пулдан гап очишга журъят қилолмас эди.

Клотильда бўлса энди сайр қиласиз, деб хархаша қилас, қайтага кўп дилбарликлар кўргазмоқдайди.

Улар келаси ҳафтанинг чоршанба қунига учрашув тайин қилиб, ярим кечага яқин хайрлашдилар. Келаси ҳафта у кетма-кет бир қанча зиёфатларга таклиф қилинган экан.

Дюруа эртасига ресторонда овқат қилди, у лакей билан ҳисоб-китоб қилиш учун чўнтағига қўйл суққан эди, кечаги қолган тўрт танга ўринига қўлига бешта танга чиқди. Тагин таигаларининг бири тилла эди.

Биринчи калласига келгани гап, кеча қайтим билан бирга инглишиб тилла танга бериб юборибдилар, деб ўйлади, бироқ сал ўтмай гап нимадалигини тушуниди ва юраги ўйиаб кетди — тиланмаган бу садақа нақадар одамии ерга уради.

Нега кеча уни бопламади! Сал аччикроқ гапирганимдами, бундай қилиқни иккинчи марта тақороламаган бўларди.

У тўрт кун уриниб беш луидор топишга ҳаракат қилиб қўрди, бироқ уdda қилолмади, алоҳа Клотильданинг иккинчи луидорини ҳам ишлатишга мажбур бўлди.

Улар учрашганиларидан сўнг Дюруа дарҳол унга пўниса қилиб қўйди: «Менга қара, бу қилиқлариниңни бас қила. Бўлмаса қаттиқ хафалашиб қоламиз». Бироқ у кетаётгандга шимининг чўнтағига яна йигирма франк солиб кетибди.

Бу пулни кўриб, Дюруа: «Шайтон!» — деб гудранди, бироқ унинг кармонида бир сантим ҳам бўлмаганидан у пулларни шимидан олиб нимчасининг киссасига солиб қўйди: қўй остида бўлгани яхши-да, ҳарқалай.

«Унга ҳаммасини бир қилиб қайтараман,— деб юпартди ўз виждонини у.— Қарэ олаётгандайман ҳисоби».

Кассир ниҳоят унинг ялиниб-ёлворишилариға чидолмай, ҳар куни беш франқдан бериб турадиган бўлди. Бу ебчишига етиб турар, лекин олтмиш франкка чиқиб кетган қарзни тўлашга сира ҳам имкон бермасди.

Бу орада Клотильда яна Парижнинг барча пастқам қовоқхоналарини тунда кезиш иштиёқига тушиб қолди, ушбу хавфли саргузаштлардан сўнг чўнтағидан тилла танга топиб олса, Дюруя энди хафа бўлмас, тангалар гоҳ чўнтағидан, гоҳ ботинкасининг ичидан, гоҳ соатининг гилодидан чиқиб қоларди.

Ҳамонки, у хонимнинг кўнглини ололмаётган экан, бу нағмалардан воз кечиш ўрнига пулларни хонимнинг ўзи тўлаётган экан, бунинг нимаси ёмон?

Шундай бўлса ҳам, Дюруя Клотильда бераётган пулларни ҳисоблаб юрар, вақти келиб бир кун қайтараман деб ўйлади.

Бир куни кечқурун Клотильда унга деди:

— Биласанми, мен бирон марта ҳам Фоли-Бержерга борганим йўқ. Борамизи?

Дюруя нима дейишини билмасди: у Рашель билан дуч келиб қолишдан қўрқиб турарди. Лекин шу заҳоти: «Майли! Нима, менинг хотинимми? Мени кўрса, ўзи тушунар, гап қўзғаб юрмас. Бунинг устига биз ложада ўтирамизку, ахир», деб ўйлади.

Унинг рози бўлишинга яна бир сабаб бор эди: у шунинг билан де Марель хонимни театр ложасига таклиф қилиш шарафига муссар бўлган ва бунинг учун ҳеч нарса тўла мас ҳам эди. Ундан ташқари Клотильда қилаётган яхшиликларга андак бўлса ҳам яхшилик билан жавоб қайтаргандай бўларди бир ҳисобда.

Дюруя Клотильдан каретада қолдириб, ўзи контрамарка олгани кетди.

Клотильда ичкарига кириш учун пул тўланмаганлигини билишини истамасди. У қайтиб келгандан кейин таъзим қилиб турган котролёрлар олдидан ичкарига кириб кетишиди.

Фойе тўла одам эди. Улар эркаклар ва шавақи хотинлар издиҳоми орасидан базур ўтиб олишди. Ниҳоят, ғувиллаб ётган галерка жимжит партер орасида сиқилиб қолишиди.

Де Марель хоним саҳнага қарамас, у ложа ортларида кезиб юрган сатанглардан кўзларини узмас эди. Уларга ҳа деса ўгирилиб қаарар, бошдан-оёқ разм солар, уларни ушлаб кўргиси, корсажлари, юзлари, соchlарини пайпаслаб

бу галати мавжудотлар нималардан ясалганини билмоқчидаи бўларди.

Кутилмаганда у Дюруага қараб деди:

— Анов семиз қорача хотин нуқул бизга қарагани қараган. У худди биз билан гаплашгиси келаётганга ўхшайди. Кўзинг тушдими?

— Йўқ, сенга шундай туюлаётгандир,— эътиroz билдири Дюруя.

Лекин у аллақачон Рашельни кўрганди. Рашель уларнинг ложаси атрофидан кетмас, кўзлари ёвуз йилтира, тилидан аламли қарғишилар отилай деб турганга ўҳшарди.

Дюруя ҳозиргина у билан рўпара келиб қолган, Рашель унга секингина «Салом» деган, муғамбirona қисилган кўзлари эса, «тушуниб турибман» деган маънони англатгандай эди. Бироқ маъшуқасидан қўрқиб унга жавоб бермаган, бошини баланд кўтариб, лабларини такаббурона қисганча совуққина ўтиб кетганди. Англашилмас бир рашкининг сўзига кирган Рашель унинг орқасидан бориб, елкасига туртган ва овозини энди баландроқ кўтариб:

— Салом, Жорж,— деган эди.

Дюруя яна жавоб бермаганди. Шунда Рашель нима бўлмасин ўзини танитиши мақсадида саломлашиш учун қулавай фурсат кутиб уларнинг атрофида айланба шошлаганди.

Де Марель хоним қараётгандигини сезгандан кейин у Дюруанинг олдига келиб, унинг елкасига қўлини теккизди.

— Салом, Аҳволларинг яхшими?

Дюруя ҳатто ўғирилиб ҳам қарамади.

Нима, дарров қар бўлиб қолдингми?

Дюруя унга жавоб бериб ўтирмади, ўзининг шу нафратомуз боқишида бу пастарин махлуқ билан муомала қилиб ўтириши лозим кўрмаганлигини билдириб турарди.

Рашель заҳарханда ташлаб қақолади:

— Ие, сен ҳали соқов ҳам бўлиб қолибсан-ку?— тилини тиймасди у.— Наҳотки манови хонимча тилингни тишлаб олган бўлса?

Дюруя пашшани ҳайдаган каби ҳаракат қилди.

— Мен билан бундай гаплашгани нима ҳаққингиз бор?— даргазаб бўлиб бақирди у.— Жўнанг бу ердан, бўлмаса, айтаман, ушлаб олиб кетишиади.

— Ҳали шунақамисан?! — кўзларини ялтиллатиб қичқирди Рашель қутурганча.— Вой, абллаҳ! Мен билан ётишини биласану саломлашиши билмай қолдингми? Бугун бошқасини етаклаган бўлсанг, мени танимай қоларкансанда, а? Олдингдан ўтаётганимда бошингни шундоқ силкиб қўя қолсанг, нима, асаканг кетармиди? Мен ҳам индамас

әдим. Ўурингни кўтарганинг қара-чи! Қилинг қурсин! Сенга кўрсатиб қўяман! Ҳали шундайми! Сен саломланимай ҳам ўтдинг-а, мен билан...

У ҳали анча надомат қилмоқчи эди, лекин де Марель хоним ложадан чиқиб қоча бошлади, әшикни ахтариб, ўзини у ёқдан-бу ёққа урди.

Дюруа унинг орқасидан чопди.

Рашель улар қочиб қутулмоқчи бўлганларини кўриб, масхара қилиб қичқирди:

— Ушланглар уни! Ушланглар! У менинг ўйнашимни ўғирлаб кетди!

Одамлар ичиди кулги кўтарили. Иккита эркак Клотильдан ушлаб четга судрамоқчи, ўпмоқчи бўлди. Бироқ Дюруа унга етиб олиб Клотильдан уларнинг кўлидан тортиб олди ва кўчага олиб чиқди.

Клотильда ён кўчада турган бўш экипажга ўзини урди. Дюруа ҳам унинг кетидан сакраб чиқди. Извошчининг: «Қаерга юрайин, жаноб?,— деган саволига: «Истаган ерингизга,— деб жавоб берди.

Карета оҳиста жойидан жилди, ғилдираклар кўча тошлирига тегиб сакрай бошлади. Клотильда юзларини қўллари билан тўсиб олди, у худди ҳущсиз қолганга ўхшарди. Унга ҳаво етишмас, бўғилиб, зўрга нафас олмоқда эди. Дюруа нима қилишини, нима дейишини билмасди. Ниҳоят, унинг йиглаётганини әшишиб ғўлдиради:

— Қулоқ сол, Кло, жоним Кло, сенга тушунтириб бераман! Мен айбдор эмасман... Мен у хотин билан учрашганимга анча замонлар бўлиб кетди... мен унда эндиғина...

Клотильда юзидан қўлларини шарт олди: унинг бутун вужудини қаҳр, севган ва алданган аёлларда бўладиган даҳшатли қаҳр чулғаб олди. У тили калимага келган заҳоти қисқа-қисқа нафас олиб тез-тез, узуқ-юлуқ сўзлай бошлади:

— Вой аплаҳ... аплаҳ... Пасткаш!. Мени қара-я... Шармандалик!.. О, худойим, қандай шармандалик!..

Унинг онги тиниқлашган, ақли ўзига келган сайин қаҳрғазаби ҳам ортиб борар, борган сари унинг шаънига оғиртаъна тошларини отарди.

— Унга менинг пулларимдан тўлаб турган бўлсанг керак-да, а? Яна унга пул бериб юрибман-а... ойимтилла учун... ох, аплаҳ!..

У бир неча дақиқа яна ҳам оғирроқ таъсир қилалигани сўз қидиргандай жим бўлиб қолди, лекин бундай сўзни тополмади шекилли, бирдан худди унинг юзларига тупурмоқчи бўлгандаи, важоҳат билан қарғай бошлади:

— Вой, тўнғиз, тўнғиз. Менинг пулларим билан уни хурсанд қилибсан-да... Тўнғиз, тўнғиз!..

Унинг оғзига бошқа сўз келмас, нуқул бир сўзни қайтарарди:

— Тўнғиз, тўнғиз...

Кутилмаганда у даричадан бош суқиб аравакашнинг сингидан ушлади-да, қичқирди:

— Тўхтант!

Эшикни очиб кўчага отилиб тушди.

Жорж ҳам унинг кетидан апил-тапил тушмоқчи бўлган эди:

— Тушма извошдан! — деб шундай қаттиқ бақириб бердики, натижакада атрофига бирпасда одам йифилди.

Дюруа жанжал чиқмасин деб, извошдан тушмаёқ қўяқолди.

Клотильда ҳамёйчасини олиб, фонарнинг ёргуида икки ярим франк санаб извошчига узатди-да, ҳаяжондан қалтираган овоз билан тутилиб-тутилиб деди:

— Мана... олинг... Мен тўлайман... Мен учун манови лакалов муттаҳамни Бурсо қўчасига, Батинъолга элтиб ташланг.

Томоша қилиб турганлар хахолаб кулишди.

— Яша, жонон! — деди қандайдир бир жаноб.

Кўчада юрган болалардан бири эса, извош зинасига сакраб чиқиб, очиқ қолган әшикдан бошини суқди-да, чинқириб деди:

— Оқ йўл, Биби!

Шундан сўнг извош одамларнинг қийқириги остида йўлга тушди.

VI

Эртасига эрталаб Жорж Дюруа ўрнидан дили ғаш бўлиб турди.

У шошилмасдан кийинди, дераза олдига бориб ўтиридла, хаёлга толди. У ўзини худди уриб дабдала қилиб ташланган одамдай ёмон ҳис қилар, бадани шол-шол бўлиб кетганга ўхшарди.

Пулсизлик яна уни қамчилагандай кўчага чиқишга мажбур қилди. У Форестъенинг олдига йўл олди.

Ошиаси кабинетида ўтириб, оёғини каминга қўйинб иситётган экан.

— Каллан саҳарлаб бирор қувиб келяптими сени?

— Мұхим иш. Йигитлик қарзи.
— Картадесанг-чи?
— Картада, деб таъкидләди бир оз иккиләниб турғандан сүнг Диоруа.

— Қанча? Каттами?
— Беш юз франк!

Унинг қарзлари фақат икки юз саксон франк эди.
— Кимдан қарз бўлиб қолдинг? — ишонқирамай сўради Форестье.

Диоруа бирдан нима деб жавоб беришини билмай довдиради.

— Жаноб... жаноб... жаноб... э... де Карлевилдан.
— Ҳа-а! У қаерда тураркан?
— Қўчаси... Ҳаҳ! Қўчаси...

Форестье хаҳолаб кулиб юборди.

— Борса келмас кўчасидан десанг-чи, тўғрими? Биламан у жанобни. Гап бундок, азизим: сенга йигирма франк бериб туришим мумкин, лекин бошқа сўрама.

Диоруа ундан тилла тангани олди.

Кейин у барча танишлариникiga бирма-бир кириб чиқди, соат бешга бориб зўр-базўр саксон франк тўплай олди.

Яна икки юз франк етмай турарди, бироқ у ҳозирча тўхтаб туришга қарор берди, йиққан пулларини беркитаркан, ўзига-ўзи: «Тупурдим барига, қандайдир бемаза хотин деб ич-этимни сийшим қолувдими эпди! Кўлимга пул тушиганда обориб берарман», деб қўйди.

У ўзини анча қўлга олди: икки ҳафта мобайнода ўзини кўп нарсалардан сиқди, ишга тўғри бориб, тўғри келиб юрди. Кейин яна ҳирси галаён қила бошлади. Назарида, худди аёл кишини кўрмаганига бир неча йиллар бўлиб кетсанга ўхшарди. Шунинг учун бўлса керак, кўча-кўйда хотин кишининг этагини кўрса, ер кўрган матросдай боши айланаб кетаверди.

Бир куни кечқурун у Ращельни кўриш мақсадида яна Фоли-Бержерга йўл олди. Ращель деярли ҳамма вақтини шу ерда ўтказар, шунинг учун ҳам Диоруа ичкарига кириши биланоқ қўзи унга тушди. Диоруа лабларіда табассум билан унга пешвоз юрди ва қўлларини узатди. Ращель унга бошдан-оёқ сарасоф солиб чиқди.

— Менда ишингиз борми?

Диоруа кулишга уриниб кўрди.

— Бўлди, бўлди, жинни бўлма.

Ращель орқасини ўғириб олди.

— Ҳезалакларга тобим йўқ.

Ращель уни қаттиқ ҳақорат қилди, Диоруа қип-қизариб кетди. Фоли-Бержердан ёлғиэ чиқди.

Редакцияда эса касал, ҳолдан тойған, асов йўтал бўлиб қолган Форестье уни ўз ҳоли жонинг қўймасди: гўё атай қилгандай иуқул унга энг бемаза тошириқларни берарди. Бир куни уни қаттиқ йўтал тутди, дунё кўзларига қоронги кўринди, шуида Диоруадан сўраган маълумотларини ололмагач, цўнгиллади:

— Э, аттагнга, мен ўйлагандан кўра ҳам аҳмоқроқ бўлиб чиқдинг-ку.

Диоруа унинг башарасига солиб юборишдан ўзини базўр тутиб қолди ва кетаркан, пичирлади:

— Шошмай тур, ҳали сенга кўрсатаман.

Кутилмаганда хаёлига бир фикр келди.

— Бошингга мугуз илиб қўяман ҳали, оғайнижон,— деб қўшимча қилиб қўйди.

Кейин қўлларини бир-бирига ишқаганча чиқиб кетди.

У ўз режасини тезроқ амалга ошириш фикрига тушди. Эртасига ёқ Форестье хонимнинг ҳузурига йўл олди.

Хоним диванда китоб ўқиб ётган экан.

Диоруани кўргандан кейин ҳам ўрнидан тургани йўқ. Фақат бошини унга ўғириб, қўлини узатди.

— Салом, Азизим,— деди у.

Диоруанинг назарида юзига тарсаки билан туширгандай бўлди.

— Нега мени ундан деяпсиз?

— Ўтган ҳафта мен де Марель хонимни кўрган эдим, у менга сизга шундай лақаб берганларини сўйлаб берди,— жилмайганча деди у.

Форестье хонимнинг назокатли гап оҳангларидан унинг қўнгли жойига тушди. Нима, унинг қўрқадиган жойи борми?

— Сиз уни жуда эркалаб юбордингиз,— давом этди хоним.— Менинг олдимга эса худди келишиб олгандай йилда бир келасиз.

Диоруа ўтирди ва уни қизиқиши билан, антиқа нарсалар йигиб юрувчи одамнинг ўзгача бир қизиқиши билан кўздан кечира бошлади. Бу оқлари, соchlari нафис ва майн жувон чиндан ҳам фақат эркалаш учунгина яратилганга ўхшарди. «Бу чинданам ановига қараганда зўроқ»,— деб ўйлади у. Диоруа иши ўнгидан келишига ишонарди. Мундоқ қараганда, қўлингни узатсанг бас, ўзи пишган мевадай узилиб кафтингга тушиб турганга ўхшайди.

— Сизнинг олдингизга ҳадеб келавермаганим маъқулоқ кўринади,— дадил гап бошлади у.

Хоним тушиунмади.

— Қандай қилиб? Нега?

— Нега? Ўзингиз билмайсизми?

— Йўқ, чин сўзим.

— Негаки, сизни яхши кўраман... о, аста-секин сизнинг кўйингизда тамоман ошиқи бекарор бўлиб қолишдан кўрқаман.

Хоним, афтидан, бундан на ҳайрон бўлди, на ранжиди, на кўнгли ўди. У ҳамон ўзининг сипо табассуми билан жилмайиб, хотиржам жавоб берди:

— Барибир, меникига келиб турсангиз бўлади-ку. Мени узоқ яхши кўриб бўлмайди.

Дюруа унинг сўзларидан ҳам бурун гапининг оҳангидан ҳайрон қолди.

— Нега?

— Чунки бунинг фойдаси йўқ ва мен тўғрисини айтиб қўя қоламан. Агар сиз менга шу дардингизни аввалроқ айтганингизда, мен сизни бу йўлдан қайтарган ва аксинча, менинг олдимга тез-тез келиб туришни маслаҳат берган бўлардим.

— Сезгиларимиз бизга бўйсунса кошкийди! — деди Дюруа кўтарники оҳангда.

Хоним юзини унга қаратди.

— Қадрдан дўстим, мен ошиқи бекарор эркакни тан олмайман. У тентак бўлиб қолади: бундан ҳам ортиқ — у хавфли одамга айланади. Мени аёл сифатида яхши кўрадиганлар ёки атاي ўзини шундай кўрсатадиганлар билан ҳамма муносабатларимни тўхтатаман. Биринчидан, улар меъдамга тегиб кетишади. Иккинчидан, улардан қутурган итдан қўрқандай қўрқаман, доим одамга ташланаман, деб туришади. Мен ундейларни анчагача ўзимга йўлатмай қўяман, кейин улар тузалиб қолишади. Шуни эсингизда тутинг Мен яхши биламан, муҳаббат сизга очликка ўхшаш бир ҳолат, мен учун эса у руҳий муносабатга ўхшаш бир нарса, сиз эркаклар бунга ишонмайсизлар. Сизлар ишқнинг зоҳирий кўринишига эътибор берасизлар, менга эса унинг руҳий жиҳати керак. Қани... менинг кўзимга тўғри қаранг-чи...

У энди кулмасди. Чеҳрасида совуқ ва хотиржам бир ифода кезар, сўзлари дона-дона эшитилди:

— Мен ҳеч қачон, эшитяпсизми, ҳеч қачон сизга маъшуқа бўлмайман. Қайсарликнинг фойдаси йўқ, ҳатто бу сиз учун заарарли ҳам. Ана энди... операциямиз тугади... ва биз дўст, яхши дўст бўлиб қолишими мумкин. Лекин дўст бўлганда ҳам чинакам, бегараз дўст бўлайлик. Ҳўпми?

Дюруа ҳукм қатъий эканлигини, бошқа ҳаракатлари зое кетажагини англади ва тақдирга тан берди, қайтага ўзига шундай иттилоқчи ва ҳамкор ортираётганлигидан қувонди-ю, сира иккilanmasdan унга иккала қўлини узатди:

— Каминани ўз ихтиёрингизда деб билинг.

Форестье хонимга унинг бу гапи самимий бўлиб эшитилди ва у ҳам қўлини берди.

Дюруа унинг қўлларини ўпди ва кўзларини унга тикиб юрагидан чиқариб деди:

— Қасамёд қиламанки, агар сизга ўхшаган аёлни учратганимда унга албатта уйланган бўлардим!

Аёллар одатда Дюруаникига ўхшаган бундай мақтоворларни юракларига яқин оладилар, шунинг учун ҳам хоним бу гапдан эриб кетди ва унга шундай бир миннатдор қараш билан боқдики, бунақанги қараш сизу бизни ўзига қул қилиб олади.

Кейин унинг нима деб гап бошлишини билмай турганлигини кўриб, хоним қўлларини унинг елкасига теккиэди ва меҳрибонлик билан деди:

— Ўзимнинг дўстлик бурчимни адо этишга ўтаман. Сиз атрофингиэга эътибор бермай қўйибсиз...

Хоним ямланиб қолди.

— Сиз билан очиқласига гаплашсам бўладими?

— Ҳа.

— Ростмана, а?

— Ростмана.

— Гап бундай. Вальтер хонимни бир қўргани боринг. Сиз ҳақингизда у жуда ҳам яхши Фикрда. Унга ёқишига ҳаракат қилинг. Ана у ерда сизнинг мақтоворларингиз ўринли бўлади, шуниси ҳам борки, у жуда ҳам яхши хотин, эшитяпсизми, гоятда дилбар хотин. Шундай... у ерда ҳам отни қичаганингиз билан ҳеч нарсага эришмаслигингиз мумкин. Бироқ ўзингиз ҳақингизда яхши таассурот қолдирсангиз, қўп нарсага эриша оласиз. Редакцияда ҳалиям ошиғингиз олчи бўлиб кетмаганидан хабарим бор. Бундан қисиниб ўтирманг. Улар барча ходимларини яхши кутиб олишади. Гапимни ерга ташламай унинг олдига боринг, ҳўпми?

— Қуллуқ, хоним,— деди у табассум билан,— сиз фариштасиз, сиз менинг ҳалоскор фариштумсиз.

Шундан сўнг суҳбат бошқа мавзуларга кўчди.

Дюруа бу ерда узоқ қолиб кетди, хонимнинг суҳбати ўзи учун қанчалар ёқимли эканлигини яна бир карра кўрсатиб қўймоқчи бўлди шекилли, кета туриб у яна сўради:

— Шундай қилиб, биз дўстмиз?

Дюруа бояги мақтоби Форестье хонимга қанчалар таъсир қилганини пайқаган эди, ҳозир шу таассуротни янада мустаҳкамлаш мақсадида қўшиб қўйди:

— Агар кези келиб бева қолсангиз, мени ўз ихтиёрин-гизда деб билгайсиз.

Шундай деди-ю, унинг жаҳли чиқишини кутиб турмасдан, хайрлашиб жўнаб қолди.

Вальтер хонимнига ташриф буюргани Дюруа қисиниб юарди: у Дюруани сира таклиф қилмаган, шундоқ боришига эса, сўйканиб келганини қара, деган гап бўладими деб истиҳола қиласарди. Иккинчи томондан, бошлиқ уни ҳурмат қиласар, ҳодим сифатида қадрлар, кўпинча энг масъулиятли топшириқларни унинг зиммасига юкларди,— шунга қарангандা, нега энди унинг илтифотидан фойдаланмаслиги керак, шу илтифот унинг уйи әшигини очишга калит бўлолмайдими, ахир?

Шундай қилиб, бир кун эрталаб барвақт туриб Дюруа бозорга бориб ўн франкка йигирмата сара нок сотиб олди. Уларни саватчага гўё олисдан келтирилганда қилиб яхшилаб жойлади-да, Вальтерларнига борди ва уни визит хати билан бирга қоровулга ташлаб келди. Ҳатчага шундай деб ёзиб ҳам қўйди:

«Жорж Дюруа

Вальтер хонимдан рижои ожизона тилайманким, буғун эрта билан Нормандиядан келтирилган ушбу тар меваларни қабул айласалар!»

Эртасига у ўзининг редакциядаги почта қутисида Вальтер хонимнинг визит хати солинган конверт топди, Вальтер хоним ўз хатида «жаноб Жорж Дюруага алантали ташаккурлар» билдирган ва ўзининг «шанба кунлари қабул қилишини» маълум қилганди.

Шанба келиши биланоқ Дюруа уникига қараб равона бўлди.

Вальтер Мальзерб бульварида истиқомат қиласар, унинг ўз шахсий уйи бўлиб, ишбилармон одам бўлганлигидан уйининг бир қисмини ижарага қўйиб яшарди. Ўзининг бирдан-бир қоровули черков сўфиларига ўшаган ғоятда қоматдор кимса бўлиб эгнидаги ливрейининг тугмалари тилладан, қайтарма ёқалари қирмизи, йўғон оёқларида оқ пайпоқ билан қўш тавақа әшик орасида турар, әшикни уй соҳибларига ҳам, ижаракиларга ҳам очиб бериб турар, шунданми, бу уй асилизодаларнинг ҳашаматли саройларига ўхшишиб кетарди.

Меҳмон кутиладиган заллар иккинчи қаватда бўлиб,

уларга эшикларига дарпардалар осилган, деворлари гиламлар билан қопланган пешуйдан ўтиб бориларди. Бу ерда иккни лакей стулларда мудраб ўтиришарди. Улардан бири Дюруанинг пальтосини олди, иккинчиси қўлидаги асони олди ва әшикни очиб, олдинга ўтди-да, бўш залга қараб унинг исмини айтди, кейин четланиб унга йўл берди.

Дюруа талмовсираб атрофга аланглаб турган эди, шунда бирдан ойнада беш-олтига суҳбатлашиб ўтирган одамларни кўрди, улар гўё жуда узоқда тургандай бўлиб туюлдилар. Аввал у ойнага қараб адашиб бошқа жойга бориб қолди, кейин иккита бўш залдан ўтиб, ўзига хос безатилган бир хонадан чиқди. Хона гир айлантириб мовийранг айқтовон чечаклар солинган ипаклар билан ўралганди. Бунда тўрт хоним думалоқ столча атрофида ўтирганча чой ичиб суҳбатлашмоқда әдилар.

Дюруа марказда яшаб, касби юзасидан турли машҳур одамлар билан учрашиб, ўзини бенарво тутишга ўрганган эди, бироқ мана бу ҳашаматли хоналар ичига кириб, иккни бўм-бўш залдан ўтгач, бирмунча довдираб қолди.

— Хоним афандим, мен журъат этиб...— пичирлади у ва кўзлари билан уй бекасини қидирди.

Вальтер хоним унга қўлини узатди. Дюруа унинг қўларини сиқди. Шунда белигача букилиб кетди.

— Афандим, илтифот кўргазиб келганингиздан жуда миннатдормиз,— деди хоним Дюруага ўтиргани кресло кўрсатиб. Кресло Дюруага жуда баланд кўрининганди, лекин ўтиргач, пастга чўкиб кетди.

Жимлик чўқди. Ниҳоят, хонимлардан бири тилга кириди. У, кунлар жуда совуқ бўлиб қолди, лекин бу совуқ ич терлама тарқалишининг олдини оладиган даражада қаттиқ эмас, коңькида ҳам тузукроқ учиб бўлмайди, деди. Шундан сўнг барча хонимлар Парижда турган совуқлару йишининг қайси фасли яхшироқ эканлиги хусусида гапга тушиб кетдилар, бу эзмаликлар ҳаммаси сийقا, хонага ўтирган чанг каби мияларига ўринашиб қолганди.

Эшик эшитилар-эшитилмас фирчиллади. Дюруа ўтирилиб қаради ва амальгама қопламаган иккни ойнадан яқинлашиб келаётган гавдали бир хонимни кўрди. У хонага кириб келиши билан ўтирганларнинг бири ўридан турни, ҳамманинг қўлини сиқиб хайрлашиб ва чиқиб кетди. Дюруа бўм-бўш заллардан ўтиб бораётган бу хонимнинг инжулар қадалган каби йилтиллаб жилваланиб бораётган қора либосини кўзлари билан кузатиб қолди.

Янги меҳмон туфайли қўзғалган ҳаяжон босилгач, гап айланиб ўзидан-ўзи Марокашдаги воқеаларга, Шарқда

бораётган урушларга ва Жанубий Африкада Англия дуч келаётган қийинчиликларга кўчди.

Бу масалаларни муҳокама қилишаркан, хонимлар саҳнада кўп марта ўйналган, ахлоқ-одоб доирасидан чиқмайдиган киборлар комедиясини кўрсатаётгандай бўлишар, ҳамманинг ўз ролини сув қилиб ичиб юборгани шундоқ билиниб турарди.

Яна меҳмон келди. Бу, кичкинагина, соchlарини жингалак қилдирган жувон эди. У келгандан кейин баланд бўйли, қотмароқ ёши ўтганроқ хоним чиқиб кетди.

Линэ ҳақида гап кетди, у академик бўла оладими, ўйқми, муҳокама қилдилар. Янги келган хоним ажойиб «Дон Кихот» шеърий драмасининг муаллифи Кабанон Леба Линэнинг йўлини тўсиб чиқади, деб қаттиқ ишонар экан.

— Биласизми, қишида унинг асарини Одеон қўймоқчи!

— Ростдан-а? Албатта бориб кўраман — у чинакам санъат асари.

Вальтер хонимнинг овози равон, илтифотли ва лоқайди: у ҳеч қачон айтадиган сўзларини ўйлаб ўтирас, — у доимо бошқалардан әшитилган, қолипи тайёр гапларни айтарди.

Хонага қоронги тушди. Вальтер хоним лакейни чақириб, чироқларни ёқишини буюрди, шу орада у бўлажак зиёфат учун литографияга таклифномалар буюртириш ёдидан кўтарилганини эслади, айни чоқда жилгадай шилдираб оқаётган сұхбат мароминга ҳам қулоқ соларди.

Бир оз тўлишиб қолган, бироқ ҳамон циройини ўйқотмаган Вальтер хоним аёлларни ўтин қилиб қўядиган хавфли бир ёшининг арафасида эди. У ўзига қаттиқ эътибор билан қарап, хавфли нарсаларнинг олдини олар, бадантарбия билан шуғулланар, танига анвои нарсалардан суртиб турарди. Шуларга кўра у ўзини анча сақлашга муваффақ бўлганди. У кўринишдан жуда босиқ, ўзини тутиб олган хотинларга ўхшарди, у оқила, ҳамма нарсани ўйлаб, ўлчаб қиладиган аёллар тоифасидан бўлиб, ички дунёси кесиб, бутаб, тартибли қилиб қўйилган француэ боғларини эслатарди. Бу боғда сизни ҳайратга соладиган ҳеч нарса йўқ, лекин унинг ўзига хос жозибаси бор. Унда кенг хаёл йўқ эди, лекин бунинг ўринини ўткир, тийрак бир ақл босар эди. Унинг феъли кенг эди, кишига тез әлакишарди, марҳамат ва мурувват туйгуларига бегона эмасди, барчага бирдай қаради.

Дюруа шу пайтгача миқ этиб оғиз очмагани унинг назаридан қочиб қутулмади. Чиндан ҳам Дюруа билан ҳеч

ким гаплашмас, у ўзини жуда ноқулай сезмоқда эди. Ниҳоят, барча хонимлар ўзларининг севимли мавзулари бўлган академиянинг гийбати билан банд эканликларини қўриб, Вальтер хоним унга мурожаат қилиб, деди:

— Сиз-чи, сиз нима дейсиз, жаноб Дюруа, ахир сиз бу ишларни бошқалардан яхшироқ биласиз-ку?

— Мен, хоним афандим, бундай пайтларда номзодларнинг ғодам унчалик ишонқирамайдиган фазилатларидан кўра, уларнинг ёшлари ва сиҳат-саломатликларига кўпроқ аҳамият бериб қарайман,— ўйлаб ўтирасдан жавоб қайтарди у.— Мен уларнинг кўрсатган хизматлари ҳақида эмас, қандай касалликларга чалингандари ҳақида маълумот тўплаган бўлар эдим. Мен улардан Лопе де Вегани шеърий йўл билан таржима қилиб беришни эмас, жигар, ўпка, буйрак, орқа мияси қай аҳволда эканлигини сўраган бўлардим. Назаримда, жоҳил халқларнинг шеъриятида ватанпарварлик мотивлари ҳақида том-том мулоҳазалардан кўра, юракнинг кенгайиши, қорасон ёки булардан ҳам маъқулроғи, мушакларнинг қуруқшаб қолиши каби касалликлар кўпроқ аҳамиятга молик деб қаралади.

Унинг сўзлари ҳаммани ажаблантириб қўйди, лекин ҳеч ким индамади.

— Нега ундай деб ўйлайсиз?— сўради Вальтер хоним.

— Чунки мен қаерда бўлмай, нима қилмай хотинларга ўқадиган нарсаларни топишга ҳаракат қиласман,— деб жавоб берди.— Академия, хоним афандим, шундай бир жойки, у академиклардан биронтаси ўлган кезлардагина сизнинг эътиборингизни жалб қиласди. Улар қанча кўп ўлса, сиз учун шунча яхши. Лекин улар тез-тез ўлиб турсин десангизлар, иложи борича энг қарилари ва рамақижон бўлиб қолганларини сайламоқ керак.

Хонимлар, афтидан, унинг нимага шама қилаётганилигини англамай турар эдилар, буни сезган Дюруа ўз фикрини тушунтириб беришга киришди:

— Ростини айтганда, Париж хабарлари ичда бирон академик вафот этибида, деган даракни әшиитсан, ўзимдан ўзим хурсанд бўлиб кетаман. Мен шу заҳоти ўзимга савол бераман: «Ҳўш, энди унинг ўрнига ким бўлади?» Мен номзодлар танлашга киришаман. Бу жуда ажойиб эрмак, эрмак бўлганда ҳам, умри боқий кишилардан бири ўлганда барча Париж салонларида ўйналадиган эрмак ўйин, уни «эрмак ўлим ва қирқ қария» деб аташ ҳам мумкин.

Хонимлар ҳамон ҳали уни тўла англаб етмаган ҳолда, лекин ичларида унинг гапларига тасасино ўқиганча табассумлар қилишди.

Сизларнинг ўзларингиз, муҳтарам хонимлар,— деди у ўрнидан туаркан.— Уларни сайлаганда ҳам, тезроқ ўлчинилар, деб сайлайсизлар. Шундай бўлгач, қариларнинг энг қариларини, гоятда қартайиб, буткул пуртурдан кетиб қолганларини сайлангизлар, қолганлари билан ишларингиз бўлмаса ҳам бўлаверади.

Шундан сўнг Диоруа ҳаммага кифтини келтириб таъзим қилди-ю, чиқиб кетди.

— Антиқа йигит экан,— деди кетидан хонимлардан бири.— У кимди?

— Ходимларимиздан бири,— деб жавоб берди Вальтер хоним.— Ҳозирчалик у газетанинг майда ишлари билан банд, лекин унинг тезда ўсишига имоним коми.

Диоруа хурсанд, кайфияти кўтарилган ҳолда Мальзерб бульваридан оёқларини кериб ташлаб борар ва ўзига ўзи: «Бошлини ёмон бўлмади», деб қўярди.

Кечқурун у Рашель билан ярашиб олди.

Кейинги ҳафтада унинг ҳаётида икки муҳим воқеа рўй берди: у хроника бўлимининг мудири қилиб тайинланди ва Вальтер хонимнинг зиёфатга таклиф қилинди. Бу воқеалар бир-бири билан боғлиқ эканлигини у дарҳол фаҳмлади.

Савдогар Вальтер учун матбуот ҳам, депутатлик унвони ҳам таянч нуқталари каби хизмат қилар, «Француз ҳаёти» эса энг аввало савдо ишлари билан боғланган эди. Вальтер ўзиши соддаликка солар, кишилар кўзига доимо ўзининг оққўнгил, шод-хуррам қилиб кўрсатар, айни чоқда, ўзининг турли-туман мақсадларини амалга оширишда фақат синовдан ўтган, ишонса бўладиган, чаққон, тайратли, чапдаст, ишбилармон, тегирмонга тушса бутун чиқадиган одамлардан фойдаланарди. У Диоруага кўпдан назар солиб юар эди, мана энди бу чапдаст йигит хроника бўлимининг бошлиги сифатида кўп иш бериши мумкин деган фикрга келганди.

Шу пайтгача хроника бўлимими эски журналист, ўз ишига пухта, айтган гапдан чиқмайдиган, худди кичкина амалдорлар каби журъатсиз редакциянинг секретари Буаренар бошқариб турганди. Ўттиз йил мобайнида у ўн битта турли газета редакцияларида секретарь бўлиб ишлаган, шу билан бирга ўз фикрлари, дунёқараши, яшаш тарзини ўзгартирмаган эди. У бир редакциядан иккинчисига бир ресторандан бошқасига ўтган каби ўтиб турар ва бунда ҳар жойда таомни ҳар хил усулда тайёрлашларини сезмасди. Сиёсат ва диний масалалар унга бутунлай ёт эди. У қайси газетада хизмат қилмасин, қўрққанидан эмас, вижданан ишлар, ўз билимлари ва қимматли тажрибасини аямас эди.

У ҳеч нарсани кўрмайдиган басир, ҳеч нарсани эшитмайдиган кар одам каби, ҳеч нарсани гапирмайдиган гунг кимса каби ишлар эди. Шулар билан бир қаторда у қасбига кўра гоятда ҳалол одам бўлиб, қаламкашлик шаънига дод бўлиб тушиши мумкин бўлган ҳар хил ножӯя ишлардан доим йироқ юар, софдил, барчага баробар, олижаноб эди.

Бошлиқ уни қадрласа ҳам, лекин ўзи газетанинг юраги деб атайдиган хроника бўлимими кимга олиб берсан экан, деб бош қотириб юарди. Ахир, янгиликларни тарқатадиган, мишишларни учирма қиласидиган, афкор омманинг онгига таъсир қиласидиган, биржা ишларини назардан қочирмайдиган бўлим шу хроника бўлими саналарди-да. Бунда киборларнинг әрмаклари ҳақидаги икки мақолача орасига киши билмас муҳим бир гапни сукъиб юбориш, тўғрироғи, шама қилиб ўтиш санъатини билиш керак эди. Сатрлар бунда тагли гапларга тўлиқ бўлиши, бир нарсага раддин билдирилганда, шов-шувлар бундан янада ҳақиқатга яқинроқ гап каби туюлиши, тасдиқлагандага эса, шундай воқеанинг бўлганлигига ҳамма шубҳа билан қараши лозим эди. Хроника ишни шундай олиб бориши керак эдик, ҳар бир одам унинг ичидаги ўзи учун керакли гапларни топиши, ўзини қизиқтирган сўзларга дуч келиши лозим эди. Шундагина хроникани одамлар ўқишли мумкин. Бунда ҳеч ким, ҳеч нарса эсдан чиқмаслиги, жамиятнинг барча табақалари, барча касблар, бутун Париж, Париж атрофлари, вилоятлар, ҳарбийлар ва рассомлар, руҳонийлар ва университет, амал эгалари ва сатанглар ҳаёти акс әтмоғи зарур эди.

Бу бўлимнинг бошлиғи — репортёрлар батальонининг командири доимо ҳушёр туриши, воқеаларни сергаклик билан кузатиши зарур эди. У ҳамма нарсага ишонавермаслиги эҳтиёткор, уста, чаққон, чапдаст, оғзидағини олдирмайдиган, тулиқдай айёр, устомон, сөзигир ва зийрак, ҳақиқатга тўғри келадиган гапларни ҳақиқатдан йироқ гаплардан тез ажратадиган, нима дейиш керагу, нима демаслик зарурлигини яхши тушунадиган, у ёки бу хабарнинг газетхонларга қандай таъсир қилишини, уларда қандай фикрлар уйғотишини тасаввур қила оладиган одам бўлмоғи лозим эди. Булардан ташқари у ҳамма нарсани таъсирчан, ўқимишли қилиб бера билиши зарур эди.

Узоқ йиллар редакцияларда хизмат қилган бўлишига қарамасдан, Буаренарда маҳорат ва ёрқин хаёл етишмасди. Муҳими, унда түгма ишбилармонлик қобилияти етишмас, шунинг учун, кўпинча, бошлиқнинг ҳаёлидаги яширин ниятларнинг фаҳмига етиб иш кўролмас, коса тагида нимкоса борлигини билмасди.

Дюруа бу ишни жуда боплаб адо эта олар, Норбер де Варенинг гапига кўра, «савдо-сотиқнинг чуқурликлари ва сиёсатининг саёзликларида сузаётган» ушбу газета редакциясига узукка кўз қўйгандай ярашиб турар эди.

«Француз ҳәёти»нинг ҳақиқий редакторлари олти депутат бўлиб, улар ношир юритадиган турли шубҳали ишларда иштирок этишар, ноширларни ҳар жиҳатдан қўллаб-куватлашарди. Палатада уларни «Вальтер тўдаси» деб аташар ва уларнинг Вальтер билан ҳамтовор ёлиб ўмараётган бойликларига ҳавасланиб қарашарди.

Сиёсий ҳаёт бўлимини Форестье бошқарар, бироқ у мана шу корчалонлар қўлидаги ўйинчоқ бўлиб, уларнинг чизган чизигидан чиқмасди. У бош мақолаларни уйда ўтириб, ўзининг айтишига қараганда, «тинчгина ўтириб» ёзиб келар, лекин ёзганда уларнинг кўрсатмаси бўйича ёзарди.

Газетага марказий тус берib, уни салмоқли қилиш учун редакция иккита адабни ишга тортган, булар ўз соҳаларида танилган одамлар бўлиб, уларнинг бири Жак Риваль куннинг долзарб масалаларини ёритадиган мақолалар ёзар, шоир Норбер де Варен эса бадиий очерк ва янги услубда ёзилган ҳикоялари билан қатнашиб турарди.

Булардан ташқари пул деса ўзини томдан ташлайдиган турли тоифадаги қаламашлардан арzon-гаровга адабий, музика, театр танқидчилари ёлланган, суд ва улоқ бўйича ҳам мухбирлар тайинланганди. Юқори табақадан бўлган иккি хоним бири «Пушти домино», иккинчиси «Оқ панжа» лақаблари билан киборлар ҳаётидан ёзишар, янгиликлардан хабардор қилишар, киборлар ахлоқи, қоидалари, муомалари ҳақида мақолалар беришар, оқсуяқ хонимларнинг гўрига гишт қалаб чиқишарди.

«Француз ҳәёти» шу тариқа турли даражадаги дарғалар томонидан «чуқурликлар ва саёзликларда» бошқариб бориларди.

Дюруа ҳали янги вазифанинг қувончидан ўзига келиб улгурмасдан, кичкина таклиф хати олди. Унда: «Жаноб Вальтер ҳамда Вальтер хоним жаноб Жорж Дюруани 20 январь пайшанба куни бўладиган зиёфатларига таклиф қиласдилар», дейилганди.

Биринчи илтифот изиданоқ етиб келган бу эътибор нишонаси уни шунчалар суюнтириб юбордики, таклифномани ҳудди ишқий хат олган каби лабларига босди. Кейин чалкаш молия масаласини ҳал қилгани кассир олдига кетди.

Одатда, хроника бўлимининг мудири ўз сарф-харажатига эга бўлади. Шунга кўра ўзига керакли барча яроқли-

яроқсиз ахборотларни худди кўкчига резавор етказиб бера диган деҳқонга ўхшаб, еткизиб келтирадиган мухбирларга ҳақ тўлар эди.

Бошкамасига Дюруага бундай харажатлар учун ойига бир минг икки юз франк маблағ ажратишди, лекин бунча нуманинг асосий қисмини у ўз чўнтағига уриш ниятида эди.

Дюруа талаб қилгач, кассир ҳозирча тўрт юз франк берриб туришга рози бўлди. У аввал икки юз саксон франкни де Марель хонимга юборсаммикин, деди, лекин қўлида қолган бир юз йигирма франкка ишни яхши йўлга қўйиб бўлмаслигини ўйлаб, қарзни кейинроқ тўларман деган қарорга келди.

Икки кун янги вазифани ўзлаштиришга кетди. Бутун редакция жойлашган каттакон хонанинг бир чеккасида унинг энди алоҳида стол ва хат-хабарлар олинадиган қутилари бор эди. Хонанинг бир бурчида унинг ўзи, рўпарасида эса, қоп-қора тўсдек соchlари жингалак бўлиб пастга осилиб тушган, анча ёшга бориб қолган бўлишига қарамасдан ҳали уларга оқ ораламаган Буаренар қўлёзмалардан бош кўтармайгина ўтиради.

Хонанинг ўртасидаги узунчоқ стол «учқур» ходимлар учун қолдирилган эди. Одатда, бу стол ўриндиқ вазифасини бажаарарди: ходимлар унинг устига ё оёқларини осилтириб, ё чордана қурган ҳолда ўтириб олардилар. Баъзан беш-олти одам стол устига қўнқайиб ўтирганча соққа ўйинига тушиб кетишарди.

Бора-бора Дюруа ҳам бу ўйинга қизиқиб кетди. Сен-Потен унга ўргатиб турди, тезда қўли ҳам қовуша қолди.

Форестье кундан-кунга қурбдан кетиб борар, шунинг учун у антиль оғочидан ишланган ғоятда ажойиб, бир оз залварлироқ соққасини Дюруага тақдим этди, энди Дюруа каттакон чўнг соққани чизимчасидан бақувват қўллари билан тортаркан, пичирлаб санаб борарди:

— Бир, икки, уч, тўрт, беш, олти...

У Вальтер хонимникига зиёфатга борадиган куни биринчи марта йигирма очко урди. «Яхши кун,— деб ўйлади у,— омадим келиб турган экан». «Француз ҳәёти» редакцияси ходимларининг назарида эса соққа ўйинини яхши ўйнай билиш анчагина ҳурмат-эътиборга сазовор қилар эди.

У кийимларини алмаштириб улгуриш учун редакциядан барвақтрақ қайтди. Лондон кўчасидан кетаётганида унинг олдида бўйчангина бир хотин кетиб борарди, унинг қаддиқомати де Марель хонимга ғоятда ўхшар эди. Дюруанинг иссиғи чиқиб кетди, юраги дукиллаб ура бошлади. Дюруа унга яхшироқ назар солиш учун кўчанинг нариги томонига

ўтди. Хотин ҳам тўхтади — у ҳам кўчанинг нариги томонига ўтмоқчи эди. Ҳайрият-е, бошқа әкан. Дюруя елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил нафас олди.

У ўзига-ўзи, агар уни учратиб қолсам, ўзимни қандай тутишим керак, деб савол берарди. Таъзим қилиш керакми ёки ўзини кўрмаганга олсинми?

«Ўзимни кўрмаганга оламан», деб ўйлади у.

Кун совуқ эди, кўлмаклар музлаб қолганди. Йўлкалар газ фонарларнинг ёғудусида қуруқ ва бўэрсанг бўлиб чўэлиб ётардилар.

Уйга келгач, хаёлига бир фикр келди: «Уйни ўзгартириш керак. Энди бу ерда туришим жонэ әмас». Унинг димоги чоғ эди, томларга чиқиб чопгиси келарди, дераза билан каравот орасида у ёқдан-буёққа бориб келаркан, овозини чиқариб ҳадеб:

— Омадмикин, бу? Омад! Отамга ёзишим керак,— деб такрорларди.

Аҳён-аҳён у отасига хат ёзиб турар ва унинг хатлари Руан ва Сена оралиғидаги кенг водийда баланд адир узра йўл ёқасида жойлашган норманд қовоқхонасининг кекса соҳиблари қалбига бир олам қувонч олиб келарди.

Онда-сонда ўғил ҳам титраган бармоқлари билан йирик-йирик қилиб ёзилган кўк конверт олар ва отасининг хатлари доимо қуйидаги сўзлар билан бошланарди:

«Қимматли ўғлим, шунинг билан сенга маълум қиласман-ким, бизлар, мен ва онанг соғ-саломат юрибмиз. Ўша ўзинг кўргандаймиз. Йалло, яна шуни маълум қиласманким...»

Дюруя қишлоқ янгиликларини кўнглига яқин олар, қўшиналари, экин ва ҳосилнинг аҳволи ҳақидаги гаплардан ҳаяжонга тушар эди.

У кичкинагина ойна олдида туриб оқ галстугини бойларкан, яна хаёлга чўмди: «Эртагаёқ отамга ёзиб юбораман. Бугун кечқурун қаерга бораётганимни билса, чол қойил қолади. Зиёфатда эса мени чолнинг ҳатто етти ухлаб тушига кирмаган ноз-неъматлар билан меҳмон қилишади». У шу пайт хўрандалар учун мўлжалланган бўйм-бўш хона биқинидаги ўзларининг ис босган ўчақбошисини қўз олдига келтирди. Девор ёқалаб кострюлькалар терилган, уларда сарғиши ёғду жилваланади, ўчақ олдида мушук мудрайди, ёғоч стол эскириб кетганидан ва нарсалар тўкилаверганидан ялатираб, чирк босган, товоқ ичидаги хўрда буғланиб туради ва икки талинка ўртасида шам ёнади. У яна чинакам дехқон одамлардан ота-онасини қўз ўнгига келтирди, уларнинг суюқ ошини оз-оздан хўплаб ичаётганиларини тасаввур қилди. Ота-онасиning юзларидаги ҳар бир ажин, қиласиган ҳара-

катлари, қилиқлари унга беш қўлдай маълум эди. Ҳатто ҳар куни кечқурун чол-кампирининг таом чоғида рўбарў ўтиришиб олиб бир-биirlарига айтадиган гапларини ҳам ёддан биларди.

«Уларни нақт топиб бир кўриб келмасам бўлмайди», деб ўйлади Дюруя. У кийиниб, тараниб бўлгач, чироқни ўчириди-да, зиннадан пастга тушди.

Ташқи бульварлардан бораркан, фоҳишалар ўраб олиб ҳоли жонига қўйишишмасди. «Тинч қўйинглар мени!!»— дерди у жаҳд билан қўлларини силтаб, буни шундай газабнок оҳангда айтар эдики, гўё улар ўзини таҳқирлаётгандай, хўрламоқчи бўлаётгандай... Бу ярамаслар уни ким деб ўйлашяпти ўзи? Нима, менинг кимлигимни улар кўришмаяптими? У эгнига фрак кийганди, бадавлат, эътиборли, қўлини қайга узатса, шу ерга етадиган одамларникига зиёфатга бормоқда — буларнинг бари, назарида, уни бутунлай бошқача қилиб қўйган, бошқача дунёга олиб кирган, дунёнинг зўр кишилари қаторига қўшганди.

У баланд қандиллардан чароғон қабулхонага шахдам қадамлар билан кириб борди ва югуриб келган икки лакейига пальто ҳамда таёқчинини бунга одатланиб кетган одамдай қилиб узатди.

Ҳамма заллар чароғон ёритилганди. Вальтер хоним меҳмонларни иккинчи катта залда қабул қиласмайдайди. Дюруани у мафтункор бир табассум билан қарши олди. Дюруя ўзидан илгари келган икки эркак меҳмон билан саломлашди — булар жаноб Фирмен ва жаноб Ларош-Матье бўлиб, редакцияда ҳам шу боисдан уни жуда ҳурмат қиласдилар. Гайти келиб унинг министр бўлишига ҳеч ким шубҳа қиласди.

Хотини билан Форестье кирди: унинг жозибадор хотини пушти кўйлак кийганди. У ҳар иккала депутат билан ҳам апоқ-чапоқ гаплашди. Бу Дюруя учун янгилик эди. Беш минутми, балки, ундан ортиқроқ хоним камин олдида Ларош-Матье билан пичирлашиб турди. Шарлнинг ҳоли гоятда ёмон эди. Сўнгги ойлар ичидаги у озиб-тўзиб кетган, тинимсиз ўйталар ва: «Қишида жанубга кетмасам бўлмайди», деб такрорлагани-такрорлаган эди.

Жак Риваль ва Норбер де Варен бирга кириб келишиди, сал ўтмай залнинг ичкари эшиги очилиб, икки қизини бошлаб Вальтер пайдо бўлди — қизларнинг бири хунук, иккинчиси қўҳликкина эди. Уларнинг бири ўн саккиз, иккинчиси — ўн олти ўшда эди.

Дюруя бошлиғининг қизлари борлигини билар, шундай бўлса ҳам у ажабланиб қўйди. Шу пайтгача у ноширнинг

қизлари ҳақида етиб бўлмас олис мамлакатлар ҳақида ўйлаган каби бир тасаввурда эди. Бундан ташқари уларни жуда кичкина, деб юрарди. Шунинг учун ҳозир етилган қизларни кўриб ҳайрон қолди. Кутимаган бу воқеадан у бирмунча ҳаяжонланди ҳам.

Уни опа-сингиллар билан таништиришгач, қизлар унга бирма-бир қўлларини узатдилар. Кейин, афтидан, улар учун атай қўйилган бўлса керак, кичкина столга ўтиридилар ва саватчадаги ипак ип ўрамларини чувий бошладилар.

Яна кимдир келиши керак эди. Ҳамма шундай зиёфатлар олдида бўладиган бир қисиниш ичида жим қолди, ҳаммалари кун бўйи ўз ташвишлари билан бўлиб келган, ундан ташқари бир-бирларига унчалик сирдош ҳам бўлмагандаридан бу жимлик тушунарли эди.

Дюруа зерикиб кетганидан қўзларини деворларга юргутира бошлади. Буни сезган Вальтер мақтангиси келди шекилли, узоқдан туриб унга қичқирди:

— Менинг суратларимни томоша қиляпсизми? — У «менинг» сўзини таъкидлаб, ўзгacha ургу бериб айтди. — Мен ўзим сизга уларни кўрсатаман.

У меҳмонга суратларни яхшироқ кўрсатиш учун қўлига чироқ олди.

— Бу ерда манзара суратлар,— деди у.

Ўртада Гильменинг катта иолотноси осилган эди — унда қора булутлар босган, чақмоқлар чақаётган Нормандия соҳили тасвирланганди. Пастроқда — Арпини ўрмони ва Гийоме мўйқаламига мансуб уфқда тuya билан Жазоир чўллари тасвирланганди — түяning оёқлари узун-узун бўлиб, кўринишдан ғалати ҳайкалга ўхшарди.

Бошқа деворларга ўтар экан, Вальтер худди товачилар-дек эълон қилди:

— Улуғ рассомлар.

Бунда тўрт полотно: Жервекснинг «Касалхонада қабул куни», Бастьен-Лепажнинг «Ўроқчи», Бугронинг «Бева» ва Жан-Поль Лоранснинг «Қатла» асарлари қўйилганди. Кейинги суратда «Кўклар» отряди томонидан черков девори тагида отилаётган Вандей руҳонийси тасвирланган эди.

Яна бошқа бир деворга ўтар экан, Вальтернинг жиддий чеҳрасида табассум жилваланди:

— Булар енгил жанрлар.

Бу ерда ҳаммадан бурун Жан Беронинг «Юқоридан ва пастдан» деб номланган сурати дикқатни жалб қиласр эди. Лобаргина парижлик қиз юриб кетаётган конъкининг зинасидан чиқиб бораётиди. Унинг боши иккинчи қаватга етади.

деб қолган, скамейкаларда ўтирган эркаклар ўрталарида пайдо бўлиб қолган бу ёнига кўҳлик чеҳрага суқ билан тикилиб қолганилар, лини замонда пастдаги саҳнечада турган эркаклар унинг осқларидан кўзларини узолмай турар, уларнинг нахарида ҳире ва ўқинч акс этарди.

Хўш, қалай? Зўрми? Зўрми? — қўлида чироқ ушлаганича шўх кулиб тақрорлади Вальтер.

Кейин у Ламбернинг «Чўкаётганин қутқариш» суратига чироқ тутди.

Овқатланиладиган столдан барча идиш-товоқлар йиғишириб олинган. Стол устида мушук бола ўтирибди. У қўзларини стакан ичидаги сувга тушган пашшага ҳайрат ичида тиккан. Мушук пашшани тезгина ушлаб олиш учун панжаларини юқорига кўтарган. Бироқ у ҳали иккиланиб турибди. Ёйор қарорга келгани йўқ. Охири нима бўларкин?

Кейин Вальтер Детайнинг «Дарс» суратини кўрсатди: казармада солдат итни барабан чалишга ўргатмоқда.

— Боплаган! — деб қўйди хўжайн.

Дюруа маъқуллаб кулар, ўзининг қойил қолганлигини билдирад эди:

— Ажойиб, ажойиб, ажо...

У ҳозиргина кириб келган де Марель хонимнинг овозини ўшитиб, тилини тишлигандай жимиб қолди.

Хўжайн суратларни кўрсатишда давом этар, уларнинг мазмунини сўйлаб бораради.

У чироқни Morris Leluarнинг «Тўсиқ» деган суратига тутди. Кўчанинг ўртасида икки девдай-девдай йигит олишиб ётибди. Уларнинг жанжалидан портшез ўтиб кетолмайди. Портшезнинг дарчасидан дилбар бир қиз қараб турибди. Унинг чеҳрасида на сабрсизлик ва на қўрқув бор... У таъбир жоиз бўлса, икки сўқимнинг олишувига қизиқиш билан боқади.

— Бошқа хоналарда ҳам менинг суратларим бор,—деди Вальтер,— фақат улар ҳали ном қозонмаган рассомларнинг қаламига мансуб. Бу ер эса менинг «Катта залим». Шу кунларда мен фақат ёш рассомларнинг, жуда ҳам ёшлиарнинг суратларини сотиб олмоқдаман ва ҳозирча уларни орқа хоналарда сақлаб турибман — уларнинг машҳур бўлиб кетишларини кутяпман. Ҳозир росаям сурат сотиб оладиган пайт келди.— деди у овозини пасайтириб, кейин қўшиб қўйди.— Мусаввиrlар очдан ўлмоқда. Уларнинг бир тийини йўқ, бир тийини...

Бироқ энди Диуранинг қўзларига ҳеч нарса кўринмас, қулоқларига гап кирмас, англамас эди. Де Марель хоним шу ерда, унинг орқасида турибди. Нима қилиш ке-

рак? Унга таъзим қиласам, яна орқасини ўгириб олса, бу ҳам етмагандай гап билан узиб-узиб олса-чи? Агар унинг яқинига йўламай қўя қолинса-чи, қандай бўларкин?

«Ҳархолда тўқнашувни сал орқароққа суриб турган маъкул», деган қарорга келди Дюруа. У шунчалар тўлқинланиб кетган эдики, бир хаёли мазам қочиб турибди, деб уйга кетвoriшини ҳам ўйлади. Суратлар кўриб бўлинди. Вальтер чироқни столга қўйиб, янги келган меҳмонни қаршилагани юди. Дюруа худди улардан кўз узолмай қолгандай яна суратларни томоша қила бошлади.

Унинг боши ғовлаб кетди. Нима қиласа экан? Қулоғига узуқ-юлуқ овозлар чалинар, чала гаплар эшитиларди.

— Менга қаранг, жаноб Дюруа,— унга мурожат қилиб деди Форестье хоним.

Дюруа ҳаялламай унинг ҳузурига борди. Хоним уни, ўзининг бир дугонаси билан таништироқчи экан. У хоним бал берадиган бўлиб, бал ҳақида «Франция ҳаёти» хабар берса деган тилакда экан.

— Албатта бўлади, хоним афандим, албатта...— минифирлади Дюруа.

Де Марель хоним энди унинг шундоқ ёнгинасига келиб қолганди.

Орқасига ўгирилиб нарироқ кетишга унинг юраги дов бермади.

Шунда бирдан у ёсдан оғиб қолаёэди.

— Яхшимисиз, Азизим,— деди дона-дона қилиб де Марель хоним.— Мени танимай қолдингиэм?

У тез ўгирилиб қаради. Хоним чеҳраси очилган, шод табассум қилган ҳолда унинг қаршисида турарди. У Дюруа-га қўлларини чўзди.

Дюруа унинг қўлларини юраги бир орзиқиб тушиб олди, у ҳамон бир кори ҳол рўй бериб қолмасайди, деб чўчиб турарди.

— Сизга нима бўлди? Анчадан бери кўринмайсиз?— деди хоним самимийлик билан.

— Мен жуда банд әдим, хоним афандим, ҳеч қўлим ишдан бўшамай қолди,— пойма-пой қилиб сўйлай бошлади у, ўзига келишга ҳаракат қиласа экан.— Жаноб Вальтер менга янги вазифа юклаб қўйдилар, ишим жуда кўпайиб кетди.

Де Марель хоним ҳамон кўзларини унинг юзларидан узмай турар, бироқ Дюруа унинг чеҳрасига қанча зеҳи солмасин, ўзига ихлосдан бошқа нарсани уқмади.

— Биламан,— деди хоним.— Бироқ бундан дўстларни унутиб юборинг, деган маъно келиб чиқмайди.

Уларнинг сұхбатларини ҳозиргина кириб келган, елка-лари кейнг очилган, тўла семиздан келган хоним бузди, бу хонимнинг қўллари, ёноқлари қип-қизил эди, у жуда оҳанжама билан кийинган; сочларини ғалати қилиб ўрган, таманиоси яўр эди. Унинг қадамлари залворли тушар, шундан онеклари қаштасига йўғонлигини тасаввур қилиш мумкин эди.

Дюруа ҳаммалари у билан жуда иззат-икромда муомала қилаётганиларни кўриб, Форестье хонимдан сўради:

— Бу киши ким бўладилар?

— Виконтесса де Персмюр, «Оқ панжа» лақаби билан ёзадиган хотин.

Дюруа кўзларига ишонмай қаради, унинг хахолаб юборишига оз қолди.

— Оқ панжа! Оқ панжа! Мен бўлсам, уни сиз тенги ёш жувон бўлса керак, деб юардим. Оқ панжа шу киши денг? Койил, қойил, тараф ийўк!

Эшикда хизматкор кўриниб:

— Таом тайёр,— деб маълум қилди.

Одатдагидай қувноқлик билан овқатландилар. Ҳамма эсига келган нарсани гапирав, бири боғдан кёлса, бири тоғдан келарди. Дюруа Вальтернинг тўнғич қизи хунуккина Роза билан де Марель хоним ўртасида ўтирганди. У де Марель хонимнинг ёнида ўтирганидан қисинар, тортинчоқлик қиласи.

Хоним эса беларвогина гангур-гунгур сұхбатлашиб ўтирав, қилиқлари ғоятда бегидир, табиий эди. Аввалига Дюруа худди нотадан адашиб кетган музикачи каби ўзини ноқулай сезиб, ҳаяжонланиб ўтиреди, нимадандир чўчиди. Лекин аста-секин ўзини тутиб олди, шундан сўнг уларнинг бир-бирларига саволомуз қараб қўйишлари, бир-бирларига қарамасдан ўтиромасликлари билинди, бу нигоҳлар аввалигидай фақат икковларигина англашлари мумкин бўлган маъноларга тўла, дил розлари акс этиб турган қарашлар эди.

Шунда тўсинаидан Дюруанинг оёғига нимадир тегиб кетгандай бўлди. Дюруа оёғини оҳиста узатиб де Марель хонимнинг оёғини топди, у оёғини тортиб олмади. Бу дамда ҳар икковлари ҳам ўз қўшнилари билан чақчақлашиб ўлтирав эдилар.

Дюруанинг юраги қаттиқ уриб кетди, у тиззасини яна озгина чиқарди. Унга енгил турткни билан жавоб бердилар. Шунда у ўрталаридаги ишқий муносабатлари яна қайтадан изга тушажагини англади.

Улар кейин бир-бирларига нималар дедилар? Айтарли ҳеч нарса, бироқ назарлари ҳар сафар бир-бирларига тушганда, дудоқлари титраб кетарди.

Шунинг баробарида Дюруа бошлиқнинг қизини ҳам унутмас, вақти-вақти билан унга ҳам гап ташлаб қўярди. Қиз ҳам онасига ўхшаб, унга ўйланиб ўтирмасдан шартта жавоб қайтаради.

Вальтернинг ўнг ёнида маликалардай бўлиб виконтесса де Персмюр виқор билан савлат тўкиб ўтиради. Дюруа ҳар сафар унга қараганда ўзини базўр кулгидан тиярди.

— Яна биттаси бор-ку, «Пушти домино» дегани. У ким? Биласизми? — секин сўради у де Марель хонимдан.

— Баронесса де Ливарми? Билганда қандоқ.

— У киши ҳам бу кишимга ўхшайдиларми?

— Йўқ. Лекин шунаقا ажойиб. Олтмиш ёшли кампирни тасаввур қилинг. Эти суюгига ёпишган, сочлари улама, тишлари ясама, одатлари эса Реставрация даврининг одатлари ва қилиқлари.

— Бу топилмасхонларни қаердан кавлаб олишди.

— Янги бойлар доимо асиљодаларнинг қолган-қутгандарини йигиштириб биқинларига олиб юришади.

— Балки, бошқа сабаблари бордир?

— Бошқа ҳеч қандай сабаби йўқ.

Шундан кейин хўжайн, ҳар иккала депутат, Жак Риваль ва Норбер де Варен сиёсат ҳақида баҳслаша кетишиди, бу баҳс то енгил таомлар тортилгунга қадар давом этди.

Барча меҳмонлар меҳмонхонага ўтишгандан сўнг Дюруа де Марель хонимнинг олдига келди-да, унинг кўзларига тикилиб туриб сўради:

— Сизни кузатиб қўйишимга ижозат этасизми?

— Йўқ.

— Нега?

— Чунки қўшиним Ларош-Матье ҳар сафар бу ерда зиёфатда бўлганимдан сўнг мени уйга элтиб қўяди.

— Қачон энди кўришами?

— Эрталаб нонушта қилгани келинг.

Бошқа бир-бирларига бир сўз демай ажralишилар.

Меҳмондорчилик Дюруага жуда зерикарли туюлиб кетди ва салдан сўнг у жўнаб қолди. Зинадан тушиб бораркан у Норбер де Варени қувиб етди. Кекса шоир уни қўлтиқлаб олди. Улар турли соҳаларда иш кўришар, шунинг учун ҳам Норбер де Варен уни энди ўзига рақиб деб билмас ва унга оталарча меҳрибонлик билан қарап эди.

— Балки, сиз мени бир оз кузатиб қўярсиз? — сўради у.

— Жоним билан, муҳтарам устоэ,— деб жавоб берди Дюруа.

Шундан сўнг улар Мальзерб бульвари бўйлаб секин-секин юриб кетдилар.

Тун совуқ. Париж кимсасиз эди, мана шундай кечаларда осмон кенгайиб кетгандаи, юдузлар ниҳоятда баландга чиқиб олгандаи бўлиб туғлади ва шунда шамолнинг муздак нафаси жуда жуда олислардан, олис маконлардан, сайёра-лардан ҳам широкроқ манзиллардан алланималарнидир ўз қанотига олиб келаётганга ўхшаб туюлади.

Бирумунча вақт жимтина борди .

Ларош-Матье жуда ақлли, билимдон одамга ўхшаб кўришади,— деди Дюруа орадаги жимликка барҳам бериш ниятида.

— Ростданми? — пўнгиллади кекса шоир.

— Рост,— ишонқирамай деди Дюруа.— Ахир, уни палатанинг энг кўзга кўринган аъзоларидан деб ҳисоблашади-ку.

— Бўлса бордир. Булбул йўғида зог булбул бўлган экан. Биласизми, биродар, булар ҳаммаси жуда ақли қисқа одамлар, улар сиёсат билан бойлик ортиришдан бошқа нарсани билмайдилар. Булар шу қадар тор одамларки, ҳатто улар билан ёзилиб гаплашомайсан, сиз билан мен учун қимматли бўлган гаплар уларга бегона. Уларнинг ақлини балчиқ босиб кетган, тўгрироги, ифлосланиб қолган. Сена Аньерга боргандা мана шундай ифлос бўлиб оқади.

Хаёли дengiz соҳиллари каби кенг ва дengiz ҳавоси каби тоза одамларни топиш жуда қийин бўлиб кетди! Мен шундай одамларни билардим,— лекин улар ўлиб кетишиди.

Норбер де Варен дона-дона қилиб, лекин овозини кўтармай сўзлар, шоир атай шундай қилаётгани билиниб турар, бўлмаса унинг овози кеча тинчлагида гулдираб чиқсан бўлар эди. Шоир ҳаяжонда эди: юрагини дард эзиб ётганга ўхшар, шу дард қалбининг барча торларини чалаётганга, титратётганга ўхшарди. Қора совуқ заминни ўз исканжасига олганда у мана шундай титраб кетади.

— Шуниси ҳам борки,— деб давом этди у,— сенинг талантинг борми, йўқми — барибир эмасми, охирида ҳаммаси йўқ, бўлади!

У жимиб қолди.

Дюруа бугун ўзини қушдай енгил сезмоқдайди.

— Бугун кайфиятингизнинг мазаси йўқ, муҳтарам устоэ,— деб қўйди Дюруа жилмайиб.

— Менинг кайфиятим доим шунаقا, бўталогим,— эътироҳ билдириди Норбер де Варен.— Шошмай туринг: бир неча йилдан сўнг сиз ҳам менингдек бўлиб қоласиз. Умр — тог. Кўтарилиб бораркансан, ўзингни баҳтиёр сезасан, чўққиларга назар ташлайсан, лекин чўққига чиқиб улгурма-

сингдан дарров пастга тушадиган вақт бўлиб қолади, олдинда эса фақат ўлим бор. Чиққанда секин чиқасан, тушганда бирпастда ўзингни пастда кўрасан. Сизнинг ёшингизда биз ҳаммамиз шўх-қувноқ әдик. Кўнгилларимиз умидлар билан тўла эди, лекин умидлар рўёбга ҳеч қачон чиқмас экан, доимо армон бўлиб қолавераркан. Одам менинг ёшимга етгандан кейин ҳеч нарса кутмай қўяди... ўлимдан бошқа.

Дюруа қулиб юборди:

- Жин урсин, баданларим жимирашиб кетди.
- Йўқ,— деди Норбер де Варен,— сиз ҳозир мени тушунмайсиз, лекин бир кун келиб менинг гапларимни эслаб юрасиз.

Биласизми, шундай кун келадики, кўплар учун у тезда келади, унда сиз кулги нималигини ҳам унугтиб қўясиз, ўшанда қаерга қараманг, нимага назарингиз тушмасин, барининг ортида ўлим турганлигини кўрасиз.

О, сиз ҳали «ўлим» сўзининг ўзи нима эканлигини англамайсиз! Сизнинг ёшингизда бу сўз ҳавоий бир нарсадай кўринади. Менга эса у жуда даҳшатли бўлиб туюлади.

Ҳа, бир кун келиб ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ бирдан у хаёлинга гавдаланади, уни тушуна бошлайсан, шунда бутун ҳаётинг ўзгариб, ўзгача маъно касб этади. Мана ўн беш йилдирки, у ич-этимни қуртдай кемириб ётибди. У мени кун-бакун, соатма-соат емириб, киши билмас пайимни қирқиб келади, мана энди мен қулагай-қулагай деб қолган иморатга ўхшаб қолдим. У мени шунчалар ҳам аброр қилиб ташладики, энди ўзимни ўзим танимай қоляпман. Мен ўттиз ёшимда соғлом, бақувват, тарарабедод йигит эдим, энди булардан менда урвоқ ҳам қолгани йўқ. Ўлим қаҳҳордир, у мана, неча йилдирки, аста-секин ҳеч адашмай қоп-қора соchlаримни оппоқ қилиб қўйди! У менинг бутун вужудими ни сўриб олди, бужмайтириб ташлади, тишларим, мушакларим, йигитлик қувватимни тортиб олди, ёлғиз фарёд чекиб ётган гарив жонимни қолдирди, уни ҳам қўймайди, тезда илиб кетади.

Ҳа, мени бутун кемириб ташлади, у нобакор, бутун вужудими узоқ замон билинтиримай, бир сония бўлсин тинмай даҳшатли суратда вайрон қилиб борди. Мана энди нимага қўлимни урмай, гўё ўлим ёқамдан олиб тургандай. Ҳар бир қадамим билан унга яқинлашиб боряпман, менинг ҳар бир ҳаракатим, ҳар бир олган нафасим у ғаламусга қўмак. Емоқ, ичмоқ, нафас олмоқ, ётмоқ, ишламоқ, орзулар қилмоқ — бу ўлимга бормоқдир. Яшамоқнинг асл маъноси ҳам ўлмоқдир!

О, булар ҳаммаси ўзингизнинг бошингизга ҳам тушади!

Агар сиз бу ҳақда оғизнагина ўйлаб кўрганингизда эди, сиз уни кўрган бўлардинига.

Нимаиз кутиб турибен? Муҳабатми? Яна бир қанча бўсамирдан сўнг сиз давлатлардан маҳрум бўласиз.

Ина нима? Нулем? Нимага? Хотинларни қўлга киритиш учунми? Ҳайф! Суллоҳлик билан овқат сийш, семириш ва кечалари боднинг оғриғига чидомай бақириб чиқишами?

Ина нима қолди? Шуҳратми? Лекин севидан маҳрум бўлганингиздан кейин шуҳратнинг сизга нима кераги бор?

Шундай бўлгач, яна сизга нима керак? Ўлим — ҳақ.

Гоҳо унинг нафаси шундоқ, юзимга уриладики, қўлимни узатиб нарига итқитиб юборгим келади. У замин сатҳини гиламдек әнлаб ётиби, у маконларни тўлдириб турибди. Кўзларим уни ҳар ерда кўради. Йўл ўртасида мажақланиб ётган қора қўнғиз, обияти кетган япроқлар, дўстимнинг соқолидаги оқ тола — буларнинг бари юрагимни яралайди ва: «Мана у!»— деб кўрсатади.

У, нимага уринмай, кўзларимга шуни хунук қилиб қўяди, нимага нигоҳим тушса, нимани еб-ичаётган бўлсан, нимани севсам: ойнинг зиёсими, тонгнинг отишими, бепоён денигизларми, тўлиб оқаётган дарёларми, салқин ёз кечаларининг оромбахш ҳавосими, нафас олиб, қараб тўймайдиган нарсаларнинг барини заҳарлаб туради!

Шоир ҳансираб қолди, шунинг учун қадамини майдалаб ташламоқда эди. У ёнидаги ҳамроҳини ҳам сезмай, гўё ўзи билан ўзи гаплашиб борарди.

— Ҳеч бир зот у ердан қайтиб келмайди, ҳеч ким...— давом этарди у.— Ҳайкаллар, нарсалар қўйилган қолипларни асрар қолиши мумкин, нарсаларни уларга солиб яна бошқатдан ясаш мумкин, бироқ менинг жисмим, менинг чехрам, менинг ҳаёлларим, истакларимни бошқа тирилтириб бўлмайди. Шуниси ҳам борки, яна миллионларча, миллиардларча ҳудди меникига монанд бир неча квадрат сантиметр салғга жойлашадиган бурни, кўзлари, манглайи, ёноқлари, дудоқлари бўлган мавжудотлар дунёга келади, уларнинг жони ҳам менинг жонимга ўхшаган бўлади, лекин фақат мен қайтмайман ва у сон-саноқсиз махлуқотлар, бир-бирига сира ўхшамаган, айни чоқда, бир-биридан сира фарқ қилмайдиган махлуқотлар мендан бошқа ҳеч нарса ололмайди.

Нимага суюнса бўлади? Кимга ҳасратларингни ёёсанг бўлади? Нимага ишонсанк бўлади?

Динлар — барчаси бирдай — сафсата: уларга болаларни ишониши мумкин, уларнинг ваъдалари худбин ва фоятда бемаъни.

Ёлғиз ўлим ҳақ.

У тўхтаб, Диоруанинг пальтосини ёқасидан тутди-да, секин гапира бошлади:

— Буларни ўйлаб кўринг, йигит, кунлар, ойлар, йиллар ўйланг, шунда сиз ҳаётга бутунлай бошқача назар билан қарайдиган бўласиз. Нимаики кўкрагингизда тошдек осилиб турган бўлса, ундан тезроқ қутулишга ҳаракат қилинг, бир эўр бериб ўзингизни қўлга олинг-да, ҳали тирик экансиз, ўзлигингиздан кечинг, манфаатларни улоқтириб ташланг, фикрларингиздан қайтинг, одамзоддан ўзингизни четга олинг, нарсаларнинг туб моҳиятига назар ташланг — ана шунда сиз романтикларнинг натуралистлар билан олиб борган баҳслари, бюджет тўғрисидаги мунозаралар икки пўлга қиммат эканлигини билиб оласиз.

У қадамини тезлатиб олға юриб кетди.

— Айни замонда сиз ҳеч нарсадан умид йўқлиги ва бунинг нақадар даҳшатли эканлигини ҳис қиласиз. Шунда сиз иштибоҳлар гирдобида кўрасиз ўзингизни ва ундан холос бўлиб кетолмай питирлаб ёта берасиз. Сиз: «Ёрдам беринг!» — деб фарёд кўтарасиз, бироқ ҳеч кимса сизнинг фарёдингизга қулоқ солмайди. Сиз нажот истаб қўлларингизни чўзасиз, ёлворасиз, севги, таскин, нажот тилайсиз, лекин ҳеч кимса ёрдамга қўл чўэмайди.

Нега биз бунчалар азоб чекиб яшаймиз? Бу эҳтимол шунинг учундирки, биз оламга руҳимиз эҳтиёжларини қондиргали эмас, танимизнинг талабларини бажо этгали келамиз. Бироқ биз тафаккур қобилиятига эгамиз ва бизнинг тобора камол топиб борадиган онгимиз тирикликтининг турган-битгани рўё эканлиги билан сира чиқиша олмайди.

Одми одамларга қаранг: улар бошларига бир баҳтизли тушмагунча ўз тақдирларидан гоятда мамнун яшайдилар, улар дунёнинг ғамини чекиб ўтирумайдилар. Махлуқотлар ҳам шундай, қайгуни билмайдилар.

У яна тўхтаб қолди ва бир дақиқа ўйлаб тургач, ҳам масига тан бериб қўйган, гоятда ҳорган одамнинг овози билан деди:

— Мен тамом бўлган одамман. Менинг на отам, на онам, на акам, на опа-синглим, на хотиним, на фарзандим, на оллоҳим бор.

Кейин бир оз жим тургач, қўшиб қўйди:

— Менинг фақат қоғиям бор.

Шунда у тўлин ойнинг бўз нурлари ёғилиб турган осмонга қўэларини тикди-да, шеър ўқиди:

Мен осмон қатидан ҳаёт сирин излайман,
Кеэниб ойдин кечалар неларнидир бўзлайман.

Улар Иттифоқ кўпrigидан ўтиб, Бурбон саройи ёнидан кетиниди.

Уйланинг, дўстгинам, яна гапга тушди Норбер де Варен, менинг ёнимдаги одам учун ёлғизлик қандай бўлишини ҳатто тасаввур ҳам қиломайсиз. Ёлғизлик жуда юниимдаги ўтиб кетди, мени туганмас аламларга гирифтор қизмоқда. Кечқурун уйда ёлғиз ўтириб камин олдида исинаркаинман, бутун оламда ёлғиз ўзим қолгандай, ҳеч кимим йўқдай туюлади. Бунинг устига бошимга аллақандай номаълум хатарлар бостириб келаётгандай, сирли ва қўрқинчли нарсалар бор каби кўринаверади. Мени нотаниш ён қўшнимдан ажратиб турадиган девор гўё бизнинг ўртамиздаги масофани юлдузлар қадар узоқлаштириб юборгандай бўлади. Шунда мен ўзимни қўярга жой тополмай қоламан, қўрқинч ва чорасизликдан дағ-дағ қалтирайман, мени деворларнинг соқов нигоҳи ваҳимага солади. Қанчалар гамзадалик билан тўлиб-тошган бу ёлғиз гўша! Сенинг жисмингнингина әмас, бутун руҳингни ҳам жимжитлик Қамраб олади ва стул салча ғижирлаб кетса, қўрқувдан дирдир титрайсан, зотан, бу серқулфат гўшада ҳатто сас ҳам ғалати ёшитилади.

У бир оз жим қолгач, қўшиб қўйди:

— Ҳарқалай қариган чогда фарзандларинг борлигига не етсин!

Улар Бургунд кўчасининг ярмини босиб қўйдилар. Баланд бино олдида тўхтаган шоир қўнғироқ чаалди.

— Қарип алжиб қолган бу одамнинг гапларини унунтинг, йигит. Ёшингизга муносиб яшайверинг. Хайр! — ўз ҳамроҳининг қўлини сиқиб деди у ва қоп-қоронги йўлакка кириб кетди.

Дюруа юраги сиқилиб йўлида давом этди. Назарида, у ўлган одамларнинг суяклари тўлиб ётган ўрага қарагандай бўлди, — бир кунмас бир кун бу ўрага ўзи ҳам тушади, албатта.

— Қуриб кетсин! — деб пицирлади у. — Унинг уйи қандайлигини тасаввур қилиш мумкин. Йўқ, мен у киши ўзининг фикрларини кўрнкдан ўтказаётган чогда биринчи қаторда ўтиришни истамас әдим. Каминаларини бундан озод этингиз.

Шунда у каретадан тушиб уйига кириб кетаётган атируна сепган хонимга йўл берди, ҳавода гулсафсар ва тизимгўл ислари анқиб кетди. Дюруа бу ифор ислардан тўйиб нафас олди. Ўпкаси ютоқиб бу анбарин ҳидларни шимириди, юраги шодон тепа бошлади. У эртага де Марель хонимни

кўраман, деб ўйлади ва уни эслаган замони бутун вужудига иссиқ юргургандай бўлди.

Ҳамма нарса унга кулиб боқмоқда, ҳаёт уни алқамоқда. Умидларинг йўлдош бўлса қанчалар соз!

У ўзини тенгсиз бир фароғат оғушида ҳис қилиб уйқуга ётди ва висол дамларидан олдин Булон хиёбонларини кезиш учун барвақтроқ турди.

Шамол энди бошқа томондан эсмоқдайди, кечаси билан ҳаво юмшоқ бўлиб қолган, офтоб худди апрель ойи келгандай иситар, кун илиқ эди. Булон ўрмонининг ошиқлари эркаловчи, тиник осмон чорлаб келгандай сайр қилиб юрадилар.

Дюруа худди кўклам кўкатларидай тоза ва барра ҳаводан тўйиб-тўйиб шимириб, оҳиста борарди. Зафар аркидан ўтгач, от-улов учун мўлжалланган йўлнинг ёнидаги кенг хиёбон бўйлаб кетди. У отларини ким йўрттириб, ким чоптириб бораётган бадавлат киборларга, эрлар ва хотинларга қараб бораркан, кўнглида жиндеқ ғаш ва ҳавас уйғониб кетарди. Унинг репортёрлик ҳунари довруқли одамларнинг барчаси билан тўқнаштирган, у уларнинг адрес-календарига, барча Париж жанжалларининг қомусига айланиб қолганди, бу жанобларнинг барчасини у исмларигача, қанча мулк давлати борлигигача, турмушининг кўпчиликка қоронги бўлган томонларигача беш қўлдай биларди.

Унинг ёнгинасидан ёнгилларига ёпишиб турган мовут костюм кийган сувора хонимлар ўтиб бориша, уларнинг бутун саҳт-сумбатидан отга минган кўпчилик хотинларда пайдо бўладиган кубароларча кеккаймачоқлик акс этиб турарди. Дюруа шунда ўзига эрмак топиб олди: у худди черков алёрчиси каби паст овоз билан уларнинг ўйнашлари, деб ҳисобланган одамларнинг исм-фамилиялари, асьаса-унвонларини атай бошлади, баъзан у: «Барон де Танкле, князъ де ла Тур-Энгеран...» деб санаб келарди-да, бирдан бошқа бир саноқни бошлаб юборарди. «Булар эса, Лесбос оролига мансуб хотинлардан: Водевилдан Луиза Мишо, операдан Роза Маркетен».

Унга ўзининг бу эрмаги жуда хуш ёқиб кетди: улар ўзларининг димоғдор кўринишлари билан ўтакеттан пасткашликларини ниқобламоқчи бўлардилар, Дюруанинг бунга ишончи комил эди. У бундан мамнун эди, юраги бундан таскин топар, бу уни илҳомлантирасар эди.

— Мунофиқлар! — деди у овозини баланд қилиб ва энг хунук мишишлар тарқалган одамларни кўзлари билан қидира кетди.

Суворийлар орасида гирром қиморвозлар ҳам оз эмасди,

ниман деманг, қиморхоналар уларга бирдан-бир туганмас бойлик орттириши маинбен бўлиб ҳисобланарди.

Уларнинг баъзилари қанчалар машҳур бўлишларига қармасдан фақат хотинларининг маблаглари билан кун кўришар ва бу ѡеч кимга сир эмасди, бошқа бирлари эса, ғимадиган одамларининг айтишларига қараганда, маъшуқаларининг ҳисобига кун кечирар эдилар. Уларнинг кўплари ўқараларини тўлаб қўйишганди (тасанно дегинг келади), лекин ѡеч кимса улар бу пулларни қаердан олганликларини айтиб беролмасди (одам унча ишонмайдиган сир). Диоруанинг кўз олдидан зўр пулдорлар ўтиб туришар, уларнинг ҳозирги афсонавий давлати оддий ўғирлиқдан бошланганди, лекин шунга қарамасдан, уларни ҳар ерда қабул қилишар, энг яхши хонадонларнинг эшиклири улар учун очиқ эди. Бунда яна шунчалар ҳурматли шахслар ҳам бор эдикни, уларни кўргандан майда буржуалар шляпаларини қўлларига олишар, ваҳоланки жамиятни таг заминидан кузатиб юрган кишилар уларнинг гоятда йирик давлат ташкилотларини ичдан ўмарид ётганларини яхши билишарди.

Лабларини кибру ҳаво билан қимтиб олган, юзларida сурбестлик ифодаси акс этиб турган бу жаноблар барни гоятда калондимоғ эдилар: улар бакенбард қўйган бўлсалар ёки бакенбард ўрнига мурт ўстирган бўлсалар — бунинг аҳамияти йўқ эди.

Дюруа масхара қилиб кулиб борарди.

— Афtingдан олгувлар-е! — такрорлади у. — Ҳаммаси олғир, ҳаммаси муттаҳам! Барни бир гўр буларнинг.

Шу он пастаккина, усти очиқ чиройли коляска ўтиб қолди, коляскага ёл ва думлари ҳилпираб бораётган иккита оқ от қўшилган эди, отларни ёшгина, гоятда нозик, сочлари кумушсимон бир жувон бошқарип кетмоқда, унинг орқасида икки малайи ҳам бор, бу донғи кетган эрмак хотинлардан эди. Дюруа тўхтади — ўз ишини қойил қилиб юқори табақалар ичига кириб олган, ишқ бозорини чаққон қизитиб юборган ва барча мунофиқ асилзодалар сайрга чиққан бир пайтда ўзининг кўрпа тагидан топилган ятироқ ҳашам-ҳушамини намойиш қилаётган ушбу зеб-эйнат соҳибасига қуллуқ қилиб қўйишини истарди. Балки у ўзи билан бу хотин ўртасида қандайдир ўхшащ томонлар борлигини, хотиннинг табиатида ўзига яқин бир нарсалар мавжудлигини сезгандир, икковлари бир тоифада, юраклари бир-биirlарига ҳамоҳанг эканлигини ва ўзи ҳам олдига қўйган мақсадларига худди униг сингари одамни лол қиладиган йўллар ва воситалар билан эришажагини фаҳмлаб қолгандир.

У шошмасдан орқага қайтди, вужудини аллақандай мамнунлик ва қониқиш ҳислари чулғади, лекин қанча секин юрмасин, маъшуқасининг ҳузурига андак барвақтроқ кириб борди.

Хоним уни қаршилаб оларкан, гўё ўрталарида ҳеч вақо бўлмагандай лабларини бўсага тутди. Ҳатто у бир неча дақиқага ўз уйда турганлиги, эҳтиёт бўлиш зарурлигини ҳам унтиб қўйди, бошқа пайтларда у уйда жўшган эҳтиросларини жиловлашга ҳаракат қиласди.

— Биласанми, жоним, аттанг дейдиган бир иш бўлиб қолди? — деди хоним Дюруанинг шоп мўйлабларининг учидан ўпаркан. — Сен билан ўзимнинг ажойиб асал ойимни ўтказмоқчи бўлиб турсам, томдан тараша тушгандай эрим келиб қолса бўладими, унга отпуска беришибди. Бироқ мен сени шунча кўрмай юриб яна бир ярим ой кўрмасдан туролмайман, шунинг учун хаёлимга бир фикр келди: унга сен ҳақингда бир гапиргандим. Гап шуки, душанба куни бизнискига меҳмон бўлиб келасан ва сизларни танишитириб қўяман.

Дюруа иккиланди: боши қотиб турганининг сабаби, у ҳали бирон марта хотини билан дон олишиб, устига эри билан улфатчилик қилиб кўрмаганди. У арзимаган нарсадан ўзимни фош қилиб қўяманми, деб қўрқарди.

— Йўқ, — деб гўлдиради у, — эринг билан танишгим йўқ.

Дюруанинг кўзларига тонг қолиб тикилар экан, содда хотин қисталанг қиласди:

— Нега ундаи дейсан? Бўлмагур гап! Ҳамма шундай қиласди! Сени ақлли йигит деб ўйловдим.

Бу унинг қитиқ патига тегиб кетди.

— Майли, бўпти, душанба куни келаман.

— Мен Форестъельарни ҳам чақираман, унда нур устига нур бўлади, — деб қўшиб қўйди де Марель хоним. — Уйимда меҳмон кутиш жинимга тўғри келмаса ҳам майли.

То душанба келгунча Дюруа бўлажак учрашув ҳақида ўйлагани йўқ. Бироқ у де Марель хонимнига зинадан кўтарилааркан, юрагини алланечук бир безовталик чулғади: маъшуқасининг эри билан қўл олишиб кўришмоқдан, унинг виносини ичиб, нонини баҳам кўришдан тортиниб тургани йўқ эди — йўқ, у нимадандир қўрқмоқдайди, лекин нимадандигини ўзи ҳам билмасди.

Уни меҳмон кутиладиган хонага олиб кирдилар, у ҳар қачонгидай яна кута бошлади. Кейин эшик очилиб кўкрагига орден тақсан, яхши кийинган, баланд бўйли, соқоллари

оқарган, салобатли одам унинг қаршисига юриб келди-да, назокат ва мулоғозамат билан деди:

Сиз билан танишганимдан ғоятда хурсандман, афандим, хотиним сиз ҳақингизда анча гапириб берган вади.

Чедрасига иложи борича дўстона ва самимий бир ифода бериншга ҳаракат қилган Дюруа уй соҳибига пешвоз юриди ва атай унинг қўлларини қаттиқ қисиб қўйди. Бироқ ўтиргайлари ҳамоно Дюруанинг тили танглайига ёпишиди.

— Газеталарга анчадан бери ёзиб турасиэм? — сўради жаноб де Марель каминга ўтин ташларкан.

— Бир неча ой бўлди, холос, — жавоб берди Дюруа.

— Шундай денг! Жуда тез кўтарилибсиз!

— Ҳа, шундай бўлди.

Шундан сўнг у гапираётган гапларини ўйлаб ўтирмай, биринчи марта учрашиб турган одамлар каби умумий йўсингда бир ундан, бир бундан гапга тушиб кетди. Энди унинг кўнгли ўрнига тушди, бу суҳбат қўзига қизиқ бўлиб туюла бошлади. Жаноб де Марелнинг кўрқам оқ соқоли ва жиддият акс этиб турган чеҳраси Дюруанинг кулгисини қистатар, унга қараб ўйлар эди: «Сени боплаганман, қария, сени, боплаганман». Бора-бора у тубанлик бўлса ҳам ич-ичдан мамнун бўла бошлади, у худди қўлдан чиқиб кетган ўғри каби ўзида йўқ шод эди. У тўсindан шу одамга дўст бўлгиси, унинг ишончини қозонгиси, барча сирларини билиб олгиси келди.

Бирдан де Марель хоним кириб, уларга муғомбirona киши билмас назар ташлаб, Дюруанинг олдига борди. Унинг қўлларини доимгидай ўпишга журъат этмади Дюруа соҳиби хонадон олдида.

Хоним хурсанд ва вазмин кўринарди. Табиатан ва ошкора бекарор бўлганлигидан кўпни кўрган бу хотин юз берган учрашувга одатдан ташқари бир нарса деб қарамас, назарида, бу ўзи шундай бўлиши керак эди. Лорина кирди, кутилмаган ийманчоқлик билан Жоржга пешонасини тутди, — отасидан қимтинарди чоги.

— Нега уни бугун Азизим демадинг? — сўради онаси.

Қизалоқ худди унга нисбатан ғоятда кечириб бўлмас беадаблик қилиб қўйишгандай, у ҳақда сира ҳам айтиш керак бўлмаган нарсани айтиб юборишгандай, гўё унинг пинҳона ва ардоқли, жиндек номуносиб сирини ошкор қилишган каби лов қизариб кетди.

Форестъельар келишиди. Ҳаммалари Шарлнинг кўрининидан қўрқиб, хафа бўлишиди. Кейинги ҳафта ичидан Шарль ўзини қаттиқ олдирган, рангида ранг қолмаган эди. У ти-

нимсиз ўйталарди. Врачнинг талаби билан келаси пайшанба куни Канинга кетяпмиз, деди у.

Улар узоқ ўтиришмади.

— Менимча, унинг ахволи ёмон,— деди бош чайқаб Дюруа,— бу дунёнинг одамига ўхшамай қолибди.

— Ҳа, адо бўлибди,— деб қўйди бепарвонлик билан де Марель хоним.— Лекин хотиндан жуда ҳам омади қелган эди.

— Унга кўп ёрдам берадими хотини?— сўради Дюруа.

— Унинг ҳамма ишини хотини қилади деса ҳам бўлади. Нима иши бўлса ҳаммасидан хабардор, кўринишдан ҳеч ким билан алоқаси йўққа ўхшаса ҳам, танимаган одами йўқ. Нимани истаса шуни қилади, қўли ҳар жойга етади, истаган вақтида истаган нарсасига эриша олади. О, бунақа шохидা әмас барғида юрадиган ҳийлакор хотин икки дунёда ҳам топилмайди! Узоққа кетаман деган одамга топилмас бир ҳазинанинг ўзи.

— У кейин яна әрга тегиши пайсалга солиб ўтириласа керак?— ўсмоқчилади Дюруа.

— Ҳа,— деди де Марель хоним.— Агар у мабодо ҳозирданоқ битта-яримтани кўз остига олиб қўйган бўлса, ажабланмас эдим... бирорта депутатми... фақат шуниси борки... у мабодо рози бўлган тақдирда... Яна ким билади. Бас қилайлик шу гапни.

— Доим гапни ўлда-жўлда қиласан, шу одатингни сира жиним ёқтирамайди,— тўнғиллади жаноб де Марель, унинг овозидан қиттаккина зарда қилаётгани сезилди.— Ҳеч қачон бировларнинг ишига аралашмаслик керак. Одамларни ўз виждони билан иш қилишга қўйиб бериш керак. Ҳамма шу қоидага риоя этиши лозим.

Дюруа юраги тўлқинланган ҳолда уйга жўнади: кўнгли қандайдир янги имкониялар туғилаётганини сезиб турарди.

Эртасига у Форестъеларнига борди, улар кетишига тайёргарлик кўришаётган экан. Шарль диванда ётиб, атай қилаётгандай оғир-оғир нафас оларди.

— Мен бир ой олдин кетишим керак эди,— деярди у нуқул.

Гарчи Вальтер билан ҳаммаси келишиб олинган бўлсада, бироқ у яна Дюруага керакли маслаҳатлар берди.

Жорж хайрлашиб кетаркан, ошнасининг қўлларини қаттиқ қисиб қўйди.

— Ҳўп, тезда кўришгунча, қария!

Форестъе хоним уни кузватгани чиқди.

— Келишган гапимизни унумтадингизми?— бийрон қилиб сўради Дюруа.— Ахир иккимиз дўст ва бир-биримизга иттифоқмиз, шундай әмасми? Башарти шундай экан, агар менинг бирон ёрдамим керак бўлиб қолса, қисиниб ўтириманг. Телеграмма ёки бир оғиз хат ёэсангиэ, камина химматнингма ҳозир бўлади.

Раҳмат, унумтмайман,— деся пичирлади хоним.

Унинг ишоҳи ҳам шундай деб турар, лекин кўз қарашлари айтган гапларига қараганда майин ва таъсирироқ әди.

Дюруа зинада ўзи бир марта Форестъеникода учрашган де Водрекни кўрди, у секин-секин чиқиб келмоқда эди. Графнинг кўриниши маъюсгина эди — хоним жўнаб кетаётганидан балки хафамиди, ким билсин?

Унинг олдида ўзининг киборларча таважжуҳини кўрсатиш учун Дюруа дарҳол тавозе қилди.

Де Водрек илтифот кўрсатиб, унга кибру ҳаво билан таъзим қилиб ўтди.

Форестъелар пайшанба куни кеч билан жўнаб кетишиди.

VII

Шарль кетгандан кейин Дюруанинг «Францууз ҳаёти» редакциясидаги мавқеи зўрайди. У бир қанча бош мақолалар эълон қилди, айни замонда бошлиқ ҳар бир ходим ўз материалига жавоб беришни талаб қилганидан хроникага ҳам қўй қўйиб турди. У мунозараларга ҳам қўшилар ва ҳар сафар баҳсни ўз фойдасига ҳал қилар эди. Шуниси ҳам борки, давлат арбоблари билан доимо алоқада бўлиб туриши уни жуда пишилди, кўзларини ўткир қилди, ақлни нешлади — шу тариқа у сиёсий ҳаёт бўлиманинг ходиминга гоятда зарур бўлган хислатларни орттириди.

Фақат бир нарса Дюруанинг кўнглини хира қилмоқда эди. «Қалам» номи билан чиқадиган фирт туҳматчи газета тинмай унга ёпишар, тўғрироғи, унинг номини рўкач қилиб, «Францууз ҳаёти»нинг хроника бўлими мудирига чанг солар ва уни «жаноб Вальтерни анқайтириб қўядиган хроника бўлими» деб атарди. Дюруа ҳар куни ўша ипириски газетанинг аллақандай бир ходими ёзадиган мақолачаларда ғалати шамалар, заҳарли гаплар ва турли-туман туҳматларга дуч келарди.

— Жуда сабр-тоқатли одамсиз-да,— деди унга бир куни Жак Риваль.

— Ҳечқиси йўқ,— ғўлдиради Дюруа.— Ҳозирча тўғри хужумга ўтмаянти.

Лекин бир куни ҳали Дюруа релакция залига кириб улгурмасидан Буаренар унга «Қалам»нинг янги сонини узатди.

— Қаранг, яна сизга ёпишибди.

— Ҳай! Нима муносабат билан?

— Бемаъни бир гап. Аллақандай Обер деган хотинни ахлоқ полицияси ушлаб олган экан, шунига.

Жорж газетани олиб, «Дюруа кўнгил очади» сарлавҳаси билан берилган мақолани ўқиб чиқди:

«Француз ҳәёти»нинг машҳур мухбири эълон қилгани миздек, қабиҳ ахлоқ полицияси томонидан қўлга олинган Обер хонимни таг-туғида йўқ одам деб айтибди. Аслида эса биз айтган хоним Монмартрда, Экюрей кўчаси, 18-уйда турди. Шуниси ҳам борки, биз полиция маҳкамасининг агентлари Вальтер банкининг ишларига бармоқ орасидан қараб келаётганлигини ва нима учун Вальтернинг одамлари полиция агентларини ҳимоя қилаётганликларини ва бунда қандай манфаат, тўғрироғи, манфаатларни кўзлаётганликларини яхши биламиш. Репортёрнинг ўэига келганда эса, шуни айтишимиз мумкинки, у яхшиси бизга чўпчакнамо гаплардан хабар берса тузук эди — ахир у, бунақа хабарларга жуда устаси фаранг бўлиб кетган, у шунчалар устаки, бирор ўлди, деб хабар берса, эртасига бу гап ёлғон бўлиб чиқди, жанг бўлди деса, аслида ҳеч қандай жанг бўлмаган бўлади. У нутқ сўзлаш ҳаёлига ҳам келмаган подшоларни тантанали нутқ сўзлади, деб чиқади. Бир сўз билан айтганда, у Вальтерга мўмай фойда келтирадиган хабарларнинг устаси бўлиб қолган. Бўлмаса, у шубҳали ишлари билан машҳур хотинларнида ўтадиган кечалардаги безор фийбатлардан сўйласин ёки баъзи биродарларимизга қоп-қоп фойдалар келтираётган озиқ-овқатлар сифатининг таърифи ни келтириб мақтаб бера қолсин!»

Дюруа дам дарғазаб бўлса, дам боши қотди, лекин бир нарсани яхши англаб олди: бу гапларнинг оқибати унинг учун вой бўлиши ҳеч гап эмасди.

— Сизга у маълумотларни ким берган эди? — сўради Буаренар.

Дюруа ҳамма ходимларининг номларини бир-бир эслаб чиқди, лекин кимлиги сира эсига келмади. Ниҳоят, эслади:

— Э, Сен-Потен берган эди!

У мақолани қайтадан ўқиб чиқиб, газаби юзига тенди: уни сотқинга чиқариб қўйган эдилар.

Ийёл — деб юборди у. — Нима, мени пора олади дейдими..

Шундайга ўхшайди. Улар сизга абллаҳлик қилишибди. Бониёнк эса бунақа пайтларда аяб ўтирмайди. Хроникёрлар кўнича

Шу пайт Сен-Потен кириб қолди. Дюруа уни дарҳол гапни тутди:

«Калам»даги мақолани ўқидингизми?

Ҳа, мени ҳозир тўғри Обер хонимнинг олдидан келаёттирман. У ҳақиқатан ҳам бор экан. Лекин қамалмаган экан. Бояги гаплар гирт ёлғон.

Дюруа бошлиқнинг хузурига югурди, бошлиқ уни совуқ-қина қарши олди, кўзларидан унга ишонқирамай қараётгани билиниб турарди.

— Ўша хотиннинг олдига боринг, — деди Вальтер унинг ҳамма гапларини тинглаб бўлгач, — кейин шундай бир радија ёзингки, бошқа сиз ҳақингизда миқ этиб оғиз очмайлигига бўлишсин. Мен мақоланинг охиридаги гапни назарда тутяпман. Бу газетага ҳам, менга ҳам, сизга ҳам шаънимизга тўғри келмайдиган гап. Журналист одам Цезарнинг хотинидай шубҳалардан холи бўлмоги керак.

Дюруа ёнига Сен-Потенни олиб файтонга ўтирди.

— Монмартр, Экюрей кўчаси, ўн саккиз! — қичқирди у файтончига.

Улар каттакон уйнинг еттинчи қаватига кўтарилдилар. Эшикни жун кофта кийган кампир очди.

— Яна келдингларми? — деди у Сен-Потенни кўргач, порози бўлиб.

— Мен сизнинг олдингизга полиция инспекторини олиб келдим, — деб жавоб берди унга Сен-Потен. — Сиз унга ҳамма гапни айтиб беришингиз керак.

Кампир уларни уйга киритди.

— Сиздан кейин яна икки киши қайси бир газетадан келишди, номини билмайман, — деб гап бошлади кампир ва Дюруага қараб деди: — Афандим, қандай воқеа бўлганини билмоқчимисиз?

— Ҳа. Сизни ахлоқ полицияси қамоққа олгани рост гапми?

Кампир чапак чалиб юборди.

— Бе, қаёқда дейсиз, афандижон, бўлмаган гап. Воқеа бундоқ. Мен гўшт оладиган қассобнинг гўшти яхши бўлади, фақат у тарозидан уради. Буни жуда кўпдан бери пайқаб юардиму ўэига айтмасдим. Куни кеча ундан қиймали икки қадоқ гўшт сўраб бордим, қизим билан кўёвим келишадиган эди — қарасам, тарозига нуқул лаҳтак гўшт билан суюқ ташлаяпти. Тўғри, қиймали гўшт суюксиз бўл-

майди, биламан, лекин нуқул сувак ташлаб берса ҳам одамга алам қиласр экан. Унинг берган гўштидан рагу қиласа бўлади, лекин мен яхлит қийма гўшт пишироқчийдим-да. Қийқим-сийқим гўштини бошимга ураманми? Олмайман бунаقا гўшти, дедим. Шунда у мени «қари каламуш» деб сўкди, мен уни қарид қуюмаган муттаҳам дедим. У у деди, мен бу дедим, ишқилиб, айтишиб қолдик, одамлар йигилди. Бўлди қийқириқ, бўлди қийқириқ! Иннайкейин полициячи келиб бизни комиссарнинг олдига бошлади. Комиссарнинг олдидан иккевимиз ҳам ёвлашиб чиқдик. Ушандан бери мен гўштини бошқа жойдан оладиган бўлдим, ҳатто дўконининг ҳам ёнидан ўтмайман, башараси қурсин, касофатдан йироқроқ юрай дейман-да.

Шу билан у ўз ҳикоясини тугатди.

— Шуми? — сўради Дюруя.

— Бор гап шу, афандижон.

Кампир Дюруага қора смородинадан қилинган мусалласа тақлиф қилди. Дюруя ичмаслигини айтди. Шунда кампир протоколда қассобнинг тарозидан уришини ҳам айтиб ўтинг, деб туриб олди.

Дюруя редакцияга қайтиб раддия ёзи:

«Қалам»нинг номаълум қаламкаши менинг номимга дод тушириш мақсадида патларини юлиб, кексайиб қолган хотинни ахлоқ полицияси қамабди, деб гап қилибди. Мен буни гирт ёлғон деб айтаман. Мен Обер хонимни ўз кўзларим билан кўрдим, у кишининг ёши олтмишдан ошиб қолган. Менга қассоб билан жиқиллашиб қолганлигини бир бошдан оқизмай-томиэмай айтиб берди. Жанжал қассобнинг гўшт тортаётганда тарозидан урганлигидан келиб чиқибди: Кейин комиссарга бориб ким ҳақ, ким ноҳақлигини аниқлашибди.

Фактлар шундай.

«Қалам» ходимининг бошқа тухматларига келганда, уларга жавоб бериб ўтиришни ўз шаънимга нолойиқ деб биламан. Бунинг устига бўхтон тўкиб чиқарувчининг ўзи ниқоб тагига биқиниб олган.

Жорж Дюруя.

Вальтер ҳамда шу пайт унинг хонасига кириб келган Жак Риваль шунинг ўзи етарли деб топишди. Раддияни яқин сонларнинг бирида худди хроника бўлимининг тагида берадиган бўлишди.

Дюруя уйга барвақт қайти, у анча ташвишланиб қолган, кўнгли безовта эди. Унга анов нима деб жавоб қайтараркин? У ким ўзи? Нима сабабдан бунчалар унга ёпишиб қолди? Журналистларнинг бир жаҳали чиқса, чапа-

қай чиқишини ҳисобга оладиган бўлса, бу ишларнинг охири эйл бўлиб тугамаса эди ҳали. Дюруя мижжа қоқмади.

Эртасига ўз мақоласини газетада ўқиб кўриб мақола жуда ҳақоратомуз ёзилгандек бўлиб туюлди унга. Қўлёзмадан бир хил ибораларни олиб ташлаб, уни салча юмшатса бўлар экан.

У куни билан нашъаси паст бўлиб юрди ва яна кечаси билан тўлғаниб чиқди. У «Қалам»дан жавоб топарман деган мақсадда уни тезроқ сотиб олиш учун тонг саҳарлаб ўрнидан турди.

Ҳаво яна айниб қолди: жуда ҳам совуқ эди. Йўлкаларнинг четларидағи ариқчалар музлаб қолган, худди лента каби ялтираб турар эди.

Киоскаларга ҳали газета келмаган экан. Шунда Дюруя ўзининг илк мақоласи — «Африка ўқчисининг хотиралари» босилиб чиқсан кунни эслади. Қўли ва оёқлари совуқдан тарашадай қотиб қолди, бармоқларининг учи қаттиқ ачишиб бормоқда эди. У сал бўлса-да, исинай деб киоска атрофида чопқиллаб айланба бошлади, киоска дарчасидан манқал олдига чўйкалашиб ўтирган сотувчи хотиннинг фақат бурни, қизарип кетган ёноқлари ва тивит рўмоли кўриниб турар эди.

Ниҳоят, газета тарқатувчи келиб тешикдан бойлам-бойлам газеталарни узатди. Шундан сўнг сотувчи хотин Жоржга «Қалам»нинг саҳифаси очиқ сонини узатди.

Дюруя аввал шундай бир кўз югуртириб чиқиб ўз номини учратмади. У энди енгил нафас оламан, деганда, бирдан икки чизик орасига олинган мақолачани кўриб қолди:

«Француэ ҳаёти»нинг ходими ҳурматли Дюруя раддия ёзибди, лекин у рад қила туриб яна ёлғон гапирибди. Айтгандай, у ростданам Обер хоним борлигини ва полиция агенти уни маҳкамага олиб борганилигини тан олади. Фақат бунда у «полиция агенти» сўзларига яна бир сўз қўшиб ишлатса, яъни «ахлоқ полицияси агенти» деганда, ҳаммаси ўз ўрнига тушган бўлар эди.

Бироқ баъзи бир журналистларнинг виждони уларнинг қобилиятидан сира фарқ қиласмаслиги равишан.

Кўйл қўйдим:
Луи Лангренон».

Дюруанинг яна юраги ўйнаб кетди. Ўзи ҳам нима қилаётганилигини яхши англамаган ҳолда уйга кийингани кетди. Шундай, уни ҳақорат қилдилар, бу шунақсанги ҳақоратки, унга бир дам бўлсин тоқат қилиб бўлмайди. Нимадан

бошланди бунинг бари? Ҳеч нарсадан. Аллақандай бир кампир қассоб билан ади-бади айтишиб қодган, шу холос.

У тезгина кийинди ва гарчи ҳали соат саккиз бўлмаган эса-да, Вальтернинг ҳузурига йўл олди.

Вальтер ўрнидан турган. «Қалам»ни ўқиб улгурган экан.

— Шундай қилиб,— деб тантанали суратда гап бошлади у Дюруани кўриб,— сиз чекиниб ўтирасангиж керак, албатта?

Дюруа унга ҳеч нарса демади.

— Даҳол Жак Ривални топинг,— девом этди ношир,— у ҳаммасини тўғрилайди.

Дюруа алланарса деб ғудраниб қўйди-да, Жак Ривални излаб кетди. У ҳали ухлаб ётган экан. Қўнгироқдан дик этиб ўрнидан турди.

— Иш расво! Унинг олдига боришга тўғри келади,— деди у мақолани ўқиб кўргач.— Иккинчи секундантликка ким бўлишни истардингиз?

— Билмасам.

— Буаренар бўлсамикан? Нима дейсиз?

— Буаренар бўлса, Буаренар-да.

— Қиличбоэзликка қалайсиз?

— Қилич ушлаб кўрмаганман.

— Эҳ, чатоқ! Пистолетни-чи?

— Бир оз отиб кўрганман.

— Жуда соз. Мен ишларингизни битиргунимча сиз машқ қилиб туринг. Андак сабр қилинг-чи.

У нариги хонага ўтиб, кўп ўтмай ювинган, соқоллари қиртишланган, яхшилаб кийинган ҳолда қайтиб чиқди.

— Юринг кетдик,— деди у.

Риваль кичкина бинонинг пастки қаватида турар экан. У Дюруани кўчага қараган ойналари бутунлай беркитиб ташланган подвалга олиб тушди — подвал ҳайҳотдай бўлиб, у қиличбоэзлик ва пистолетдан отиб машқ қилинадиган тирга айлантирилган экан.

Пастга тушганларидан кейин Риваль қатор бўлиб тизилиб кетган газ чироқларини ёқди, чироқларнинг энг охирида қизил ва зангори рангларга бўялган темирдан ишланган тулум турарди. У столга орқасидан ўқланадиган тўртта пистолет қўйди, кейин худди дуэль тушиладиган майдонга этиб келишгандай, хирқираб буйруқ бера бошлади:

— Тайёрмисиз? Отинг! Бир, икки, уч!

Дюруа болалик кезларида отасининг кўхна узун тўппон-часидан далада қушларни отиб юарди. Мана энди шу ҳам қўл келиб қолди: у фикрлаб ўтирасдан қўлинин кўтарар, мўлжалга олар, тепкини босар ва кўпинча тулумининг

қорнига текки марди, шунда Жак Ривалдан мақтовлар эши-тарди.

Ихни Жуда ихни. Жуда яхни. Балосиз.

У кета туриб деди:

— Сизнинг мана шундай машқни олиб туринг. Мана ұқлар, уларни айб ўтирамаг. Сизнинг олдингизга бирга инқатланни келаман ва сизга бўлган гапларни айтиб бераман.

Сўнг у кетди.

Иха бир неча бор отиб кўргач, Дюруа ўтириб ўйга толди.

— Бориб турган аҳмоқлик буларнинг бари, вассалом. Кимга керак бу? Наҳотки пасткаш одам дуэлга чиққандан кейин пасткаш бўлмай қолса? Мана энди аллақандай бир ифлосининг ҳақорати туфайли соғдил бир одам кўкрагини ўққа тутиб бериши керак. Нима учун?

У оғир ўйларга толди ва беихтиёр Норбер де Варенинг инсон онгининг ожизлиги, ғояларининг ҳеч нарсага арзимаслиги, ҳаракатларимизнинг бари беҳуда ва пуч эканлиги, одамзод ахлоқининг нобоплиги тўғрисида сўзлаган гаплари ёдига тушди.

— Жин урсин, у қанчалар ҳақ экан-а! — деб юборди у овозини чиқариб.

Унинг томоги қуриди. Қаердандир сувнинг томчилагани эшитилиб турарди, у ўгирилиб қараб, душга кўзи тушди ва бориб тўғри трубанинг ўзидан сув ичди. Кейин яна ўйга ботди. Подвал баани қабрнинг ўзи — қоп-коронги эди. Кўчадан ўтиб бораётган экипажларнинг гумбурланган садоси худди олисан келаётган момақалдироқ каби эшитиларди. Соат неча бўлди экан? Қамоқда вақтни назоратчининг келиб кетадиган вақтларидангина билиш мумкин. Бу ерда ҳам айни шундай бўлиб туюларкан. Унинг назарида бир аср ўтганга ўхшарди.

Мана, оёқларнинг дупур-дупури ҳам қулоққа чалиниб қолди ва Буаренар билан биргаликда Жак Риваль кириб келди.

— Ҳаммаси ҳал бўлди! — узоқдан туриб қичқирди у.

Дюруа узр сўраб, хат ёзаман экан-да, деб ўйлади даставвал. Юраги гумуриб кетди.

— Ҳа-а!.. Ташаккурлар,— минғирлади у.

— Бу Лангремон деганимиз анча довюрак одамлардан экан,— деб гапида давом этди Жак Риваль,— у бизнинг барча шартларимизга рози бўлди. Оралиқ масофа йигирма беш қадам, команда билан тўппонча кўтарилади ва

отилади. Шундай қилинса, қўл қалтирамайди. Мана ўзингиз кўрарсиз. Буаренар, мен ҳақлигимни.

Шундай кейин у қўлига тўппонча олиб, уни пастдан юқорига қўтариб отиб кўрсата бошлади. Шундай қилинса, мўлжалга уриш қулайроқ экан.

— Энди юрингизлар, тамадди қилиб олайлик, соат бир бўлиб қолибди,— деди у салдан кейин.

Улар яқинроқ ресторонлардан бирида овқатланиб олдилар. Диюра овқат пайтида миқ этиб оғиз очгани йўқ. У қўрқяпти экан, деб ўйламасликлари учунгина овқатдан чўқилаб ўтириди. Буаренар билан редакцияга келгач, у беихтиёр хаёли ғоятда фаромуш ҳолда ишга ўтириди. Ҳамма унинг ўзини тутишига қойил қолди.

Чошгоҳда Жак Риваль Диюранинг қўлини сиқиб қўйгани кирди ва улар эртага эрталаб тўрт кишилик усти очиладиган ландода соат еттида учрашажаклари ва биргаликда дуэль ўтадиган Везине ўрмонига боражаклари ҳақида келишиб олдилар.

Буларнинг бари ёз куни ёқсан қордай бирдан унинг ихтиёридан ташқари рўй берди, ҳеч ким ундан сен ўзинг бу ҳақда қандай фикрдасан, деб сўраб ўтиргани ҳам йўқ, ҳеч кимса розимисан, йўқми, деб қизиқиб ҳам кўрмади. Ҳаммаси шу қадар тез, кўз очиб-юмгунча рўй бердики, у ҳатто ҳамон ўзига келолмайди, эс-хушини йиғиштириб, нима бўлганлигини мундоқ бир тагига етолмайди.

Дилюа худди садоқатли дўст каби куни бўйи унинг ёнидан жилмаган Буаренар билан кечки овқатни бирга қилди-да, соат тўққизларда уйга қайтди.

Бир ўзи қолгач, бир неча вақт уйнинг у бурчагидан-бу бурчагига катта-катта қадамлар ташлаб бориб кела бошлади. У шу қадар қаттиқ ҳаяжонга тушган әдикি, калласи ғувиллаб, ҳаёлига ҳеч нарса келмасди. Ҳаёлини фақат бир нарса пармалаб турарди: «Эртага дуэль», лекин бу унинг юрагида аллақандай англанмаган ташвишдан бошқа ҳеч нарса тудирмас, ташвиши эса борган сари ортиб хавотирга айлана бормоқда эди. Нафсилямрга, у ахир аскарликда бўлганку, бир маҳаллар арабларни отиб юрган эди-ку. Илло, арабларни отганда, унинг ўзи бехавотир эди, ахир бу қобон овига чиққандай бир омади гап эди-да.

Нима бўлганда ҳам у ўзини ерга урмади. Шундай қилиш керак эди. У одамларни қойил қилди. У энди тилга тушади, уни қўкларга қўтарида, табрик ва тасанно айтадилар унга. Бироқ шуларни ўйларкан, қаттиқ изтиробга тушган чоғларда бўладиган каби бирдан бақириб юборди:

— Ҳайвон экан у!

Кейин ўтириб хаёлга толди. Столда рақибининг визит қогози ётар, Риваль буни, адресини билиб қўйинг, деб берганди. У буни ўигирма мартадан ортиқ ўқиган бўлса-да, яна бир марта қайта ўқиди: «Луи Лангренон, Монмартр кўчаси, 176». Вассалом.

У тизилиб турған ҳарфларга тикиларкан, улар қўзларига гоитда сирли, хатарли, маъниоларга тўлиб ётган каби туюларди. «Луи Лангренон» — буниси ким бўлди? Ёши нечада? Бўйи басти қандай? Чехраси нечук? Ахир бу қандай бедодликки, қандайдир бир бегона одам тўсатдан ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, сизнинг тинчгина кечётган ҳаётингизни бузади, ғулу солади, яна нимадан денг, аллақандай камнир қассоб билан жанжаллашиб қолганидан?

— Вой ҳайвон-её! — деди у яна овозини чиқариб.

У қимир этмасдан визит қогозига еб юборгудай бўлиб тикилиб ўтиради. Мана шу бир парча қогозга қарши унинг вужудида ғазаб, ёвуз бир ғазаб бош кўтармоқда, бу ғазабга яна аллақандай ижтиnob ҳам аралашиб кетган эди. Қандай бемазагарчилик! У тирноқ қайчисини олди-да, худди бировга зарба бераётган, ҳанжар ураётган каби уни қоғоздаги помга санчди.

Шундок, у жанг қиласи, жанг қилганда ҳам тўппонча билан қиласи! Нега у қиличини танламади? Эт-бети тилинса тилинарди, ҳозир энди нима бўлади, ким билади?

— Эй, бошингни баланд кўтар, қани! — деди у ўзига-үзи.

У ўзининг овозидан чўчиб кетди ва атрофга олазарак бўлиб қаради. Жуда асабийлашиб кетибман-её! У бир стакан сув иди. Сўнг ечина бошлади.

Кейин ётди, чироқни ўчириди ва қўзларини юмди.

Хонанинг ичи салқин бўлса ҳам устига адёл ёпгач, жуда қизиб кетди. Қўзларига уйқу келмади. Ҳадеб у ёнидан-бу ёнига ағдарилаверди: чалқанча ётиб беш минут ўтар-ўтмас ўнг ёнига ағдарилиб олар, кейин яна чап томонига қараб ётарди.

Бунинг устига томоги ҳадеса қақраб кетмоқдайди. У ўрнидан туриб сув иди, шунда унинг дилини хавотирлик чулғаб олди: «Нима бало, қўрқаётган бўлмай тағин?»

Нима учун уйда бир нарса сал шитирлаб кетса юраги қинидан отилиб чиқадигандай бўлиб уради? Девор соатининг мурвати жом чалишдан олдин салгина тиқирлаб кетса, дағ-дағ қалтирайди, ҳаво етишмайди, худди бўғилиб кетаётгандай оғзини каппа-каппа очиб ҳаво ютади.

У худди психологларга ўхшаб ўзининг хатти-ҳаракат-

Ларини бирма-бир таҳлил қила бошлади: «Қўрқяпманми, йўқми?»

Йўқ, қўрқаётгани йўқ, энди бу ишни охирига етказиб қўймоқ керак; у жанг қилади, юраксизлик билан орқага чекинмайди. Лекин у шу қадар ҳаяжонланмоқда эдики, беихтиёр ўзига-ўзи шундай савол берди: «ўз иродангдан ташқари қўрқишинг мумкини?» Шунда унинг бутун вужудини бирдан иштибоҳ, ташвиш, изтироб ва ваҳима қоплаб олди. Агар унинг ихтиёрига бўйсунмайдиган, шахсий иродасидан қудратлироқ бошқача енгиб бўлмас бир куч уни ўзхумига олса, унда нима бўлади? Ҳа, унда нима бўлади?

Албатта, у баръерга чиқади, у шуни истаган экан, чиқади. Ҳўп, агар дағ-дағ титрай бошласа-чи? Ҳушини йўқотиб қўйса-чи? Ахир унинг фароғати, обрўйи, келажаги — ҳамма-ҳаммаси ўзини дуэлда қандай тутишига боғлиқ-ку.

У нимагалигини ўзи ҳам тушунмаган ҳолда ўринидан туриб ойнага қарагиси келди. У шамни ёқди. Қўзгуда аксими кўриб баёур таниди ўзини — гўё бу чеҳрани биринчи марта кўриб тургандай эди. Қўзлари катта-катта очилган, рангидан қон қолмаган, бўздай оқариб кетганди.

Бирдан хаёлига бир фикр ўқдай отилиб кирди: «Балким эртага мен ҳаёт бўлмасман». Шундан кейин унинг юраги қафасга тушган қушдай яна патирлай бошлади.

У каравот олдига келди, шунда тўсиндан ҳозиргина устидан итқитиб юборган адёл тагида ётган ўз ҳолати қўз ўнгига гавдаланди. Мана, у чалқанча ётиби. Унинг юзлари ўликникидай ингичка тортиб кетган, қўллари қотиб қолган, рангизигина бўзариб ётиби.

У каравотдан чўчиб нари кетди, қўзларимга қўринмай турсин деб, деразани очди-да, бошини ташқарига осилтирди.

Шу заҳоти башарасига муздек ҳаво урилди, совқотди, нафаси сиқилди ва дарҳол деразадан ўзини нари олди.

У каминга ўт ёқиши фикрига келди. Оҳиста орқасига қарамасдан олов ёқа бошлади. Нимага беҳос тегиб кетса, шу заҳоти қўлларига асабий қалтироқ тушарди. Калласи пўла бўлиб қолган, бошида пароканда, оғир Фикрлар гужон ўйнар, улар тутқич бермай қочар, ҳуши худди маст одамдай ўзида эмасди.

У тинмай ўзига-ўзи шу саволни берарди:

— Нима қилишим керак? Ҳолим нима кечади?

У яна хона бўйлаб кеза бошлади, хаёлида беихтиёр шу сўзларни тақрорлагани тақрорлаган эди:

— Мен ўзимни қўлга олишим керак, нима бўлганда ҳам ўзимни қўлга олишим керак.

Бир қанча муддат ўтгандан сўнг у тўсиндан: «Чолкамнирларга хат ёзишим керак», деб ўйлади.

У ўтириб бир варақ оқ қофоз олди-да, ёза бошлади: «Мехрибон дада ва ойи...»

Лекин фожионча ҳолатларда хатни бундай бошлаш ярамайди деган фикрга келди у. Қоғозни йиртиб ташлаб, бошиқатдан бошлади: «Мехрибон падарим ва волидаи мухтарамам, ёртага тонг қоронгусида мен дуэлга чиқяпман, шундай бўлиб қолиши мумкини...»

Хатни охиригача ёзишга журъати етмай ўринидан туриб кетди.

Дуэль уни қаттиқ ўртаб бормоқда эди. Эртага у нишонга туради. Бу муқаррар. Лекин унга нима бўлди ўзи? Унинг қарори қатъий. У жанг қилмоқчи, шу истак ва қароридан чекинмайди. Шундай бўлса ҳам, назарида ўзини қанча мажбур қилмасин, дуэль бўладиган жойга етиб боришга ҳоли қудрати етмай қоладигандай эди.

Баъзан тишлилари бир-бирига тегиб шақиллаб кетмоқда — тишиларининг такиллаши қуруқ ва секин эшигиларди.

«Рақибим аввал ҳам дуэлга тушиб юрганмикн? — ўйларди Дюруа. — Отишни машқ қилиб юрганмикн? Зўр мерган бўлса-чи? Унинг мерган одамлигини биладиганлар бормикн? — Дюруа у ҳақда ҳеч нарса билмайди, эшигмаган. Бироқ у одам сира ўйланиб турмасдан тўппончада отишаман деб рози бўлган экан, демак, бу хатарли қуролнинг машқини олган.

Шунда унинг қалбини ифода қилиб бўлмас бир ноумидлик чулғади. Энди ўнинг бутун жисми дағ-дағ қалтираб варажага тушди. У бақириб юбормаслик учун тишиларини маҳкам босди, худди телба мисоли ерга ётиб думалашта, нимаики қўлига тушса, шуни далва-далва қилиб йиртиш ва ғажиб ташлашга тайёр эди. Шунда у камин устидаги турган қадаҳга кўзи тушиб қолиб, жавонда ҳали очилмаган катта шишида арақ борлигини эслади. Дюруа ҳарбий хизматда ҳар куни эрталаб бош оғриғи қилишга ўрганганди.

У шишани олиб, ютоқлик билан унинг оғзидан қултиллатиб ича бошлади. Нафаси қайтиб кетгандан кейингина уни жойига қўйди. У арақнинг хийлагина қисмини ичиб қўйганди.

Шу заҳоти ичига олов югургандай бўлди, томирларига алсанга ўтди, қизишиди ва ўзини анча тетик сеза бошлади.

«Иўлини топдим», — деб ўйлади у.

Унинг вужуди алсанга оташ бўлиб ёнди ва яна деразани очиб қўйди.

Совуқ ва сокин тонг отмоқда. Субҳи содик оқараётган

томонда гүё юлдузлар ўлиб бораётгандай эди, темир йўлнинг чуқур ўйнғида эса кўк, қизил, оқ сигнал чироқлари хира тортиб бормоқдайди.

Деподан илк паровозлар чиқди, улар ҳуштак чала-чала илк поездлар томон йўл олди. Узоқларда эса худди қишлоқ хўрозвлари каби бошқа паровозлар тинимсиз қичқиришар ва қоронги тонг сукунатини бузишарди.

«Эҳтимол, буларни энди ҳеч қачон кўрмасман», деган фикр ўтди унинг бошидан. Лекин шу заҳоти бу фикрини нари қувди, бир ками ўз ҳолимга ачиниб йиғлаб ўтиришим қолувди, деб ўйлади у: «Бас! Энди то дуэль бошлангунча ҳеч нарсани ўйламаслик керак, бўлмаса ўзингни йўқотиб қўясан».

У устига энгил-бошини ила бошлади. Соқолини олаётгандага юраги лоп этиб орқасига тортиб кетди: хаёлида гүё ойнага охирги маротаба қараб тургандай бўлди.

Ҳарқалай, арақдан яна бир оз ичди-да, кийиниб, тараниб олди.

Сўнгги соатлар унинг назаридаги жуда оғир кечди. У ўзини тутиб олиш учун хона ичидаги ёқдан-бу ёқка бориб кела бошлади. Эшик тақиллаган эди, титраб-қақшаб кетди ва базўр оёқда туриб қолди. Секундантлар келишди. Вассалом!

Улар устларига пўстин кийиб олганнилар.

Жак Риваль Дюруанинг қўлини сиқди.

— Сибирнинг совуги бўляпти. Ҳўш, кайфиятлар нечук энди?

— Зўр.

— Қўрқамаяпмиэмси?

— Йўғ-еъ.

— Оҳ-ҳо, демак, ҳаммаси жойида экан. Овқатланиб олдингизми?

— Ҳа, мен тайёрман.

Буарена бунақа кун тез-тез бўлавермаслигини сезиб чет мамлакатдан олган зарғалдоқ тусли орденини тақиб олибди,— Дюруа унинг орден таққанини биринчи марта кўриб туриши эди.

Улар пастга тушишди. Файтонда яна бир жаноб уларни кутиб ўтирган экан.

— Доктор ле Брюман,— деб таништириди уни Риваль.

— Ташаккур,— деб ғўлдиради Дюруа саломлашаркан.

У олдинга ўтиб ўтироқчи бўлган эди, тагида қаттиқ бир нарсани ҳис қилиб, ўрнидан дик этиб турди. Бу тўп-пончалар солиб қўйилган қутича экан.

Бу ерга эмас! Дуэлчи билан врач орқага ўтириши! Бир неча марта тақрорлади Риваль.

Дюруа инҳоят нима демоқчи бўлаётгандарини англаб етди ва ўзини докторнинг ёнига ташлади.

Нейин секундантлар ўтириши ва отлар ўрнидан қўзғалиди. Файтончи қаерга бориш кераклигини ўзи биларкан.

Тўппончалар солинган қути бора-боргунча ҳаммага халақит бериб борди, айниқса, Дюруанинг уни кўргани кўзи йўқ эди. Орқага ташлаб қўймоқчи бўлишганди, елкаларига урилавериб безор қилди: Риваль билан Буаренарининг ўртасига қўйишганди — ҳадеса пастга тушиб кетаверди. Инҳоят, уни ўриндиқнинг тагига тиқиб қутулдилар.

Доктор латифалар сўйлаб берар, лекин Сарибир гапга қовушмасди. Фақат Ривалгина онда-соңда орага гап қистириб қўярди. Дюруа ўзини ҳеч нарсани писанд қиласаттандай кўрсатгиси келар, лекин фикрларимдан чалкашиб кетиб, гапимни йўқотиб, ўзимни билдириб қўяман, деб чўчириди. Бунинг устига уни даҳшатли бир ўй қаттиқ қийнамоқда эди: бирдан дир-дир қалтирай бошласа-я?

Экипаж кўп ўтмай шаҳардан ташқарига чиқди. Соат тўқизилар чамаси эди. Мана шу қиши тонгига бутун табиат ял-ял жимиirlаб, жилваланар, гўё биллур шиша каби ёди. Дараҳтларни қиров босган, новдалардан сумалаклар осилиб ётарди: қадам ташласанг қор гарчилларди; ҳаво шу қадар қуруқ эдик, салгина овоз чиқарсанг, акс садоси узоқлардан эшитиларди; зангори осмон баайни кўзгу каби ярқироқ эди, унинг бағрида қўзларни қамаштириб совуқ офтоб осилиб тураг, тўнгиб ётган оламга меҳрисиз нур сочарди.

— Тўппончаларни Гастин-Ренетдан сотиб олдим,— деди Дюруага қарата Жак Риваль.— Унинг ўзиёқ ўқлаб берди. Қути муҳрланган. Айтгандай, қуръа ташлашга тўғри келади, кимнинг тўппончаларидан отиш масаласида: уникиданми ё сизникиданми?

— Ташаккур,— деб фаромуш жавоб берди Дюруа.

Дюруа салча бўлсин янглишга йўл қўймаслиги учун Риваль унга ҳаммасини батафсил тушунтириб берди. У ҳар бир кўрсатмасини бир неча марташиб қайтарарди:

— «Тайёрмисиз?» деб сўраганларида баланд овоз билан: «Ҳа!» деб жавоб беринг. «Оting!» деб айтишганда, қўлингизни тез кўтариб, тепкини «Уч» деб қичқиримасларидан босинг.

«Оting!» деб айтишганда, мен қўлимни кўтараман,— деб ўзинча пичирлаб борарди Дюруа.— «Оting!» деб айтиш-

ганды, мен қўлимни кўтараман. «Отинг!» деб айтишганда, мен қаммаси кўтараман».

Ривалнинг маслаҳатларини, йўл-йўриқларини эсдан чиқариб қўймаслик учун уларни худди мактаб боласидек тақоролаб борар: «Отинг!» деб айтишганда, қўлимни кўтараман», деявериб, бу сўзлар алоҳа кўнглига уриб кетди.

Урмонга киргач, файтон чап томондаги хиёбонга бурилди, кейин яна ўнгга бурилди. Риваль эшикни шитоб билан очиб файтончига:

— Бу ёққа, мана бу йўлдан,— деб қичқирди.

Улар дараҳтзор оралаб из тушган йўлдан кетишли. Дараҳтларда қурушқоқ япроқлар осилиб ётар, уларнинг чеккалари муз босиб, йилтиллаб кўринарди.

Дюруа ҳамон ўзича пичирлаб борарди:

— «Отинг!» деб айтишганда, мен қўлимни кўтараман.

Бирдан унинг хаёлидан, агар файтон ағанаб тушганда ҳаммаси ўз-ўзидан ҳал бўларди, деган фикр кечди, қанийди энди файтондан қулаб тушсангу обёнингни синдиранг, қандоқ соз бўлар эди-я!..

Шунда у ўрмон орасида очиқ сайҳон чеккасида турган экипажни, ундан нарироқда эса совуқ сакратаетган тўрт кишини кўрди. Дами ичига тушиб кетди, оғзини очиб кашпа-кашпа нафас олди.

Файтондан аввал секундантлар, кейин врач билан Дюруа тушиши. Риваль тўппончалар солинган қутини олди-да, Буаренар билан бирга икки нотаниш одамга томон юриши. Дюруа уларнинг бир-бирларига тавозе билан таъзим қилишиб, кейин худди йўқотиб қўйган нарсаларини қидирган каби дам дараҳтларга, дам обёқларининг тагига қарашиб сайҳонликнинг ўртасига юрганларини кўриб турди. Кейин улар масофани қадамлаб ўлчаб чиқдилар-да, иккита чўпни музлаб қолган ерга куч билан қадаб қўйдилар. Кейин яна ҳаммалари бир жойга йигилишиб, худди чиллак ўйнаётгандай бир хил ҳаракатлар қила бошладилар.

— Ўзингизни яхши ҳис қиласпизми?— деб сўради Ле Брюман.— Нима керак бўлса айтинг.

— Ташаккур, ҳаммаси жойида.

Дюруанинг назарида худди ақлдан озиб қолаётгандай, худди туш кўраётгандай, ҳамма нарса гўё хаёлида бўлаётгандай, фавқулодда гайритабиий бир нарса уни ҳар томондан қуршаб келаётган каби эди.

Нима, қўрқяптими? Ҳа, шундайга ўхшайди! Буни унинг ўзи ҳам яхши билмайди. Борлиқ атроф унинг назарида бирдан ўзариб қолди.

Жак Риваль қайтиб келди-да, чеҳрасида мамнунлик акс этгани ҳолда унинг қулогига шипшиди:

Ҳаммаси тайёр. Бизга тўппончаларнинг яхшиси тушди.

Дюруага бунинг сариқ чақачалик аҳамияти йўқ эди.

Унинг палътосини ечиб олдилар. У индамай тураверди. Кейин у ўзини ўқдан сақлаш учун чўнтағига бирон нарса солмадимикин деган хаёлда сиортугининг чўнтақларини пайнаслаб қарашди.

— «Отинг!» деб буйруқ берилганда, мен қўлимни кўтараман,— деб тақороларди Дюруа тинмай, худди дуо ёдлагандай.

Кейин уни ерга суқиб қўйилган таёқлардан бирининг олдига олиб келишиди ва қўлига тўппонча тутқазиши. Шунда у қархисида ойнак тақсан тепакал ғўлабир одам турганлигини кўрди. Бу унинг душмани эди.

У қўзларига яққол кўриниб турар, лекин хаёлида «Отинглар!» деб айтишгандан сўнг қўлимни кўтариб тепкини босаман», деган гапдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Бирдан ўрмон сукунатини худди олисан келаётгандай бўлиб эштилган овоз бузди:

— Тайёрмисизлар?

— Ҳа!— деб қичқирди Жорж.

— Отинглар!— деб қичқирди яна ўша овоз.

Энди Дюруанинг қўзларига ҳеч нарса кўринмас, у ҳеч нарсани ажратолмас, фарқига бормасди, у фақат қўлларини кўтараётгани ва жони борича тепкини босаётганини ҳис қилди.

Лекин у ҳеч нарсани эшитмади.

Бироқ шу заҳоти ўз тўппончасининг оғзида тутун пайдо бўлганлигини кўрди. Унинг қархисида турган одам қимир этгани йўқ, ўзининг ҳолатини ўзартирмай тек турди, кейин унинг боши олдида ҳам оқ тутун кўринди.

Икковлари ҳам отишди. Ҳаммаси тугади.

Секундантлар ва враҷ уни текшириб кўришди, кийимларини ечиб қарашди, ташвишли овозда:

— Яраланмадингизми?— деб сўрашди.

— Йўқ, шекилли,— деб жавоб берди у тусмоллаб. Лангремон ҳам соппа-соғ экан.

— Бу лаънати тўппончаларнинг одати шунаقا ўзи,— деб тўнгиллади Риваль,— ё тегмайди, ё шартта қулатади. Гирт расво!

Дюруа қимир этмасди. Шодлик ва ҳайратнинг зўридан тили танглайига ёпишиб қолгандай эди. «Дуэль тамом бўлди!» У ҳамон тўппончани силкитиб тургани учун қўлидан

тортиб олдилар. Назарида, энди қўйиб берса, бутун дунё билан отишиб кўрадигандай эди. Дуэль тамом бўлди. Қандай баҳт! У шунчалар ботир бўлиб кетдик, ҳозир ким бўлмасин, шуни дуэлга чақиришга тайёр эди.

Секундантлар бир неча сония гаплашиб турдиларда, бугуноқ протокол тузиш учун йигилишадиган бўлиб ҳаммалари экипажга ўтиридилар ва кучер мийифида кулганча қамчинни ҳавода ўйнатди.

— Мен ҳеч нарсани сезмай ҳам қолдим. Сирам. Айтгандай, буни ўзингиз ҳам кўрган бўлсангиз керак?

— Ҳа, иродангиз кучли экан,— деди Риваль.

Дюруа шу куниёқ протоколни олди,— уни хроникада бериши керак әди. У «жаноб Луи Лангремон билан икки маротаба отишди», деган гапдан бир оз ғалати бўлиб кетди ва қисиниб-қимтиниб Ривалдан сўради:

— Биз биттадан ўқ узишдик шекилли?

Риваль мийифида кулди.

— Ҳа, биттадан... икковинглар — биттадан... ҳаммаси бўлиб иккита бўлади.

Ривалнинг гапидан кейин Дюруанинг кўнгли ўрнига тушди ва бу ҳақда ижикилашиб ўтирмади.

Қария Вальтер уни қучоқлаб қарши олди.

— О, шоввоз, оббо шоввоз-еї, яшанг, «Француз ҳаёти»-ни уялтирамдингиз, тасанно!

Оқшом Жорж энг мўътабар газета редакцияларида ва энг довруғи кетган ресторонларда бўлди. У ўз рақиби билан икки марта учрашиб қолди, афтидан, у ҳам ўзини кўрсатмоқда эди.

Улар саломлашганлари йўқ. Агар икковларидан бирлари ярадор бўлган тақдирдагина улар бир-бирлари билан қўл бериб кўришган бўлар эдилар. Шундай бўлса ҳам, ҳар икковлари ўқ қулоқларининг тагидан ҳуштак чалиб ўтганини гапирав эдилар.

Эртасига соат ўн бирларда Дюруа «кўк хат» олди.

«Е раббим, мени бунчалар қўрқитмасан! Тезроқ Константинополга кел, жонгинам, сени ўпиб қўйишни истайман. Лочиним!

Сендан жонини ҳам аямайдиган Кло».

Дюруа учрашувга келганда, Кло ўзини унинг қучоқларига отди ва юз-кўзларидан ўпа бошлади.

— Жонгинам, бугунги газеталар бирам юрагимни ёрдичи! Қани энди, айтиб бер! Бошидан бошлаб. Мен ҳаммасини билгим келади.

У бошдан-оёқ оқизмай-томизмай айтиб беришга мажбур бўлди.

— Дуэлдан олдин кечаси билан қандай қийналиб кетганингни тасаввур қиляпман! — хитоб қилди Кло.

— Ундаймас. Тўйиб ухлаб олдим.

— Сенинг ўрнингда бўлганимда кўэ юммай чиққан бўлардим. Дуэлнинг ўзи қандай ўтди?

У шу заҳотиёқ фоже бир манзарани чизиб берди:

— Биз йигирма қадам нарида рўпарама-рўпара турдик. Мана шу хонадан тўрт марта каттароқ бўлади йигирма метримиз. Жак, тайёрмисизлар, деб сўради ва «Отинглар!» деб буйруқ берди. Шу заҳотиёқ мен қўлнимни кўтариб олдинга қараб чўздим-да, калласини мўлжалга ола бошладим. Шу менинг хатоним бўлди. Менга тепкиси қаттиқ пистолет тушибди, мен эса, тепкиси енгил босиладиганларидан отиб юардим, шундай қилиб, тепкни босгунимча мўлжал бошқа ёққа қараб кетибди. Лекин ҳарқалай унга сал-пал теккиздим. У ҳам жуда мерган экан, қисталок. Ўқи чаккамни ялаб ўтди-я. Мен шамолини сездим.

Дюруанинг тиззаларида ўтирас экан, де Марель хоним уни қучоқларига босарди,— у худди ошигининг бошига тушган кулфатларни бирга баҳам кўргиси келарди.

— Оҳ, шўрлигим, шўрлигим,— деб пичирларди у.

Дюруа ҳикоясини тугатгач, де Марель хоним хитоб қилди:

— Биласанми, бошқа сенсиз туролмайман! Сени кўрмасам яшолмайман, лекин эрим Парижда экан, бунинг иложи йўқ. Эрталаб бирон соатга, ҳали сен ўрнингдан турмасдан, олдинга келиб кетсам ҳам бўлади-ю, лекин мен ўша расво уйга сира ҳам бормайман энди. Нима қилсан экан?

Дюруанинг ҳаёлига яхши бир фикр келди.

— Бу хонага қанча тўлайсан? — сўради у.

— Ойига юз франк.

— Менга қара. Ўзим бу хоналарга кўчиб келаман ва пулини ҳам ўзим тўлайман. Энди эски уй менга тўғри келмайди.

— Йўқ. Бўлмайди,— деди бир неча муддат ўйланиб қолган хоним.

Дюруа ҳайрон бўлди.

— Нега?

— Шунинг учунки...

— Тушунтириброқ айтсанг-чи. Бу ер менга жуда ёқади. Тамом. Шу ерда қоламан.

Дюруа қулиб юборди:

— Квартира ҳам менинг номимга олинган.

Хоним гапида қаттиқ туриб олди:

— Йўқ, йўқ, истамайман...

— Нимага ахир?

Лад унга жавобан эркаланиб шивирлади:

Чунки сен бу ерга хотинларни олиб келасан, мен буни хоҳламайман.

Дюруанинг жаҳли чиқди:

— Ўлсам ҳам ундаи қилмайман! Чин сўзим.

— Йўқ, қиласан.

— Қасам ичаман...

— Ростим?

— Рост. Чин сўзим. Бу иккимизнинг уйимиз — бошқанинг кераги йўқ.

Хоним уни қаттиқ қучоқлаб олди.

— Майли унда, Азизим. Лекин билиб қўй: агар мени бир марта, фақат бир марта алдар экансан, ўртамида ҳамма нарса тамом бўлади. Буткул.

Дюруа уни яна ишонтириди, қасам ичди ва ниҳоят, у бугуннинг ўзидаёқ кўчиб келадиган, хоним эса йўл-йўлакай унга кўриниш бериб ўтадиган бўлди.

— Нима бўлмасин эртага бизнигiga кел,— деб тайнлади хотин.— Сени қўрса эримнинг боши осмонга етади.

Дюруа ийиб кетди.

— Шундай дегин! Гапинг ростми?..

— Уни мафтун қилиб қўйибсан. Айтгандай, менга қара, сен қишлоқда катта бўлганман девдинг шекилли, ростми?

— Рост, нима қилди?

— Демак, сен дехқончиликдан бир оз бўлса ҳам хабаринг бор, а?

— Ҳа.

— Ундаи бўлса, у билан боғдорчилик, экин-тикин ҳақида гаплашсанг тузук, у бундай гапларни жонидан ҳам яхши кўради.

— Ҳўп. Шундай қиласиз.

Дуэль хонимнинг қалбини унга нисбатан оташин бир муҳаббат билан тўлдириб юборган, кетиш олдида ҳам ундан кўнглини узолмай ўпгани-ўпган эди.

Дюруа редакцияга бораркан уни ўйлаб борди:

«Жуда антиқа хотин-да! Ҳудди қушчадай пир-пир учгани учган! Калласига нима келганини, нима дидига мос тушганини деч қачон билолмайсан! Яна буларнинг эр-хотин топишганини қара! Тақдир ҳазил-мазах қилгандай қари одам билан бир қайнови ичида бу хотинни дуч қилгани, ёпирай! Темир йўллар ревизори бу шўх, олов хотинга уйланмаса нимайди? Ким билсин! Балки, севгири.

Нима бўлганда ҳам,— деб хулоса қилди у,— ғоятда дилбар маъшуқа. Гирт аҳмоқ одамгина уни қўлдан чиқарishi мумкин».

VIII

Дуэль Дюруани «Француз ҳаёти»нинг эътиборли қаламкашлари қаторига олиб чиқди. Бироқ ҳадеб янгидан-янги мавзулар топишга ниҳоятда қийналганлиги боисидан у энди ахлоқнинг бузилиб бораётгани, одамларнинг майдалашиб кетаётганлиги, ватанпарварлик ҳислари сўниб бораётганлиги, француэларда ифтихор туйғуси анемияга учраганлиги (у «Француэларда ифтихор туйғусининг анемияси» деган иборани ўзи ўйлаб топди ва бу ўзига жуда хуш ёқиб кетди) хусусида дабдабали гаплар билан мақолалар ёзишга киришди ва буни анча дўндириб адо эта бошлади.

Кўпда ҳар нарсага ишонавермайдиган, парижликларга хос ўткир, теран зеҳнли, тили аччиқ де Марель хоним унинг тумтароқ гаплари устидан қулиб, уларни ўткир бир луқма билан йўққа чиқарган чоқларида Дюруа унга қулиб туриб дерди:

— Майли. Менга улар келажакда керак бўлади.

У энди Константинополь кўчасидаги уйда турмоқда эди: бу ерга ўзининг чамадони, чўткаси, устараси ва совунини олиб келди — унинг кўчиши шундан иборат бўлди. Ҳар иккича кун оралаб у ҳали тўшакдан турмасдан де Марель хоним келар, дилдираган кўйи апил-тапил ечинар ва шу заҳоти ўзини унинг қўйнига уради, кўрпа тагига кириб ҳам анчагача қалтирагани босилмасди.

Пайшанба кунлари Дюруа унинида овқатланар, эрининг кўнглини олиш учун у билан дехқончиликка оид гаплардан суҳбатлашиб ўтиради. Унинг ўзи ҳам қишлоқни севганидан, баъзан шу қадар суҳбатга берилиб кетар эдиларки, диванда мудроқ босиб ўтирган ўз хонимларини унугиб қўярдилар.

Лорина ҳам баъзан отасининг, баъзан Азизимнинг тиезасида ухлаб қоларди.

Журналист кетгач, жаноб де Марель ўзининг одатдаги насиҳатмуз гапларини бошлар, оддий гапларни ҳам худди бир нарсани ўқтираётгандай қилиб сўзларди:

— Жуда одобли йигит. Мияси бутун.

Февраль охиrlamoқда эди, эрталаблари гуллар солинган аравачалар ёнидан ўтганда бинафшалар ҳиди анқиб кетарди.

Дюруа ўз баҳтининг фароғатини сурмоқдайди.

Кунлардан бир кун ўйга қайтиб, эшикнинг тагида хатётганлигини кўрди. Хатнинг муҳрида «Канин» деб ёзилганди. У конвертни очиб қўйидагиларни ўқиди:

«Канин, «Гўзал» саройи

Азиз дўстим, эсингиздами, бошингизга нима тушса,

менга суннини, деб айтган эдингиз? Мана энди сиздан бир ўзинчум бор: тезроқ етиб келинг, мени ҳаёт билан индолашатган Шарль билан ёлғиз ташлаб қўйманг. Гарчи, у ҳали обёқдан қолмаган бўлса ҳам, лекин доктор менга у бир ҳафтага ҳам бормаса керак, деб айтди.

Бу даҳшатга туну кун бир ўзим қараб туришга менда на куч ва на юрак бор. Мен тобора яқинлашиб келаётган сўнгги дамларни ўйласам, юрагим орқамга тортиб кетади. Эримнинг қариндоши-уруглари йўқ. Менинг эса сиздан ўзга суюнчигум йўқ. Сиз унинг дўстисиз. Редакция эшиклирини сизга у очиб берганди. Тезроқ келинг, ёлвораман. Сизни чақирмасам, кимни чақираман.

Вафодор дўстингиз
Мадлене Форестье».

Қандайдир ғалати бир туйғу Дюруа юрагидан сарин шабада каби эсиб ўтди: у ўзини елкасидан тоғ ағдарилағандай ҳис қилди, кўз ўнгига ажиб бир кенгликлар очилаётганигини туйди.

— Албатта бораман,— деб шивирлади у.— Шўрлик Шарль! Ана сизга инсоннинг умри!

У Форестье хонимнинг хатини хўжайинга кўрсатди, у тўнғир-тўнғир қилди-ю, лекин алоҳа рози бўлди.

— Фақат тезроқ қайтинг, бизга сув билан ҳаводек зарурсиз,— қайта-қайта уқтириди Вальтер.

Дюруа эртасига эр-хотин де Марелларга телеграмма жўнатди-да, соат еттида Канинга борадиган тезюорар поездга ўтириди.

Канинга у деярли бир суткадан сўнг соат кундузи тўртларда етиб келди.

Хизматчи уни тоғ ён бағрида, оппоқ уйлар қад кўтарган қарагайзор ўрмон ичидаги «Гўзал» саройига кузатиб қўйди, ўрмон бу ерда Каниндан то Жуан кўрфазигача чўзилиб кетар экан.

Форестельар итальянча қилиб қурилган пастаккина мўъжаз бир уйда туришган экан. Уйча дараҳтзорлар оралаб буралиб кетган ва ҳар бир бурилишда одамнинг кўзига ажойиб манзаралар туҳфа қиладиган йўлнинг нақ ёқасида жойлашганди.

Эшикни хизматкор очди.

— Э-э, келинг-келинг, афандим!— чорлади у.— Форестье хоним сизни интизорлик билан кутиб ўтирибдилар.

— Жаноб Форестьевинг аҳволи тузукми?— сўради Дюруа.

— Мазаси йўқ, афандим! Рамақижен бўлиб қолди. Дюруа кириб борган меҳмонхонанинг деворларига ҳаво-

ранг йўллик пушти чит қопланганди. Каттакон деразадан шаҳар ва дениз кўриниб турарди.

Оҳо, жуда аломат-ку!— деб қўйди Дюруа.— Йхин урсин, қаердан олишаркан улар шунча пулни?

Либоснинг шилдирагани эшитилди, Дюруа ўгирилиб қаради.

Форестье хоним унга қўлларини чўзди.

— Қандай яхши бўлди келганингиз! Қандай яхши!

Дюруа учун кутилмаганда хоним уни қучоқлаб олди. Кейин улар бир-бирларига термилишди.

Хоним бир оз ўзини олдирган, ранги синиққан, лекин ҳамон ўшандай ёш кўринар,— балки, ҳатто ҳуснинг ҳусн қўшилгандай янада нафис ва сўлим эди.

— Биласиёми, аҳволи жуда ёмон,— шивирлаб гапира бошлади у,— узоқча бормаслигини билиб, мени қийнаганийнаган. Унга сиз келганлигинги эйтдим. Чамадонингиз қани?

— Вокзалда қолдириб келдим,— деб жавоб берди Дюруа.— Маслаҳат берсангиз сизларга яқинроқ меҳмонхонадан жой олсан.

— Шу ерда биз билан тураверинг,— деди бир оз тай-салланиб тургач хоним.— Айтгандай, сизга хона тайёрлаб қўйилган. Унинг ҳозирги аҳволига ишониб бўлмайди, бирон кори ҳол рўй берса, ёлғиз қолмай тағин. Буюмларингизга одам юбораман.

Дюруа таъзим қилди.

— Йхтиёргингиз.

— Энди юринг, тепага чиқамиз,— деди у.

Дюруа унга эргашди. Иккинчи қаватга кўтарилағач, хоним эшикни очди, шунда Дюруа адёлга ўраниб олган чала мурдани кўрди. Намоғарнинг қонли шафағида Форестье бўздей оқарган ҳолда дераза олдига қўйилган креслода ўтирас, кўзларини ундан узмасди. Дюруа ўз кўзларига ишонмади, дўсти шу қадар ўзгариб кетганди.

Хонадан сил одамлар ётадиган жойларда бўладиган бўғиқ, ифодалаш қийин бир ҳид келар — тер ҳиди дори-дармонлар исига омихта бўлиб кетганди.

Форестье қўлини базўр кўтарди.

— Э, сенмисан!— деди у.— Менинг ўлишимни томоша қилгани келдингми? Раҳмат.

— Томоша қилгани дейсанми?— зўраки қулгига олиб қайта сўради Дюруа.— Бу томоша қилиш учун шундан шунга келадиган нарса эмас. Шунчаки, бир оз дам олгим келди, сени ҳам қўриб кетай дедим.

Ўтирилди Форестье ва бошини қўйи ташлаб, оғир ўйга чўмди.

Бемор тез-тез ҳирқираб нафас оларди, баъзан у гўё атрофдагиларга ўзининг қанчалар азоб чекаётганинги кўрсатмоқчи бўлгандаи қаттиқ хўрсинар, шунда кўкрагидан ингроқ бир сас отилиб чиқарди.

Форестье хоним у бошқа гапирмоқчи эмаслигини пайқади-да, дераза рахига суюниб, боши билан уфқни кўрсатди:

— Гўзаллигини қаранг!

Шундоққина кўз ўнгларида уйлар қалашиб ётган тоғ ён бағри қирғоқда тақадай букилиб турган шаҳарга томон тушиб борарди, ўнгда, тўғон тепасида қадимий минора қад кўтариб турган эски шаҳар жойлашганди, чапдан эса у Лерен оролларининг нақ қаршисидаги Круазет кўрфазига бориб тақаларди. Бу оролчалар тип-тиниқ мовий сув қучогида бир жуфт кўк парча бўлиб кўринарди. Улар кафтдек текис бўлганларидан худди оқиб кетаётган улкан япроқда ўхшаб қолган эдилар.

Олис-олисларда, кўрфазнинг орқа томонида, тўғон билан қасрнинг тепасида найзадор, бели букилган думалоқ тоғ чўққилари нур ва аланга билан тўла осмон қўйинида ажаб бир сурат чизиб, чўзилиб кетган, чўққилар баланд қиррадор қояга борганда узилар, қоянинг поини эса очик дengiz тўлқинлари ўпид ётарди.

— Бу Эстерель,— деб тушунтириди Форестье хоним.

Қорамтири тусга кирган тоғлар узра осмон кўзни қамаштирадиган даражада қирмизи қон тусига кирган эди.

Шомнинг улуғвор манзараси Дюруани ўзига мафтун қилиб қўйди.

— О, қаранг! Жуда гўзал!— у ўз қалбини тўлдирган хисларни ифода қилиш учун шулардан бошқа сўз тополмади.

Форестье кўзларини хотинига ташлади ва:

— Очик ҳавога чиққим келяпти,— деди.

— Кен бўлиб қолди-ку, қуёш ботяпти,— деди унга жавобан хотини, яна шамоллаб қолмагин, фойдаси йўқ шамоллашнинг, ўзинг биласан.

Форестье, афтидан, столга муштламоқчи бўлди, лекин бунинг ўрнига заиф ва бесабр бир ҳаракат билан ўнг қўйини қимирлатиб қўйди, унинг чехраси аччиқ бир истеҳзодан буришиб кетди, бундай ифода кўпинча жон берәётган одамларда бўлади, шунда қўруқшаб кетган лаблари, ич-ичига ботиб қолган чакаклари, бўртиб чиққан ёноқлари янада аянчлироқ бўлиб кўринди.

— Сенга айтяпман-ку, бўғилиб кетяпман деб,— ҳирқи-

раб сўзлади у,— бир кун олдин, бир кун кейин ўлишимнинг сенга нима аҳамияти бор — барибир ғишил қолипдан кўчди...

Форестье хоним деразани ланг очиб юборди.

Шабада учовларини эркалаб ўтди. Бу майнин, илиқ, қўнгилларни аллаловчи қўклам шабадаси эди, у ўз илдам қанотида тоғ ён бағирларида ўсан дов-дараҳт, ўт-ўланларнинг муаттар исларга тўла нафасини олиб келди. Димоқларига оқ қарагайнинг ўткир иси ва эвкалиптларнинг ажаб бир бўйи урилди.

Форестье чуқур-чуқур нафас ола бошлади.

Бироқ у бирдан ўриндиқнинг суюнчикларидан маҳкам ушлаб олди, шу заҳоти ҳуштак чалгандай дарғазаб овози ёшиттиди:

— Ёл деразани. Менга сира ҳам ёқмайди бу. Бундан кўра подвалда ётиб ўлган ҳам тузук.

Форестье хоним оҳиста деразани беркитди ва манглайини ойнага тираб узоқларга қараб қолди.

Дюруа ўзини ноқулай сеза бошлади; у bemor билан гаплашиб ўтиришни, уни овуниришни истарди.

Лекин таскин бериши мумкин бўлган гап хаёлига келмасди.

— Бу ер сенга унча ёқмадими?— сўради у ботинмай.

Форестье елкаларини асабий суратда умидсизлик билан қисиб қўйди.

— Кўриб турибсан-ку,— деди у ва яна бошини қўйи эгиг олди.

— Кўриб кетсин! Бўлмаса Парижга қараганда бу ернинг ўлса ўлиги ортиқ! У ерда ҳамон қиши кетгани йўқ. Қор, ёмғир, дўл, соат уч бўлмасдан қоронғи тушади, чироқ ёқиш керак.

— Редакцияда қандай гаплар?— сўради Форестье.

— Бир нави. Сен тузалгунингча «Вольтер»дан анов пакана Лакренни таклиф қилишди. Лекин у ҳали тўр. Тезроқ қайтсанг бўларди!

— Менми?— гўлдиради bemor.— Мен энди мақолаларни қаро ернинг тагида ётиб ёзаман.

У ўлим ҳақидаги гапни оғзидан қўймас, ҳар бир гап орасига уни қистириб юборар, ҳар бир ибора, ҳар бир сўз шунга бориб тақаларди.

Оғир ва теран сукут чўқди. Шафақ алангаси борган сайнин сўниб борар ва тоғлар ҳамон қизаринқираб турган осмон лавҳида тобора қорайиб бормоқдайди. Сўниб бораётган алангадан тушган соя тун тушаётганини билдириб хонага кириб келди ва хонанинг деворлари, пучмоқлари,

бўйича мебечхарни қора қоп тусига бўяди. Камин узратури иштади. Олис шафақнинг алвон расмига тўлди.

Сиргатъе тўсиндан қисқа-қисқа нафас олиб, бўғиқ, одамнинг юрагини ўртаб юборадиган товуш билан сўзлай бошлади:

— Мен учун яна неча марта кун ботар экан?.. Саккиз... ўн... ўн беш... йигирма... балки ўтизидан ошмас... Сизлар ҳали яниайсизлар... Мен эса соб бўлдим... Ҳаммаси яна ўз йўли билан кетаверади... мен ўлгандан кейин ҳам — боримда қандай кетган бўлса, ўлганимда ҳам шундай кетади...

— Кўзим нимага тушмасин,— деб давом этди у бир оз дамини олгач,— ҳаммаси бир неча кундан сўнг буларни энди сира ҳам кўрмаслигимни эслатади.. Қанчалар даҳшат бу... бор нарсаларни кўрмасанг, лоақал биронтасини ҳам, энг одмигина нарсаларни, ҳатто... стаканлар... тақсимчалар... роҳатижон тўшаклар... экипажлар... Қандай яхши ахир кеч билан экипажда сайр қилиб юрсанг... Мен буларни шунчалар яхши кўрар эдимки...

Унинг бармоқлари суюнчида у ёқдан-бу ёққа худди рояль чалаётгандай бўлиб асабий бир тусда бориб келмоқда эди. У сўздан тўхтаганда яна ҳам оғирроқ сукунат чўқар, сўзлаб тургани тузук кўринарди,— у сўздан тўхтаб, ғоятда даҳшатли, мудҳиш бир нарса устида ўйлаётгани сезилиб турарди.

Шунда Дюруа яқинда Норбер де Варен айтган гапларни эслади: «Энди ўлим шарпаси шундоқ ёнгинамда кезиниб юрибли, баъзан қўлими узатсаму уни итқитиб юборсан дейман... Уни ҳар нарсада кўраман. Йўл ўртасида мажақлаб кетилган қўнгиз, қуриган япроқлар, дўстимнинг соқолига тушган оқ тола — бари юрагимни тирнаб ўтади ва «Мана у!» деб қиқириб туради».

Ушанда у бу гапларга тушунмаганди; мана энди Форестъега қараб туриб ҳаммасини англади. Ва унинг қалбини шу пайтгача унга бегона бўлган бир қайгу, телба қайгу чулғаб олди: назарида, шундоқ қўл чўэса, қўли бемор ўтирган креслодаги мудҳиш ва хунук ўлим шарпасига тегиб кетаётгандай эди. Ўрнидан шарт туриб, бу ердан қочгиси, иложи борича тезроқ Парижга жўнаб қолгиси келди. О, агар бундай бўлишини билганида сира ҳам Канинга келмаган бўларди!

Тун зулумоти худди мудлатидан илгари бемор устига ёпилган кафан каби бутун хонани чулғаб кела бошлади. Фақат дераза ва унинг олдида қотиб турган аёлнинг гавдасигина қўзга ташланарди.

— Хўш, нима, бугун чироқ ёқиладими ўзи?— жаҳл

билан сўради Форестъе.— Яна булар касалга қарайдиган одамлар!

Дераза олдидағи соя ғойиб бўлди ва сал ўтмай уй сукунатини қаттиқ қўнгироқ овози бузди.

Кўп ўтмай хизматкор кириб, каминга чироқ қўйиб кетди.

— Ётасанми ёки пастга тушиб овқатланасанми?— сўради эридан Форестъе хоним.

— Пастга тушаман,— шивирлади у.

Овқат тайёр бўлишини кутиб учовлари пастда қимир этмасдан ўтириши, улар худди узоқ жимиб қолсалар бир хатарли нарса рўй берадигандай, баъзан бир-икки оғиз кераксиз, арзимаган гаплардан гаплашиб ўтиришар ва шу билан бу гунг сукунат — ўлим ин қурган хонанинг сукунати чўзилиб кетмаслигини истаган каби кўринар эдилар.

Нихоят, таом келди. Дюруанинг назарида улар гўё бир аср ўтириб овқатлангандай бўлдилар. Ҳаммалари жимгина, сас чиқармасдангина овқатландилар, кейин нима қўлишни билмай нон увогини ўйнай бошладилар. Пошна товуши (Форестъенинг ғашига текканидан, оёғига юмшоқ чувак киёнуб олган хизматкор оҳиста кириб чиқар, таом тортар эди. Сукунатни фақат соат кафтгириининг бир маромдаги товуши бузиб турарди.

Овқатланиб бўлишгач, Дюруа чарчадим деб ўз хонасига чиқиб кетди. У дераза раҳига суюниб туриб тўлин ойни томоша қилди: ой кўкда улкан чироқ каби бўзарига турар, оқ уйларнинг деворларини ўлик бир шуъла билан ёритар, дengиз сатҳига жимир-жимир тангаларини сочар эди. Дюруа кетишга чора изларди — Вальтер чақириб қолди, телеграмма олдим десаммикин ёки бошқа бир баҳона топсаммикин, деб боши қотганди.

Лекин эртасига әрталаб ўзининг барча баҳоналари пуч бўлиб эшитилиши, қочиб кетиб бўлмаслигини тушунди. (Форестъе хонимни лақиллатиб бўлмайди, қўрқоқлик қилиб ҳамма нарсадан айрилиб қолиш мумкин. «Албатта, бу ерда одамга ёқадиган нарса йўқ,— деб сўйларди у ўзига-ўзи,— ҳай, майли, ҳаётда шундай бемаза ҳолатлар ҳам бўлиб туради. Бунинг устига унча узоққа чўзилмайди».

Бу кун жанубнинг осмони тиник зангори тусга киргли ва киши қўнгли бундан ажаб бир қувончга тўлган кун эди. Ҳали Форестъенинг олдида кўп ўтираман, деб у денгизни кўргани кетди.

Дюруа нонушта қилгани келганда, хизматкор унга деди:

— Жаноб Дюруа, жаноб Форестъе сизни бир неча марта

йўқлади. Жаноб Форестъенинг ҳузурига чиқа олармикинсиз, жаноб Дюруа?

Дюруа тепага чиқди. Форестъе креслода худди мудрагандай бўлиб ўтирган экан. Хотини диванда китоб ўқибётарди.

Бемор бошини кўтарди.

— Қалай, тузукмисан? — сўради Жорж.— Бугун кўришининг анча яхши.

— Сал тузукман,— шивирлади Форестъе,— ўзимни анча яхши ҳис қилияпман. Тезроқ Мадлена билан нонушта қилиб олинглар, кейин бир айланиб келамиз.

— Кўрдингизми? — Бугун у ўзини анча тетик ҳис қилияти,— Дюруа билан ёғиз қолгач, гап бошлади Форестъе хоним.— Эрталабдан турли режалар тузганни тузган. Биз ҳозир Жуан кўрфазига борамиз. У ердан Париждаги уйимизга чинни асбоблар олмоқчимиз. Унинг жуда ҳам боргиси келиб турибди, мен эса бир кори ҳол бўлмасайди, деб кўркяпман. У йўлнинг азобини кўтаролмайди.

Файтон келгац, хизматкор қўлтиқлаб олган Форестъе оҳиста зинадан тушди. Экипажни кўрган заҳоти тепасини очишни буюрди.

Хотини қаршилик билдириди.

— Шамоллаб қоласан. Телбалик бу ахир.

Лекин эри ўз айтганидан қолмади:

— Йўқ, бугун анча тузукман. Мен ўзимни биламан.

Канни худди инглиз боғларига ўхшатиб турадиган соясалқин боғзорлар орасидаги хиёбонлардан ўтгач, экипаж денгиз қирғоги ёқалаб кетган Антиб йўлига чиқди.

Форестъе эътиборга лойик жойларни кўрсатиб борди. Парижлик графнинг уйини, кейин бошқаларникини кўрсатди. У жуда қувноқ кўринар, лекин бу атай қилинаётган маҳкум одамнинг ипирақ қувончи эди. У бирон нарсани кўрсатмоқчи бўлса, қўлини кўтаришга қучи етмас, кейин бармоғи билан кўрсатарди.

— Қара, ана Маргарита момо ороли, ановиниси Базен қочган қаср. Ҳа, ўшанда тоза бўларимизча бўлғанмиз!

Кейин у полка хизмат қилган чоқларини эслай бошлади, офицерларнинг номларини айтар, улар билан боғлиқ бўлган воқеаларни хотирларди.

Йўл тик бурилишдан ўтгандан сўнг кутилмаганда кўзларига кенг манзара ташланди: Жуан кўрфази ҳам, нариги қирғиқдаги қишлоқча ҳам, олдиндаги Антиб қўлатиги ҳам — барни бирдан кафта тургандай кўринди-қолди.

— Ана, эскадра! Ҳозир эскадрани кўрасан! — болаларча қувониб шипшиди Форестъе.

Ростдан ҳам кўрфазнинг ўртасида олтитача катта кемамар турар, улар буталар ўсиб ётган катта қояларни ёдга соларди. Кўринишлари галати, баҳайбат, қуббадор, қиррадор бу кемалар сувга ярмиларидан кўпи ботиб турарди, офтидан шу ерда туриб илдиз отмоқчига ўхшарди.

Сувда чўнг чўкиб турган бу кемаларнинг қимирилашига, бир жойдан иккинчи жойга ўтишига одам ишонгиси келмасди. Худди обсерватория каби баланд кунгурадор сувузчи батарея сув тагидаги қоя устига қурилган маякни эслатарди.

Ҳарбий кемаларнинг ёнидан оқ елканларини шамолда ҳилпиратган каттакон уч мачтали кема ўтиб кетди. Сувга оғир чўкиб турган турқи совуқ бу ҳарбий маҳлуқлар олдида мачтали кема нафис гўзаллиги билан кўзларини қувонтиради.

Форестъе кемаларнинг номларини эслай бошлади:

— «Кольбер», «Сюффрен», «Адмирал Дюоперре», «Шиддатли», «Дёвсиз»... йўқ, янгишибман, «Аёвсиз» ҳов анувшисьи.— Экипаж тепасига «Жуан кўрфазининг бадиий чинни буюмлари», деб ёзиб қўйилган каттакон павильон олдига бориб, қўкатлар экиб қўйилган жойни айланиб ўтди-да, эшик қаршисида тўхтади.

Форестъе ўзининг Париждаги кабинети учун иккита ваза олмоқчи экан. У файтондан туша олмади, унга ҳар хил вазаларни олиб келиб кўрсата бошлашди. У ҳаммасини синичклаб кўрар, хотини ва Дюруа билан маслаҳатлашарди.

— Биласанми, бу менинг хонамдаги китоб жавонига қўйилади. Мен креслода уларга қараб, томоша қилиб ўтираман. Менга антиқароқ, қадимий юон нарсаларига ўхшаганроғи бўлсайди.

У вазаларни бирин-сирин кўздан кечириб, бошқаларини келтиришни талаб қиласар, кейин яна аввал кўрганларини қўлга оларди. Ниҳоят, танлаб олди, пулини тўлади ва уларни тўхтосиз Парижга жўнатишини тайинлади.

— Мен тез кунларда бу ердан кетаман,— деб айтарди у нуқул.

Кейин улар кўрфаз бўйлаб қайтаётган чоғларida ўртомондан бирдан совуқ шамол ёсиб қолди-ю, bemor йўтала бошлади.

Олдин худди енгил, шунчаки бир йўтал тутганга ўхшади, кейин кам-камдан у зўрайди, bemor бирпасда ҳиқиллаб, хириллаб қолди, уни ёмон ҳиқиҷоқ тутгандай эди.

Форестъе нафас ололмай бўғила бошлади: ҳар нафас олганида кўкрагидан қувиллаб йўтал отилиб чиқар, томоқлари йирилиб кетгудай бўларди. Йўтални сира тўхтатиб бўлмади. Касални экипаждан уйга қўлда кўтариб кирдилар:

Дюруа унинг оёқларидан кўтариб олди, касал ҳар йўталандада унинг оёқлари ҳам дир-дир титрар эди.

Писиқ ўрин ҳам Форестъега ёрдам беролмади, йўтал ярим кечагача давом этди. Ниҳоят, оғу дорилардан берибгина йўтални тўхтата олдилар. Бемор саҳаргачайин кўзларини юммай тўшак устида ўтириб чиқди.

Унинг эрталаб айтган биринчи гапи шу бўлди: «Сартароши чақиринглар» Форестъе ҳамон ҳар куни эрталаб канда қилмай соқолини оларди. Сартарош келганда у ўрнидан қўзгалишга куч топди, бироқ шу заҳотиёқ қайтадан ётқизиб қўйишга тўғри келди. Беморнинг базур қисқа-қисқа, оғир нафас олаётганини кўрган Форестъе хоним қўрқиб кетиб, ҳозиргина ётган Дюруани уйготиб келишни буюрди ва ундан докторни чақиришини илтимос қилди.

Дюруа тўхтовсиз докторни бошлаб келди, унинг оти Гаво экан. Доктор суюқ дори ёзиб берди ва айрим қўрсатмаларни тайинлади. Лекин тўғрисини билиш учун уни кузатиб чиққан Жоржга шундай деди:

— Бу — талваса. У эртага эрталаб ўлади. Шўрлик аёлни огоҳлантириб қўйинг, руҳоний чақиринг. Менинг бу ерда бошқа қиладиган ишим йўқ. Шундай бўлса ҳам доимо хизматингизга тайёрман.

Дюруа Форестъе хонимни чақиришни буюрди.

— Ўлади дейди. Доктор руҳоний чақиринглар, деб маслаҳат берди. Нима қиласак экан?

Хоним узоқ иккиланиб турди, бироқ ҳаммасини ақлтарозисига солиб кўрди-да, жуда секин сўйлади:

— Ҳа, шундай қилганимиз тузук... Ҳар ҳолда... уни раникитмайдиган қиламиш, сени руҳоний кўрмоқчи, экан, деб айтаман... Ҳар ҳолда... бир нарса қиларман. Сиз эса, барака топинг, руҳоний топиб келинг. Сал камсуқумроғидан, оҳанжама қилмайдиганидан топинг. У келиб дуосини ўқисину бошқа нарсаларга келганда бизни тинч қўйсин.

Дюруа гапга тез кўнадиган қарияни топиб келди, у нима қилиши кераклгини дарҳол англаб олди. Қария bemor олдига кириши билан Форестъе хоним қўшини хонага чиқиб, Дюруанинг ёнинг келиб ўтириди.

— Айтувдим, жуда шунчалар ҳам ўзгариб кетдикни... худди... худди гўё ўзида... биласизми, ўзида... нафасини сөзгандай бўлди. У ҳаммаси тамом бўлганлигини билди, бир неча соатдан кейин...

Форестъе хонимнинг ранги қув ўчиб кетганди.

— Унинг юзини энди умр бўйи эсимдан чиқармайман,— давом этди у.— Ўша дақиқада у ўлимни ҳис қилгани аниқ. Балки кўзларига кўрингандир...

Уларга руҳонийнинг гапиргани эшитилиб турди,— чолининг қулоги оғирроқ бўлганидан қаттиқ гапираркан:

— Қўйинг, ундан деманг, йўқ, ҳали бинойидаксиз. Сиз касалсанз, лекин бу хавфли эмас. Ўзим шундай, бир кўриб чиқай, қўшним деб кирдим, гапимга ишонинг.

Форестъе унга нимадир деди, лекин нима дегани эшитилимади.

— Йўқ, дуо ўқимоқчи эмасман,— деб давом этарди чол.— Сиз туэалиб кетганингиэдан кейин шундай қиламиш. Лекин мен келганимдан фойдаланиб оллога тавба қилмоқчи бўлсангиз, унда бажону дил. Мен чўбонман, отагинам ва ўз қавмларимни тангри йўлига солиш пайда бўламан ҳар жойда.

Жимлик чўқди. Афтидан, Форестъе гапирмоқдайди, унинг овози зўр-базур әшитилар, хириллаб чиқарди.

Кейин чолнинг овози эшитилди, энди у руҳонийларга ўхшаб сўзларди.

— Парвардигоримнинг карами чексиз. Consiteor ни ўқинг, ўғлим. Агар ёдингиздан кўтарилиг бўлса, сизга айтиб тураман. Мен билан бирга такрорланг: Consiteor Deo omnipotenti: Beatae Mariae semper virginem...

Руҳоний вақти-вақти билан тўхтаб турар, жони узилаётган беморнинг дуони такрорлаб бўлишини кутарди.

— Энди тавба қилинг...— деди у ниҳоят.

Қаттиқ ҳаяжонга тушган, кута-кута тоқатлари тоқ бўлган Форестъе хоним билан Дюруа қимири этмасдан ўтиришарди.

Бемор нималардир деб шивирлади.

— Вижонга хилоф иш қилганман дейсизми?— такрорлади руҳоний.— У қандай иш экан, бўтам?

Форестъе хоним ўрнидан турди.

— Юринг, бирпас боққа чиқиб келамиш,— деди ҳеч нарсани билмаган киши бўлиб хоним.— Унинг сирларини билмаслигимиз керак.

Улар боққа чиқишиди ва айвонча олдидаги чаппар уриб гуллаган сиренъ тагига ўрнатилган скамейкага ўтиришиди, шундоққина олдиларида шабо гули экилган гулхонадан тоза ҳавога ўткир ва татти ис тараалиб ётар эди.

— Ҳали Парижга қайтишингизга анча бордир?— сўради бир оз жимлиқдан сўнг Дюруа.

— О, йўқ!— жавоб берди у.— Ҳамма ишим битгач, ўша замони Парижга кетаман.

— Ўн кунлардан кейинми?

— Ҳа, узоги билан.

— Унинг қариндош-уруглари йўқ экан-да, а?
— Амакиваччалари бор. Ота-онаси жуда эрта ўлиб кетишган.

Икковлари ҳам чиннигуллардан шира йигиб юрган капалакка қараб қолиши: капалак гулдан гулга сакраб қўнар, қанотчалари тинимсиз суратда парпираф турарди. Форестье хоним билан Дюруа боғда узоқ ўтириб қолишиди.

Ниҳоят, хиэматор келиб: «Жаноб кюре тавба қилдириб бўлдилар», деб айтди. Ва улар юқорига чиқишиди.

Форестье кечагидан ҳам ориглаб қолганга ўхшарди. Руҳоний унинг қўлларини ушлаб ўтиради.

— Хайр энди, бўтам, мен эртага эрта билан келаман. Кейин у чиқиб кетди.

У эшикдан чиқиши биланоқ бемор ҳамон оғир-оғир нафас олганча сўнгги кучларини йигди-да, қўлларини хотинига томон узатди.

— Мени қутқар... — пичирлади у. — Мени қутқар... жоним... мен ўлишни истамайман... мен ўлишни истамайман... Мени қутқаринглар! Айтинг, нима дессангиз шуни қиласман, докторни чақиринг. Қандай дори бўлса ичаман... Мен истамайман... истамайман!..

У йигларди. Чуқур ботган чаккаларидан йирик ёш томчилари оқиб туша бошлади, қуруқшаб қолган лабларини эса аразлаган болалардай буриб олганди.

Кейин унинг қўллари тўшакка шилқ этиб тушди ва унинг бармоқлари бир маромда ҳаракат қила бошлади, қараб турган одамга у худди адёлдан бир нарса тераётганга ўхшаб кўринарди.

Унинг хотини ҳам кўз ёши қила бошлади:

— Қўй, бу бўлмағур гаплар,— пиқилларди у.— Ҳар кунги касалинг, эртага яхши бўлиб қоласан, кечаги йўл сени чарпатиб қўйган.

Форестъенинг нафас олиши янада тезлашди, ҳатто қаттиқ чопган итнинг ҳам тили бунчалик осилиб қолмайди, нафас олиши шу қадар тез эдики, уни санаб улгуриб бўлмасди ва шунчалар заиф эдики, эшитиш қийин эди.

У ҳамон пичирларди:

— Улишни хоҳламайман!... Ё худойим... ё худойим... ё худойим... менинг ҳолим нима кечади? Энди ҳеч нарсани кўролмайман... ҳеч нарсани... ҳеч қачон... Ё худойим!

Унинг ваҳимадан бақрайиб қолган қўзлари аллақандай — бошқалар кўролмайдиган, ақл бовар қилмас даражадаги мудҳиш бир нарсани кўриб турган каби эди. Айни чоқда унинг бармоқлари ҳамон адёл узра қўрқинчли суратда одамни эзиб суринар эди.

Кутилмаганда унинг жисмида бир қалтироқ турди.

— Мени... мозорга... мени-я... ё раббий!... — инграб юборди у.

Ва жим бўлди. У энди қимиirlамай ётар, қўзлари атрофни саросимали кезинар, оғиздан каппа-каппа нафас оларди.

Вақт ўтиб борарди: шу атрофдаги монастирнинг соати ўн иккига жом урди. Дюруа бир оз totinib олиш учун нариги хонага чиқди. У бир соатдан сўнг қайтиб келди. Форестье хоним овқат емаслигини айтди. Бемор қимиirlab турар, у худди юзига тортиб ёпмоқчи бўлаётганга ўхшарди.

Форестье хоним унинг оёқ томонида креслода ўтиради. Дюруа унинг ёнидаги креслога ўтиреди. Улар жимгина кутишар эди.

Дераза олдида врач юборган ҳамшира мудроқ босиб ўтиради.

Дюруанинг ҳам кўзи уйқуга кетай деган экан, шу он назарида бир нарса бўлаётгандай туюлди. У қўзларини очган чоғда Форестъенинг қўзлари тугаёзган шамнинг алангасидай сўнмоқдайди. Бемор енгилгина ҳиқ этди ва унинг боши бир ёнга қийшайиб қолди, лабларининг икки чеккасида қон кўринди, кейин кўйлагига оқиб тушди. Адёл узра қалтираган бармоқлар ҳам ҳаракатдан тўхтади. У жон берди.

Форестье хоним ҳаммасини билди. У бир қичқирдида, чўк тушганча бошини адёлга босиб юм-юм йиглай бошлади. Жорж ўзини йўқотиб қўйди, шошиб қолди ва бехос чўқиниб олди. Ҳамшира уйғонди ва каравот олдига келди.

— Жони уэилибди,— деди у.

Дюруа яна одатдагидай хотиржам бўлиб қолди, ўзини босиб олди ва енгил хўрсиниб, пичирлади:

— Мен анчага чўзилса керак деб юрибман.

Ҳали ўлик совимай туриб, ҳали қўзлардаги ёшлари қотмайин туриб ўлик чиқадиган уйда бўладиган ташвиш, югур-югурлар бошланди. Дюруа тонг қоронғисигача чопчопдан бўшамади.

Қайтиб келганида очлиқдан ичини ит таталаётганга ўхшарди. Форестье хоним ҳам у билан бирга бир оз totinigan бўлди. Овқатдан сўнг улар марҳум ётган хонага ўтишиди, туннинг қолган қисмини шунда ўтказишлари керак эди.

Тунги столча устида иккита шам ёнар, унинг ёнида

сув солинган тақсимчада мимоза шохчаси лиқиллаб турарди. Айъана га кўра солинадиган букс шохчасини тополмадилар.

Навқирон йигит билан ёш жувон оламдан ўтиб бўлган марҳумнинг қошида жимгина унга термилишиб ўтирас эдилар.

Форестъенинг жасадини қуршаган қоронфилик Жоржнинг юрагига ваҳима солар, шундай бўлса ҳам ундан кўзларини узмасди. Шамнинг парпираган ёғдусида марҳумнинг юзи янада кичрайиб кўринар, Дюруа ундан кўзларини узолмас, фикри ёди ўликда эди. Мана, ўзи кечагина гаплашиб ўтирган дўсти Шарль Форестъе! Тирик жонзоднинг бутунлай йўқ бўлиб кетиши қанчалар даҳшатли, ҳатто ақл бовар қилмайди бунга! О, ўлим ваҳимасига тушган Норбер де Вареннинг: «Ҳеч бир зот, у ердан қайтмаган!»— деган сўзлари энди қулоғидан нари кетмайди. Миллиардларча, миллиардларча худди унга ўхшаган, кўзи, бурни, оғзи, калласи худди униқидан фарқ қилмайдиган мавжудотлар оламга келади, лекин ҳозир мана шу каравотда ётган одам бошқа қайтиб келмайди.

У ҳамма одамлар каби бирмунча вақт яшади, еди, ичди, ўйнади, кулди, нималардандир умидвор бўлди, кимларнидир севди. Энди бўлса ҳаммаси тугади, буткул барҳам топди. Ҳаёт шундай! Яна бир неча қундан сўнг уни буткул йўқлик дунёси ўз ҳукмига олади. Оламга келасан, вояга етасан, ўзингни баҳтиёр сезасан, нималарнидир илҳақ кутасан, кейин ўлиб кетасан. Сен ким бўлмагин: эркакмисан, аёлмисан, суриштириб ўтирилмайди, ҳайё-ҳуйт деб ер юзидан йўқ бўлиб кетасан, ёруғ дунёни қайтиб кўрмайсан. Шуни била туриб ҳам ҳар биримиз ўлмасликни истаймиз, ўлимга чап беришга ҳаракат қиласмиз. Ҳар биримиз коинот ичра коинотмиз ва ҳар биримиз чириб кетамиз, янги куртакларга озука бўламиз. Ўсимликлар, махлуқотлар, одамзод, юлдузлар, одамлар — бари туғилади, ўлади, бошқа бир нарсаларга айланади. Лекин биронта ҳам мавжудот қайтиб дунёга келмайди — у қўнғиз бўладими, одам ёки саиёра, фарқи йўқ!

Дюруа юрагига англаб бўлмас, чексиз қийноққа солувчи даҳшат тош бўлиб чўқди,— бу барча бебақо умрларни ўз комига тортиб кетгувчи чек-чегарасиз, омонсиз мулки одам қаршисидаги ваҳм эди. У эртами кеч ўз чекига тушгувчи нарса олдида энди бош эгмоқда эди. У фақат бир неча соатгина яшайдиган қурт-қумурсқалар, фақат бир неча кунгина кун кўрадиган жониворлар, бир неча йилгина умр кўрадиган одамлар, бир қанча асрларгагина дош берадиган қитъалар ҳақида ўй сурib кетди. Нима фарқ бор

буларнинг ўртасида? Бирларига офтоб бир неча марта чиқса, бошқалари учун бир марта чиқади, шу холос.

У ўликни кўрмаслик учун юзини четга бурди.

Форестъе хоним бошини ҳам қилганча ўтирас, афтидан, у ҳам қайгули хаёлларга толганди. Унинг малларанг сочлари кадарли чехрасини шу қадар чиройли қилиб кўрсатардики, буни кўрган Дюруанинг қалбida ширии бир туйғу уйғонди, унинг юрагига умид ёруғ нурини ташлаб ўтгандай бўлди. Ҳали ҳаёт — ҳаммаси олдинда, нимага бошимизни букиб ўтирибмиз?

У Форестъе хонимдан кўзларини узмай тикила бошлади. Ўйга толган хоним унга қарамасди. «Дунёдаги бирдан-бир лаззат мана шу — муҳаббат! — дерди у ўзига-ўзи.— Бу умрда севганингни бағрингга босмоқдан ортиқ фароғат йўқ!»

Мана шундай оқила, дилбар бир хотин билан яшашга мусассар бўлган марҳум нечоғли баҳтиёр эди! Улар қандай қилиб танишган эканлар, а? Шундай хотин манови худо на ақл ва на давлат берган одамни нима учун умр йўлдоши қилиб танладийкин? Уни қандай йўллар билан одам сонига қўшдийкин?

Ҳар кимнинг ўз сир-асрори бор, деган Фикрода келди у. Шунда унинг эсига граф Водрек ҳақидаги мишишлар тушди, одамлар Водрек Форестъе хонимга мол-мулк бериб эрга узатган, деб юришарди.

Энди нима қиласди бу хотин? Кимни ўзига эр қилиб танлади? Де Марель хоним айтгандай, депутатними ёки келажаги бор, умид қиласа бўладиган иккинчи бир Форестъеними? У ҳозир бу ҳақда нима Фикрдайкин, қандай режа, истаклари бор экан? Буларни билиб олсанг ёмон бўлмасди-я! Лекин нега унинг тақдиди ўзини жуда қизиқтириб қолди? У ўзига-ўзи шу саволни берди-ю, кўнглида ноаниқ сирли бир орзу ниш уриб ётганини ва ўзини шу нарса безовта қиласётганлигини хис қиласди, баъзан кўнглиминизда шундай орзулар борлигига ҳатто ўзимиз ҳам тан беришни истамаймиз, уни ҳаммадан яширамиз, фақат кўнглимининг кўчасига чуқурроқ кирган чоғимиздагина у орзуаримиз ўзимизга аниқ бўлади.

Ҳа-я, уни қўлга киритишга нега энди уриниб кўрмаслиги керак? Агар унинг мадади, қўллаб-қувватлашинга эришолса, тоғларни талқон қилиб ташламасмиди! Ҳаш-паш дегуича зўр ишларнинг бошини тутмасмиди!

Бу жононни қўлга қўндиришга нима монелик қиласди? Ахир хонимга ёқиб юрганини сезиб турибди-ку, уни ёқтиришигина эмас, балки, бир-бирларини ўзларига жуда яқин

қўриб. Ўзарининг яқни олаётганлари, бу яқинлик тиљда бўлмаса ҳам, днуда қулф ураётганлиги равшан-ку. Ўхшатмасдан учретмас дейдилар. Хоним унинг ақлли, дадил, тегирмонга тунса бутун чиқишини билади: унга ишонса ҳам ажаб эмас.

Ахир у оғир дақиқада унга суюнмадими? Нега бўлмаса уни чақиртириди? Бу унинг юрак амрига бўйсунгандаги, бир қарорга келганлиги ва буларни унга рози дил каби англатадаётганлиги эмасмикин? У ўзи бева бўлиб қолаётган дақиқаларда биринчи бўлиб уни эслагани бўлажак умр йўлдоши хақида ўйлай бошлаганлигини кўрсатмайдими?

У буларнинг ҳаммасини билишни истар, ундан суритиргиси келар, яширин фикрларини уқиб олишга интиларди. Индинга у жўнаб кетиши керак, бу уйда ёш бева жувон билан ёлғиз қолиш унга ўнгайсиз. Шундай экан, пайсалга солишининг кераги йўқ, кетгунча эҳтиёткорлик билан секин унинг ниятларини билиб олиши, уни бошқаларга илдириб юбормаслик, унинг фикри ўзгариб қолишига йўл қўймаслик, оғзидағи ошни олдирмаслик чорасини кўриши керак.

Хонага теран сукунат чўкди: фақат соатнинг бир маромдаги чиқиллашибигина эшитилиб турарди.

— Жуда ҳам чарчадингиз, а? — сўради ундан Дюруа.

— Ҳа,— жавоб берди у.— Чарчадим, жуда эзилиб кетдим.

Ҳафагазак бу хонада уларнинг товушлари ғалати эшитилди, буни ҳар икковлари ҳам сездилар. Икковлари ҳам ўликка қараб олдилар, назарларида бундан бир неча соат олдин қандоқ бўлса, Форестье шундай уйғониб, уларнинг ганига қулоқ солаётгандай туюлиб кетди.

— Ҳа, сизга жуда қийин бўлди,— яна гап бошлади Дюруа,— энди ҳаммасини қайтадан бошлаш керак, ҳамма нарса остин-устун бўлиб кетди, жуда-жуда қийналиб кетдингиз!

Жувон жавоб ўрнида чуқур хўрсиниб қўйди.

— Үн гулидан бир гули очилмаган жувонга сўққабош бўлиб қолиш қанчалар оғир!— қўшиб қўйди у.

Жувон индамади.

— Нима бўлганда ҳам келишган гапимизни унумтманг — шивирлади Дюруа.— Камина қулингизэ доимо сизнинг ихтиёрингиздаман. Сизнинг ҳукмингизни кутаман.

Форестье хоним унга маъюс бир меҳр билан қараб қўйди, аёлларнинг бундай қарашларидан, одатда, биз эркакларнинг жони жаҳонимиз ағдар-тўнтар бўлиб кетади.

— Минг раҳмат сизга, сиз жуда меҳрибон, ажойиб йигитсиз,— деди унга қўлини узатаркан хоним.— Агар сиз

учун бирон нарса қилиш қўлимдан келса ва бунга журъат тесам, унда сизга: «Менга ишонинг», деб айтган бўлардим.

Дюруа хонимнинг узатилган қўлини олди, уни ўпишдан ўзини базўр тўхтатиб, бирпаст ушлаб турди ва қаттиқ қисди. Кейин журъат қилиб, уни лабига оҳиста олиб борди ва дудоқлари аёлнинг нафис, қайноқ, муаттар қўлларига тегди.

Назарида, дўстона бу меҳрибончилик хийла узоққа ҷўзилиб кетгандай бўлиб, Дюруа оҳиста унинг қўлини қўйинб юборди. Форестье хонимнинг нафис қўллари шунда бўшашибигина тиззасидан жой олди.

— Ҳа, ёлғиз қолдим, лекин мен дадил бўлишга ҳаракат қиласман,— деди у қатъий.

Дюруа, агар сиз менинг бўлишга рози бўлсангиз, бошим осмонга етарди, деб айтигиси келар, лекин буни қандай айтишни билмасди. Турган гапки, унга буни шу сенда — марҳум ётган хонада ҳозир айттолмасди. Яна ким билади, балким, бу гапларни очиқ айтмасдан, тагзаминли қилиб, усталик билан шама қиласа, шамасига истаган маънода тушуниш мумкин бўлса, унда мақсадини қайтага яхшироқ англатармиди.

Лекин Дюруанинг назарида манови совиб, қотиб қолган жасад уларнинг олдиларида эмас, икковларининг ўрталарида ётгандек туюлар ва у бундан ўзини ноқулай сезарди.

Бундан ташқари, назарида, уйнинг бўғиқ ҳавоси ўликининг бадбўй ҳиди, чириётган тананинг сассиқ исига тўлиб кетган, марҳум ўз жасадининг бўйи билан яқинларини беҳзуур қилаётганга ўхшарди.

— Деразани очиб қўйсакмикин?— сўради Дюруа.— Уйнинг ҳавоси ёмон бўлиб кетганга ўхшайди.

— Майли,— деди жувон.— Менга ҳам шундай бўлиб туюлди.

Дюруа бориб деразани очди. Хонага шу замоноқ тунги сарин шабада қуийлди, шам алангаларини пароканда қилди. Ой худди кечагидек саройларнинг оқ деворларига бепоён денгиз узра юмшоқ текин нурини сочиб ётарди. Дюруа кўкрагини тўлдириб нафас олар, қалби умид билан тўлган, қўл узатса баҳтига етадигандай, хаёли олиб қочганди уни узоқларга.

— Тоза ҳаводан нафас олинг,— деди у орқасига ўғирилиб.— Ажойиб тун.

Форестье хоним дераза олдига хотиржам юриб келди, унинг ёнида туриб дераза рахига суюнди.

— Қулоқ солинг,— деб шивирлаб гапира бошлади у,— мени тўғри тушунишингизни сўрайман. Биламан, ҳозир бундай гапларнинг пайти эмас, лекин жаҳлингиз чиқмасин, лекин мен индинга кетаман, сиз Парижга боргунингизча кеч

бўлиб қолиши мумкин. Шундай экан... Мен камбағалман, ҳозир бир тийин ҳам пулим йўқ, қиласётган ишим ҳам ҳали жуда тайинли бир иш эмас, ўзингизга маълум. Лекин мен аҳд қилган нарсамга эришмай қўймайман, аҳмоқ эмасман, танлаган йўлим ҳам тўғри. Мақсадига эришган одамни етти чақирим наридан билса бўлади. Ҳаётини эндигина бошлаган одам ҳақида эса бир нарса дейиш қийин. Бунинг ўзига яраша яхши томони ҳам, ёмон томони ҳам бор. Ҳулласи калом, бир куни уйингизга борганимда сизга айтгандим, бутун умр сизга ўҳшаган аёлга уйланишини орзу қиласман, деб. Ҳозир мен ўшанда айтган гапларимни яна айтаман. Менга ҳозирча ҳеч нарса деманг. Гапнимни охиригача эшитинг. Мен ҳозир сизга таклифимни айтмайман. Бу ерда ва бундай бир лақиқада гоятда хунук эштилиши мумкин. Биргина сўзингиз мени баҳтиёр қилиши, агар истасангиз — мени ўзингизнинг энг яқин дўстингиз, истасангиз — эрингиз каби кўришингиз мумкин, бу сизнинг ихтиёрингизда, нима бўлганда ҳам шуну яхши билиб қўйингки, менинг юрагим ва бутун ҳаётим сизницидир. Мен шу тобнинг ўзида менга жавоб беришингизни истамасдим, мен бундай гапларни ҳозирги вазиятда айтишини ўзимга эп қўрмасдим. Парижда учрашганимизда менга ўз фикрингизни айтарсиз. Унгача эса, бошқа бир оғиз ҳам бу ҳақда гаплашмайлик, хўпми?

У ҳамма гапларини унинг юзига қарамасдан, қаршисида ёйилиб ётган тунга тўккандай айтди. Жувон кўринишдан унинг гапларини эшитмаётганга ўҳшарди,— у қимир этмасдан ойнинг бўз нури тўклиб ётган олисларга фаромушинга бўлиб, айни чоқда разм солиб тикилиб қолганди.

Улар шу алфозда тирсаклари бир-бирларига тегиб ёнмаён узоқ туриб қолдилар. Улар жимгина хаёлга толгандилар.

— Салқин тушяпти,— деб шивирлади жувон ниҳоят ва ўзини каравот томонга олди.

Дюруа унга әргашди.

Мурдадан ис келаётганига энди ишонгач, креслосини нарироқ сурис олди: у барибир бу ҳидга узоқ дош беролмасди.

— Эрталаб уни тобутта солиш керак,— деди у.

— Ҳа, ҳа, мен айтдим, дурадгор соат саккизга етиб келади.

— Бечора!— хўрсиниб деди Дюруа.

Жувон ҳам оғир хўрсинди — бу тақдирга тан берган одамнинг хўрсиниши эди.

Улар энди мурдага камроқ қарашга ҳаракат қилишарди: улар ҳам бир кун шу аҳволга тушадилар, ўлим ҳақ, унга

тани бермай иложинг йўқ, шунинг учун ҳам кечагина шионмаган нарсаларига ҳозир тан берган, кўнинккан эдилар.

Улар индамайгина ўтиришар, одоб юзасидан ухлаб қолмасликка ҳаракат қиласар эдилар. Бироқ тун яримлаганда Ҷоруа биринчи бўлиб ухлаб қолди. Кўзини очганда эса, Форесте хоним ҳам мудраб қолганлигини кўрди ва қулайроқ ўрнашиб олиб, яна кўзларини юмди.

— Жин урсин, тўшакда ётганга етмайди барибир!— деб пўнгиллади у.

У қандайдир товушдан уйғониб кетди. Ҳамшира кирди. Кун ёришмоқдайди. Форесте хоним унинг рўпарасида ўтирас, уйқусираганидан дарров ўзига келолмасди. Унинг чехраси бир оз оқаринқираган, лекин ўша-ўша дилбар, кўркам, навқирон кўринарди,— тун уқубати унга айтарли таъсир қилмаганди.

Дюруа мурдага қараб сесканиб кетди.

— Қаранглар! Соқол!— қичқирди у.

Бузилиб бораётган марҳумнинг бети бир неча соат ичидаги шунчалар соқол билан қоплангандики, тирик одамнинг юзинда бунчалар соқол бир неча кунда ҳам ўсиб улгурмайди. Шунда ҳар икковлари ҳам ўликда ҳали сақланган ҳаёт асоратини қўриб қотиб қолдилар, уларнинг назарида, бу мудҳиш бир асрор, ўликда тирикликтининг хориқулодда бир эзҳури, одамнинг ич-этини жунжиктирадиган одатдан ташқари қўрқинчли бир нарса, ҳайратга соладиган, ақлдан оздирадиган ҳодиса эди.

Соат ўн биргача икковлари ҳам дам олдилар. Кейин Шарлни тобутга ётқиздилар, шундан сўнг улар сал енгил тортдилар. Бир-бирлари билан рўпарама-рўпара ўтиришиб ионушта қилишаркан, кўнгилхуши гаплардан гаплашиб ўтиришни истардилар: ўлимнинг иши битди, тезроқ ҳаётга қайтгилари келарди уларнинг.

Очиқ деразадан кирган баҳорининг майин ва илиқ шабадаси хонага уй олдидағи гулзорда гуллаб ётган шабонинг бўйинни олиб киради.

Форесте хоним Дюруага боғни сайр қилиб келайлик, деб таклиф этди, улар кўм-кўк ўтлоқ атрофини айланиб юришди, ҳавода оқ қарагай билан эквалиптларнинг ҳиди анқириди.

— Менга қаранг, азиз дўстим, мен... кеча айтган гапларингизни ўйлаб қўрдим,— деб гап бошлади Форесте хоним, кеча Дюруа қандай унга қарамай гапирган бўлса, бу ҳам шундай сўйлар, сўзлари дона-дона чиқар эди.— Мендан бир оғиз ҳам жавоб эшитмай кетиб қолишингизни истамасдим. Сизга ҳа ҳам, йўқ ҳам деб айтольмайман.

Сабр қылайлик, кўрайлик, бир-бirimizni яқиндан билайлик. Сиз ўзингиз ҳам яхшилаб ўйлаб кўринг. Ҳозир қизишиб турибсиз, бунга аҳамият берманг. Бу ҳақда шунинг учун ҳам оғиз очяпманки, ҳали Шарль бечорани лаҳадга қўйганимиз йўқ, лекин кеча ўзингиз оғиз очиб қолганлигингиш боисидан шуни айтиб қўйишим керакки, менинг кимлигимни яхши билиб олишингиш ва мабодо... мабодо менга тушунолмасангиш ва мени мана шу туриш-турмушимча қабул қиломасангиш, унда... унда кеча менга айтган катта орзулалингизни менинг номим билан боғлаб юрманг дейман.

Мени тушунишга ҳаракат қилинг. Мен никоҳни ўзимга занжир деб билмайман, мен учун у ҳам дўстлик. Яъни, мен ўз хатти-ҳаракатларим учун ўзим жавоб берман, менинг эркимни чеклашга йўл қўймайман, қилаётган ишларим ҳақида ҳисоб-китоб бермайман, қаерга кетаётганигимни айтиб ўтишни шарт деб ҳисобламайман. Мен орқамдан кузатиб юришларини, рашк қилишларини, насиҳат ўқишлигини истамайман. Ўз-ўзидан равшанки, мен ўзим фамилиясини қабул қилган кишини уялтириб қўймасликни, уни ғалати аҳволга солмаслик, номини булғатмасликни бўйнимга оламан. Лекин у ҳам мени муте, ҳар нарсага бўйин эгадиган хотин деб эмас, ўзига ҳамдард, ҳар нарсада унга тенг бўлган одам деб билиши керак. Мен хизматкор эмасман. Биламан, менинг бундай гапларим кўп одамларга жуда эриш туюлиши мумкин. Лекин шу гапим — гап ва мен ундан қайтмайман. Вассалом.

Яна бир нарсани ҳудди сиз каби қўшимча қилиб қўяй: менга ҳозир жавоб берманг, ўрн эмас, фойдаси ҳам йўқ. Биз яна кўришамиз ва эҳтимол, бу ҳақда гаплашармиз.

Энди ўзингиз биргэй айланиб юринг. Мен унинг олдига кираман. Кечқурон кўришамиз.

Дюруа унинг қўлларини узоқ ўпиб турди, кейин индамасдан нари кетди.

Улар оқшом тушганда кечки таом устида кўришдилар. Икковлари ҳам ниҳоятда ҳолдан тойган эдилар, тезроқ ҳар ким ўз хонасига қайтишга шошилди.

Шарль Форестьени эртасига Кани мозористонига асъаса-дабдаба қилмасдан кўмб келдилар. Жорж Дюруа соат бир яримдаги куръер поезди билан жўнайдиган бўлди.

Форестье хоним уни вокзалга кузатиб чиқди. Поезд келгунча улар перронда ундан-бундан гаплашиб айланиб юрishi.

Куръер поезд келди: бу чинакам куръер поезд бўлиб, вагонлари озгина, бешта эди.

Дюруа вагондан жой олгач, яна бир неча дақиқа

Форестье хоним билан бирга бўлиш учун пастга тушди; уни ташлаб кетаётганини ўйлаганда худди ундан бутунлай ажрабиб қоладигандай юраги увушар, маъюсланаар эди.

— Марсель — Лион — Парижга борадиганлар, жойлалингизни эгалланглар! — қичқирди кондуктор.

Дюруа вагонга кириб унга яна бир нарсалар дейиш учун бошини деразадан чиқарди. Паровоз ҳуштак чалди ва поезд оҳиста ўрнидан жилди.

Дюруа вагондан бошини чиқариди Форестье хонимга қараб турарди: у эса перронда қимир этмас, кўзлари билан уни кузатарди. Тўсиндан, ҳали жувон кўз ўнгидан йўқолмай туриб, у иккала қўлини лабига босди-да, унга ўпич юборди.

Жувон ҳам унга шу жавобни қилди, фақат у йўлланган ўпич билинар-билинмас, ҳуркак ва иболи эди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

I

Жорж Дюруа ўзининг эски одатларига қайтди.

Константинополь кўчасидаги пастки қаватда жойлашган ўша мўъжазгина уйда яшар, тақдирида ўзгариш рўй беришини кутаётган одам каби камсуқум, камтарингина ҳаёт кечирарди. Ҳатто унинг де Марель хоним билан бўлган муносабатлари ҳам эр-хотин ўртасидаги муносабатларга ўхшаб кета бошлади, гўё у ўзини олдиндан янги бир турмушга чоғлаётганга ўхшар, маъшуқаси ҳам алоқаларининг бунчалар изга тушиб қолганидан таажжууга тушиб, кулақула дерди:

— Сен менинг эримдан ҳам оиласандроқ чиқиб қолдинг. Уни сенга алмаштирасам ҳам бўлар экан.

Форестье хонимдан ҳамон дарак йўқ эди. У Канида ушланиб қолди. Хоним апрелнинг ўрталарида қайтажагини унга ёзиб юборганди, бироқ хайрлашаётгандаридан бир-бirlарига айтган гапларидан биронтасини ҳам тилга олмаган эди. Дюруа тоқат билан кута бошлади. У, агар хоним пайсалга соладиган бўлса, қўлидан нимаики келса, барини қилишга ва қандай бўлмасин унга уйланишга қарор берди. У ўзининг толе юлдузи балқиганига ишонар, одамларни ром қилиш қобилияти борлигини билар, ўзида ҳеч бир аёл зоти тоб беролмайдиган сирли ва енгиб бўлмас бир куч кулф уриб турганлигини ҳис қиласди.

Кунлардан бир куни у қисқагина хат олди ва ҳал қилувчи дамлар келганлигини англади:

«Мен Парижга кёлдим. Бир келиб кетинг.

Мадлене Форестье».

— Бу салом! Узатни эрталабки соат тўққизда келадиган почтага орқади олди. Соат уч бўлганда у хонимнинг олдида ҳорири бўлади. Хоним уни дилбарлик билан латиф жилмайтанига қарши олди, гул-гул очилиб унга икки қўлини узатди. Улар бир неча дақиқа бир-бирларига тикилишиб қоадилар.

— Бошимга оғир қайғу тушганда ҳамдам бўлганингиз қандай яхши бўлди! — деда шивирлади у.

— Доимо сизнинг амрингизга мунтазирман, хоним,— деди Дюруа.

Ўтиридилар. Хоним янгиликлардан сўйлаб беришни, Вальтерларни, ходимлар, газетада нима гаплигини сўради. У газета ҳақида кўп ўйлаган экан.

— Менга нимадир етмаётгандай, сира-сира газетасиз яшолмайман,— деди у.— Ўзимни мухбир деб ҳис этаман. Нима деманг, бу ишни жонимдан яхши кўраман.

Хоним индамай қолди. Дюруа унинг табассуми, гапларининг оҳангидар шаъма қилаётганингини англади ва ишни илгари мўлжаллаган фикридан қайтиб, тезлаштирмаса бўлмаслигини сезди.

— Жуда соз!.. Айтинг-чи... бу иш билан... энди бу иш билан Дюруа фамилиясини олиб машғул бўлсангиз қандай бўлар экан? — тутила-тутила деди Дюруа.

Форестье бирдан жиддийлашиб қолди.

— Ҳозирча бу ҳақда гаплашмайлик,— деди оҳиста хоним қўлини унинг елкасига ташлаб.

Бироқ хоним таклифига рози эканлигини сезиб, Дюруа унинг оёқларига тиэ чўкди.

— Раҳмат, минг раҳмат, сизни шу қадар севаманки! — деди унинг қўлларини эҳтирос билан ўпаркан Дюруа.

Хоним ўрнидан қўзғалди. Дюруа ҳам оёққа турди ва хонимнинг юзига қараб унинг ранги оқаринқираб кетганингини кўрди. Шунда у ўзининг хонимга ёқишини, балки бу анчадан бери давом этиб келаётганингини англади. Улар бир-бирларига тикилганча туришарди; Дюруа вазиятдан фойдаланиб, хонимни бағрига тортди ва унинг манглайидан эҳтиром ва меҳр билан узоқ ўпиб турди.

— Гап бундай, азизим,— деб сиполик билан сўз бошлиди хоним унинг бағридан сирғилиб чиқиб,— мен ҳали бир қарорга келганим йўқ. Бироқ, балким, сизга «хўп» деб айтарман. Лекин сиз то хўп демагунимча бу нарсани мутлақо ҳеч кимга айтмаслигиниз керак.

Дюруа унга сўз берди ва оғзи қулогига етганча чиқиб кетди.

Шу кундан бошлаб Дюруа хоним билан ғоятда сиполик

билан гаплашар, ундан тайин бир гапни айтишни талаб ғилмасди, чунки хонимнинг барча гап-сўзларида, келажак ҳаётлари хусусида чиэзган ва у билан ўртоқлашган режаларида «роҳиман» деган жавобдан ҳам чуқурроқ, дилкашроқ шир маънени уқиш мумкин эди.

Дюруа жонини жабборга бериб ишлар, тўйгача бир оз бўлса ҳам пул йиғиш ниятида тежаб-терғаб сарфларди, унинг бугунги хасислиги кечаги тарафа бедод югуришларига спира ўҳшамасди.

Ез ҳам, куз ҳам шу зайдада ўтди, улар кам учрашишар ва ўзларини шу қадар бепарво тутар эдиларки, ҳеч кимда заррача шубҳа уйғонмасди.

Бир куни кечқурун Мадлена унинг кўзларига тик бок-қанича сўраб қолди:

— Сиз ўртамиздаги гапларни де Марель хонимга айтмабмидингиз?

— Йўқ, жоним. Сизга, ҳеч кимга айтмайман деб сўз берган эдим, биронта кимса бу ҳақда ҳеч нима билмайди.

— Унда энди айтсангиз бўлаверади. Вальтерларга эса ўзим айтаман. Шу ҳафта айтаман. Майлимим?

Дюруа қизариб кетди:

— Майли, эртагаёқ айтганим бўлсин.

— Агар истасангиз,— деди хоним давом этиб, кўзларини унинг уялганини кўрмаслик учун секин четга оларкан,— биз майнинг бошларида тўй қилишимиз мумкин. Шунда эл-юртнинг кўзига яхши бўлади.

— Сиз нима дессангиз шу.

— Менга қолса ўнинчи май, шанба куни ўтказсан дэвдим. Мен шу куни туғилганман.

— Унинчи май, жуда яхши бўлади.

— Сизнинг ота-онангиз Руан атрофида туришади, шундайми? Менга шундай дегандай бўлувдингиз.

— Ҳа, Руан томонда, Кантледа.

— Улар нима билан шуғулланишади?

— Уларнинг... кичикроқ мулклари бор.

— А! Улар билан танишиб олишни орзу қиласман.

Дюруа қисиниб ғалати ахволга тушди, чайналиб қолди:

— Бироқ... майли-ю, гап шундаки...

Кейин ўзига-ўзи мард бўлиш керак, деб ўйлади-да, гапнинг пўскалласини айтиб қўя қолди:

— Жоним, улар дехқон одамлар, кичик қовоқхона очганлар, мени одам қилиш учун ўлиб-тирилиб уринишган. Мен улар билан фаҳрланаман. Улар... содда, сал... тўпори одамлар... сизга ёқмасликлари мумкин.

Хонимнинг чехрасига дилбар бир табассум ёйилди, унинг кўзларida меҳр-шрафат порлаб турарди.

— Ундеймас. Уларни бошимга кўтараман. Бориб кўриб келамиз. Албатта, борамиз. Ҳали бу ҳақда яна сиз билан гаплашамиз. Менинг ота-оналарим ҳам содда одамлар эди... Лекин улар ўлиб кетишган. Дунёда менинг ҳеч кимим йўқ сиздан бошқа,— деб қўшиб қўйди хоним ва унга қўларини узатди.

Дюруа тўлқинланиб кетди, юраги илиқ ҳиссиятларга тўлди,— шу пайтгача ҳеч бир аёл унинг юрагини бунчалар эритмаган, мафтун этмаганди.

— Ҳаёлимга баъзи бир фикрлар келганди,— деди хоним,— лекин буни тушунтириш қийин.

— Яъни, масалан?

— Биласизми, жоним, мен ҳам худди бошқа аёлларга ўхшаганман... ўзимнинг камчиликларим, ғалати одатларим бор, ялтироқ ва жарангдор нарсаларни яхши кўраман. Мен асилизодаларга хос фамилиям бўлишини орзу қилардим. Бизнинг никоҳдан ўтишимиз муносабати билан сиз... сиз дворян бўлолмасмикинсиз?

Хоним лоладай қип-қизариб кетди, худди бир уят иш қилган болага ўхшаб қолди.

— Мен ўзим ҳам шуни ўйлаб юрган эдим,— деди соддадиллик билан Дюруа,— лекин, менимча, бу жуда қийин бўлса керак.

— Йега энди?

Дюруа кулиб юборди.

— Одамлар майна қилишадими, деб қўрқаман.

Хоним елкасини қисиб қўйди.

— Қўйинг-е, ундеймас! Ҳамма шундай қилади, бунинг кулгили ери йўқ. Фамилиянгизни бўғинларга ажратасиз, вассалом: «Дю Руа» бўласиз. Жуда чиройли!

— Йўқ, унча чиройли эмас,— деб эътиroz билдириди Дюруа ўзини билимдон кўрсатиб.— Бу жудаям одми, бошқаларнинг чўнтағидан тушиб қолган йўл. Мен ўзим аввал адабий тахаллус сифатида туғилган еримнинг номини олсанму, кейин ими-жимида аста унга фамилиямни қўшам девдим. Ана унда вақт-соати билан сиз айтган йўлни ҳам қилиш мумкин.

— Сизнинг қишлоғингиз Кантле деб аталадими?— сўради хоним.

— Ҳа.

Хоним ўйланиб қолди.

— Йўқ. Менга унинг охириги бўғини ёқмайди. Менга қаранг, бу сўзни салгина ўзгартирасак нима қиларкан... Кантлемиди?

Форестье хоним стоддан перо олиб турли фамилияларни ёзиб кўра бошлади, у сўзларнинг қандай кўринишига эътибор бермоқдайди.

— Топдим, қаранг, қаранг!— бирдан хурсанд бўлиб хитоб қилди хоним ва Дюруага «Дюруа де Кантель хоним» деб ёзилган варақни узатди.

— Ҳа, жуда чиройли,— деди бир неча дақиқа ўйланиб тургач Дюруа димогдорлик билан.

— Дюруа де Кантель, Дюруа де Кантель, Дюруа де Кантель хоним. Ажойиб! Ажойиб!— ўзида йўқ шодланиб такрорлади Форестье хоним.

— Мана кўрарсиз, ҳеч ким ҳеч нарса демайди,— деб ишонтиради хоним.— Фақат темирни қизигида босиш керак. Пайсалга солиши ярамайди. Маколаларингизни эртадан бошлабоқ «Дюруа де Кантель» номи билан чиқараверинг, оддий мақолачалар бўлса, унда содагина қилиб «Дюруа» деб қўйинг. Қаламкашлар кўпинча шундай қилишади, сизнинг тахаллусингиз бирорвага халақит бермайди. Тўй куни мизгача биз яна баъзи бир нарсаларни ҳам ўзгартирамиз, дўстларимизга эса сиз шу пайтгача камтаринлик қилиб «дю» юкламасини ишлатмаганлигинизни тушунтирамиз, вазиятингиз шуни тақозо қилганлигини айтамиз, балки, эҳтимол, тушунтириб ҳам ўтирмасмиз. Отангизнинг исмлари нима?

— Александр.

— Александр, Александр,— бир неча бор такрорлади хоним сўзининг оҳангдор чиқаётгани, чиқмаётганига қулоқ солиб, кейин тоза оқ қофоз олди-да, ёзи:

«Жаноб Александр дю Руа де Кантель ва хоним ўз фарзандлари Жорж дю Руа де Кантелнинг Мадлене Форестье хоним билан никоҳдан ўтаетгандарини сизга камоли эҳтиром билан маълум қиладилар».

Хоним ўз ёзганларига қўзини узоққа олиб қочиб қаради ва хурсанд бўлиб деди:

— Оэгина усталик қилсангиз, ҳамма нарсага эришувингиз мумкин.

Дюруа хонимнидан кетаркан, энди ўзини «дю Руа» ва ҳатто «дю Руа де Кантель» деб атасини ўйлаб борар ва назарида, ўзини бутунлай бошқача одам бўлиб қолгандай ҳис қиларди. Қадам ташлашлари яна ҳам дадилроқ, боши янада баландроқ бўлиб қолди, мўйлаблари-ку, мўйлаблари энди янада диккайиброқ турарди,— унингча дворянин мана

шундай курбанишга эга бўлиши керак эди. Унинг кўнгли
қадоми онлан тўлиб-тошганди, дуч келган ўткинчига:

Мени дю Руа де Кантель дейдилар,— дегиси келар-
ди.

Лекин уйга қайтгач, эсига де Марель хоним тушиб,
безовта бўлиб қолди ва шу заҳоти ўтириб унга хат ёэди,
эртага учрашишларини сўради.

Кейин ўзининг одатдаги боқибекамлиги устуни келиб,
барига қўл силтади-да, янги солиқлар ҳақида чаққон бир
мақола ёзишга ўтири, у давлат бюджетини мустахкамлаш
мақсадида қатор солиқлар солишни таклиф қилмоқда эди.

У дворянларга тегишли бўлган юклама сўз учун йилига
юз франк, барондан бошлаб князлик унвонларига эса йилига
беш франкдан минг франккача солиқ солишни ёқлаб ёэди.
Мақола тагига «Д. де Кантель», деб қўйди.

Эртаснга у кўк хат олди, маъшуқаси соат бирда кела-
жагини хабар берганди.

Дюруа уни юраги пўкиллаб урган ҳолда кута бошлади,
ҳаммасини бошданоқ тўкиб-соламан, гапнинг пўскалласини
айтаман-қўяман, деб ўйлади у, сал шаштидан тушгандан
кейин унга ҳаммасини бирма-бир тушунтираман, бир умр
тирик бўйдоқ бўлиб ўтолмаслигимни, ҳамоноки, жаноб де
Марель бу дунёдан кетишни истамаётган экан, менинг уй-
ланишдан бошқа чорам қолмади, дейман деб ўйларди.

Шундоқ бўлса ҳам у ўзини ўнгайсиз сезмоқдайди.
Қўйғироқ чалинганде унинг юраги қинидан отилиб кетай
деди.

Маъниуқаси ўзини унинг қучогига отди:

— Салом, Азизим!

Де Марель хоним Дюруадаги совуқликни сөзди.

— Сенга нима бўлди? — деб сўради у Дюруага диққат
 билан тикиларкан.

— Ўтири, — леди Дюруа. — Биз яхшилаб гаплашиб оли-
шимиз керак.

Де Марель хоним бошидан шляпасини олмай, юзидаги
тўрин сал кўтариб қўйди-да, ўтири.

Дюруа бошини қўйи эгиб олди, у фикрларини жам-
ламоқда эди.

— Жонгинам, — деб оҳиста сўз бошлади у, — мен ҳозир
сенга айтадиган гапимни ўйласам, ўзимни қўярга жой топол-
майман, жуда қийналиб кетдим. Мен сени жуда ҳам яхши
қўраман, сени менинг жону жаҳонимсан, сени жиндай бўлсин
хафа қилишим мумкинлигини ўйласам, олам кўзимга қорон-
ги бўлиб кетади.

Де Марель хонимнинг ранги ўчди, қалтирай бошлади.

— Нима бўлди? Бўл, гапир! — шивирлади у.

Шунда у қайгули қилиб, айни замонда, қатъийлик
 билан ўзи учун ёқимли, лекин бирорвага ёқимсиз нарсани
хабар қилаётган одамдай зўраки бир маъюслик билан деди:

— Гап шундаки, мен уйланяпман.

Жувоннинг қўкрагидан инграган сас отилиб чиқди,—
хотинлар ҳушдан кетиш олдидан одатда мана шундай ингра-
надилар, унга нафас етишмай қолган, қўкраги дам сайин
кўтарилиб тушар, гапиришга мажол қолмаганди унда.

— Шу қарорга келгунча бошимдан нималар кечганлиги-
ни билсанг эди, — деб давом этди у маъшуқаси индамай
қолганлигини кўриб. — Ўзинг кўриб турибсан, менда на пул,
на тузукроқ мавқеим бор. Парижда ўзимни ёлғизлиқдан
хасдай ҳис қиласман. Мен ёнимда одам бўлса, қўлтиғимга
кирса, ёрдам берса, яхши-ёмон кунимга яраса, суянчиқ
бўлса, дейман. Мен шундай одамни топдим!

Дюруа у бирон нарса дер деган умидда жим бўлди,—
майли эди жаҳли чиқса, бақирса, ҳақорат қиласа, қарғаса.

Жувон худди юрагим отилиб кетмасин, дегандай қўлини
кўксига маҳкам босиб турарди. У ҳамон оғир-оғир нафас
олар, қўкраги кўтарилиб тушар, боши қалтиради.

Дюруа унинг кресло суяничигидаги қўлидан тутди, лекин
у қўлини тортиб олди.

— О, худойим! — дая шивирлади у изтироб билан.

Дюруа унинг олдидаги чўқди, лекин унга қўл тек-
кизишга қўрқди: жувон қичқирса, дод-вой қиласа, қарғаса
у бунчалик қўрқмасди, лекин у индамас, шу Дюруани
чўчитиб турарди.

— Кло, фариштам Кло, — галдираб гапиради Дю-
руа, — ахир, ўзинг аҳволимга тушун, нима қилай бўлмаса,
ўзинг айт. Қанийди сенга уйланолсан, — мен учун бир дунё
баҳт бўларди бу! Лекин сенинг онланг бор. Мен нима
қилишим керак ахир? Айт ўзинг, айт, нима қилай?! Мен
жамиятда ўз мавқеим бўлишини истайман, бунинг учун
оила қуришинг керак. Сен билайдинг?! Эрингни ўлди-
ришга тайёр бўлган пайтларим бўлган...

Унинг овози замзама бойлаб чиқар, у худди ажиб бир
мунгли куй каби жарангларди.

Жувоннинг бир нуқтага тикилиб қолган қўзларидан
икки йирик ёш юмалаб тушди, қўзлари, киприклари жйқ
ёш билан тўлди.

— Йиғлама, Кло, йиғлама, ёвораман, ялинаман, йиғ-
лама! — пичирларди у. — Юрагим ёрилиб кетади менинг.

Ҳамият, аёллик кибри устун чиқди, у зўр билан ўзини
қўлга олди.

Ким у? — деб сўради йигламсираган, йигидан бўғилган овоз билан де Марель хоним.

Дюруа бир дам сукут қилди ва барибир айтиш кераклигини билиб жавоб берди:

— Мадлене Форестье.

Де Марель хоним қаттиқ бир сесканиб тушди, кейин яна тошдай қотиб қолди. У ўз қайғуси билан бўлиб, Дюруа ҳамон унинг қаршисида тиэ чўкиб турганилигини унутганди.

Кўз ёшлари эса тинмай оқиб тушарди икки юзидан.

У ўрнидан турди. Дюруа унинг бир оғиз гапирмай, таъна тошини отмай, айни замонда уни сира ҳам кечирмай жўнаб кетмоқчилигини билди. Дюруа қаттиқ хафа бўлди, ўзини оғир ҳақоратлангандай сезди. Уни кеткизмаслик, қўйиб юбормаслик мақсадида бўлиқ оёқларидан қучоқлаб олди ва мато тагидан бўлса ҳам унинг оёқлари қаттиқ бўлиб қолгани, қаршилик қилганлигини сезди.

— Кетма бундай қилиб, ялинаман, кетма,— ёлворарди Жорж.

Жувон ёш ғилтиллаган кўзларини унга қаратди, бу қарашда айрилиқнинг аччиқ алам, изтироблари акс этиб ётарди.

— Мен... нима дердим,— пицирлади у,— мен... бу ерда ортиқчаман... Сен... сен ҳақсан... сен... сен... сен яхши хотин ташлабсан...

У силтаниб унинг кўлидан чиқди ва эшик томон юрди, Дюруа уни бошқа тутиб туришга ҳаракат қилмади.

Жорж ўрнидан туаркан, гўё калласига оғир бир нарса билан урилган одамга ўхшаб қолганди. Бироқ у дарҳол ўзини кўлга олди.

— Ҳай, майли, баттар бўлсин, ойнинг ўн беши ёрг, ўн беши қоронғу,— деди у ўзига-ўзи.— Ишқилиб... жанжалсиз бўлди-ку. Менга яна нима керак.

У кўкрагини босиб ётган тошдан халос бўлгандай, янги турмушни бошлашга халақит берадиган барча занжирлардан қутулгандай ҳис қилиб, қувончидан эсанкираган ҳолда танасида жўш урган кучини қаерга қўйишини билмагандай деворни зўр бериб муштлай кетди, назарида, тақдирнинг ўзи билан яккама-якка олишувга тушганди.

У Форестье хонимнинг:

— Сиз де Марель хонимга айтиб қўйдингизми? — деган саволига беспарвогина қилиб:

— Албатта...— деб қўйди.

Хоним уни синамоқчи бўлиб зеҳн солиб қаради.

— У киши хафа бўлмадиларми?

— Асло. Аксинча, жуда яхши бўлибди, деб хурсанд бўлди.

Хабар тез тарқалди. Бирорлар ҳайрон бўлсалар, бошқалари, шундай бўлишига ишончимиз комил эди, дейишар, учинчи бирорлар эса бунинг нимасига ҳайрон қоласизлар, дегандай қилиб кулиб қўя қолишаради.

Жорж энди ўз фельетонларининг тагига «Д. де Кантель», мақолачаларига «Дюруа», вақти-вақти билан чиқиб турадиган сиёсий мақолаларига «Дю Ру» деган имзо чекарди, у куннинг ярмини қаллигининг олдида ўтказар, қаллиги худди сингил каби самимий, содда муомалада бўлар, лекин шу соддагина муомала тагида яширин, бироқ чинакам бир меҳр балқиб кўринар, айни чоқда ўзининг унга нисбатан кўнгли борлигини билдириб қўяр, лекин буни ожизлик нишонаси, деб яширишга уринарди. Улар никоҳларига учтўрттагина одам чақиришга ва никоҳ ўқилган куни кечқуруноқ Руанга кетажаклари ҳақида келишиб қўйдилар. Хоним бир неча кун унинг ота-онасиникида меҳмон бўлишни истарди.

Дюруа уни бу сафардан қайтаришга ҳаракат қилди, лекин фойдаси бўлмади, охири ноилож кўнди.

Улар ҳеч кимни таклиф қолмаганликлари сабабли черковга бориб ўтирадилар, келин-куёв ўнинчи майда мэрияга кириб чиқишиди, кейин нарсаларини йигиштиргани уйга боришиди, кечқурун Сен-Лазар вокзалидан чиқсан поезд уларни Нормандия томонга олиб кетди.

То вагонда ёлғиз ўзлари қолмагунча уларнинг холи гаплашишга фурсатлари бўлмади. Ниҳоят, йўлга тушганларига амин бўлишгач, улар бир-бирларига термулиб олишида ва ўртадаги ўнгайсизликни кўтариш учун пикиллаб кулиб юборишиди.

Мана, ниҳоят поезд узундан-узоқ Батиноль дебаркадеридан ўтиб, водийга чиқди,— водий сўлғин бўлиб, у шаҳар истеҳкомларидан то Сенага қадар давом ётарди.

Жорж хотини билан онда-сонда бир-ярим гаплашиб қўяр, кейин иккалasi яна деразага тикилардилар.

Анъёр кўпргиgidan ўтаётганларida улар кемалар, балиқчи қайиқлари билан тўлиб кетган дарёни кўриб қувониб кетдилар. Кемалар, оқшомнинг порлоқ рангларига белангтан сокин, осуда дарё ботаётган қудратли май офтобининг шуълаларига гарқ бўлиб ётарди. Икки оппоқ учбurchак улкан елканларини шамол ёзган қайиқ учишга шай турган баҳайбат қушга ўхшарди.

— Мен Париж атрофларини севаман,— деди секингина Дюруа,— бу ерларда қандай қилиб балиқ еганларим эсимга тушса, қувониб кетаман.

— Қайиқларни қаранг! — унга қўшилди хотини. — Қуёш ботаёттганда сувда сузуб юриш жуда ҳам маза-да.

Улар ўтган нарсаларни, ўтган қунларни ҳаддан ошириб мақтаб юборишдан ўзларини тийиб, гапдан тўхтадилар; улар ўз ўйларига чўмдилар, армон бўлиб қолган нарсаларни маъюс бўлиб эслаб кетдилар.

Дюруа хотинининг рўпарасида ўтирган эди; унинг қўлини олиб оҳиста ўпди.

— Парижга қайтганимиздан сўнг биз Шатога овқатлангани бориб турамиз,— деди у.

— Қиладиган ишларимиз шу қадар кўпки! — деди хотини. У буни «фойдали ишларни кўпроқ кўзлаш керак», деган маънода айтгани сезилди.

Дюруа ҳамон хотинининг қўлларини ушлаб ўтирар, қандай қилиб эркаласам ёқаркан, деб кўнглидан ўтказар, безовта бўларди. Агар қаршисида соддагина бокира қиз ўтирганда у нима қилишини ўзи билган бўларди, бироқ Мадленанинг тирик, зукко зекни уни чўчитар, у калаванинг учини ўқотиб қўймоқдайди. У қовун тушириб қўйишдан, ҳаддан ташқари латта бўлиб кўринишдан ёки бунинг аксича, ўта шилқим, тепса-тебраимас ёки, аксинча, ҳовлиқмачоқ кўринишдан жуда қўрқарди.

У хотинининг қўлларини оҳистагина сиқиб қўяр, бироқ хотини худди буни сезмагандай эди.

— Мен ҳалиям сизнинг ўз хотиним эканлигингиизга ишонолмаяпман,— деди у.

Афтидан, бу гап жувонни ҳайратга солди.

— Нега ундан дейсиз?

— Билмадим. Менга бу жуда ғалати бўлиб туоялти. Мен сизни ўпгим келади ва яна ҳайрон бўламанки, бунга ҳақим бор-ку, деб.

Хотини унга ёноқларини бамайлихотиргина тутиб берди ва у худди синглисини ўпаётгандай қилиб ўниб қўйди.

— Сизни биринчи марта кўрганимда,— деб давом этди Дюруа,— эсингиздадир. Форестье чақирганда борганим, «қанийди менинг ҳам шунаقا хотиним бўлса», деб орзу қилгандим. Орзуимга етдим. Ўзим тилаган хотинни топлим.

— Жуда ҳам мақтаб юборяпсанз,— дей шивирлади хотини унинг қўзларига тик боққанча муғамбирона кулемисираб.

«Жуда ҳам сўхтаси совуқ бўлиб кетибман. Тентак. Диидироқ бўлиш керак», кўнглидан ўтказди Дюруа ва унга қараб сўради:

— Форестье билан қандай танишган эдингиз?

— Наҳотки биз Руанга ўлган одам ҳақида гаплашиб

олгани кетаётган бўлсак? — деди қўзларини маккорона ўйнатиб, шўхлик билан хоним.

Дюруанинг лавлагиси чиқиб кетди.

— Борган сари ақлдан озиб боряпман. Сизнинг олдингизда мен ўзимни йўқотиб қўяман.

Хоним бундан ийиб кетди.

— Қўйинг-е! Нега ундан?

Дюруа унинг ёнгинасига ўтди.

— Кийик! — қичқириб юборди бирдан хоним.

Поеzd Сен-Жермен ўрмонларидан ўтиб борарди. Хоним қўрқиб кетган кийик бир сакраб хиёбоннинг нариги томонига ўтиб кетганлигини қўриб қолди.

Мадлена очиқ деразадан ташқарига тикилиб ўтирас экан, Дюруа бирдан энгашиб юзларини унинг бўйнига босди,— бу жазманнинг бўсасидай чўзиқ бўса бўлди.

Бир неча дақиқа Мадлена қимир этмай ўтири, кейин бошини кўтарди:

— Бўлди қилинг, қитиғим келяпти.

Бироқ ҳисларни қитиқлайдиган эркалаш давом этарди: Дюруа ўзининг диккайган мўйлабларини унинг оппоқ бадани узра оҳиста суйкаларди.

Мадлена қаддини ростлади:

— Бас қилинг деяпман!

Шунда Дюруа унинг бошини ўнг қўли билан қучоқлади-да, юзини ўзига қаратди. Кейин ўлжага ташланган қирғий каби ютоқиб унинг дудоқларига ёпишди.

Мадлена ўзини олиб қочар, итариб ташлар, унинг қўлидан чиқишига уринарди. Ниҳоят, унинг қучоғидан чиқди.

— Бас қилинг-е, қанақа одамсиз! — такрорлади у.

Лекин Дюруанинг қулогига гап кирадиган пайт эмасди; уни бағрига босганча ҳирс билан ўпар, лабларни титраб туар, Мадленани ёстиққа босишга ҳаракат қиласарди.

Мадлена унинг қучоқларидан аранг қутулиб, шартта ўрнидан турди.

— Менга қаранг, Жорж, бу нима қилиқ! Болаларга ўхшамайлик, Руанга боргунча сабр қилайлик.

Дюруа устидан совуқ сув сепилгандаш шилқиллаб тушди, унинг юзлари бўғриқиб кетганди. Салдан сўнг ўзини босиб олиб деди:

— Майли, сабр қиламан, лекин Руангача оғзимни миқ этиб очмайман, жазоси шу. Айтиб қўйяй: биз энди Пуасидан ўтиб бораётимиз.

— Мен гапираман,— деди Мадлена.

Шундан сўнг у эрининг ёнига бамайлихотир ўтириб олди-да, қайтиб келганларидан сўнг нима ишлар қилажак-

хар ҳақида бирма-бир сўзлай кетди. Улар Мадленанинг ишлариги уйида яшайверишади, бундан ташқари Форестеънинг редакциядаги ўрни моянаси билан бирга Дюруанини бўлади.

Шуниси ҳам борки, янги оиласининг сарф-харажатларини Мадлена корафталиқ билан майда-чуйдасигача ҳисоблаб, режа тортиб чиққан экан.

Уларнинг қўлларида маблағлари ҳар бириники ўзига тегишли ҳисобланиб, ҳаётда бўладиган ҳамма ҳодисалар ҳисобга олинганди — инчунин, ўлим, ажralиш, бир ёки бир неча фарзандлар кўрилиши — ҳаммаси кўзда тутилганди. Дюруа ўзининг гапига қараганда, тўрут минг франк пули бўлиб, шундан бир ярим мингни қарэга олганди. Қолганинг бир кунимга ярар, деб уйланиш фикрига тушгандан кейин жамгариб юрган пуллари эди. Мадленанинг қириқ минг франк пули бўлиб, буни ўзининг гапига қараганда, унга Форестеъ қолдирганди.

Шарль эсига тушди-да, Мадлена уни мақтаб кетди:

— У тийинни бекор сарф қилмасди, ўзини босиб олган, меҳнатдан қочмасди. У сал фурсатда катта сармояга эга бўлиб қолиши мумкин эди.

Дюруанинг хаёли бутунлай бошқа нарсалар билан банд, уни эшитмасди.

Баъзан Мадлена гапдан тўхтаб, бир нарса устида фикрга толар, кейин чала қолган жойидан бошларди.

— Сиз уч-тўрт йилдан кейин йилига ўттиз мингдан қирқ минг франккача пул ишлашининг мумкин. Шарлининг умри узун бўлганда, у шунча топган бўларди.

Унинг маслаҳатлари Йоржнинг жонига тегиб кетди ва хотинининг гапини бўлди:

— Билишимча, биз Руанга ўлган одами гаплашгани кетмаётимиз шекилли.

Мадлена унинг юзига шапатилаб қўйди.

— Рост-а, бутунлай эсимдан чиқибди,— деди у кулар экан.

Дюруа ойисининг гапидан чиқмайдиган болалардай икакала қўлини тиззасига қўйди.

— Ўзингизни тентакликка солманг,— деб танбеҳ берди Мадлена.

— Ўзингиз мени шу кўйга солдингиз,— деб эътироуз билдириди Дюруа,— энди шу алфозда ўлиб кетаман.

— Нимага?

— Негаки, сиз хўжалигимизни бошқарибгина қолмай, менга ҳам раҳбарлик қилиб турасиз. Айтгандай, бева хотини сифатида овингиз юрмаса ҳам довингиз юради!

Мадлена ҳайрон бўлиб қолди:

— Бу билан нима демоқчисиз ўзи?

— Шуни айтмоқчиманки, сизнинг билимдоилингнинг менинг подонлигимга чек қўйиши, эр кўриб тажриба ортирган хотин сифатида эса менинг маъсум бўйдоқ ҳаётимга таъм беришингиз керак, ана шу, холос!

— Жуда ҳаддингиздан ошиб кетдингиз!— деди Мадлена.

— Йўқ, бу худди мен айтгандай бўлади,— деб эътироуз билдириди Дюруа.— Мен хотинарни билмайман, тўғрими? Сиз эса әрқакларни беш қўлдай биласиз, ахир сиз бевасиз-ку, тўғрими? Ва сиз менинг тарбиям билан машгул бўласиз...— бугун кечқурун, тўғрими? Менимча, бу тарбияни ҳозирнинг ўзидаёқ бошлаб юборилса, соз бўлар эди, агар истаклари бўлса.

— О, бунақа ишларда агар менинг ўргатишимга муҳтоҷ бўлиб қолган бўлсангиз, унда!..— деб юборди Мадлена шўхлик қилиб.

— Албатта, сизнинг ўргатишингизга муҳтоҷман,— деб жавоб берди Дюруа дарсда жавоб берадиган мақтаб боласининг овозига ўҳшатиб.— Энг муҳим: мен йигирма дарсдан кейин... мени буткул маълумотли киши қилиб чиқаришингизга ишонаман... Унта дарс асосий предметларга... ўқиш ва грамматикага... ўн соат дарс — машҳулар ва путь маданиятига... Ахир мен гирт саводсизман-да!

— Сен тентаксан!— деди борган сари очилиб шўхлиги тутаётган Мадлена.

— Мени сенсирай бошлаганинг муносабати билан,— деб давом этди гапида Дюруа,— мен ҳам шу ондан бошлаб сенга эргашаман ва сенга шуни маълум қиласанки, азизим, юрагимда муҳаббат алангаси борган сари жўш уриб, қўрқяпманки, Руанга етгунча ёниб кетмасам деб!

У энди актёрларга ўҳшатиб гапирав, юз ҳаракатларига шундайин бир кулгили тус берар эдики, юқори адабий доираларда қизиқ-қизиқ гапларга ўрганиб қолган ёш жувони қотиб-қотиб куларди.

Мадлена эрига қиё боқиб ўтирап ва чиндан ҳам у қўзларига мафтункор бўлиб қўринар, дилида майл қўзғатарди, одам гарқ пишган нокни кўрганда шундай аҳволга тушади, уни дарҳол олиб егиси келади, бироқ шууримиз шошма, дейди, уни овқатдан кейин узиб есанг мазаси бошқача бўлади.

Ёни жувон ҳаёлига келган бундай гаплардан қизариб кетди.

Жоним шогирдим,— деди Мадлена,— менинг тажрибига, катта тажрибамга ишонинг. Вагондаги ўпичларниң пархи арzon бўлади. У иштаҳангни бўғади, холос.

У яна ҳам қаттиқроқ қизариб, шивирлади:

— Гўр бошоқни ўрмайдилар.

Дюруа кулиб ўтирас, ғунчадай оғиздан чиқаётган бу маъноли гаплар унинг иштаҳасини зўрайтира бормоқда эди. Кейин у худди дуо ўқиётган одамдай лабларини пичирлатди-да, бир чўқиниб олиб тантанавор қилиб деди:

— Ўзимни ҳирс балосидан асррагувчи авлиё ота Антонийнинг ҳифзи ҳимоятига топшираман. Мана энди тамом тошга айландим.

Билинтиrmайгина тун кириб кела бошлади, намозгарнинг енгил ҳарир қоронғиси ўнг томонда ястаниб ётган бепоён далаларни ўз бағрига олди. Поезд Сена ёқалаб кетмоқдайди. Ёш эр хотин икковлари йилтираб чўзилиб кетган темир йўлга, унинг биқинида оқаётган дарёга, ерга қирмизи аланга сочиб ботаётган офтобнинг гардишига қараб боришарди. Шуълалар секин-секин ўча бошлади, уларни гўё кул босди, маъюсгина сўнмоққа турди. Заминда офтоб ботган чоқда бир қалтироқ туради, ўлаётган куннинг шу қалтироғи далаларга кўчди, улар тун қўйнига чўка бошлади.

Очиқ деразадан қўйилаётган хуфтон маъюслиги ҳалигина қулишиб ўтирган ёшлар қалбига таъсир қилди, улар жим бўлиб қолишли.

Улар бир-бирларининг пинжларига тиқилишганча, гўзал, тиниқ май кунининг сўниб боришини томоша қилишарди.

Мантда осма фонарлар ёнди, унинг пирпираган сарғимтири нури қопламанинг кулранг матосини ёритди.

Дюруа Мадленани қучоқлаб ўзига тортиди. Жисмида жўш уриб турган ўткир истак-майлар ўрнини дилдорлик, хумор бир кайфият эгаллади, унинг юрагини майнин аллаловчи, ором берувчи осуда эрка бир туйғу чулғаб олди, бўрон тинган, лекин чанқоқлик қонмаганди.

— Мен сени жуда-жуда севаман, эркам Мад,— шивирлади Дюруа эшитилар-эшитилмас.

Унинг хумор товуши жувон қалбини тўлқинлантириб юборди, унинг жисмида титроқ турди, шунда у бошини Дюруанинг кўкрагинга қўйганча, унга дудогини тутиб берди.

Нафас олмай узоқ ўшидилар, кейин бир силкиниша танлари бир-бирларига шиддат билан чирманди, кураш қисқа, кучли бўлди, ҳирснинг кўйига шитоб билан тартибсиз берилдилар. Кейин икковлари ҳам сўлжайиб, шаштларидан тушиб, лекин ҳамон бир-бирларини суйиб, эркалаб қучоқ-

хаган ҳолда паровоз бекатга етиб қичқирмагунча ётди-лар.

— Бунча тентак бўлмасак!— деди чаккаларида ҳурпа йиб қолган соchlарини бармоқларининг учи билан тўғрилар кан Мадлена. — Худди болаларга ўхшаймиз.

Лекин Дюруа унинг қўлларини пайдар-пай, ғалати бир шошқалоқлик билан ўпишда давом этарди.

— Сени жонимдан ҳам яхши кўраман, эркам Мад,— деди у.

То Руанга боргунларича улар шу кўйи юзларини юзларига босганча кўзларини очиқ деразага тикиб қимир этмай боришиди, ташқарида тун қоронғилигига деразалари ёруғ уйлар липпилаб ўтиб турарди. Улар бир-бирларига шунчалар яқин эканликларидан лаззатланиб, кўнгилларидан яна ҳам яқинроқ, яна ҳам сирлироқ эркалашларга майл қўйиб, бир-бирларига дил тортиб, ўз орзуларига берилдилар.

Улар деразалари соҳилга қараган меҳмонхонага тушдилар ва апил-тапил тамадди қилиб, ухлагани ётдилар. Хизматчи қиз уларни эрталаб роппа-роса саккизда уйготди.

Чойни кичкинагина тунги столга бердилар, улар бир чашкадан ичишгач, Дюруа азбаройи қувончини ичига сифидироммаганидан хотинини қучоқлаб олди, одатда бошига бирдан баҳт қуши қўнгган одамлар шундай ҳолга тушдилар.

— Эркам, шириним Мад,— шивирларди у,— мен сени жуда севаман... жуда... жуда...

Мадлена бу дилкашликтан мамнун ийиб, жилмайган кўйи ўтиради.

— Мен ҳам... шундай...— деди у эрини ўпаркан.

Лекин Дюруанинг кўнглини ота-онаси олдига бораётгандарни хира қиласиб турарди. У хотинини ўйдан қайтаришга кўп уринди, уни огоҳлантириди, бўлажак учрашувга ҳозирлашга ҳаракат қилди. У ҳозир яна шу гапга қайтди.

— Тушунсанг-чи, улар саҳнада сен кўрган деҳқонлардан эмас, чинакам деҳқон кишилар.

Хотини қулди.

— Ҳа, биламан, уни менга айтган эдинг. Ундан кўра ўрнингдан тур, сени деб мен ҳам туролмай қолдим.

Дюруа каравотдан сакраб турди ва пайпоқларини кия бошлади.

— Уларнинг олдиларида жуда ғалати аҳволга тушиб қолмасак дейман. Мен ётадиган хонада эски каравот бор, унга ичига ҳашак солинган тўшак ёзилган, бошқа ҳеч вақо йўқ. Кантледа шундан бошқача тўшак борлигини билишмайди.

Мадлена хурсанд бўлиб кетди:

Жуда соз экан. Дунёда шундан яхши нарса борми... Сеп билан... мижжа қоқмай чиқсан-да... бирдан хўролзларниң қичқирганини эшитсан!

Мадлена оқ фланелдан тикилган чорси пеноюариниң кийиб олди. Диоруа дарҳол бу кўйлакни эслади ва ғаси келди. Нега? У хотинининг ёрталабга киядиган либослари тўлиб-тошиб ётганинги яхши биларди. Хўш, бундан чиқди хотини энди ўзига янги сеп олсинми? Сеп оладими, олмайдими, бу унинг иши, лекин Диоруа унинг илгариги оридан қолган турли усти бош туиги кўйлаклар, асбобанижом дегандай, яъни мана шу барча майшат учун кийиладиган майин ва иссиқиниа бу матода Форестеъ қўлларининг излари қолгандай бўлиб туюларди.

Диоруа папирос тутатиб дераза олдига борди.

Кенг, азим дарё сигил елканли кемаларга тўлиб кетган, улкан кемалар пристаңда юқ туширадиган машиналар ёрдамида шовқин-сурон билан юкларини бўшатишарди. Гаванининг кўриниши ва дарё манзараси, гарчи, унга эскитдан таниш бўлса-да, унда кучли таассурот қолдириди.

— Курмагур-эй, муンча чиройли бўлмаса! — деб юборди у.

Мадлена юргилаб келиб, иккала қўлни эрининг елкасига ташлади ва уни тортинимай қучоқлаб олганча, кўз олдида ястаниб ётган манзарадан кўз узолмай, ҳайрат ичиди тикилиб қолди.

— Оҳ, мунча ҳам чиройли, мунча чиройли! — деб такрорларди у.— Дарёда бирданига шунча кемалар бўлишини билмаган эканман!

Улар келишларини чол-кампирга олдиндан хабар қилиб қўйишган, нонуштани ҳам ҳозир уларнинг олдиларига боргач қилмоқчи эдилар. Бир соатлардан сўнг улар усти очиқ шалдироқ аравада йўлга тушишли, олдин узундан-узоқ хисбондан боришди, кейин ўртасидан сой оқиб ётган ўтлоқлар бошланди, сўнгра йўл тоққа кўтарили.

Мадлена ҳоргин кўринарди, у даққионусдан қолган араванинг бир четига сукилиб олди, чарақлаган офтоб унга тушиб турар, жисмини ёрка нурлари билан гўё ёритиб юбораётгандай бўларди, илиқ офтоб ва қишлоқ ҳавоси унга тез таъсир қилди, тезда пинакка кетди.

Уни эри уйғотди.

— Қара,— деди у.

Тоғ йўлининг ярмидан кўпини ўтишгач, улар ажиб бир манзара кўзга ташланадиган ерда тўхташи, одатда ҳамма саёҳатчиларга шу ерда тўхтаб атрофни томоша қилдиришарди.

Пастда кенг, узоқларга чўзилиб кетган бепоён водийда ярқираган дарё бурамиб-буралиб оқарди. Сен-саноқсиз оролчаларни бағрига олган дарё кўз илгамас йироқлардан бошланиб, Руанга стмасдан ўйдай бурамиб кетарди. Даренинг ўғ қирғогида ўзининг офтобда тилларанг бир жило билан зарҳалланган улкан ва поёб тошлар каби бинолари, иғнадор ва япасқи, нозик ва йилтироқ, кўк тоқида муаллақ турган жомелари, асиљодаларниң тамғалари туширилган чорси гумбазлари, жомхоналари билан шаҳар туман ичра қад кўтариб турар ва готик услуб билан қурилган ушибу черковлар излиҳоми узра бош жоменинг кишини ҳайратга соладиган, фавқулодда хуник ва беўхшов, дунёдаги энг юксак ўткир иғнаси бўй чўзганди.

Шаҳарнинг қаршисидаги нариги қирғоқда узоқларга чўзилиб кетган Сен-Север қасабасидаги заводларининг ингичка ва юмалоқ, юқорисига томон кенгайиб борадиган трублари тепага кўтарилиб турарди.

Жомхона қуббаларидан ҳам кўпроқ қалашган, бу гиштин трублар зангори осмонга қора дуд пуркаб ётар, уларнинг кети кўринмас, кенг далалар ичра йўқоларди.

Мисли Хеопс эҳромидай юксак (инсон қўли билан яралган иккинчи бир мўъжиза) ва бош жоменинг такаб-бурлик билан бўй чўзган иғнасига деярли баравар «Яшин» сув босим минораси — меҳнаткаш, доимо кўкка тутун пуркаб турувчи заводлар қабиласининг маликаси бўлиб кўринса, унинг қўшниси ибодатхоналар тўдасининг маликасига ўхшарди.

Ишчилар шаҳарчасидан нарида қарагайзор ўрмон чўзилиб кетарди. Сена эса эски ва янги шаҳарлар орасидан, илонизи бўлиб кетган, ўрмон билан қопланган тик қирғоқлардан ўтиб борар, қирғоқнинг баъзи жойларида сув яланғоч оқ тошларни ялаб ўтар, кейин дарё кенг қулоч ташлаб айланарди-да, олисларда кўздан гойиб бўларди. Дарёдан настга ҳам, юқорига ҳам бу ердан пашшадай бўлиб кўринган кемалар ўтиб турар, улар баржаларини судраганча қуюқ тутун чиқарип борарадилар. Оролчалар эса гоҳ маржондай тизилишиб, гоҳ ҳар хил катталикдаги тасбех доналари каби бир-бирларидан жуда йироқлашиб кетардилар.

Кучер йўловчилар қаҷон томоша қилиб бўлишларини кутиб турарди. У саёҳатчиларнинг қайси табақаси бу ерда қанча вақт турив томоша қилишини яхши билар эди.

Лекин улар энди йўлга тушган эдилар ҳамки, Диоруа бир неча юз қадам нарида қаршисидан келаётган чол-кампирни кўриб қолди ва экипаждан сакраб тушиб қичқирди:

— Бу улар! Танидим!

Эркак ва аёл икки деҳқон алпанг-талинаг қадам ташлаб, бир-бирларининг елкаларига урила-урила келишарди. Чолининг бўйи паст, гирдигум, юзлари қип-қизил, қорин солган,— ёшига қараганда у жуда бақувват кўрнарди, аёл—баланд бўйли, ориқ, елкалари букилган, ғамгин, она сути оғзидан кетмай меҳнатга ўрганганд, ҳазилвоц эри умр бўйи шўхлик қилиб, хўрандаларнинг ёнида ўтириб бирга ичишгани ҳолда, бу умр бўйи қулиш нималигини билмаган чина-кам қишлоқи хотин эди.

Буткул путурдан кетган чол-кампирни кўргач, Мадлена ўзи ҳам сезмаган ҳолда юраги ачишди. Улар пўрим ва олифта жаноб ўз ўғиллари эканини билмай қолишиди, оппоқ қўйлак кийган манови чиройли жувои эса келинингиз, деб айтишса ишонишмас эди.

Улар экипажини орқада қолдириб келаётган шаҳарлик бу одамлар билан ишлари бўлмай, кўзлари тўрт бўлиб кутган ўғилларини қарши олгани шоша-пиша кетиб боришарди. Улар сал бўлмаса билмай ўтиб кетишар эди.

— Омонмисиз, Дюруя ота!— кулиб қичқирид Жорж.

Чол-кампир азбаройи шошганларидан анграйиб, оғизларини очганча тахта бўлиб қолишиди. Биринчи бўлиб кампир ўзига келди ва турган жойидан қимиirlамай сўради:

— Ўғлим, сенмисан?

— Худди ўзида, бошқа ким бўларди, ойижон!— деб жавоб берди Жорж ва унга пешвоз бориб онасининг иккала юзидан чўлпиллатиб ўпди. Кейин бошидан қоро ипакдан тикилган, худди жаллобларникига ўхшаш баланд руан шапкасини қўлнга олволган отасининг юзларига юзини босди.

— Бу менинг хотиним,— деб таништириди Жорж.

Чол-кампир Мадленага қарашди. Унга худди гаройиб бир нарсани кўраётган каби қўрқиб, хавотирланиб қарашаркан, чолиниг кўзларнда мамнунлик ва қониқини ифодасини, кампир эса ўғлини ғаш кўриб, келинини ёқтирмаганигини кўриш мумкин эди.

Табиатан қувноқ одам бўлган, бунинг устига озроқ арақ отиб олган чол шербаччалардай бўлиб, муғамбириона кўз қисиб қўйди-да, сўради:

— Бир ўпид қўйсак бўлармикин, а, нима дейсан?

— Истаганингизча,— деб жавоб берди ўғли.

Нашъаси пасайиб боядан бери ўзини қўярга жой тополмай турган Мадлена чолга юзини тутиб беришга мажбур бўлди ва чол унинг икки бетидан чўлпиллатиб ўпдида, лабларини кафти билан артиб олди.

Кампир ҳам келинини ўпид қўйди, лекин бу адоват

соғ солған ўпич эди. Ахир, шундоқ келинни у орзу қилганими: келининг бўлса лобар, ферма қизларидай соғлом, икки юзи олмадай, зотдор байталдай ярқираб турган қиз бўлсайди. Манави атир-упа сепиб олган, лахта қўйлак кийган ойимтилла қўлма-қўл юрадиган ановнақаларга ўхшайди. Гап шундаки, кампирнинг назарида, ҳамма атирлардан мушкнинг иси келарди.

Ҳаммалари ёш эр-хотинининг чамадонини олиб бораётган экипаж орқасидан йўлга тушишди.

Чол ўғлани қўлтиқлаб олди-да, қадамини секинлатиб қизиқсанниб сўради:

— Ҳўш, ишлар қалай?

— Михдай!

— Балли, балли! Қанча қалин тегди хотиндан?

— Қирқ минг франк,— деб жавоб берди Жорж.

Чол камоли хурсанд бўлганидан ҳуштак чалиб юборди.

— Оббо азамат-ей, балосан-ку!— деб олди чол шўрлик, шунчалар лол қилиб қўйган эди бунча пул уни.

Кейин салмоқланиб ишонч билан деди:

— Жуда кетвортганини топибсан!

Келини унга чиндан ҳам ёқиб қолди. Қачонлардир бунақа ишларда ундан олдинга ўтадиган йўқ эди-я.

Мадлена қайнанаси билан ёнма-ён индамай боришарди. Ота-бола уларга етиб олиши.

Улар йўлнинг икки четида жойлашган кичкинагина қишлоққа кириб боришди, йўлнинг бир томонида ўнта, иккинчи томонида ҳам ўнта уй жойлашганди: бундаги баъзи уйлар шаҳар уйларига ўхшатиб солинган, бошқа баъзилари тепаси ҳашак ва шифер билан ёпилган ҳамда лойдан, гиштдан қурилган кулбалар эди. Қишлоқнинг чеккасида чап томонда болохонали уй қад кўтарган бўлиб, Дюруя чолнинг «Гўзал манзара» деган қовоқхонаси шу эди. Қадимги удум бўйича эшик тепасига қокиб қўйилган қарагай бутаси томони тақиллаб қолганлар бўлса, бемалол кириб уни ҳўллаб чиқишлиари мумкинлигини билдиравди.

Залда бир-бирига тақаб қўйилган икки столга нознеъматлар қўйилган, устига дастурхон ташланганди. Уйдаги майда-чуйда ишларга ёрдам бериб юрган қўшни хотин ясан-тусан қилган чиройли хонимни кўриб букилиб таъзим қилди, кейин Жоржга қўзи тушди-да:

— Вой худойим-ей, сен ўзингмисан, болакай?— деб юборди.

— Худди ўзи, топдингиз, Брюлен хола!— деди шўхлик билан Жорж ва уни ҳам ота-онасини қандай ўпган бўлса, шундай ўпид қўйди.

Кейин Жорж хотинига қараб деди:

— Юр, ўзимизнинг хонамизга чиқамиз, у ерда шляпангни қўядиган жой топилиб қолар.

Ўнг томондаги эшикдан у хотинини таги гиштин салқин хенага бошлади — хонанинг деворлари оҳак билан оптоқ қўлиб оқланган, каравот тепасида эса, коленкор рўйжа осиланди. Бу овоз ва кўримизигина хонада хоч тепасига ўрнатилган санам билан зангори пальма остида Поль ҳамда Биржиниянинг тасвири туширилган сурат ва Наполеоннинг жийрон от миниб тушган расмидан бошқа безаклар йўқ, эди.

Икковлари ёлғиз қолган ҳамоно Жорж Мадленани ўпид қўйди.

— Салом, Мад. Мен чол-кампирни кўрганимдан жуда баҳтиёрман. Парижда юрганингда улар эсингга ҳам келишмайди, барибир уларни кўрсан, бошим осмонга етади.

Бироқ шу пайт отаси деворни тақирилатиб уларни чақирди:

— Тезроқ бўла қолинглар, шўрва тайёр!

Залга чиқишига тўғри келди.

Қишлоқчасига узоқ ўтириб шошилмай овқатланишиди: оддийгина таомлар тортилди — қўй гўшидан кейин колбаса, колбасадан сўнг тухум едилар. Бир неча стакан шарбат билан вино ичиб олгандан кейин чол жуда очилиб кетди, у тинмай ҳазиллашар, шўхлик қиласарди, катта байрамларда айтадиган гапларини ҳам бугун ўртага тўкиб солди, ўртоқларимизнинг бошидан кечган, деб анча бепарда латифалар ҳам айтиб берди. Жорж бу латифаларни кўп эшиганидан ёддан билар, лекин шундоқ бўлса ҳам қотиб-қотиб куларди. Кулганининг сабаби, туғилиб ўстган ерларини кўриб беҳад шавқ-завққа тўлганди, шу тобда унинг қалби яна она юртга бўлган муҳаббат билан тўлиб-тошганди, болалиқдан беш қўлдай таниш ерларни кўриб меҳри товланиб кетган, кўзи ҳозир нимага тушмасин, ҳаммаси илгари бошидан кечирганларини хотирилатиб турарди: эшикдаги чизиқми, аллақандай арзимаган бир воқеани эслатган уч оёқли стулми, ернинг исими, шу ўртадаги ўрмондан анқиб келаётган дараҳтлар, елимларнинг ҳидларими, уйдан, кўлмак сувлардан, тезаклардан келиб турган галати бўйларми — бари унда эскитдан таниш ҳиссиётларни қайта уйготар эди.

Кампир ҳамон қовоги солиқ, гамгии кўринар, миқ этиб оғиз очмас, келинига еб юборгудай бўлиб ўқрайиб қарангани-қараган эди, қўллари қадоқ, қадди оғир меҳнатдан букилган заҳматкаш дехқон аёл шаҳарлик ойимтиллани кўргандა шундан бошқача қаролмаган бўларди, албатта.

Бу жувон унинг нафратини келтирас, назарида, аллақандай ҳаром, бузук, пес-мохов бир нарсани кўриб ўтиргандай бўларди,— булар унинг эътиқодича такасалтанглик ва зинога берилиш туфайли пайдо бўлган иллатлар эди. Кампир тинмай ўринидан турар, овқат келтирас, стаканларга нордон рангсиз мусаллас қуяр, шарбат тортар, шарбат эса худди лимонадга ўхшаб тикинларини шишанинг оғзидан отиб юборарди.

Мадлена маъюс тортиб қолди; у ҳеч нарса емас, гапга аралашмасди: лекин унинг лабларидан ҳамон табассум аrimas, лекин бу табассум ҳаммасидан зерикиб, ҳаммасига тан бериб қўйилган табассум эди. Унинг тарвузи қўлтигидан тушган, у бундай бўлади деб ўйламаганди. Нега? Ахир, унинг ўзи хоҳламадими бу ерга келишини. У соддагина дехқон оиласига бораётганлигини билган эди-ку. Ҳеч қаҷон ҳавоий гапларга берилмаган одам нега энди бу сафар бошқача бир одамларни кўраман, деб ҳомхёл қилди, нега?

Нима, у буларни ўйламаганмиди? Хотинлар доимо ҳаётда бор нарсалардан бошқачароқ, антиқароқ нарсаларни орзу қиласидилар!

Балки, шаҳарда туриб буларнинг ҳаёти унинг кўзларига бошқача бўлиб кўриниб кетгандир? Бошқачаси қанақа, ким билади-ю, лекин у бундан кўра ширинроқ, бундан кўра олижаноброқ, хандон-хушон, кўз тушса қувонадиган нарсаларни кўраман, деб ўйлаганди. Шуниси ҳам борки, у дехқонларни худди романларда тасвирланганидек одобли, хуштавозе ҳолда кўришни истамасди. Нега унда арзимаган нарсалар ғашига тегиб ўтирибди, андек тўпорилик, уларнинг дехқонча қилиқлари, сўзлари, ҳаракатлари, кулгилари нега мунча унга озор беради?

У ўз онасини эслаб кетди, буни ҳеч зотга ҳеч қаҷон гапирмаганди, онаси Сен-Денида ўқиган тарбиячи-гувернантка эди, уни кимдир лақиллатди ва у Мадлена ўн иккига кирганда ғам-алам, йўқчиликдан ўлиб кетди. Қандайдир нотаниш бир одам Мадленани ўқитди. Балки, ўқитган одам отасидир? Ким эди у? Бу унга буткул ва баний қоронги бўлиб қолди, гира-шира бир нарсаларни сезгандай бўларди, холос.

Меҳмондорчиликнинг кети кўримасди. Бирин-кетин хўрандалар келиша бошлади, улар чолга салом бериб, Жоржга қўзлари тушгач, оғизлари очилиб қолар, ёш жувонга зимдан назар солиб гўё: «Оббо, қисталоқ Жорж-ей, боплабди-ку! Қандини урсни, шундай хотинни қўлга киритибди», дегандай бўлишарди.

Унчалик таниш бўлмаган хўрандалар ёғоч столларга

ўтириб олиб: «Бир литр!», «Кружка!», «Иккита конъяк!», «Бир стакан рапайл беринг!» — деб қичқиришар ва тарақлатиб домино ўйнагани тутинишарди.

Кампир дам-бадам кириб-чиқиб туарар, ҳорғин бир алфозда хўрандаларга хизмат қилар, ҳақ олар, кўк пешбандининг этаги билан столларнинг устини артарди.

Хонани сопол трубкалардан, арzon сигаралардан чиқсан тутун чулгади. Мадлена йўтала бошлади.

— Бўлди қилмаймиэми? Чидаб бўлмаяпти.

Лекин удумга кўра ҳали ионушта охирламаганди. Чол норози бўлди. Шунда Мадлена эркаклар конъяк билан кофе ичиб бўлишларини кутиб ўринидан турди-да, чиқаверишдаги эшик олдига бориб курсига ўтириди.

Сал ўтгач, Жорж унинг олдига келди.

— Юр, Сенани кўриб келамиз.

— Бўпти, юр! Кетдик! — деди қувониб кетган Мадлена.

Улар тепадан тушиб, Круасседа қайиқ олдилар. Баҳор нашидасига чўмганча қолган пайтни иккаласи ёлғиз оролча ёнида, толларнинг салқинида ўтказдилар, баҳорнинг илиқ офтоби уларни эркалар, дарёнинг майнин шабадаси, баданларига роҳат бағишлар, аллаларди.

Улар уйга қоронги тушганда қайтишиди.

Шам ёргуида қилинган кечки овқат Мадленага ионуштадан ҳам зерикалироқ бўлиб туюлди. Чол ширақайф бўлиб ўтирас, оғзини очмасди. Онаси хафа бўлган одамга ўхшаб ўтиради.

Хирагина шуъла тушиб турган деворда ғалати бурундор соялар кўринар, улар алмойи-жалмойи қимиchlарди. Шамнинг хира сарғимтирир қалтироқ шуъласи бироннинг юзига тушиши билан шу заҳоти деворда паншахадай вилка кўтарган каттакон қўл кўринар, кейин худди даҳшатли маҳлукнидай оғиз очиларди.

Овқатни сб бўлганлари ҳамоно Мадлена бу гира-шира, аччиқ тамаки тутуни, тўкилган ичимликларнинг ҳидига тўлган хонадан эрини очиқ ҳавога олиб чиқиб кетди.

— Дарров зерикиб қолдинг-а? — деди Жорж ташқарига чиқканларидан кейин.

Мадлена, ундаймас, деб айтмоқчи эди, эри гапини оғзидан илиб кетди:

— Йўқ. Ҳаммасини кўриб турибман. Агар истасанг, эртагаёқ бу ердан кетамиэ.

— Ҳа. Кетайлик,— дея шивирлади хотини.

Улар оҳиста илгарилаб боришарди. Чексиз илиқ, майнин эркалаган тун қучоғи енгил шивирлаш, шитирлаган, хўрсинган товушларга тўлиб кетганди. Улар қоронги зулматли

тун қўйнида ётган икки ўрмон оралиғидаги баланд дарахтлар остидан ўтган сўқмоқдан юриб бораардилар.

— Қаерда юрибмиз? — сўради хотини.

— Ўрмонда,— жавоб берди у.

— Катта ўрмонми?

— Жуда катта, Франциядаги энг катта ўрмонлардан.

Ер, дарахт, моҳлар, чириган ҳазонлар ҳиди, амалга кириган куртакларнинг ҳиди — чекка, овлоқ ўрмоннинг мана шу бутун қўйна ва тоза муаттар нафаси бу ерда мудраб ётганга ўҳшарди. Мадлена бошини кўтариб, дарахтлар орасидан милтилаб турган юлдузларни кўрди, қилт этган шамол эсмаётган эса-да, у атрофини қуршаган япроқлар издиҳомининг оҳиста шивирлаб турганлигини ҳис қилди.

Жисмида ўзи англаб етмаган бир титроқ турди, юраги увшуди: алланечук бўлиб кетди. Нимага? У буниг сабабини билолмади. Бироқ назарида атроф-жавонида ўзи учун бир хатар яшириниб ётгандай туюлди, худди бу олам ичра йўқолиб кетаётгандай, ҳамма уни ташлаб кетгандай, тириклий қўмиландай, ўтқир нафас олайтган, юксакда билинар-билинмас тўлқинланиб ётган ўрмон гумбази остида якка-ёлғиз қолгандай эди.

— Қўрқиб кетяпман. Кетайлик,— дея шивирлади Мадлена.

— Майли, кетсак кетайлик.

— Парижга... эртага кетамиэми?

— Ҳа, эртага.

— Эртага эрталаб!

— Майлинг, эрталаб кетсак ҳам бўлади.

Улар уйга қайтишиди. Чол-кампир ётиб қолишиган экан.

Мадлена туни билан ухдолмай чиқди, ўзи ўрганмаган қишлоқ саслари: бойқуш қичқириғи, оғилхонадаги мегажиннинг хирқирави, ярим кечадан берн тинмай қичқирапётган хўрзининг товуши уни дам сайин уйғотиб юборарди.

Ҳали офтоб чиқмасдан тонг оқариши биланоқ у ўринидан туриб олди ва йўлга ҳозирлик кўра бошлади.

Жорж чол-кампирга кетамиэ деб айтганда, улар анграиниб қолишиди, лекин шу заҳоти бу кимдан чиқсан гап эканлигини фаҳмлашди.

Чол фақат сўради:

— Яна қаҷон кўришаркини миз?

— Қўришамиз. Ёз келсин.

— Ҳай, майли.

— Ишқилиб охирида афсусланиб қолмасанг бўлди, болам,— дея олди кампир.

Бир оз бўлса ҳам чол-кампирнинг кўнглини олиш учун Жорж уларга икки юз франк берди. Бир болани экипаж олиб келишга жўнатган эдилар, экипаж соат ўнга келди, кейин чол-кампирни ўпишиб, фарзанд билан келин жўнаб кетишиди.

Улар тепадан пастга тушаётганиларида Диоруа кулиб юборди.

— Ана,— деди у,— сенга айтмовдимми? Сени чол-кампир Дио Руа де Кантеллар билан таништираслигим керак эди.

Мадлена ҳам кулиб юборди.

— Уларни кўриб, бошим осмонга етди,— деда эътиroz билдириди хотини.— Ажойиб одамлар, уларни доимо юрагимнинг тўрида сақлашга ҳаракат қиласман. Париждан уларга совға-саломлар юборарман.

Кейин бир оз жим турди-да, давом этди:

— Дио Руа Кантель... Мана кўрарсан, бизнинг таклифномаларимизни яхши қабул қилишади. Биз, бир ҳафта отонамизнинг мулкида туриб келдик, деб айтамиз.

У эрининг пинжига суқилди ва лабларини унинг мўйлаби учига теккизиб қўйди:

— Салом, Жорж!

— Салом, Мад,— деди жавобан эри ва унинг белидан қучди.

Узоқда — водийнинг қоқ ўртасида эрталабки қуёш нурларида кумушдай товланиб дарё буралиб оқарди, барча заводларнинг трубаларидан осмонга қоп-қора дуд ўрлаб чиқарди, эски шаҳар узра жомхоналарнинг игнадай чўққалири кўкка қадалиб турарди.

II

Эр-хотин Дио Руалар пойтахтга қайтиб келишганидан бери икки кун ўтди. Жорж ўз вазифаларини бажаришга киришиди, у мени хроника бўлимидан олиб Форестъенинг ўрнига қўйишади, ўшанда ўзимни бутунлай сиёсатга багишлайман, деб кўнглининг бир четига тугиб қўйганди.

Бу оқшом у кўтаринки бир кайфиятда илгари собиқ дўсти истиқомат қиласан уйга ишдан кейин овқат қилиш учун бормоқда эди, тезроқ хотинини ўпгиси, бағрига олгиси келарди, хотини уни ўзига бутунлай мафтун қилиб қўйган, Жорж ўзи ҳам билмаган ҳолда унга асир бўлиб қолганди. У Нотр-Дам-де-Лорет муолишида турган гулчининг ёндан ўтиб кета туриб, Мадленага гул тақдим

қиласи келди ва шу заҳоти ҳидлари гуркираб турган атиргул тунчаларидан бир дастасини сотиб олди.

У ўзининг янги пиллапояларидан кўтариларкан, эниа майдончаларида туриб, қадди-қоматини ойнага солиб қарап ва бу ерга илк бор қадам қўйган пайтларини эсларди.

У калитни уйда қолдириб келган экан, унга эшикни ўша эски хизматчи очди, Жорж Мадленанинг гапи билан уни ўз жойида қолдирганди.

— Дио Руа хоним уйдамилар? — сўради у.

— Ха, афандим.

У емакхонадан ўтиб бораркан, столда уч кишилик идиш қўйилганилигини кўриб ҳайрон бўлди. Мехмонхона билан емакхона ўртасидаги парда кўтариб қўйилган бўлиб, унинг кўзлари Мадленага тушди, у худди Жорж олиб келганга ўхшаган атиргуллар дастасини камин устидан вазага қўяётган экан. Диоруа хафа бўлиб, дили шу қадар вайрон бўлиб кетдики, гўё унинг фикрини бирор ўғирлаб олгандай, ундан эътибор ва меҳри оқибат кўрсатиш ҳуқуқини тортиб олишгандай бўлди. Мадленани хурсанд қилишни кўз ўнгига келтириб, у қанчалар қувонган эди-я.

— Битта-яримта келадиганими? — деб сўради у Мадленадан ичкарига киаркан.

— Бўлиши мумкин,— деб жавоб берди хотини унга қарамасдан ҳамон гулларни жойлаштириш билан овора бўлиб.— Хонадонимиэнинг одатига кўра, менинг эски дўйстим граф де Водрек келади: у илгарилари ҳар душанба куни бизникида меҳмон бўлиб кетарди.

— А! Жуда яхши,— деда тўнгиллади Жорж.

У қўлида гулдаста билан хотинининг орқасида туар, гулларни ташлаб юборишини ҳам, беркитишини ҳам билмасди.

— Қара, сенга гуллар олиб келдим,— деди у ниҳоят.

Мадлена унга табассум порлаган чеҳра билан боқди.

— Мунча яхшисан! — деди у ва юракдан чиққан бир қувонч билан эрига қўлларини узатди, лабларини чўэди, Жоржнинг кўнгли шу замоноқ ўрнига тушди.

Кейин гулларни қўлига олиб, уни болалардай қувониб ҳидлади ва бол гул қўйган вазаси ёнидаги бўш идишга уларни жойлаб қўйди.

— Жудаям хурсандман! — деда шивирлади у гулларга қараб.— Мана энди каминга қараган одамнинг кўзи қувонади.

Кейин ишонч билан қўшиб қўйди.

— Биласанми, Водрек жуда ажойиб киши, у билан тезда чиқишиб кетасизлар.

Кўнгироқ жиринглаб, графнинг келганлигини маълум қилиди. Граф худди ўз уйига келгандай бамайлихотир, ишонч билан ичкарига кирди. У қаддини ғоятда назокат билан букиб Мадленанинг бармоқларини ўпди, кейин Жоржга қаради-да, унга очиқ чехра билан қўл бериб сўради:

— Ишларингиз яхшими, азизим Дю Руа?

Унда илгариги кибр ва калондимоликдан асар ҳам йўқ, бу вазиятнинг ўзгариб қолганлигини кўрсатарди. Буларнинг бари журналистни таажжууга солди ва унинг илтифотига яраша хушмуомала бўлишга қарор қиласди. Беш дақиқалардан сўнг уларга қараган одам булар ўн йиллардан бери бир-бирларини билишар экан, бир-бирларидан жонларини ҳам аяшмаса керак, деган хаёлга бориши мумкин эди.

— Гаплашиб ўтиринглар,— деди чарақлаған чехра билан Мадлена.— Мен ошхонадан хабар олай.

Иккала эркак унинг изидан қараб қолишиди.

Мадлена қайтиб келганда улар аллақандай янги пьеса муносабати билан театр ҳақида сұхбатлашиб ўтиришарди, уларнинг фикрлари бир жойдан чиққан ва ўртада туғилган бу ҳамфирлилик икквларида ўзаро яқинликка ўхшаш бир нарса пайдо қилганди, бу уларнинг юзларида ҳам ўз ифодасини топганди.

Чақчақлашиб ўтириб овқатландилар. Граф бу хонадонда ўзини шу қадар яхши ҳис қилас әдик, уйнинг ажойиб соҳиблари билан гаплашиб тўймасди, у аллавақтгача қолиб кетди.

У кетгандан кейин Мадлена эрига қараб деди:

— Жуда ажойиб одам, тўғрими? Яқиндан таниш бўлиб олсанг, у сенга жуда ёқиб қолади. У чинакам, кўп синовлардан ўтган, вафодор ва садоқатли дўст. Оҳ, агар у бўлмаганда...

У гапини ҳохиригача айтмади.

— Рост, у жуда дилкаш экан,— деб қўйди Жорж.— Менимча, у билан яхши ўртоқ бўлиб қолсак керак.

— Биласанми,— деб яна гап бошлади Мадлена,— биз уйқу келгунча яна ўтириб ишлашимиз керак. Граф Водрек келиб қолганидан сенга ҳали айтиб улгурмаган эдим. Бугун мен Марокашда мухим воқеалар рўй берганингини билдим. Буни менга бўлажак министр, депутат Ларош-Матье айтди. Катта шов-шувуга сабаб бўладиган мақола ёзишимиз керак. Рақам ва фактлар менда бор, ҳозироқ ишга ўтиришимиз керак. Чироқни ол.

Жорж чироқни кўтариб олди ва улар кабинетга кирдилар.

Китоб жавонида ўша-ўша китоблар турар, тепада эса Форесте ўлими олдидан Жуан кўрфазида сотиб олган учта чиройли ваза қўйилганди. Марҳум Шарлнинг сөёқса тўшалган юмшоқ гиламчasi Дю Руанинг қадам қўйишига маҳтал бўлиб турганга ўхшарди. Жорж ўтириди ва қўлига қалам олди, қаламнинг иккинчи учи Шарлнинг тишларига тегиб, андак кемтилганди.

Мадлена каминга суюниб олиб папирос тутатди ва янгиликларни гапириб бера бошлади, кейин ўзининг фикр-мулоҳазаларини айтди ва ёзилаjak мақоланинг планини тузди.

Жорж уни диққат билан тинглар ва йўл-йўлакай фикрларини қоғозга тушириб бораради. Хотини ҳамма гапини тутатгач, Жорж бу масалада ўз фикрларини билдири, уни чуқурлаشتирди ва ўз режасини маълум қиласди, унингча, ҳозирги министрликка қарши битта эмас, бир неча мақола ёзиш керак экан. Бу ҳужум фақат ишнинг бошланиши бўлади. Жоржнинг фикр-мулоҳазаларида чуқур имкониятларни кўрган Мадлена ҳатто чекишдан ҳам тўхтаб қолди,

— Ҳа... ҳа... Жуда яхши... Ажойиб... Ўткир фикр...— шивирлаб қўярди у ўқтин-ўқтин.

Жорж гапини тутатгача, у деди:

— Ке, энди ёзишга бошлаймиз.

Бироқ у доим бошлашга қийналарди, бу сафар ҳам керакли сўзларни зўрга топарди. Мадлена унинг қийналётганини пайқаб қолди-да, унинг елкасига пичагина суюниб, қулоғига бирин-сирин жумлама-жумла шипший бошлади.

У баъзан тўхтаб, ботинмайгина ундан сўраб қўярди.

— Сен шундай демоқчимидинг?

— Ҳа, худди ўзи,— деб жавоб берарди у.

У министрлар советининг раиси шаънига аччиқ заҳархандалар, аёвсиз киноялар ёғдириди, раиснинг ташқи кўриниши устидан у юритаётган сиёсатга боғлаб шундай истеҳзоли сўзларни айтардики, бунақа таъриф-тавсиф фақат хотинлар оғзидан чиқади, одам бенихтиёр кулиб юборар, айни замонда кузатишларининг бу қадар ўткирлигига қойил қолмасдан илож йўқ эди.

Дю Руа унинг заҳар-заққум сўзлари ичига баъзани баъзан бир неча сўз қўшиб қўяр, шунда мулоҳазалар янада ўткироқ, янада маънодорроқ чиқарди. Бундан ташқари, гапнинг тагига ним косасини яшириш санъатини мукаммал эгаллаган, сўз билан бундай ҳийлакорлик қилишга у хроника материалларини ишлаб юриб ўрганиб кетганди. Агар у Мадлена айттаётган бирон гапга унчалик ишонқирамаса ва у бирорнинг шаънига бўхтон бўлиб эшитилишини сезса,

унда бу гапнинг жиндак учини чиқариш, шама қилиш билан чекланар, натижада газеталар кўз ўнгидаги шаманинг тўс маълум бир аҳамияти бордай қилиб кўрсатарди, шуни шама қилмай тўғри айтса, унча таъсирили чиқмаслигини у биларди.

Мақола ёзиб битирилгач, Жорж уни овозини чиқариб, таъсиrlаниб ёқиб чиқди.

Мақола икковларига ҳам жуда ёқиб кетди ва бир-бирларини эндигина топгандай бўлиб, суюниб, шодланиб табасум қилдилар Улар бир-бирларига қараб тўйишмас, нигоҳлари меҳр-муҳаббат билан тўлиқ эди, кейин руҳий иноқлик қалбларини тўлқинлартирганча бир-бирларининг қучоқларига отилдилар, пайдар-пай ўпишидилар.

Дю Руа чирокни олди.

— Энди алло қиласмиэ,— деди у кўзлари ёнган ҳолда.

— Қани бошланг, султоним, ахир сиз йўлимизнинг чароғбонисиз,— деди Мадлена.

Жорж хос хонага юрди, хотини орқасидан бармоқлари билан унинг гарданини қитиқлаб борди, эри қитиқдан қўрққани учун улар хонага тез кириб бордилар.

«Жорж Дю Руа де Кантель» имзоси билан чиққан мақола кўп шов-шувларга сабаб бўлди. Палатада тўполон бошланди. Қария Вальтер авторни табриклаб қўйди ва шу заҳотиёқ уни «Француз ҳаёти»нинг сиёсий бўлимига мудир қилиб тайинлади. Ҳроника яна Буаренар зиммасига тушиди.

Шу кундан эътиборан «Француз ҳаёти» министриликка қарши узоқни кўзланган ашаддий ҳужумга ўтди. Баҳс усталик билан, фактларга сунянган ҳолда олиб борилди. Ҳамманн баҳснинг дам ачниқ, дам жиддий, дам ҳазиз, дам даргизаб оҳанги ўзига жалб қилди, айни замонда баҳс автори чегарадан чиқмас, йўлидан ҳам тоймас эди. Бошқа газеталар «Француз ҳаёти»дан кўчирмалар оладиган бўлиб қолишиди, ҳокимият тенасида турганлар эса, номаълум шаддод ганимларининг пайини полиция ёрдамида қирқишига уринардила.

Дю Руа сиёсий доираларда маълум ва машҳур одам бўлиб қолди. Ўзининг мавқеи ўсиб бораётганинги у бўлаётган қўл қисишлиру таъзим-тавозелардан сезиб турарди. Хотинига келганди, Жорж унинг теран ақлинга, ҳамма нарсадан фавқулодда хабардорлигига ва алоқаларининг зўрлигига қойил қолиб келарди.

Кечқурун уйга қайтиб келганди, ҳар куни меҳмонхонада ё сенатор, ё депутат, ё судья, ё генерал ўтиргани устидан чиқар, улар Мадлена билан эски ошналардай

гаплашаётганинги кўяр эди. Қаерда танишган у булар билан? Жамият, йигинларда, деб жавоб берарди хотини. Бироқ қандай қилиб уларнинг ишончини қозондийкин, нимаси билан уларга ёқиб қолганийкин? Бу унинг учун сирди.

«Ундан ўтқир дипломат чиқиши мумкни эди»,— деб уйларди Жорж.

Мадлена кўпинча кечки овқатга кечикиб келар, кейин ҳаллослаб, қизарип кетган, ҳаяжонланган ҳолда кириб шляпасини счмай турибоқ янгиликларни тўкиб сола бошлиларди:

— Бугун яна ошигимиз олчи. Буин қара, адлия министри илгариги аралаш комиссиянинг собиқ иккни аъзосини судъяларка тайинлабди. Боплаб адабини бермасак бўлмайди — умрбод эслаб юренни.

Шундан кейин бир неча кун министрининг адаби берилади. Депутат Ларош-Матье Фонтэн кўчасидаги уйда сешанба күнлари меҳмон бўлар ва граф Водрекка ўхшаб эрхотин икковларининг қўлларини қисиб қўяр, беҳад қувонч билдиради.

— Мана, буни ҳамкорлик деса бўлади! — дерди у ҳар сафар.— Агар шу сафар ҳам ғалаба қилмасак...

У аинчадан бери кўз остига олиб юрган амалига — ташкии ишлар министри лавозимига эришажагига чин юракдан ишонарди.

Бу одам ўртача бир сиёсий арбоб бўлиб, унинг на ўз қиёфаси, на ўз мустақил фикри бор эди, қобилияти ҳам эл қатори бўлиб, юраксиз, билими саёз эди. У чекка шаҳарчалардаги адвокатларга, маҳаллий шербаччаларга ўхшарди, у ўзининг иезуит эканлигини жумҳурият партияси билан ниқоблар, ўзаро иизолашаётган партиялар ўртасида устомонлик билан ҳаракат қиласарди, бу шундай умумий сайлов ҳуқуқлари деган ахлат устидан униб чиқаётган юзлаб сассиқ, заҳарли либерал қўзиқоринларнинг биттаси эди. У ўзининг сотқинлиги, риёкорлиги билан ҳамкаслари — ўша депутат деб аталадиган чала муртадлар ичидаги доно бўлиб қўринарди. Сирти ялтироқ, ичи қалтироқ бу одам анча тузуккина тарбия кўрган, ҳеч нарсадан тортиниб ўтирас, хушмуомала киши бўлиб, жамиятга бир нарсага эришиш учун шуларнинг ўзи етарли эди. Унча-мунча нарсани назар-нисанд қилиб ўтирамайдиган, иши йўқ, турли-туман, ҳар тонифдаги одамлардан иборат жамиятда, тасодиф билан юзага чиқиб қолган катта мансабдорлар ичидаги обрў-эътибори баланд эди.

«Ларош министр бўлади»,— деган гапни қаерда бўлманг

Энгизиш мумкин эди, унинг ўзи ҳам бу гапга ҳаммадан кўпроқ ишонарди.

У қария Вальтер газетасининг асосий пайчиларидан бўлиб, чоннинг кўпгина молиявий операцияларида шерик каби иштирок этарди.

Дю Руа Ларош-Матъени қўллаб-қувватлар эди: унга ишонар ва келгусида керак бўлиб қолар деб ўйлар, унга умид боғларди. Айтгандай, у фақат Форестье бошлаган ишни давом эттирияпти, Ларош-Матъе унга келажакда Фахрий легион ордени олиб беришига ваъда берганди, энди бу орденини Мадледнанинг иккинчи эрига бериш мўлжалланмоқдайди, холос. Ахир, моҳият эътибори билан қараганда ҳеч нарса ўзгаргани йўқ-ку.

Шундай бўлиши турган гап эди ва Дю Руанинг ҳамкаслари шўни пеш қилиб, унинг кўзига чўп тиқишар, қонини қайнатишарди.

Энди уни «Форестье»-деб чақиришадиган бўлиб қолишиганди.

У редакцияга қадам қўйини биланоқ аллаким қичқириб қоларди:

— Форестье, буёққа қара!

У ўзини эшитмаганга солар ва қутидаги хатларни кўриша давом этарди.

Яна ўша одам қаттиқроқ қилиб чақиради:

— Хой, Форестье!

Ходимлар қиқирилашарди.

Дю Руа ноширининг кабинетига қараб юарар, шунда ҳамкасабаси уни тўхтатиб дерди:

— Эҳ, кечирасан! Мен сени чақириувдим. Аҳмоқлигими қара, сени доимо Шарлга адаштириб юраман. Сенинг мақолаларининг Шарлникига жуда ўхшаб кетгани учун шундай кўринса керак. Бунақада адашмай иложинг йўқ.

Дю Руа бунга жавоб бермас, лекин ич-ичидан ғазаби жўш уриб келарди. Шу тариқа у энди марҳумни ёмон кўриб қолди.

Бир куни кимдир сиёсий бўлим мудирининг мақолалари шаклан ва мазмунан илгариги мудиринидан фарқ қилмаслиги ҳақида ҳайрон қолиб гапирганда, қария Вальтерининг ўзи шундай деган эди:

— Ҳа, бу Форестье, лекин буниси унга қараганда ёниқроқ, мардошароқ, баркамолроқ.

Бир куни Дю Руа жовонини тасодифан очиб қолиб, Форестьевининг шари қора лента билан ўраб қўйилганини, Сен-Потен билан бирга ўзи ўйнаб юрадиган шар пушти лента билан боғлаб қўйилганини кўрди. Ҳамма шарлар

катта-кичиклигига қараб ўша ернинг ўзига қатор териб қўйилганди. Музейларда бўладиган тушунтириш хатига ўхшатиб ёзилган қоғозда шундай сўзлар бор эди: «Форестье ва К⁰ собиқ коллекцияси. Вориси — Форестье Дю Руа. Патенти бор. Ҳаммавақт ҳаётда фойдаланиш мумкин бўлган мустаҳкам нарса, ҳатто йўлга ҳам ярайди».

У жавонни хотиржам ёпди ва атай баланд қилиб деди:
— Аҳмоқлар ва ғаламислар ҳар ерда топилади.

Аммо ҳамма адабиётчилар каби иззат-нафси кучли бўлган, ғурури баланд Дю Руа бу нарсаларга бефарқ қарай олмасди, адабиётчи одам, одатда оддий репортёр бўладими ёки улуғ шоир, барибири, ундаги нозик шуҳратпарастлик ва иззат-нафс доимо тез хафа бўлишга, ҳар нарсага шубҳаланиб қараб ўзига олишга ундаиди.

«Форестье» сўзини эшитса, қулоғи шанғиллайдиган бўлди: шу сўзни эшитишдан қўрқадиган бўлиб қолди, у қулоғига чалингандা қизариб кетаётганини сезарди.

Бу ном тилга олинганда унинг устидан мазах қилиб қулишаётганга, ундан ҳам баттарроқ ҳақорат қилиб сўкишаётганга ўхшарди. Бу ном унинг башарасига қаратса қичқираётган каби бўларди: «Сенга ҳаммасини хотининг қилиб берастибди, у аввал ҳам бирорвга шундай қилиб берарди. У бўлмаса, сен ҳалок бўлардинг».

Мадлена бўлмаса, албатта, Форестье ҳалокатга учраши аниқ эди, лекин бу гапнинг Жоржга сира алоқаси йўқ, кечирасиз, ха!

Шу дилсиёҳлик уйда ҳам давом этарди. Энди бу ергаги ҳамма нарса: жиҳозлар, мебеллар, турли майданчайдалар, яъни, у нимагаки қўл урган бўлса, бари марҳумни эслатиб турарди. У олдинлари бу ҳақда сира бош қотириб ўтирмасди, бироқ ҳамкасабалари ачитиб олишлари унинг жонидан ўтиб кетди, кўксини яралаб қўйди, илгари у аҳамият ҳам бериб ўтирмайдиган арзимаган нарсалардан энди бу яранинг усти кўчар, янгиланарди.

Нимага қўл урмасин, ҳаммасида Шарлнинг шарпаси кезгандай бўлиб туюлаверарди. У нимага қарамасин, нимани қўлига олмасин, бари олдин Шарлга тегишли нарсалар бўлиб чиқарди. Шарль уларни сотиб олган, улардан фойдаланган, уларни авайлаган. Шу даражага бордики, ҳатто Мадлена илгари Шарль билан бирга бўлган-ку, деган фикрдан у буткул тинчлигини йўқотиб қўйди.

Гоҳо ич-этини кемириб бораётган бу норозиликдан ўзи ҳам ҳайратга тушиб, ичидаги дерди: «Менга нима бўляпти ўзи? Ахир, мен Мадленани унинг атрофидаги одамлардан рашик қилмайман-ку? У куни билан нима қилиб юради,

нишм бўлмайди. Ундан қаёққа кетяпсан, қачон келасаи, деб суринтириб ҳам ўтирумайман, лекин молга ўхшаган ўна Форестеъ эсимга тушиши билан асабим буэлиб, қоним қайнай бошлайди!»

«Аслини олганда, Шарль гирт тентак экан,— деб мулоҳаза қилишда давом этарди у,— ҳаммасидан ҳам мана шу нарса менинг жонимни ҳиқилдоғимга келтиради. Мадленә қандай қилиб бу эшишакка турмушга чиқди экан, деб хафа бўлиб кетаман!»

У ўзинга-ўзи: «Бу молга ўхшаганинг нимаси Мадленага ёкиб қолган экан?» — деб савол бергани берган эди.

Арзимаган нарсалар юрагига иғнадай санчилавериб, Мадленә, хизматкор, ходимларнинг ҳар бир сўзидан Шарлининг иомини эшитгандай бўлавериб унинг газаби тобора тўлиб-тошарди.

Дю Руа табиатан ширинликка ўч эди.

— Нега бизникида ҳеч ширинликлар йўқ? — сўради бир куни кечқурун ў.— Сен олдириб келмайсан.

— Тўғри, эсимдан чиқиб қолади,— шўхлик билан жавоб берди Мадленә.— Гап шундаки, Шарль сира оғзига олмасли...

— Менга қара, жуда жонимга тегиб кетди-ку,— жаҳлини яширолмай деди унинг сўзини бўлиб Жорж.

— Қачон қарама: Шарль, Шарль... уни яхши кўрарди. Шарль буни яхши кўрарди. Шарль ўлди, энди уни тинч қўйинглар.

Бирдан газаби қайнаб кетган эрига Мадленә ҳайратланиб, ғалати бир алфозда қараб қолди. Лекин зийрак хотини эрини тушуниди. Унинг ичини марҳумга бўлган рашк кемириб келаётганинги ва бу ҳар бир дақиқада, ҳар замон уни эслаганда янада эўраётганинги фаҳмлади.

Балки бу Мадленага болалик бўлиб кўрингандир, лекин айни замонда унинг қалби бундан ифтихор туйғуси билан тўлди ва у индамай қўя қолди.

Дю Руа ўзининг қилиғидан ўзи уялиб кетди, лекин ўзини ҳеч идора қилолмай қолди. Уша куниёқ кечки овқатдан кейин улар янги мақолага ўтирганларида Жорж гиламчага қоқилиб тушди. Гиламчани оёғи билан тўғрилай олмагач, уни тепиб юборди.

— Шарлининг бўёқлари доим совқотиб юрган бўлса керак, а? — сўради у кулиб.

Мадленә ҳам кулиб юборди:

— Ҳа, у доим шамоллаб қоламан деб қўрқарди! Ўпкасининг мазаси йўқ эди;

— Шундайлигини у охирида исбот қиласди,— деб жаҳл

билан унинг гапини илиб кетди Жорж,— бу ҳам менинг баҳтимга,— деб қўшимча қиласи у олифталик билан ва Мадленанинг қўлни олиб ўиди.

Лекин ухлагани ётишаёттганда ҳамон ўша гап унинг миасидан кўтарилемаганди.

— Балки Шарль, қулоғимга шамол кирмасин, деб кечаси қалпоқ кийиб ётган бўлса керак, а? — яна тўнгиллади у.

— Йўқ, у бошини шоҳи рўмол билан боғлаб ётарди,— деди гапни ҳазила гапни ётганни Мадленса.

Жорж елкаларни қисиб қўйди ва ўзининг устуналигини сезган одам қилиғини қилиб, нафратомуз гижиниб деди:

— Вой аҳмог-ей!

Шу кундан эътиборан Шарль унинг оғзидан тушмай қолди. Бўлса-бўлмаса уни гап ичида тилга олиб ўтар, гоят ачинган киши бўлиб, «бечора Шарль», деб қўяди.

Редакцияда ҳар куни уни бир неча бор «Форесъте» деб чақиришар, уйга қайтганда буларнинг аламини марҳумни таҳқирлаб чиқаргандай бўларди. У Форестъенинг камчиликларини, унинг кулгили қилиқларини, заифликларини эслаб кетар, уларни бирма-бир санаб чиқиб лазатлангандай бўлар, худди хотининг юрагидан марҳум ҳақидаги хотираларни юлиб ташлашга жазм қиагандай бечоранинг гўрида гинит қалар эди.

— Менга қара, Мад,— деб гап бошлиарди у,— эсингдами, бир куни сўхтаси совуқ Шарль, семиз эркаклар ориқларга қараганда кучли бўлади, деб гап суққан эди?

Яна бир оз вақт ўтгандан кейин у хотинидан марҳуминиң киши билмас нозик томонларини суринтириб қоларди. Лекин Мадленса уялиб, жавоб бермасди. Бироқ у айтганидан қолмасди:

— Вой-бўй, айтиб берса қолсанг-чи! Бунақа пайтларда у жуда тумтаниб, сувга тушган товуқдек бўлиб қолган бўлса, керак, а, тўғрими?

— Бўлди, бас қиласи, тинч қўй уни энди,— дерди тоқати тоқ қўлган Мадленса.

Лекин у бўши келмасди:

— Йўқ, айтиб бер менга! Тўшакда жуда эпсиз бўлса керак, а, тўғрими? Вой ҳўқиз-ей! — деб қўшимча қилиб қўйири ҳар сафар.

Майнинг охирлари эди, бир куни кечқурун у дераза олдида туриб напирос чекарди; ҳаво жуда ҳам дим эди, унинг айланиб келгиси қистади.

— Мад, қўзим, Булон ўрмонига бормаймиэмси, а?

— Майди, ионим билан.

Улар усти очиқ экипажга бўлди, Елисей майдонидан ўтиб Булон ўрмонидан бўлаларига киришиди. Шарж ҳаммомдек дим бўлди. Кечалардан бирни эди, қиалт этган шамол эсмасида, даво шу қадар қизиб кетган эдики, гўё одам иссиқхона ичидага турғандай бўларди. Файтонлар пайдар-пай қатнаш, салқин дараҳтзорларга севишганларни ташлаб кетарди. Қучоқлашиб юрганларнинг сон-саноги йўқ.

Мадлена билан Жорж экипажларда бир-биrlари билан қучоқлашиб ўтирган қора кийиган эркаклар билан оч рангидага кийинган аёлларни қизиқсиниб томоша қилиб боришиарди. Осмонда юлдузлар чарақлаб ётар, ҳаво мисдай қизиб кетган. Булон ўрмонига қараб биз издиҳом, жазманлар издиҳоми кетиб борарди. Атрофда арава гидиракларининг бўғиқ сасидан бошқа тиқ этган садо эшитилмасди. Файтонларда ҳамон ошиқ-маъшуқлар кетгандан кетиб боришиар, улар бир-биrlарининг пинжаларига кириб кетган, юмшоқ ўриндиқларга ўзларини ташлаган, олдинда сурналжак лаzzатли дамларга ўзларини чоғлаган, ўша муфарраҳ дамларнинг орзусини сурган ҳолда борардилар. Қизиб ётган, ғира-шира тун бамисоли бўсаларга тўлиб кетганга ўхшаб кўринарди. Кеча ишқнинг талвасаларига, ҳирснинг ўйинларига кўпирив тошганидан ҳаво янада бўғиқроқ, оғирроқ бўлиб туюларди. Юраклари бир иштиёқда ўртанаётган, бир гулханинг алансасида ёнаётган ошиқ-маъшуқларнинг ҳаммаси атрофга ўзларини титратган, жўш урдирган, тинч қўймаётган эҳтиросга тўлиқ бир ҳаяжон сочиб кетмоқда эдилар. Ишқ маскан қурган аравалар узра гўё эрка бир илоҳалар учиб юргандай бўлар, улар кишида ҳаяжон қўзгар, одам алланарсаларни қўмсаб қоларди.

Жорж билан Мадленага ҳам ўтди бу беҳудлик. Улар иссиқдан беҳол бўлишиб, юракларини хумор кечанинг ҳаяжони чулгади, сассизгина қўлларини ушлаб олдилар.

Шаҳар қўрғонларидан кейин келадиган бурилишга етганда, улар ўпишидилар.

— Ҳув Руан ўйлидагига ўхшаб яна болалик қиляпмиз,— уялинқираб шишибди Мадлена.

Ўрмонэрга кираверишда тирбанд бўлиб бораётган экипажлар иккига ажралди. Булар кетаётган Кўл хиёбонида Файтонлар анча сийраклашиб қолди, дараҳтларни қуршаган қўз илғамас тун, жиҳдираган жилгалар, шивирлаган барглардан тозарган ҳаво, юлдузлар сочилиб ётган тунги осмондан қўйилиб келаётган салқин — буларнинг ҳаммаси ошиқ-маъшуқларнинг ўпичларига ўзгача бир тароват, сирли лаzzат бағишлиар эди.

— Қўзичоққинам Мад! — деда шивирлади Жорж уни багрига тортар экан.

— Қишлоғингиз ёнидаги ўрмон эсингдами, жудаям қўрқинчли экан! — деди Мадлена.— Менга ҳаммәқдан ёвойи ҳайвонлар чиқиб келаётган бўлаверди, кейин ҳеч охири йўққа ўхшаб кўринди. Бу еса жуда чиройли. Шабада худди сени эркалаётгандай бўлади, сен ўрмоннинг нариги томонида Севр борлигини билсанг керак.

— Менинг ўрмонимда фақат кийиклар, тулкилар, эчкilar ва қобонлар бўлади,— деб эътироҳ билдириди Жорж,— унда-бунда ўрмончиларнинг¹ кулбалари учраб туради.

Шу бир оғиз сўз, оғзидан бехос отилиб чиқсан сўз — марҳумнинг фамилияси уни худди ўрмон қучоғидан бирор бақириб айтгандай Жоржни ҳайратга солди ва у тилини тишлаб қолди: яна юраги увшуди, яна ўша ғалати ва хира, одамнинг ич-этини еб юборадиган, ғингшиб азоб берадиган, енгиг бўлмас, ҳастини заҳарлаб келаётган рашк чулгади хаёlinи.

— Сен бу ерга ҳеч Шарль билан келганмисан? — сўради Жорж бирпас индамай тургач.

— Келганман, кўп келганман,— деб жавоб берди Мадлена.

Шунда Жоржнинг юраги орзиниб тушди, қўзи тиниб кетди, шу заҳоти уйга қайтиб кетгиси келиб қолди. Форестъенинг шарпаси яна ҳёлида ҳоким бўлиб ўрнашди, яна унга мислсиз азоб бера бошлади. Дю Руа энди фақат у ҳақда ўйлаб, у ҳақдагина гапириши мумкин эди.

— Менга қара, Мад... — гингшиди у.

— Ҳа, жоним.

— Бечора Шарлга мугуз қўйганмидинг ҳеч?

— Яна бошладингми, эсингни еб қўйибсан! — ижирганиб дебди Мадлена.

Лекин Жорж сўзида туриб олди.

— Қўзичоғим, қани, ростини айт! Бошқалар билан дон олишармидинг, а? Айт, дон олишардим, де!

Мадлена унга жавоб бермади,— ҳамма хотинлар каби у ҳам бу сўзни ёқтирилас эди.

— Жин урсин, унинг боши мугузга ярашадиган бошлардан эди,— ҳамон қўймасди Дю Руа.— Ҳа, ҳа, ҳа! Форестъе шу кунга тушганини билганимда бошим осмонга етарди. Унинг кулгили юзига мугуз нечоғлик ярашган бўларди, тўғрими?

¹ Урмончи француэласига «форестъе» бўлади.

Хотини алланималарни ўйлаб жилмайғанлигини кўриб. Жорж ўз гапини яна тақорлади:

— Айта қод! Нима қилибди айтсанг? Бошқа бирорга эмас, менга айтсанг, кўнглим ўрнига тушарди-да, лекин.

У чиндан ҳам Шарль, ўша сўхтаси совуқ, қуриб кетгур марҳум Шарль алданган эрлардан эканлигини жуда ҳам билгиси келарди. Шу билан бирга бошқа, ҳали тўла англаб етилмаган бир ҳис унда ўзгача қизиқиш уйғотганди.

— Мад, қўзичоққинам Мад, илтимос қиласман, менга айт! — гапидан қолмасди у.— Ахир у шунга сазовор эркақ эди-ку. Агар сен шундай қилмаган бўлсанг, ҳаётингда жуда катта хатога йўл қўйган бўлиб чиқасан. Қани энди, Мад, бўйнингга ол!

Мадленага, афтидан, унинг бу гаплари эрмак бўлиб туюммоқдайди, унинг қисқа, асабий кулиб қўйиши шундан далолат бериб турарди.

Жорж лабларини унинг қулоқлари тагига олиб борди.

— Қани, бўла қол... қани... айт!

Мадлена силтаниб, ундан ўзини нари олди.

— Бунча тентаксан! — деди жаҳали чиқиб.— Ким буна-қа саволга ҳа, деб айтади?

Бу сўзларини у шундай бир оҳангда айтдики, Дио Руа бирдан жунжикиб кетди; у тош бўлиб қолди, тили калимага келмади, одамнинг бошига тўсиндан оғир кўргилик тушгандада мана шундай бўлиб қолади, нафас олай деса ҳаво етишмайди.

Энди экипаж кўл ёқалаб кетиб борар, осмон гўё унинг сатҳидан дона юлдузларини тераётгандай кўринарди. Кўл юзида оққуш секингина сузив юрар, улар қоронгида элас-элас кўринарди.

Жорж извошлига: «Қайтар!» — деб бақирди ва файтон орқага бурилди, қаршидан ҳамон экипажлар ўтиб турарди, уларнинг каттакон фонарлари тун қоронгусида кўзга ўхшаб ялтиради.

«Жуда ғалати қилиб айтди-я бояги гапини! Нима, бу ҳа, деганими?» — ўзидан сўрарди Дио Руа. Унинг биринчи зрига хиёнат қилганилигига энди у чиппа-чин ишонар ва бундан тобора қутуриб кетмоқдайди. Уни ўласи қилиб калтаклагиси, бўғиб ташлагиси, соchlарини юлгиси келмоқда эди.

О, башарти хотини: «Йўқ, жоним, агар мен Шарлга хиёнат қиладиган бўлганимда ҳам фақат сен билан бирга бўлардим», десайди, Жорж уни эркалаган, кейин бошига кўтариб юрган бўларди!

Дио Руа қўлларини кўкрагида чалмаштирганча қимир

отмай ўтирас, осмонга қарапди: шу қадар қаттиқ ҳаяжонланган эдик, унинг зўридан бошига фикр келмасди. У фақат юрагида ғазаб ва қаҳр бош кўтариб келаётганини сезиб турар — бу хотини кишининг инжиқ ишлари билан тўқнашганди ҳар бир эркақда етиладиган бир ҳиссиёт эди. У биринчи марта эр сифатида қаттиқ ташвишга тушиб қолди, юрагини шубҳалар безовта қила бошлади. Бундоқ олиб қараганда, у марҳум учун, Форестеъ учун рашк қилмоқда эди, бу даҳшатли, фавқулодда кучга эга бўлган рашк эди, шу рашк туфайли у ҳозир Мадленани қўргани кўзи, отгани ўки бўлмай қолди. У ўзини Шарлнинг ўрнига қўйиб кўрди, у Шарлга хиёнат қилган экан, Дио Руа унга нима деб ишопади энди?

Бироқ аста-секин унинг хаёли жойига туша бошлади ва қалбини тимдалаб ётган оғриқни енгишга ҳаракат қилиб ўй ўйлаб кетди: «Ҳамма хотинлар — чўлтоқ супурги, уларнинг хизматидан фойдаланиш керак, лекин уларга юракнинг қўрини бермаслик керак».

Бу сўзларни, ҳақоратомуз фикрларни у аламидан айтмоқдайди. Лекин ичиди айтса ҳам, сиртига чиқармасликка ҳаракат қилмоқда эди. «Ким кучли бўлса дунё шунники,— дерди у ўзига-ўзи.— Кучли бўлиш керак. Бунақа нарсалардан баланд туриш керак».

Экипаж борган сари тезроқ елиб борарди. Шаҳар қўргонлари орқада қолди. Дио Руа олдинда гўё жуда ҳам катта кўрадан чиқаётгандай оқ шуълаларни кўриб кетмоқдайди. Унинг қулоқларига элас-элас тинимсиз гувиллаб турган шовқин чалинар, бу шовқинга турли-туман товушлар чатишиб кетган, у дам яқингинадан, дам йироқлардан келаётгандай бўлар, эшитилар-эшитилмас, айни чоқда ҳаётнинг қудратли бу саси Париждан келарди — бу ҳансираф турган, шу ёз кечасида ҳорғин ястанган девкор бир нафас Парижнинг нафаси эди.

«Аҳмоқ бўлмасам, шуни деб қонимни бузиб ўтираманми,— ҳаёл сурарди Жорж.— Ҳар ким ўзи учун жавоб беради. Галаба мардана одамларга ёр бўлади. Фақат ўзингни ўйлашинг керак. Лекин бойлик ва шуҳрат орттириш учун ўзни ўйлаш хотинларнинг севгиси ва эркалашлари учун интилгандан минг карра аълодир».

Ўзининг баҳайбат панижаларига таянган Зафар арки кўринди,— хулли улкан бир маҳлуқ шаҳарга кирайми, кирмайми деб турганга ўхшарди, гўё у олдилада турган йўлдан ҳали замон юриб кетадигандай эди.

Жорж билан Мадлена яна экипажлар тўдаси ичига тушиб қолишди, уларда бир-бирларига чирмашиб кетган

ошиқлар сас-садосиэ, ўзлари орзиқиб интилган тўшаклар сари кетиб боришарди. Уларнинг теварагида шодлик, баҳт ва лаззатдан маҳрум бўлган барча одамзод ҳаракатга келиб тургандай бўлиб кўринарди.

Мадлена эрининг юрагидан кечайтган нарсаларни ҳархолда англаб турарди.

— Мунча хаёл сурин қолдинг, жоним? — деди сўради одатдаги майиплик билан Мадлена.— Боятдан бери индамай келяпсан.

— Анов такасалтангларнинг қучоқлашиб кетишини томоша қиляпман,— деди мийигида кулиб Жорж,— ростини айтсан, ҳаётда кўп қизиқ нарсалар ҳам бор экан.

— Ҳа-а... лекин баъзан бунинг ўзгача лаззати бўлади,— секингина деб қўйди хотини.

— Лаззат... лаззат... бошқача лаззат бўлмагандан кейин шу-да!

Жоржнинг хаёли уни узоқларга олиб кетмоқда эди, у даҳшатли бир қаҳр-ғазабга тўлган ҳолда хотинининг ҳаётини қоплаган ялтироқ ниқобларини юлиб ташламоқда эди. «Тортинчоқ бўлиб, ўзингни ҳар нарсадан сиқиб юборишидан ҳам расво нарса йўқ, кейинги пайларда ич-этимни саб, қонимга ташна бўлиб кетдим, ўзимни қийнаб ташладим, ҳаммаси аҳмоқдигимдан». Унинг кўз ўнгидаги Форестъенинг сиймоси гавдаланди, лекин бу энди унга заррача таъсир қилмади. Назариди, улар ҳозиргина ярашиб олишганга, яна ўртоқ бўлиб кетишганга ўхшарди. Унинг: «Омонисан, қария!» — деб қичқириб юборишига оз қолди.

Унинг индамай бориши Мадленани безовта қилиб қўйди.

— Йўл-йўлакай Тортонига кириб морожний об чиқсан яхши бўларди,— деб таклиф қилди у.

Жорж унга қирғий қарав қилиб қўйди. У қараган онда кафешантанга чақириб чорлаган маржондек терилган газ чироқларнинг шувъласи Мадленанинг нафис, нозик юзларига ва гўзал соchlарига тушиб порлаб кетди.

«У жуда чиройли,— деб ўйлади у.— Майли, бу ҳам яхши. Сен билан иккимиэни, капитарим, ови юрмаса ҳам дови юрганлардан дейиш мумкин. Бироқ хизматдошларим яна жонимга тегишадиган бўлса, уларнинг боплаб таъзирини бераман, бир умр эсларидан чиқмайдиган бўлади».

Кейин хотинига қараб: «Жоним билан, азизим»,— деди-да, унинг кўнглини жойига тушириш учун ўпив қўйди.

Мадленага эрининг лаблари муздек бўлиб туюлди.

Аммо кафенинг эшигига туриб, хотинини экипаждан туширап экан, у одатдагидай жилмайиб турарди.

III

Эртасига редакцияга келиб Дю Руя Буаренарга учраши.

— Азиз дўстим,— деди у,— сендан бир илтимосим бор. Кейинги кунларда баъзи бир ҳазилвонлар мени «Форестъе» деб чақиришни ёқтириб қолишибди. Бу ғашимга тега бошлиди. Жон дўстим, уларга айтиб қўй, кимда-ким яна шундай қилса, башарасига тарсаки тортиб юбораман. Ўйиндан ўқчиқаргилари келаетган бўлса, уларнинг иши. Буни сенга айтаётганимнинг сабаби, сен ўзини босиб олган одамсан, бу ишни уриш-жанжалсиз бости-бости қила оласан. Иккничи томондан, бир марта менинг секундантим бўлиб кўргансан.

Буаренар бу топшириқни бажаришни бўйнига олди.

Дю Руя турли ишлар билан овора бўлиб кетиб, бир соатдан сўнг қайтиб келди. Энди ҳеч ким уни «Форестъе», деб чақирамади.

Уйга келса, меҳмонхонадан хотинларнинг гаплашиб ўтирган овозлари эшитилди.

— Ким келди? — сўради у.

— Вальтер хоним билан де Марель хоним,— жавоб берди хизматкор.

Жоржнинг юраги бир хаприқиб тушди, лекин шу заҳоти ўзига-ўзи: «Э, нима бўлса бўлар!» — деб таскин берди ва эшикни очди.

Клотильда камин олдидаги ўтирган экан; деразадан унга ёргу тушиб турарди. Жоржни кўриб бир оз оқариб кетгандай бўлди. Олдин икки қизини икки ёнига соқчидай қилиб олиб ўтирган Вальтер хонимга таъзим қилиб, кейин ўз маъшуқасига ўтирилди. Клотильда унга қўлини узатди, Жорж унинг қўлларини олиб, «Сизни ҳамон илгаригидай севаман», деган маънода сиқиб қўйди. Клотильда бунинг маъносини тушути.

— Яхши юрибсизми? — сўради Жорж.— Кўришмаганимизга ҳам анча бўлиб кетди.

— Яхши. Ўзингиз-чи, Азизим? — ҳеч нарса бўлмагандай сўради у ўз навбатида ва Мадленага қараб деди: — Уни аввалгидаи Азизим деб айтсан майлими?

— Бемалол, жоним, сенга ҳаммасига рұксат бераман. Унинг овозида андак киноя ҳам йўқ әмасди.

Вальтер хоним Жак Рибаль ўз уйнда ўтказмоқчи бўлиб юрган йигин ҳақида ҳикоя қилиб берди, унда зўр қиличбозлик бўларкан, кибор хонимлар ҳам бу йигинда иштирок этишаркан.

— Жуда ажойиб бўлади,— деди у.— Лекин мен ҳай-

роиман. Ким билан боришимни билмайман, эрим ўша кунлари бир жойга кетадиган.

Дю Руа дарҳол, мен олиб бораман, деди. Вальтер хоним рози бўлди.

— Қизларим билан ҳаммамиэ сиздан жуда миннатдор бўлар эдик.

Дю Руа опа-сингилларнинг кенжасига қараб: «Бу кичкина Сюзанныси тузуккина экан, попукдаккина экан», деб хаёлидан кечирди. Қиз мўъжаэгина, жуда келишган, чикка бел, кўкраклари эндигина бўртган, ажиб бир мусаввирнинг қалами билан чизилгандай юзлари нафис, майин, мовий кўзлари ёниб турган бу қиз оппоқ, нозиккина қўғирчоқни эслатарди, унинг сут каби оқ, бениҳоя тиниқ ва силлиқ бадани ва атайлаб тўзғитиб қўйилган жингала жамалак сочлари қимматбаҳо чиройли қўғирчоқларнидан фарқ қилмас, лекин бунақа қўғирчоқларни кўтариб юрадиган болалардан у анча бўйдорроқ эди.

Унинг опаси Роза хунук: ориқ, кўримсиз, одам қарагиси, гаплашгиси келмайдиган одми қизлардан эди.

Вальтер хоним ўрнидан турди.

— Демак, умидимиз сиздан,— деди у Жоржга.— Келаси ҳафта пайшанба куни соат иккига.

— Бош устига, хоним афандим,— деди Жорж.

Улар чиқиб кетишлари биланоқ де Марель хоним ўрнидан турди.

— Кўришгунча, Азизим.

Бу сафар энди у Жоржнинг қўлинни узоқ маҳкам сиқиб турди. Бу қўл олишув Жоржга кўп нарсаларни англатди, у тўлқинланиб кетди, шунда бирдан у яна шу дўлти, оқ-кўнгил дўйниқча билан бирга бўлгиси келди, балки мени чинакам севадиган бирдан-бир хотин шудир, деб кўнглидан ўтказди у.

«Эртагаёқ унинг олдига бораман», деган қарорга келди Жорж.

Эр хотин ёлғиз қолишгач, Мадлена қувноқ, самимий кулиб юборди ва эрига зеҳн солиб қараб, сўради:

— Биласанми, Вальтер хоним сенга ошиқи бесқарор бўлиб қолибди.

— Э, қўйсанг-чи! — ишонқирамай деди Жорж.

— Рост, рост, чин сўзим: сени тилга олса оғзидан бол томади. У ҳеч бунақа эмас эди! Қанийди қизларимнинг эрлари ҳам Жоржга ўҳшаган бўлса дейди!. Яхшиямки, ўзи бунақа ишлардан анча узоқда.

Хотини бу билан нима демоқчи бўлганлигини у тушунмади.

— У нима деганинг?

— О, Вальтер хоним умрида бирон марта ҳам гийбат бўладиган ишларни қилмаган, тушундингми? Ҳечам, ҳечам! — қаттиқ ишонч билан деди Мадлена.— Чинакам қўй оғзидан чўп олмаган хотин. Эрини ҳам яхши биласан. Лекин ўзи — бутунлай бошқача. Дарвоқе, яҳудийга турмушга чиқдим деб жуда ўксиниб юарди, лекин унга сира ҳам хиёнат қилмади. Жуда ҳам эсли хотин.

Дю Руа ҳайрон бўлди:

— Мен уни ҳам яҳудий деб юрибман.

— Бе. Сирам. У Магдалина кварталидаги барча хайрия жамоаларининг ишига бош-қош бўлиб юради. У ҳатто никоҳини ҳам черковда ўқитган. Фақат хўжайининг йўлига чўқинганми ёки руҳонийлар бунга бармоқ орасидан қарашганми, билмайман.

— У... ростдан ҳам... мени... яхши кўриб қолибдими? — ғўлдиради Жорж.

— Эс-хушини йўқотган. Агар сен салт бўлганингда, сенга Сюзаннага ўйлан... деб маслаҳат берган бўлардим, тўғрими, у Розадан чиройли, а?

— Ойиси ҳам ҳали бинойидай! — деди у муртларини бураб.

Мадленанинг жаҳли чиқди:

— Ойисига келганда, жоним, сенга бир нарсани айтай: бекор овора бўлма. Бундан чўчийдиган жойим йўқ. У зино қиладиган ёшдан ўтган. Оддинроқ эсинг қаерда эди?

«Наҳот, мен ростдан ҳам Сюзаннага ўйланишим мумкин эди!» — дерди ўзига-ўзи Жорж.

Кейин у елкаларини қисиб қўйди:

«Э, бўлмаган гап!.. Отаси бунга ўлсаем рози бўлмас!»

У ўзига қандай наф тегишига ҳали яхши ҳисоб қилмаган холда, омади бир гап деб Вальтер хонимни қўз остига олиб юришини юрагига туғиб қўйди.

Кечаси билан у Клотильда икквлари ўтказган кунлар ҳақида ширин хотираларга берилиб чиқди, туйгулари яна жунбушга келди. Унинг шўхликлари, ноз-карашмалари, әркалашлари, биргаликда кечирган лаззатли онларини эслаб ётди. «Жуда дилбар хотин-да,— дерди у ўзига-ўзи.— Эртагаёқ унинг олдига борганим бўлсин!»

Эртасига у нонуштадан кейин чиндан ҳам Верней қўчасига қараб равона бўлди. Эшикни яна ўша хизматкор бўлиб кетган бепарволик билан сўраб қўйди:

— Яхши юрибсизми, афандим?

— Жуда яхши, қизалоқ,— деб жавоб берди Жорж ва

мехмонхонага кирди. Кимдир Фортепъянони тинғиллатаётган эди. Лорина экан. Жорж у мени ачомлаб олса керак деб ўйлаганди. Бироқ у жиддий қиёфада ўрнидан туриб, катталардай сиполик билан саломлашди-да, мағрур юриб чиқиб кетди.

Лорина ўзини дилига озор етган хотинлардай тутди, бу нарса Жоржни ҳайратга солди. Онаси кирди. Дю Руа унинг қўлини ўпди.

— Эс-хушим доимо сизда бўлди! — деди у.
— Менини эса, сизда,— деди Клотильда ҳам.

Улар ўлтирилар. Бир-бирларига қараб тўйишмас, оғизларидан табассум аримасди, икковларининг ҳам ўпишгилари келиб турарди.

— Азиэзим, эркам Кло, сизни севаман.
— Мен эса, сени.

— Унда... унда... мендан хафа эмасмисан?

— Нима десам экан... Аввалига қўйналдим, кейин сен ҳақ эканлигининг тушундим ва ўзимга-ўзим: «Ҳечқиси йўқ, эртами-кеч ёнимга албатта қайтиб келади», деб таскин бердим.

— Мен олдингга келишга қўрқдим, қай юз билан бораман дедим, ҳайдаб юборса керак, деб ўйладим. Шунча қўрқаним билан барибир ҳадеб келгим келаверарди. Айтгандай, бу Лоринангга нима бўлди? У зўрга саломлашиб, қовоғини солганча чиқиб кетди.

— Билмадим. Лекин уйланганингдан бери сени кўрарга кўзи бўлмай қолган. Яна сени рашик қиласмикин дейман.

— Қўй-э!

— Чин гап, жоним. У сени энди Азиэзим деб эмас, «жаноб Форестье» деб атайди.

Дю Руа қизариб кетди.

— Ке, лабларингни бер,— деди у Клотильдага яқин сурилиб.

Унинг истаги бажо этилди.

— Энди қаерда учрашамиз? — сўради Дю Руа.

— Ҳа-я... Константинополда-да.

— Ие!. Квартирани ҳалиям топширмаганмисан?

— Йўқ... Сақлаб қўйдим!

— Сақлаб қўйдинг?

— Ҳа, мен қайтиб келишингга ишонувдим.

Шу тобда унинг юрагини тўлдирган шодон туйғуларни сиғдиришга кўкрак қафаси торлик қилиб кетди. Демак, бу хотин уни севади, демак, бу пишона.

— Сени жонимдан ҳам севаман,— деда шивирлади у ва жим бўлиб қолди, кейин сўради: — Эрингнинг ишлари яхшими?

— Аъло. У бир ой туриб, яна кетди, уч кун бўлди. Дю Руа ўзини кулгидан тўхтатолмади:

— Айни муддао!

— Ҳа, айни муддао! — соддадиллик билан қўшилди Клотильда.— Даравоқе, ўзи борлигида ҳам менга ҳалақит бермайди. Биласан-ку!

— Ҳа, тўғри. Ростини айтсан, у жуда ҳам яхши одам.

— Ўзинг қалайсан? Оила қуриш қандай бўлар экан? — сўради у.

— Ёмон эмас. Хотиним — менга ҳамдам, ёрдамчи.

— Шу холосми?

— Шу холос. Юрак эса...

— Тушунарли. Лекин у дилбар хотин.

— Шунақа, лекин кўнглим бирдек. Энди қачон кўришамиз? — Клотильдага яна ҳам яқинроқ сурилиб сўради Жорж.

— Майли, менга деса... эртага агар хоҳласанг?

— Яхши. Эртага соат иккода, а?

— Иккода.

Жорж ўрнидан қўзғалди ва кета туриб тортинган ҳолда деди:

— Биласанми, Константинополдаги уйни мен ўз номимга ўтказмоқчиман. Гап шу. Сен эндијам мен учун тўлаб юришингни истамайман!

Клотильда меҳри тошиб, унинг қўлларидан ўпди.

— Сен нима десанг шу,— шивирлади у.— Уни сақлаганимнинг ўзи менга етади, сен билан кўришиб турсак бас. Дю Руа гоятда мамнун бўлиб чиқиб кетди.

У фотографнинг витринаси ёнидан ўтиб кета туриб, шаҳло кўз лобар бир хотиннинг суратига кўзи тушди ва бу сурат унга Вальтер хонимни эслатди. «Чакки эмас,— деди у ўзига-ўзи,— ҳали чиқитга чиқишига анча бор. Нега шу пайтгача унга эътибор бермабман-а! Қизиқ, мени пайшанба куни у қандай кутиб оларкин?»

У хурсанд бўлиб кетганидан қўлларини бир-бирига ишқаб бораарди, ҳар ерда омади келиб турганидан боши осмонга етанди, назарида, ҳозир тоғни урса талқон қилишга чоғи етарди, бундан ташқари ҳозирги хандон-хушон юришига хотинлар ўртасида ортириган эътибори ҳам сабаб бўлганди, бундан у ўзини еттинчи осмонда юргандай ҳис қилар, қонган нафсоният унда ғурур ҳиссини ўйғартарди.

Пайшанба куни у Мадленадан сўради:

— Сен Ривалникига борасанми?

О, йўқ! У ерга боргим келмай турибди, мен депутатлар ишлатасига бораман.

Ҳаво жуда чараклаб турад, шунинг учун Дю Руа Вальтер хоними олиб кетгани усти очиқ экипажда борди.

Вальтер хоними кўриб унинг оғзи очилиб қолди,— кўзларига жуда ҳам ёш кўриниб кетди. Хоним кийган ёрқин кўйлакнинг корсажи оппоқ тўрлар билан қопланган, тўрлар тагида бўлиқ баланд кўкраклар бўртиб кўринарди. Дю Руа уни бу қадар яшариб кетган ҳолда кўраман деб сира ўйламаганди. Ичиди дўндиққина экан, деб қўйди. Лекин унинг бутун қиёфасидан яхши тарбия кўрган, ўзини босиб олган, болаларига меҳрибон хотин эканлиги кўриниб турад, унда эрокакларнинг шаштини қайтариб турадиган алланима ҳам бор эди. Бунинг устига унинг ақли ҳуни жойида, қуюшқондан ташқари чиқмас, ҳар бир сўзини ўйлаб, мулоҳаза билан гапирав, гапирганда ҳам, барчага маълум гапларни ҳеч кимниңга нафсониятига тегмайдиган қилиб айтади.

Бошдан-оёқ пушти ранг кийнган Сюзанна рассом Ваттонинг ҳозиргила лак берилган картинасини эслатар, опаси Роза эса бу гўзал қўғирчоққа қараб турадиган гувернанткага ўхшарди.

Ривалнинг уйи олдида экипажлар қаторлашиб кетган экан. Дю Руа хонимга қўлини узатди ва улар ичкари кирдилар.

Турнир Парижнинг олтинчи округидаги етим-есирлар фойдасига ўтказилаётган экан. Уни ўтказишда «Француз ҳасти» билан боғлиқ бўлган сенатор ва депутатларнинг хотинлари бош-қош бўлиб туришган экан.

Вальтер хоним қизларим билан бирга қатнашаман, лекин унга бош-қош бўлмайман деб айтган экан: чунки у руҳонийлар томонидан фатво берилган хайрния ишларидагина қатнашаркан. Бунда гап унинг художўйлигига эмасди, аслида у яҳудийга турмушга чиққалигидан ўзини маълум даражада диндор қилиб кўрсатиш мажбуриятини бўйнига олган, шундай қиласам яхши бўлади деб ишонарди, журналист томонидан ўюштирилган йигини эса, республика миқёснiga чиқар ва гайридиний йигини таассуротини қолдириши мумкин эди.

Турнирдан уч ҳафта илгариёқ газеталарда қуйидаги гаплар босиб чиқарилганди:

«Муҳтарам касбдошимиз Жак Риваль порлоқ ва олижаноб бир фикрин мавзум қиласди; у ўз уйидаги ажойиб қиличбозлиқ қилиш мумкин бўлган замда катта турнир ўтказмоқчи ва ундан тушган фойдани олтинчи Париж округининг етим-есирларига иона қилмоқчи.

Таклифномаларни сенаторларимизнинг ақли аёллари бўлмиш: Лалуань Ремонтель ва Рисолен хонимлар ҳамда машҳур депутатларимиздан Ларош-Матье, Персероль ва Фирменларнинг хонимлари тарқатадилар. Ионалар антракт пайтида йигилади ва шу заҳоти олтинчи округнинг мэри ёки унинг ёрдамчисига топширилади».

Бундай зўр рекламани устомон журналист ўз ғарази йўлида ўйлаб чиқарган эди.

Жак Риваль меҳмонларни уйининг олдида пешвуз туриб кутиб олар, шундоқ кираверишда буфет ташкил этилган бўлиб, унинг харажатлари ўртага тушган пулдан қопланар эди.

Жак Риваль келганларни қиличбозлик зали билан тиржойлашган подвалга таклиф этар, подвалга торгина зина орқали тушиларди.

— Пастга, хоним афандим, пастга тушасиз. Турнир ероғи залида бўлади.

Риваль ўз ноширининг хотинини кўриб қолиб, унга томон пешвуз чиқиш учун югуради. Кейин Дю Руанинг қўлини сиқди.

— Салом, Азизим.

Дю Руа ҳайрон бўлиб қолди.

— Сизга ким айтди...

Риваль уни гапиртирамди:

— Мана, Вальтер хоним ўзлари. У кишига лақабингиз жуда ёқар экан.

Вальтер хоним қизариб кетди.

— Ростдан ҳам, агар биз яқинроқ таниш бўлганимизда сизни худди Лоринага ўхшаб Азизим деб чақирган бўлар эдим. Сизга бу жуда ярашади.

Дю Руа кулиб юборди.

— Бемалол, bemalol, хоним афандим, чақираверинг. Хоним қўзларини ерга тикди.

— Йўқ. Бунинг учун сиз билан яқин бўлишимиз керак.

— Мен фурсати билан яқин бўлиб кетишимишга ишонсан бўладими? — деб сўради Дю Руа овозини пасайтириб.

— Келажак кўрсатади, — деб жавоб берди хоним.

Дю Руа хонимни олдинга ўтказиб, газ чироқлар ёқиб қўйилган зинадан пастга туша бошлади. Кундузнинг ёруғидаи бирдан газнинг сарғиши шуъласига кирганда одам галати бўлиб кетаркан. Айланма зинадан тушаётганда димоқларига ертўланинг намхуш, заҳ, илмилиқ ҳиди урилди, ертўланинг ҳиди ўтириб қолган деворлар меҳмонларнинг келишига артиб, тозалаб қўйилганди, буҳур оловининг дуди, ирис, оқ қарағай, бинафша исли атирларнинг ҳиддлари анқиб ётарди.

Настки залдан томоша бўлишини кутаётганларнинг
ватир-пугур садолари эшитилиб турарди.

Залнинг ҳаммаёғига шода-шода газ чироқлар ва венеция
фонарлари осиб ташланган, чироқлар мөгор босган гишт
девор кўринмаслиги учун тўсиб қўйилган кўк ўtlар ичи-
дан йилтирашиб туришарди. Қаерга қараманг, ҳаммаёқни
шоҳ-шаббалар босиб кетганди. Залнинг шифтига папорот-
никлар осиб ташланган, полга гуллар билан барглар тў-
шалганди. Йигилганлар залнинг безагидан ва ғаройиб кў-
ринишидан қойил бўлиб, мезбонни мақташарди.

Залнинг ичкарисида яна кичикроқ бир зал бўлиб, унда
саҳна жойлашган, саҳнанинг икки томонига қатор қилиб
жюри учун курсилар қўйилганди.

Томошабинлар учун залнинг икки томонига ҳар қаторда
ўнтадан қилиб стул қўйилган, жой икки юз кишига мўл-
жалланганди. Тўрт юз одам таклиф қилинганди. Саҳнанинг
олдида қиличбозларнинг кийимларини кийиб олган
қўллари узун-узун, баланд бўйли, қотмадан келган ёш
йигитлар мўйлабларини бураб, кўрак кериб туришарди.
Томошабинлар уларнинг номларини айтиб, бир-бирларига
уларнинг қайси бирлари ҳаваскору қай бирлари профес-
сионал, қайсилари машҳур эканлигини кўрсатишарди. Қи-
личбозларникуга ўхшаб кетадиган махсус кийим ва сюртуқ
кийган ёш-қари аралаш эркаклар уларнинг теварагида
ўзаро сухбатлашиб туришарди. Ўзини валломат ва қи-
личбозликдан хабардор деб билган бу кишилар ҳам ўз-
ларини одамларга кўрсатиб қўйиглари келиб турарди. Улар
ҳам одамлар ўз номларини тилга олишларини истардилар.

Деярли барча ўринларни эгаллаб олган хонимлар чуфур-
чугур қилишар, кўйлакларининг шиддирагани эшитиларди.
Янрого шоҳ-шаббага тўлган залда ҳаво етишмас, хонимлар
худди театрда ўтиргандек ўзларини елпигичлар билан елпиб
ўтиришарди.

— Оршад! Лимонад! Пиво! — деб қичқириб қўярди
баъзи бир ҳазилкаш.

Вальтер хоним қизлари билан ўзларига олиб қўйил-
ган биринчи қатордаги жойга ўтиб ўтириди. Дю Руа уларни
ўтқазди-да, кетмоқчи бўлиб деди:

— Мен бошқа ерда бўламан, эркакларга ўтиришга
рухсат йўқ.

— Менга қолса, ёнимизда бўлишингизни истардим,—
ботинқирамайгина деди Вальтер хоним.— Сиз менга турнир
қатнашчиларини таништириб турар эдингиз. Балки шу
ўртада турсангиз ҳеч нарса қилмас, халақит ҳам бер-
майсиз-ку.

Хоним унга ўзининг олхўридай катта-катта мулоим
кўзларини тикиб турарди.

— Ростдан ҳам, биз билан қолинг, жаноб... жаноб
Азизим,— қўймасдан сўрарди у.— Сиз ёнимизда бўли-
шингиз керак.

— Бош устига, хоним афандим... жоним билан,—
деди Жорж.

— Жуда боплашибди, жуда чиройли қилиб безати-
шибди,— деган гап-сўзлар эшитиларди.

Жорж бу кунгурали зални яхши биларди. У дуэль бў-
ладиган куни эрталаб бу ерда ёлғиэ ўзи қолганини эслади,
ўшанда иккинчи залчага қўйилган оқ картон доира улкан
махлуқнинг кўзларидай унга лўқ бўлиб тикилиб турганди.

— Хоним афандилар, ҳозир бошлаймиз,— зинадап
тушиб келаётган Жак Ривалнинг овози эшитилади.

Шу заҳоти сюртуклари баданларига ёпишиб турган ол-
тита эркак саҳнага чиқиб, жюрига қўйилган стулларга
бориб ўтиришди.

Бир зум ичиди залга уларнинг номлари маълум бўлди.
Булар: ушоққина шопмўйлов киши, жюри раиси генерал
Рейнальди; новчадан келган, тепакал, узун соқол қўйган
рассом Жозефен Руде; Матео де Южар, Симон Рамонсель
ва Пьер де Карвен учови келишган ёш йигитлар ва таниқли
мастер Гаспар Мерлерон эди.

Саҳнанинг чап ва ўнг томонларига иккита плакат осил-
ди. Уларнинг бирида: «Жаноб Кревкер», бошқасида,
«Жаноб Плюмо» деб ёзиб қўйилганди.

Булар иккинчи категорияли чинакам мастерлар эди.
Уларнинг ҳар икковлари ҳам қотма, ўзларини ҳарбийча
тутган, ҳаракатлари тезкор эди, улар саҳнага кўтарилдилар.
Бир-бирларига автоматларга ўхшаб салом бердилар-да,
ҳужум бошладилар. Улар полотно ва оқ теридан костюм
кийиб олишган, халққа эрмак учун солдат кийимини кийиб
олган масҳарабозларга ўхашиб кетардилар.

Вақти-вақти билан «Тегди!» деган сўз эшитилиб қолар,
шунда судъялар ҳам билагонлик билан бошларини қимир-
латиб қўйишаради. Томошабинлар саҳнада қўлларини чўзиб
юрган икки тириқ қўғирчоқдан бошқа ҳеч нарсани кўр-
масди; улар ҳеч нарсанинг фаҳмига ҳам боришимасди, лекин
ҳаммалари мамнун эдилар. Шундай бўлса ҳам улар ҳар-
ҳолда бу икки тириқ товонлар уччалар нафис ҳаракат қила-
маётганлигини, бунинг устига бир оз кулгили бўлиб қўри-
наётганлигини сезиб турар эдилар. Эсга, беихтиёр, Янги
йил арафасида хиёбонларда сотиладиган ёғоч полвонлар
тушиб кетарди.

Биринчи қиличбозлар ўринига Карапен ва Плантон деган жаноблар чиқиши — уларнинг бирин ҳарбий, иккинчиси майдари одам эди. Мэтр Плантон пакана, Мэтр Карапен — семиз эди. Ҳудди биринчи зарбадаёқ бу одам дами чиқариб юборилган резина фидай пис этиб ўчадиганга ўхшарди. Томошабинлар кулиб юборишиди. Плантон жаноблари худди маймунга ўхшаб дикилларди. Жаноби Карапен фақат қўли билан ҳаракат қилас, семизлигидан гавдасини қимирлатолмасди. У ҳар беш минутда худди фавқулодда бир қарорга келган одамга ўхшаб базўр қўлинни қимирлатиб ҳужум қилиб қўярди. Шундан сўнг у ҳар сафар зўрга қаддини ростлаб оларди.

Биладиган одамлар у ўйинни шошмасдан, ишонч билан олиб боради дейишарди. Ҳар нарсага ишонаверадиган томошабинлар бошларини лиқиллатиб бу фикрга қўшилишарди.

Кейин Поръон ва Лапальм деган жаноблар чиқиши — уларнинг бирин профессионал, иккинчиси ҳаваскорлардан эди, ваҳшиёна бир гимнастика бошланиб кетди: улар бир-бирларига шиддат билан ҳужум қилишар, судъялар қўрқиб стулларини кўтариб ўзларини четга олишарди. Саҳнанинг у бурчидан-бу бурчига югуриб бориб қолишар, бирин ҳужум қилганда иккинчиси диконглаб сакраб қочарди, одамнинг кулагиси қистарди. Улар майда-майда сакрашиб орқага чекингандарида хонимлар ҳиринглаб кулишар, шитоб билан ҳужумга ўтганиларида эса одамлар ҳатто ҳаяжонланиб ҳам қўйишарди. Битта ҳазилвон бу бадантарбия машқларни кўриб:

— Мунча жон куйдирасизлар, соатбай ҳақ тўлашадику! — леб қўйди.

Томошабинлар бу одобсизнинг қилиғидан порози бўлишди. Экспертларнинг фикрлари томошабинлар ўртасида тарқалди: қиличбозлар жуда жонбозлик кўрсатишибди, лекин уларга андек топқирлик етишмабди.

Биринчи бўлим Жак Риваль билан таниқли бельгиялик қиличбоз Лебег ўртасидаги порлоқ бир жаңг билан тугади. Ҳонимларга Риваль жуда ёқиб қолди. У чиндан ҳам ўзидан олдин саҳнага чиққанларга қараганда чаққонроқ, устароқ, келишганроқ, хўшбичим киши эди. У ўзининг киборларча нозик, нафис ҳаракатлари, ҳужум ва ҳимояда ўзига хос йўсинда ҳаракат қилиши билан журъатли, лекин ўйини сийқа ҳарифидан айча ажralиб турарди.

— Тарабия кўрган одамнинг садағаси кетсанг арзийди, — дейишарди томошабинлар.

Галаба Ривалга тегди. Унга қарсаклар чалдилар.

Бироқ томошабинлар тепадан эшитилаётган шовқин-суронга бирмунча вақтдан бери безовта бўлиб қулоқ солишаради. Гулдираган қаҳқаҳалар, тапир-тупур оёқ товушлари тинмасди. Таклиф қилингандардан иккиси юз чоғли одам пастга тушишнинг иложини тополмай ўзларига эрмак топиб олганга ўхшардилар. Тор айланма зинада эзликтача одам уймалашиб туришаради. Пастда нафас олиб бўлмай қолди. «Ҳаво беринглар!», «Сув!» деган бақириқ-чақириқлар эшитилиб турарди. Бояги ҳазилвоннинг ҳамон чинқирган овози эшитиларди: «Оршад! Лимонад! Пиво!»

Қип-қизарип кетган, ҳали қиличбозлик кийимини ечиб улгурмаган Жак Риваль пайдо бўлди.

— Мен муздек ичимликлар келтиришларини айтаман, — деди у ва зина томонга юргурилаб кетди.

Лекин биринчи қаватга ўтиб бўладиганга ўхшамасди Зиналарда уймаланган издиҳомдан ўтгандан кўра шифтни тешиб чиқиши осонроқ эди.

— Айтинглар, хонимларга морожний келтиришсин! — қичқирди Риваль.

— Ҳой, морожний келтиринглар! — гулдиради бирдан эзлик чоғли овоз.

Ниҳоят, патнис қўринди. Лескин унинг устидаги стаканлар бўм-бўш эди, морожнийни ўйлда илиб кетишибди.

— Бу ерда бўғилиб ўласан, — кимнингдир йўғон хирқираган овози эшитилди, — тугаса ҳам бўларди, уйга кетайлийк.

— Пул йигинг! — қичқирди кимдир.

Шунда оғир нафас олаётган, лекин ҳамон шод-хуррам томошабинлар бараварига бақира бошлашди:

— Йигилсан! Йигилсан! Йигилсан!

Олита хоним қаторлар оралаб юра бошладилар, сум-качаларга тушаётган кумуш тангаларнинг жиринглашини эшитила бошлади.

Дю Руа Вальтер хонимга машҳур қишиларни таништира бошлади. Булар киборлар, қадимдан бери нашр қилиниб келинаётган газеталарнинг ходимлари, «Француз ҳаёти»га унчалар менсимай, тажрибада кўрганлари учун унинг ишларига ишонқирамай қарайдиган журналистлар эди. Баъзан алдам-қалдам билан юзага чиқиб қолиб, сўнг иши касодга учраган министрликнинг вайроналари тагида йўқ бўлиб кетган сиёсий-молиявий варақаларнинг қанча-қанчасини кўришди улар! Кўпчилик рассом ва ҳайкалтарошлар спортга жуда қизиқадилар, шунинг учун ҳам бу ерда ҳар иккала касбнинг намояндалари бор эди; йигилганлар ичидаги

академик ишор ҳам бўлиб, ҳамманинг кўзи унда эди, яна иккига композитор билан анча-мунича чет элликлар ҳам бўлиб. Дю Руа уларнинг фамилиялари ёнигаproto («протобестия» сўзидан) сўзини қўшиб айтарди, буни у визит карточкаларидан фамилиялари олдига «эск» сўзини қўшиб ёзадиган инглизлардан ўрганганиман дерди.

— Салом, қадрден дўстим! — деди унга кимдир.

Граф де Водрек экан. Дю Руа хонимлардан узр сўраб унинг олдига берди.

— Водрек хўп ғалатида,— деб айтди у қайтиб келгач.— Насли тозалиги шундоқ билиниб туради!

Вальтер хоним жавоб бермади. Ў бир оз чарчаб қолганди, Дю Руа унинг ҳар нафас олганда кўтарнилиб тушаётган кўкракларидан кўзини узмас, дам-бадам қараб қўярди. Гоҳо-гоҳо хоним ботилимайтина ўзига қараб қўяётганлигини сезиб қолар, унинг назарида саросима ва ҳадиссираш акс этар, сўнг дарҳол кўзларини олиб қочарди. «Хўш, хўш,...— дерди у ўзига-ўзи.— Наҳотки буниси ҳам илинди?»

Пул йигувчилар бутуи зални айланиб чиқишиди. Уларнинг сумкачалари кумуш билан олтининг тўлиб кетганди. Энди саҳнага қандайдир «зўр ўйин» ҳақида янги плакат осиб қўйилди. Томошабинлар илҳақ бўлиб кута бошладилар. Жюри аъзолари ўз ўринларини эгалладилар

Қиличбозлик кийимидағи икки хотни қўлларида қилич билан пайдо бўлиши: қўйлаклари қора трикодан бўлиб, юбкалари тиззаларидан юқори, баланд пластроида бўлганларидан каллаларини юқорига силкиб-силкиб қўярдилар. Уларнинг иккозлари ҳам ёш, хушибиним эдилар. Икковларининг ҳам юзларидан табассум аримас, томошабинларга таъзим қилишарди. Уларга узоқ қарсак чалишиди.

Бироқ, мана, улар ўз ўринларини эгаллашди ва томошабинлар ўртасида шўх иничир-ничир бошланди, кулагилар эшитилди.

Судьялар ҳар бир зарбага «балан», деб қўйишар, оғизлари қулоқларига етгудай бўлиб жиамайшиарди.

Бу икки қиличбоз томошабинларга жуда ҳам ёқиб қолди: улар эркакларга қалбларининг нозик торларини чертиб ёқиб кетган бўлсалар, хотинларга яхши, одатдан ташқари эрмак темоша қўрсатгандар учун маъқул тушдилар, бунасанги бир оз бепарлароқ ўйинларга ҳавас парижликларнинг қонида бор бўлиб, уларга қандай бўлмасин эрмак бўлса, ясама бўлса ҳам чиройли ва нафис бўлса бас. Уларнинг енгил қўшиқлар, кафешантанларини қўшиқчиларини севимлари ҳам шуидан.

Ҳар сафар қиличбозлик қилаётгандардан бирни зарба сурса, вал жонланниб, тўлқинланишварди. Бундай пайтда

иккинчи қиличбоз томошабинларга орқа ўгириб турган бўлар, шунда томошабинларнинг кўзлари тўртта бўлиб кетар, оғизларини очиб қолишар, уларнинг хаёlinи бутунлай бошқа нарсалар олиб қочгани шундоқ билиниб турарди.

Қарсак, қийқириқ бўлиб кетди.

Кейин ростакам қилич мусобақалари бошланди, лекин энди бунга ҳеч ким эътибор бермай қўйди, ҳамманинг хаёlinи тепадаги шовқин-сурон эгаллаб олганди. У ердан бир неча дақиқадан бери мебелларнинг сурилгани эшитилар, худди бирор кўчиб кетаётганга ўхшарди. Кейин бирдан рояль садолари янгради ва рақс тушаётганларнинг бир маҳомдаги тапир-тупури бошланди. Турнирга киролмаганлар ўзларини овутиш мақсадида бал ташкил қилиб юборгандилар.

Томошабинлар хахолаб кулиб юбориши, хонимларнинг рақсга тушгилари келиб қолди,— улар саҳнага қарамасдан овозларини барада қўйиб гаплашиб ўтиришарди.

Тепада бошланган бал ҳамманинг эътиборини тортиб қўйди. Кечга қолганлар, афтидан, кўнгилларини чоғ қилмоқда эдилар. Томошабинларнинг жуда ҳам уларга қўшилгилари келиб турганлиги сезиларди.

Лекин, мана, икки ҳариф бир-бирларига таъзим қилишиб жангга ўзларини чунонам шайладиларки, дарҳол ўтирганларнинг дикқатини тортилар.

Улар дам эгилишар, дам қадларини ростлар, хатти-ҳаракатлари шу қадарли нозик, мардана, ўз кучларига ишонч, усувлари нафосат, таҳсинга сазовор меъёр билан тўлиб-тошган эдик, ҳатто ўтирган бефаҳм томошабинлар ҳам уларга маҳлис бўлиб қолдилар.

Уларнинг чаққонлиги, ғайрат-шижоати, кучларини тежамкорлик билан сарфлашлари, ҳар бир ҳаракатларини ҳисобга олиб турганликлари, шитоб билан, айни чоқда шошмасдан ҳужумга ўтишлари чинакам санъат бўлиб қўринар ва ҳаммани беихтиёр ўзига жалб қилар эди. Томошабинлар кўз ўнгиларида тенгсиз гўзалликка тўла бир санъат намоён бўлаетгандигини, икки юксак маҳорат эгаси бўлган баркамол ва қудратли санъаткорлар ўз санъатларини намойини қилаётгандикларини сезиб турардилар. Ўз касбиннинг улуғвор усталари одамларга нималарга қодир эканликларини, тажрибакорликлари, назария билан мустаҳкамланган устомонликларини қўрсатиб қўйишга, ҳаракатларидаги гўзаллик билан лол қилишга аҳд қиласандай эдилар.

Залда тиқ этган товуш эшитилмас, ҳамманинг кўзи уларга қадалган эди. Бироқ охирги якунловчи зарбадан сўнг улар бир-бирлари билан қўл сиқишидилар ва шунда

залда «Яшанглар!» деган овозлар янграб кетди. Томошибинлар қийқиришар, оёқларини тапиллатишарди. Ҳамма бир зумда қиличбоэларнинг номларини билиб олди: булар Сержан билан Равинъяк эди.

Эркакларда жангарилик кайфиятлари жунбушга келди. Улар бир-бирларига ўқрайишиб қараб қўйишарди. Ҳозир тасодифан жилмайиб қўйган одам дарҳол дуэлга чақирилган бўларди. Умрида қўлига рапира ушламаган одамлар қўлларидағи таёқчалари билан ҳавода зарба берадётгандай, ҳужумни қайтараётгандай чизиқлар чизишарди.

Кўп ўтмай томошибинлар тор зинадан бирин-кетин юқорига кўтарила бошладилар. Ниҳоят, ташна юракларни қондириш палласи келганди. Лекин тепадагилар, икки юзта одамни чақириб келиб уларга томоша қўрсатмаслик гирт чўчқаликнинг ўзи бўлди, дейишибиди-да, буфетни буткул қуритиб, шипшийдам қилиб жўнаб қолишибди. Пастдан чиққанлар норози бўлишиди.

На бир сомса, на бир қатра шампан, на бир томчи шарбат, на бир қултум пиво, на конфет, на олма — ҳеч вақо. Барийнаган, ичилган, нес-нобуд қилинганди.

Хизматкорларни қийин-қистовга олиши,— улар ўзларини хафа бўлгандай қўрсатсалар-да, лекин лабларини кулагидан зўрга йигишириб турадилар. «Ҳонимлар овқатга эркаклардан ҳам чаққонроқ экан,— дейишибарди улар,— кейин тагин бир гап бўлиб ўтирасин, деб борини еб-ичиб кетишнибди». Душман лашкарлари томонидан талон-тарож қилинганди, вайронча шаҳарда битта-яримта омон қолган одамларнинг гапига ўхшарди уларнинг айтиётгандари.

Кетишдан ўзга чора қолмаганди. Эркаклар иона қилинганди йигирма франкларига ачиниб қўйишиди; тепада бир тийин тўламасдан еб-ичиб айшини суриб кетганлардан дарғазаб эдилар.

Йигин мутасаддилари бўлмиш хонимлар уч минг франкдан ортиқ пул тўпладилар. Ҳамма сарф-харажатларнинг ўрни қоплангач, олтинчи округнинг етим-есирларига иккюз йигирма франк қолди.

Вальтерларни олиб юрган Жорж Дю Руага экипаж беришиди.

Йўлда кетишаркан, Жорж ноширнинг хотини қаршисида ўтириб; яна хоним, ўзига эрка бир назар ташлаганлигини ва дарҳол қимтиниб қўзини олиб қочтанилигини сезди. «Эҳе, чўқиётгана ўхшайди-ку!» — деб ўйлади у ва хотинлар чиндан ҳам менга тоб беролмайдилар, деб кулиб қўйди: ахир, де Марель хоним яна муносабатлари изга тушгандан бери телбаларча гирифтор бўлиб юрибди-ку.

Уйга димоги гоятда чог бўлиб қайтди.

Мадлена уни меҳмонхонада кутиб ўтирган экан.

— Сенга айтадиган янгиликларим бор,— деди у.— Марокашда вазият мураккаблашмоқда. Франция у ерга бир неча ойдан кейин аскар юбориши кутилмоқда. Ҳарҳолда мана шу вазиятдан ҳукуматни ағдариш учун фойдаланишмоқчи, Ларош темирни қизигида уриб, ташқи ишлар министри лавозимини эгалламоқчи.

Дю Руа хотинининг гашига тегиши учун ўзини бу гапларга ишонмаган киши қилиб кўрсатди.

— Тунисда рўй берган аҳмоқгарчиликни яна бир карра тақорорлаш тентакликинг ўзгинаси бўлади,— деди у.

Хотини тоқатсизланиб елкаларини қисди.

— Мен сенга айтаманки, мана шундай бўлади! Ҳудди шундай бўлади! Демак, сен улар учун маблағ масаласи, пул масаласи шу нарса билан бөглиқ эканлигини тушунмас экансан. Бизнинг замонамида, азиизим, сиёсий найранг-бозликларни кузатиб юрганда, «хотин қидирманг», «Фойда қидиринг», деб гапириш керак.

— Шунақа де! — деб пўнгиллади Дю Руа хотинининг жаҳлини чиқариш учун нафратомуз суратда.

Хотини ўзини босиб туролмади:

— Менга қара, сен ёш бола экансан, ҳудди Форестье каби ёш бола экансан-ку.

Мадлена уни чақиб олмоқчи эди, жаҳли чиқиб кетади, деб ўйлаганди. Бироқ эри табассум қилганча қайта сўради:

— Алданган Форестеяга ўҳшамби?

Хотини лол бўлиб қолди.

— Жорж! — деб пичирлай олди у.

— Ҳа, нима? — деб давом этди Дю Руа масхара қилгандай бўлиб унинг жигига тегиши учун.— Ўзинг анов куни тан олдинг-ку? Бечора йигит! — қўшиб қўйди у юракдан ачиниб.

Мадлена унга жавоб бермай орқасини ўгириб олди.

— Сешанба куни меҳмонлар келишади,— деди у бирнас жимлиқдан сўнг.— Ларош-Матье хоним билан виконтесса де Персмюр келишади. Сен Риваль билан Норбер де Варенин чақирсанг. Мен эртага Вальтер хоним билан де Марелга айтаман. Балки, Рисолен хоним ҳам келар.

Кейинги пайтларда эрининг сиёсий доиралардаги обрўйидан фойдаланиб, Мадлена киборлар ичидан таниш-билиш орттиришга тиришар ва нима қилиб бўлмасин, «Француздар» хотинларини ўз ёнига тортишга уринарди.

— Жуда соэ,— деди Дю Руа.— Мен Риваль билан Норберни чақираман.

Жорж мамнун бўлиб қўлларини ишқаб қўярди, энди у хотинидан қандай қилиб аламини олини билади, у ўшанда Булон ўрмонида саир қиліб юрганларида барча бошидан кечирганлари, юрагини ўртаган, азоб берган нарсаларнинг бари учун ўч олиш йўлини топди. Энди қачон Форестье-дан гап очилса, уни алданган эр деб атайди. У бундан хотинининг жон-пони чиқиб кетишини биларди. Шу бир кечанинг давомидаёқ у ўн мартадан ортиқ гап орасига соддадиллик билан киноя қилиб: «Э, анов алданган Форестье-ми?» — деб қўшиб қўйди.

Энди унинг кўнглида марҳумга нисбатан гидир қолмаган — фақат унинг учун ўч олмоқда эди.

Мадлена эрининг рўпарасида ўтирганча ўзини эшитмагана солар, ҳар доимгидай бепарво жилмайиб ўтиради.

Эртасига Мадлена Вальтер хонимни таклиф қилмоқчи бўлғанигини эслади ва у ерга хотинидан олдинроқ бориб келишини мўлжаллади, вазиятдан фойдаланиб Вальтер хонимнинг юрагига қўл солиб кўрмоқчи эди. Агар у чиндан ҳам илакишиб қолган бўлса, бир эрмак-да, иккинчи бир томондан, бундан у фахрланарди. Ундан кейин... нима қилиди... ғунажин кўзини сузмаса, буқа арқонини узмайди-ку?

Соат иккита у Мальзерб кўчасида ҳозир бўлди. Уни меҳмонхонага олиб кирдилар. У кутиб турди.

Мана, ниҳоят, Вальтер хоним келди ва очилиб-сочилиб унга қўлини узатди:

— Хуш келибсиз!

— Сизни жуда ҳам кўргим келди. Келмасам, туролмасдим, ўзим ҳам билмайман, қандайдир бир куч мени ҳол-жонимга қўймай останангизга бошлади, тушунтириб беришим қийин буни. Мана, қошингизга келдим — вассалом! Умид қиласманки, менинг бу густоҳлигим сизга оғир ботмас, очигини айтганим учун мени кечирависиз?

Буларнинг барини у табассум билан, шўхлик ва назо-катни омухта қилиб гапирди, лекин унинг гапи тагида жиддий бир нарса борга ўхшаб туюларди.

Вальтер хоним ҳайрат ичиди қолди, юзига ним қизиллик югури.

— Лекин мен... рости... билмайман... ҳайрон бўлиб қолдим... — деди у тутила-тутила.

— Буни изҳори муҳаббат деб билинг, лекин сизни чўчитиб юбормаслик учун уни ҳазилга олиб айтпман, — қўшиб қўйди Дю Руя.

Улар ёнма-ён ўтиришдилар. У буни ҳазил деб ўйланган экан.

— Демак, бу демак... ростдами?

— Рост бўлмай-чи! Мен анчадан бери айтмоқчи бўлиб юрадим, ҳа, анчадан бери. Лекин ҳаддим сизиб айтольмадим. Силтаб ташлайсиз, деб қўрқардим, яқинингизга ҳам йўлатмайсиз, дердим...

Вальтер хоним ўзини қўлга олди.

— Нега худди шу бугун айтапсиз бўлмасам? — сўради у.

— Билмадим, — деб жавоб берди Дю Руя ва овозини насайтириб деди: — Тўғриси, кечадан бери сизни ўйлаганим-ўйлаган.

Хоним бирдан ранги ўчиб деди:

— Бас, буларнинг барни болалик, бошқа нарсалар ҳақида гаплашайлик.

Шунда Дю Руя ўзини унинг оёқларига ташлади, бу шунчалар кутилмаганда содир бўлдики, хоним қўрқиб кетди. У ўрнидан туриб кетмоқчи бўлди, лекин Жорж унинг белидан маҳкам қулоқлаб олиб кеткизгани қўймади.

— Рост, рост айтпман, — дерди у эҳтирос тўла товуш билан, — сизни севаман, ақлдан озиб қолай деяпман, кўпдан берни севаман. Ҳозир ҳеч нарса деманг. Ҳушим бошимдан учган бўлса нима қиласай! Мен сизни севаман... Сизни қанчалар севинишими билсангиз эди!

Хоним ҳансирар, нафас ололмай қийналар, бир нарса демоқчи бўлар, лекин тили калимага келмасди. У Жоржни иккала қўли билан нарни итарар, кейин унинг лабларидан ўзини олиб қочиши учун соchlаридан маҳкам ушлаб олди. Шу билан бирга уни қўрмаслик учун кўзларини чирт юмиб олган, бошини дам у томонга ташларди.

Жорж кўйлак устидан унинг баданини ҳис қилиб турар, эзар, сийпалар, хоним бу қўпол, беҳол қиладиган эркалашлардан бутун жисмида бир беҳудлик туюрди. Кутилмаганда Жорж ўрнидан туриб уни қулоқламоқчи бўлди, лекин бир дамгина унинг қўлидан қутулган хоним, силтаниб чиқиб хонада чарх уриб қоча бошлади.

Унинг орқасидан қувиб юришнинг иложи йўқлигини сезган Жорж ўзини курсига ташлади-да, ўқраб йиглаб юборадиган одамдай юзини қўлларни билан тўсиб олди.

Кейин ўрнидан сакраб турди. «Алвидо, алвидо!» — деганча қичқириб хонадан югуриб чиқиб кетди.

Хонадан чиққач, у ҳеч нарса содир бўлмагандай таёқ-часини олди-да, кўчага чиқди.

«Жии урсин, иш пишганга ўхшайди!» — деб ўйлади у ва Клотильдага кўк хат юбориш учун телеграфга қараб ўйл олди, у билан эртага учрашиш тайин қиласмоқчи эди.

Ўйга одатдагидай ўз вақтида қайтди.

— Ҳа, меҳмонларниг қеладиган бўлишдими? — сўради у хотинидан.

Ха, — жавоб берди хотини, — фақат Вальтер хоним иштәг топсам берарман, деди. У нимагадир иккиланиб туриоди, аллаңданай ахлоқий бурч, виждон ҳақида гапириди. Үмуман, күриниши жуда ғалати эди. Шундай бўлса ҳам, у келса керак, деб ўйлайман.

Эри слкасини қисди.

— Шубҳа қилмасаң ҳам бўлади бунга.

Лекин у юрагининг тубида бунга ишонмас ва куни билан ўзини қўйгани жой тополмай юрди.

Эрталаб Мадсна Вальтео хонимдан хат оли:

«Мен бир амаллаб вақт топиши мүяссар бўлдим, сиз-
никига бораман. Лекин эзим келодмайли».

«Яхшиям унинг олдига бошқа бормаганим! — деб ўйлади Дио Руа.— Мана, анча ўзига келиб қолибди. Кўрамиз бўёги нима бўларкин?»

Шундай бўлса ҳам кўз кўзга тушганда нима дейман, деган хаёлга бориб бир оз ташвишланмоқда эди. Мана, ниҳоят у пайдо бўлди,— чехрасидан жуда хотиржам кўринар, айни соқда юз ифодаларида бирмунча совуқлик ва кибр жилва қиласарди. Жорж дархол ўзини камсукум, итоатгўй ва мўминтой қилиб кўрсатди.

Ларош-Матье ва Рисолен хоним икковлари ҳам эрлари билан бирга ташриф буюриши. Виконтесса де Персмюор киборлар доирасига оид янгиликлардан сўзлай бошлади. Де Марель хоним гоятда жозибадор эди; кора-сариқ рангли ғалати испанча костюми ингичка белларини сиртмоқлаб турар, дуркун кўкраклари ва ойдай қўлларини бўрттириб кўрсатар, қушларникига ўхшаган бошига аллақандай шўх бир ифода бағишлар эди.

Дю Руа Вальтер хонимнинг ўнг биқинида ўтирад, бутун меҳмондорчилик давомида у билан фақат жиддий нарсалар ҳақида ўзгача тавозе кўрсатиб гаплашарди. Ўқтин-ўқтин у Клотильдага назар ташлаб қўяр, «Клотильда бундан чиройлироқ ва ёшроқ», деган фикрни ичидан ўтказиб қўярди. Сўнг хотинига кўз қирини ташларди: гарчи, унга нисбатан кўнглида чуқур яширинган адоват ва ғазаб туйгусидан воз кечмаган бўлса-да, барибир кўзларига у кўркам хотин бўлиб кўринарди.

Унинг Вальтер хонимга осилаётганлигининг боиси, унинг қилиш қийинлигидан бўлса, иккинчи бир ёқдан, янгича бир таассуротлар олишга ўзида енгигб бўлмас бир иштиёқ сезар эди.

Вальтер хоним уйига ээта кеталиган бўлиб коми

— Сизни күзатыб құйман,— деб таклиф қылди ДюРуа.

Хоним, керакмас, деди.

— Нега энді ундаң дейсиз? — қўймасди уни Жорж.—
Мени қаттиқ ранжитманг. Наҳотки ҳалиям мендан хафа
бўлсангиз? Мен қанчалар ўзимни тутиб олганлигимни
кўриб турибсиз-ку.

— Сиз меҳмонларни ташлаб кетсангиз яхши бўлмайди,— деб эътироz билдири у.

Жорж мийигида кулди.

— Ҳечқиси йүқ, мен дарров қайтиб келаман, ҳеч ким сөзмайды ҳам. Агар менга йүқ дессангиз қаттиқ озор берган бўласиз.

— Майли розиман,— деди хоним оҳиста.

Лекин улар каратага чиққанлари ҳамоноқ Жорж унинг кўлларидан ушлаб олди ва ҳирс билан ўпаркан, дерди:

— Мен сизни севаман, сизни севаман. Буни сизга айтмасдан туролмайман. Мен сизга тегмайман. Сиз билан фақат юрагимдаги ишк ҳақида гаплашмоқни истайман.

— Ох... сиз вайда берувдингиз-ку... яхшимас... яхши-
мас,— дей пичирларди хоним.

Дю Ряа ўзинъ базўр босиб олгандаи қилиб кўрсатди.

— Менга қаранг, мен ўзимни қанчалар қўлга олиб турганлигимни кўриб турибсиз,— деб бўғиқ овоз билан яна гап бошлади Дио Руа.— Шундай бўлса ҳам... Бир оғиз гапимни эшигинг: мен сизни севаман... менга ҳар куни шу сўзларни такрорлашга ижозат этинг... Майли, ҳар куни хоки пойингиз бўлайин, фақат сизнинг маъсум чеҳрангиzioni кўриб тўйсам ва то ўлгунча шу учта сўзимни такрорласам.

Вальтер хоним хамон күлларини тортиб олмасди

— Ыўқ, унди қиломайман, истамайман,— деди у базўр нафас олар экан.— Кейин одамлар нима дейди, хизматкорларим, қизларим... Ыўқ, ийқ, иложи ийқ...

— Мен сизсиз яшай олмайман,— давом этарди **Дю Руа**.— Сизникидами ёки бошқа бирон ердами, майли, қаерда бўлмасин, сизни ҳар куни кўриб турисим керак, бир дақиқа бўлса ҳам майли, қўлларингизни ушласам, елдек этакларингизга илашсан, жисмингизга тўйиб-тўйиб боқсан, шаҳло кўзларингизга термулиб ўзимни еттинчи осмонда юргандай ҳис қиласам, ақл-хушимни йўқотсан.

Хоним ишкү деган савдонинг шу енгилтак мусиқасини тингларкан, қалт-қалт титраб тақрорларди:

— Йүк... Йүк... сира иложи йүк. Бас қилинг

Дю Руа бу соддагина хотинни аста-секин құлға кири-
тиш лозимлигини биларди,— улар учрашиб туришса бас,
майли, аввал хоним ўзи бирон жойни тайин қылсын, кейин
учрашувларни ўзи белгилайдиган бўлади.

— Менга қаранг... учрашмасак сира иложи йўқ...— унинг қулоқларига шипшиди Дю Руа,— сизни кўрай... мен эшикларингизнинг тагида тураман... тиланчидай бўлиб... Агар олдимга чиқмасангиэ, уйингизга кираман... Лекин сизни эртага... эртага кўраман.

— Йўқ, йўқ, келманг. Сизни уйга киритмайдилар. Қизларимни ўйланг.

— Унда айтинг, сизни қаерда кўрсам бўлади... кўчадами ё... истаган жойингизда... соатининг менга фарқи йўқ... сизни кўрсам бўлгани... Сизга таъзим қиласман, «севаман», дейману кейин кетаман.

Хоним бутунлай ўзини йўқотиб қўйганди, жавоб беришга қийналарди. Лекин бирдан карета ўз уйларига яқинлашиб қолганлигини кўриб тез-тез шивирлай бошлади:

— Майли, эртага соат уч яримда Трините черковида бўламан.

Кейин экипаждан тушиб кучерга:

— Жаноб Дю Руани уйига элтиб қўйинг,— деди.

У қайтиб келганда хотини сўради:

— Қаерга ғойиб бўлдинг?

— Шошилинч бир телеграмма бериб келяпман,— деб жавоб берди Жорж овозини пасайтириб.

Унинг олдига де Марель хоним келди.

— Сиз мени кузатиб қўясизми, Азизим? Мен ахир узоқ жойларга фақат шу шарт билан меҳмон бўлгани бораман,— деди у ва уй бескаснга мурожаат қилди: — Сен рашк қилмайсанми?

— Йўқ, унчалар эмас,— деб жавоб берди сўзларини атая чўзиб талаффуз қилган Дю Руа хоним.

Меҳмонлар тарқала бошлашди. Ларош-Матье хоним маҳаллий оқсочларга ўхшаган хотин экан. У эрга чиққанда Ларош ҳали ҳеч кимга маълум бўлмаган адвокат эди. Танноэз кампир Рисолен хоним ўқув залларида маълумот орттирган даққионусдан қолган ҳамширларни эслатарди. Виконтесса де Персмюр уларга кибр-ҳаво билан бокарди. Виконтесса «оқ панжаси»ни бу хашаки хотинларга узатганда афти буришиб кетарди.

Клотильда тўр рўмолига ўраниб олди-да, эшик олдиди Мадлена билан хайрлашаркан, деди:

— Зиёфатни жуда қуюқ қилиб юборибсан. Тез орада сенини Парижда ягона сиёсий салон бўлиб қолади.

Клотильда Жорж билан ёлғиз қолгач, унинг бўйинидан қучоқлаб олди.

— О, Азизим, кундан-кунга сени баттарроқ яхши кўриб қолаётирман!

Улар тушган экипаж денгиз кемаларидай чайқалиб бораради.

— Ўз уйимиэда бўлганига нима етсин!— деди Клотильда.

— О, нимасини айтасан! — маъқуллади Жорж.

Лекин шу тобда унинг эс-ҳуши Вальтер хонимда оди.

IV

Чарақлаган июль куни эди. Трините майдони деярли кимсасиз эди. Офтоб Парижни кўйдирман дерди: иссиқ одамнинг дамини қайтариб юборар, оғир, дим, суяк-суюккача қиздириб юборадиган саратон ҳавоси шаҳарни эзиб ётганга ўхшарди.

Черков қаршисида имиллаб фонтан отилиб турар, сувнинг ҳам отилишга ҳоли қолмаган каби кўринар, хорғин қўтарилиб тушарди. Ҳовуз ичидаги қуюқ кўк сувда қоғоз парчалари, япроқлар сузиб юарди.

Бир ит тош тўсиқдан ошиб ўзини хира жимиirlаб турган сувга отди. Черков пештоқи атрофидаги боғчада ўтирганлар итга ҳавасланиб тикилишарди.

Дю Руа соатини олиб қаради. Соатининг кичкинагина мили уч рақами узра турарди. Вақтидан ярим соат илгари келиб қолиби.

Вальтер хоним билан бўлажак учрашув унинг димогини чоғ қилиб юборганди. «Кўнглига нима келса, ўртага черковни қўшиб турар экан,— деб ўйларди у.— Черков унинг яхудийга турмушга чиқиб қилган гуноҳини ювиг кетади, сиёсий доираларда эса уни оқимга қарши бораётган хотин сифатида кўрсатади, киборлар ичига унинг обрў-этиборини оширади, булардан ташқари черков унга учрашув жойи сифатида ҳам хизмат қиласди. Динга соябондай қараш унинг қон-қонига сингиб кетган. Ҳаво яхши бўлган кезлар соябонга суюниб юриш мумкин, иссиқда офтобдан асрайди, ҳаво бузилганда ёмғирдан сақлайди, уйда ўтирганингда эса, эшик олдиди тумтайибгина тураверади. Шуниси ҳам борки, унга ўхшаганлар юзлаб топилади; ўзлари худованди қаримни икки пулга олмайдилару кези келганда, у билан бошқаларнинг оғзиға урадилар ва яна керак бўлиб қолганда ундан қўшмачи бўлишни талаб қиласди. Қани, уларни номерларга таклиф қилиб кўринг-чи, буни улар ўзларига нисбатан ҳақорат деб англashedи, ваҳоланки, меҳроб қаршисида дон олишмоқни одатдаги бир гап деб билишади».

У ҳовуз атрофини аста-секин кезиб чиқди, кейин черков соатига қаради. Черковнинг соати икки минут олдинда экан: унда учдан беш минут ўтганди.

У, яхини Черковда ўтириб кутган маъқул деб, Черков ични кирди.

Унинг димогига салқин ертўла ҳиди урилгандай бўлди, салқин ҳавода роҳатланиб нафас олди, кейин ибодатхонани томоша қилини учун унинг ичини кеза бошлади.

Ибодатхонанинг кенг саҳнида унинг қадамлари акс садо бериб турар, худди яна бир одам у билан баб-баравар қадам ташлаб, тўхтаса, тўхтаб тураётганга ўшарди. Унинг қадам товушлари баланд равоқлардан жаранглаб эшитиларди. Черковда у ёқдан-бу ёққа бориб келаётган одам Дю Руа ни қизиқтириб қолди. Унга томон юрди. Қўлидаги шляпасини орқасига қилиб олган боши кал, тўладан келган бир жаноб димогидан қурт ёғиб айланаб юради.

Бир-бирларидан анча нарига ўтириб олган кампирлар тиззаларини букиб, юзларини кафтлари орасига олганча худога ёлаворардилар.

Ёғизлик, кимасизлик, сукунат юракни ўз ҳукмига олди. Дарчалардаги раигдор ойналар офтобнинг нурини ютиб юмшатар, кўзларни қамаштирмасди.

Бу ер Дю Руага гоятда ёқиб қолди.

У эшик олдига келди-да, яна бир карра соатига қаради. Энди учдан ўн беш минут ўтганди. Ичкарида чекиш мумкин эмаслигидан ранжиб, эшик олдига чиқди-да, ўтириди. Ибодатхонанинг нариги ёғида — меҳроб ёнида бояги семиз жаноб ҳамон қезимоқдайди.

Аллакум ичкарига кирди. Дю Руа ўгирилиб қаради. Тивит қўйлак кийган, энгил-боши, почоргина, бечораҳол бир хотин экан; у биринчи курси олдига бориб тиз чўқди, қўлларини кўкрагига қўйди ва кўзларини кўкка қадаб ибодатга берилди.

Дю Руа унга қизиқсиниб қарап, бу шўрликни қандай гам-гусса, қайгу-алам бу ерга бошлаб келганлигини англашга ҳаракат қиласарди. Жуда ҳам ночор яшави шундоқ қўриниб турибди. Буварнинг устига, афтидан эри қалтаклаб турса ажабмас, балки, боласи ҳам оғир бетоб бўлиб ётгандир.

«Бечоралар! Дунёда қанча-қанча кажбаҳт одамлар бор!» — дерди у ўзинга-ўзи. Шунда унинг қалбида раҳмисиз табиатга қарши исёй бош кўтариб келарди. Кейин бу шўрликларнинг ҳаммаси ўзи қўринимас аллакум уларнинг гамини ёяётган, кўк ҳисобхонасида яхшиликлар ва ёмонликларни алоҳида бир китобга қайд қилиб бораётган, кейин уларни тарозининг иккى палласига ташлаб ўлчаб кўраётган бўлса керак деб ишонадилар... Лекин осмон йироқ... Унда, қаерда ҳисобга оладиганлар масканий, қаерда?

Ибодатхонада ҳукм сурган сукунат одамни юксак хаёл-

ларга элтар, шунда Дю Руа хаёлан кониотин кезиб чиқиб, сўнг тишларини фижирлатиб дерди:

— Бу қадар нобоп қурилган дунё!

Кўйлак шилдираши қулогига чалинди, титраб кетди. У келди.

Дю Руа ўрнидан туриб унинг ҳузурига борди.

— Мен дарров кетаман,— деди хоним унга қўлини узатмасдан секингина.— Мен уйга боришим керак. Менинг ёнимда тиз чўкиб туринг, бўлмаса бизни таниб қолишлари мумкин.

Шу сўзларни айтиб у ўзини ичкарига олди ва қулайроқ жой қидира бошлади, бу Черков унга беш қўлдай танишлиги шундоқ билиниб турарди. У юзига қалин парда тутиб олган, бёқларининг учгинасида авайлаб қадам ташларди.

У меҳроб олдига боргач, орқасига ўгирилди.

— Чеккароққа ўтганимиз яхшироқ шекилли. Бу ердан ҳаммаси қўриниб туради,— одатда Черковларда гапириладиган паст товушда сирли шивирлади хоним.

Меҳроб олдига боргач, у тўхтади, бошини қўйи букиб олди, тиз чўқмоқчи бўлди-ю, лекин кутилмаганда ўнгга бурилиб, эшик томонга бир-икки қадам ташлади, кейин, афтидан, бир қарорга келди чори, куренччани ёнига сурди-да, тиз чўқди.

Жорж ўзига бошқа бир курсичани олиб тиз чўқди, иккоклари ҳам дуо ўқиладиган ҳолатни олганларидан сўнг, гап бошлади:

— Ташаккур сизга, ташаккур. Сизсиз туролмайман. Мен буни тинимсиз такорлашга тайёрман, сизга қандай мафтун бўлиб қолганимни айтиб бермоқчи, бир қарашда мени асиру мубтало қилганинг ҳақида дилимни ёрмоқчи эдим... Қачон дилимдагини сизга тўкиб-солсам додимга стасиз, қачон?

Хоним чуқур ўйга чўмган, унинг гаплари қулогига кирмаётганда ўшарди.

— Сизга бундай гапларни гапиришга эрк бериб мен тентаклик қиляпман,— ҳамон юзидан қўлларини туширмасдан деди хоним.— Бу ерга келиб ўтиришим ҳам тентаклик, қилаётгани ҳамма ишларим бошдан-оёқ тентаклик, ўртамиэда... ўртамиизда туғилган нарсанинг давом этишига сизни умидлантириб қўйганим ҳам тентаклик. Ҳаммасини унупинг, шундоқ бўлсин ва бошқа ҳеч қачон мен билан бу ҳақда гаплашманг.

У бир нарсанни кутгандай тўхтаб қолди. Дю Руа бўлса, унга нима деб жавоб бериш устида бош қотирар, шиддатли, ёхтиросга тўлиқ сўзлар топишга уринар, бироқ қўлларини

ҳаракатлантиришдан маҳрум бўлганидан, ҳозирча қандай йўл тутишини билмасди.

— Мен дунёдан умидсиз ўтаман... ҳеч нарса кутмайман ҳам,— яна гапга тушди у,— мен сизни севаман. Сиз нима қилманг, нима деманг, мен шу сўзларимни айтганим айтган, токи танда жоним бор экан, уларни сизнинг олдингида такрорлаганим такрорлаган, бора-бора менга раҳмингиз келар, деб ўйлайман. Менинг ҳар бир сўзимдан келиб турган муҳаббат нафаси сизнинг юрагингизга йўл топишини истайман, у кундан-кун, соатма-соат шу нафас билан тўла бўлишини, унга соф шудринг томчилари каби сингишини, қалбингиши юмшатишини истайман, токим, алоҳа бир кунмас бир кун раҳм-шафқат қилиб менга: «Мен ҳам сизни севаман», деб айтишингизни хоҳлайман.

Дю Руа унинг елкалари титраб турганлигини, кўкраклари кўтарилиб тушаётганлигини ҳис қилиб турарди. Шунда бирдан у шоша-пиша шипшиган товушни эшилди:

— Мен ҳам сизни севаман.

У бошига зўр тўқмоқ билан уришгандай бўлиб қалтираб кетди.

— О, худойим...— деган нидо чиқди унинг кўксидан ва орқасидан хўрсиниб қўйди.

— Нега ҳам буни сизга айтдим? — оғир-оғир нафас оларкан давом этди Вальтер хоним.— Мен жинояткор, мен зиногар... мен ахир... икки қизнинг оиласиман-ку... йўқ, истамайман... истамайман... Мен ҳеч қачон ишонмаган бўлардим... ҳеч қачон ўйламасдимки... лекин бу мендан... кучлироқ... кучлироқ экан. Сизга айтсан... сизга айтсан... мен ҳеч қачон ҳеч кимсанни яхши кўрмаган эдим... сиздан ўзга... қасам ичаман... Мен сизни бир йил бўлди, яширин суратда севаман, севгимни шу пайтгача юрагимни тубига беркитиб келдим. О, мен қанчалар азоб чекканимни, ўз-ўзим билан олишиб ётганлигимни билсангиз эди, лекин энди тамом бўлдим, бошқа кучим қолмади: мен сизни севаман...

У юзларини қўллари билан беркитиб олганча йиғлар, аъзойи бадани қалтирас, тугён ичра ўртанарди.

— Менга қўлингиши беринг,— дея шивирлади Жорж,— уни қўзларимга суртимай, лабларимга босайин...

Хоним қўлларини оҳиста юзларидан олди. Юзлари йиғидан ҳўл бўлиб кетган, киприкларига ёш томчилари илиниб қолганди.

Дюруа унинг қўлларини сиқди:

— О, қани эди сизнинг кўз ёшлиарингизга ташна юрагимни гарқ қиласам!

— Мени йўлдан урманг...— деди хотин инграган бир овоз билан.— Мен адо бўлдим!

Жорж сал бўлмаса кулиб юборай деди. Уни шу ерда йўлдан уриб бўларканми? У бор ишқий сўзларини айтиб тутгатаёзганди, шунинг учун хонимнинг қўлларини кўкрагига босди ва сўради:

— Қандай ураётганлигини эшитяпсизми?

Бундан сал олдинроқ семиз жанобнинг бу томонга кеяётган бир маромдаги қадам товушлари эшитилган эди. У ҳамма меҳробларни бирма-бир айланиб чиқиб, энди яна бир карра тор ўнг қанотни қараб-қараб келарди. Қадам товушлари булар томонга борган сари яқинлашиб келаётганлигини сезган, колонна ортида ўтирган Вальтер хоним Жорждан қўлларини тортиб олди ва яна юзларини яширди.

Бир зум ўтгач, ҳар икковлари ҳам чўк тушганча қимир этмай туришар, гўёки биргаликда кўкларга тавалло қилишарди. Семиз жаноб уларга йўл-йўлакай парвосиз назар ташлаб, шляпасини боягидай орқасида ушлаганча, ибодатхонанинг чап қанотига ўтиб кетди.

Дю Руа бу пайтда бошқа бир ерда учрашишнинг йўлини қидирмоқда эди.

— Эртага сизни қаерда кўрсан бўлади? — шивирлади у.

Вальтер хоним жавоб бермади. У тошдай қотиб қолганди,— у ҳозир ҳайкалтарош «Муножот» деб ном бериши мумкин бўлган ҳайкалга ўхшаб қолганди.

— Хоним истасангиз, эртага Монсо богида учрашамиз,— қўймасди Жорж.

Хоним қўлларини тушириб, унга чида бўлмас изтиробдан ўзгариб кетган, рангида қон қолмаган юзларини ўғирди.

— Мени ўз ҳолимга қўйинг...— титроқ овоз билан гап бошлади хоним.— Кетинг... кетинг... мени бир оз вақтга ёлғиз қўйинг... фақат беш минутга... сиз билан ўтириш ҳозир менга жуда оғир... мен ибодат қўлмоқчиман... кучим етмайди.. кетинг... мени ибодат қилишга қўйинг... беш минутнина... истамайман... худойимдан гуноҳимни кечиришни ёлвориб сўрайман... мени халос этишини тилайман ундан... ёлғиз қолдиринг... беш минутга.

Хонимнинг юзига шу қадар изтироб чўккан, у ўзини шунчалар йўқотиб қўйган эдики, Дю Руа индамай ўрнидан турди-да, бирмунча тайсалланиб, кейин сўради:

— Мен тезда қайтиб келаман. Майлимни?

У рози бўлиб бошини силкиди. Дю Руа нари кетди.

Хоним ўзини зўрлаб бўлса ҳам ибодат қилишга уриниб кўрди. Ўзини фавқулодда куч билан қўлга олди ва аламли инграб, бутун жисми қалтираганча кўкка нидо қилди:

Е раббим, ўз паноҳингда асра!

У синдан туриб кетган одамнинг изидаи қарамасликчиун кўзларини пирпиратиб юмиб-очарди. У ҳақда мутлақо ўйламасликка, унга қарши туришга зўр бериб тиришарди, бироқ яраланган қалби интизору ташнаком бўлган, илоҳий шарпа ўринига унинг кўз ўнгига Жоржнинг дикрайган мўйлаблари гавдалангани гавдалангани эди.

Иш бўйи, кун-тунлар у мана шу тобора зўрайиб бораётган васваса билан, унинг бутун хаёлни ўғирлаб олган, жисми хирсии безовта қиласи, ҳатто тушларида ҳам уни тинч ќўймаган киши билан курашиб чиқди. У худди ўзини тўрга илиниб қолгандай ҳис қиласи, назарида, уни бошлаб мана шу нарра шернинг, кўзлари, майн мўйлаблари билан уни ўзига ром қилиб олган эркакнинг қучогига итқитгандай эдилар.

Ҳозир эса, мана, худонинг уйида ҳам у ўзини шунчалар ожиз, якка, ҳимоясиз қолгандай ҳис қиласи, ҳатто ўз уйида ҳам ҳеч қачон бундай ахволга тушмаганди. Ибодат қилай деса, тили калимага келмас — бутун эс-ҳуши у билан банд эди. Ҳозир у туриб кетди-ю, мана энди шунга ҳам азобланиб ўтирибди. Шунга қарамасдан у бор кучи билан қаршилик кўрсатар, худога қутқаришни сўраб бор вужуди билан ёлворарди. Унинг эри олдиде доимо юзи ёргу эди, шунинг учун ҳам кирган йўли унга ўлимдан баттар бўлиб туюмоқда эди. У узуқ-юлуқ пичирлаб дуо ўқир, лекин ҳаёли Жоржнинг равоқлар остида узоқлашиб бораётган қадамларида эди.

У адойи тамом бўлганлигини англар, қаршилик кўрсантиш фойдасиз бўлиб қолганди. Барибир ҳамон таслим бўлгиси келмасди. Алоҳа асаблари портлаб, у беҳуш бўлиб қолди, бундай беҳушлик қалтираган, изтироб ичра тўлғанган, инграб-мунгранаётган хотинларда бўлади, уларни ерга шарчинлаб ташлайди. У худди беғзак тутаётган каби дир-дир титрар, ҳозир юзтубан қулаб фарёд кўтаражагини ҳис қилиб турарди.

Кимdir шу томонга тез-тез юриб кела бошлади. У ўғирнилиб қаради. Кашиш экан. Уни кўриб ўрнидан турди ва қўлларини илтижо билан узатганча унга томон отилди.

— Қутқаринг! Қутқаринг мени! — пичирлади у.

Кашиш ҳайронликда тўхтади.

— Нима бўйди сизга, хоним афандим?

— Мени қутқаринг. Менга раҳмингиз келсин. Агар менга ёрдам бермасанги, ҳалок бўламан.

Кашиш унга қараб, телба бўлиб қолибди, деб ҳаёл қиласи.

— Сизга қандай ёрдам берниим мумкин?

Кашиш баланд бўйли, тўладан келган, юзлари гўштдор; соқоллари қиртишлаб олинган ёш йигит эди — бадавлат чирковнинг хушиқомат бу викарийси ўз қавмидаги аёлларнинг сахийлик билан қиласидан тухфаларига ўрганиб қолганди.

— Менинг гуноҳларимни сўранг,— деди хоним,— менга йўл кўрсатинг, менга мадад беринг, айтинг, мени нима қиласи?

— Гуноҳларни шанба кунлари соат учдан олтига қадар сўрайман,— деб эътироуз билдириди у.

— Йўқ! Йўқ! Йўқ! — унинг қўлларини қисиб олганча такрорлади хоним.— Ҳозир! Ҳозир! Менга жуда зарур! У шу ерда! Черковда! У мени кутиб турибди!

— Сизни ким кутяпти? — сўради кашиш.

— Ўша, мени адо қиласидан... мени қутқармасанги, у мени адойи тамом қиласи... Ундан қочиб қутулиб бўлмайди... Мен бир ожизман... ожизман... шунчалар ожизманки...

Хўнграб йиглаганча у кашишнинг оёқларига йиқилди.

— Менга раҳмингиз келсин, падарим! Худо ҳақи, мени қутқаринг, қутқаринг!

Хоним кашиш кетиб қолишидан қўрқиб, унинг қора ридосига ёпишиб олди. Кашиш эса ўзининг оёқларига йиқилиб ётган бу хотинни битта-яримта кўрса нима дейди, деб тесварак-атрофга безовталаниб қараб қўярди.

— Туринг ўрнингиздан,— деди ниҳоят кашиш ундан қутулиб кетишнинг иложи қолмаганлигини кўргандан кейин,— яхши ҳам калит ёнимда экан.

У чўнтағини ковлаб бир шода калит олди ва ўзига кегаргини топиб, ёғочдан ишланган ўйинчоқ ўйларга ўхшайдиган хоналарга қараб тез-тез юриб кетди,— диндорлар бу хоналарга кириб юракларида йиғилиб қолган губорни тўкиб чиқадилар.

Кашиш ўртадаги эшикка кирди ва уни ёниб олди, Вальтер хоним эса ён томондаги қўшини катакка ўзини урди ва шу заҳоти унинг кўкрагидан бир шило отилиб чиқди:

— Мени кечиринг, падарим, мен зинога майл билдиридим.

Дю Руа вонз ўтирадиган курсини айланиб ўтиб, калисонинг чап қанотига ўтди. Ўртароққа етганда у ҳамон бемалол айланиб юрган семиз кал жанобни қўрди.

«Бу кишим бу ерда нима қилиб юрибди ўзи?» — ўйлади Дю Руа.

Жаноб ҳам қадамларини сескинатиб, гаплашиш иктиёқида Жоржга қаради. У яқинроқ кеслиб, таъзим қиласи ва гоятда назокат билан сўради:

— Афандим, безовта қиласидан учун уэр, бу калисо қачон қурилганлигини билмайсизми?

— Очиги, мен ҳам билмайман,— деб жавоб берди Дю Руа,— чамамда, йигирма-йигирма беш йиллар бўлган бўлса керак. Мен бу ерга биринчи марта келишим.

— Мен ҳам. Бу ерга илгари келмаган эканман.

Журналист қизиқсиниб қолди.

— Сиз анчадан бери томоша қилиб юрибсиз,— деди у.— Сиз калисони бошдан-оёқ ўрганиб чиқмоқчисиз шекилли.

— Ундай эмас, афандим, мен хотинимни кутяпман,— маъюслик билан эътироуз билдири бояти киши,— ўзи мени учрашувга чақириб, ўзи кечикиб ўтириби.

Кейин бир фурсат жим бўлиб қолди-да, сўнг қўшиб қўйди:

— Кўчада иссиқдан чидаб бўлмайди.

Оққўнгил киши эканлиги шундоқ кўриниб турган бу одамнинг юзига тикиларкан, Дю Руа ичидан, у Форестъега ўхшар экан, деб қўйди.

— Сиз вилоятдан эмасмисиз? — сўради у.

— Шундоқ. Мен Рено томонданман. Узингиз бу ерда томоша қилиб юрибсанми дейман, афандим?

— Йўқ. Бир хоними кутиб турибман.

Дю Руа таъзим қилиб йўлида давом этди.

Черковга кираверишда унинг кўзи яна бечораҳол хотинга тушди: — у ҳамон тиз чўкиб худога ёлворарди. «Роса художўй экан-ку!» — деб ўйлади у. Лекин энди бу хотин унинг дилида боягидай раҳм-шафқат ҳисларини уйғотмади.

Унинг ёнидан ўтиб Дю Руа ўнг қанотга қараб йўл олди, Вальтер хоним уни ўша ерда кутиши керак эди.

Лекин у узоқдан туриб боя хоними қолдириб келган ерида ҳеч ким йўқлигини кўриб ҳайрон бўлди. Бу бошқа жой бўлса керак, деб ўйлаб охиригача борди ва яна қайтиб келди. Демак, кетиб қолибди-да? Бу уни ҳайратга солди, жон-пони чиқиб кетди. Лекин, балки мени қидириб юрганидир, деб черков ичини яна бир марта айланниб чиқди. Уни ҳеч ердан топмагач, у балким шу ерга қайтиб келса керак, деган хаёлда боя хоним ўтирган курсига ўтириди. У кутишга қарор қиласи.

Унинг дикқатини қандайдир шивирлаган овоз ўзига торти. Бироқ черковнинг бу томонида ҳеч бир зотнинг қораси кўринмасди. Қаердан келди у овоз? У курсидан туриб гуноҳкорлар тавба қиладиган хоналарнинг эшиклини кўрди. Эшиклардан бирининг тагидан хотин кишининг этаги кўриниб турарди. Бу Вальтер хоним эди. У гуноҳларини тўқаётган экан!..

Унинг елкаларидан тутиб буёқса судраб олиб чиққиси

келди. Лекин яна ўйлаб қолди: «Майли! Бугун навбат кашишники, эртага менини бўлади». Бу саргузашт устидан ичиди кулиб, тавбахона эшиги қаршисига ўтириб олганча кута бошлади.

Узоқ кутишга тўғри келди. Ниҳоят, Вальтер хоним ўринидан турди, уни кўриб олдига келди. У совуқ боқар, тумтайиб олганди.

— Марҳаматли афандим,— деди у,— мени таъқиб этманг, орқамдан юрманг ва менинг ҳузуримга ҳеч қачон ёлгиз ўзингиз келманг, сиздан шуни сўрайман. Мен сизни қабул қилмайман. Алвидо!

Шундай деб, у мағрур юриб чиқиб кетди.

Дю Руа уни тутиб ўтирамди: у мевани вақти бўлмасдан узмасликка одатланиб қолганди. Боя кириб кетган хонасидан бир оз талмовсираб қолган кашиш чиқиб келди. Дю Руа унинг олдига борди-да, кўзларига тик боқсанча илондай вишиллади:

— Эгнингизда манови занчалиш кийимингиз бўлманди, палид башарангизга қараб туширган бўлардим!

Шундан сўнг у шарт орқасига бурилиб, черковдан ҳуштак чағлан кўйи чиқиб кетди.

Калисо олдида энди шляпасини бошига қўндириб олган семиз жаноб қўлларини орқасига қилганча турар, кенг майдон ва атрофдаги кўчаларни лоқайдлик билан кузатарди.

Улар тавозе билан хайрлашдилар.

Журналистнинг бу атрофда қиладиган иши қолмади ва редакцияга қараб йўл олди. Редакцияга кириб улгурмасданоқ у хизматчиларнинг ташвишли чеҳраларидан кутилмаган бир ҳодиса рўй берганлигини фаҳмлади ва тўғри ноширнинг кабинетига қараб юрди.

Қария Вальтер тик турганча қисқа-қисқа жумлалар билан мақола айтириб ёэдирар ва янги бир фикрини айтишдан олдин атрофини қуршаган мухбирларга топширилар берар, Буаренарга вазифалар топшириар ва олдида ётган хатларни очиб ўқир эди.

— Эҳ, ана, ўзи ҳам келиб қолди, жуда асқатиб турувдинги, Азизим! — дея хитоб қилди уни кўрган заҳоти чол, лекин бирдан тилини тишлаб олгандай жим бўлиб қолди, кейин хижолат чекиб ўз сўрай бошлади:— Уэр, ўзр, оғзимдан чиқиб кетибди, шундай гаплар рўй бердики, ҳаяжонланимай иложинг йўқ. Бунинг устига хотинимнинг ҳам, қизларимнинг ҳам оғзидан нуқул: «Азизим, Азизим», тушмайди, беихтиёр ўрганиб кетар экансан. Мендан хафа бўлмадингизми?

Пүт сий, кулиб жавоб берди Жорж.— Бу хафа бу улдини лақаб эмас.

Жуда соз, унда мен ҳам сизни Аэзизим деб чақираман, ганини давом эттирди қария Вальтер.— Шундай қилиб, биз муҳим ҳодисалар арафасида турибмиз... Уч юз, ундан ортиқ овоз билан министрликка ишончсизлик билдирилган, бир юз икки киши қарши бўлган. Парламент таътили қолдирилган, ҳозирча қанча вақтга қолдирилгани маълум эмас, бугун эса йигирма саккизинчи июль. Испания Марокаш туфайли бизга тишини қайрамоқда, шунинг учун ҳам ўз шотирлари билан бирга Дюран де Ленинг оёғи осмондан бўлди. Тоза ҳангома бўладиганга ўхшайди. Янги кабинет тузиш Марога топширилган. Ҳарбий министрлик лавозимини у Бутен д'Акрга таклиф қиляпти, ташқи ишлар министрлигини бизнинг дўстимиз Ларош Матьега бермоқчи. Ўзи ички ишлар министрлиги билан министрлар советининг раислигини олмоқчи. Бизнинг газетамиз ҳукumatning расмий органи бўлиб қолади. Мен бош мақолада бизнинг умумий қарашларимизни баён қиламан ва янги министрларга йўл-йўриқ кўрсатаман. Зотан,— деб қўйди у самимий жилмайиб,— бу уларнинг ўзлари танлаган йўл бўлади. Лекин менга Марокаш масаласида қизиқ бир мақола керак, у ўткир, шу куннинг талабига жавоб берадиган, шов-шув кўтарадиган мақола бўлиши керак. Қани, сиз бунга нима дейсиз?

— Ҳаммасини тушундим,— деди мулоҳаза билан Дю Руа.— Бизнинг Африкадаги мустамлакаларимиз — бу — ўртада Жазоир. Чапдан Тунис ва ўнгдан — Марокаш; мен сизга ушбу мустамлакалардаги сиёсий вазиятни кўрсатиб берадиган, бепоён ерларда истиқомат қиласидиган қабилаларнинг тарихини ёритадиган мақола бераман, унда ҳали европаликларнинг қадами етмаган Фиқиф водийсигача, яъни Марокаш чегараларигача бўлган юришимизни тасвирлаб бераман; ахир ҳозирги машмашанинги боиси ҳам ўзи шу нарса-ку. Қалай, сизга маъқулми?

— Айни муддао! — хитоб қилди қария Вальтер.— Сарлавҳаси-чи, сарлавҳаси нима бўлади?

— «Туни́сдан Танжергача».

— Койил.

Дю Руа «Француз ҳаётининг эски сонларини қараб ўзининг биринчи мақоласи «Африка ўқчисининг хотиралари»ни топишга аҳд қилди; унинг номини ўзгартрилса кифоя, баъзи бир ерларни тузатиш ва тўғрилаш мумкин, мақола ҳали тоза иш кўрсатиши турган гап, чунки у ерда мустамлакачилик сиёсати, Жазоир аҳолиси

ва Оран вилоятига бўлган юриш ҳақида анча нарсалар ёзилган.

Қирқ беш минут деганда мақола қайта ишланган, кўриб чиқилган, лаб-лунжи тўғриланган, янги кабинет шаънига мақтов ва табриклар билан тўлдирилган ҳолда тап-тайёр қилинди.

— Балли, балли, балли,— деб қўйди мақолани ўқиб чиқкан ношир.— Тилла йигитсиз. Сиздан тоятда миннатдорман.

Кечқурун кун кўп ажойиб ўтганидан оғзи қулогига етган Дю Руя уйга қайтди; Трините черковида ови юришмаганидан қайгуриб ўтиради: у ўзининг ютиб чиқсанлигини сезиб турарди.

Мадлена уни тоқати тоқ бўлиб кутаётган экан. Дю Руя кириб келиши билан оқ унинг айтган сўзлари шу бўлди:

— Ларош ташқи ишлар министри бўлди, билдингми?

— Эшиздим, шу муносабат билан мен Жазоир ҳақида мақола ёзиб бердим.

— Қанақа мақола?

— Ўзинг биласан, ўша иккаламиз ёзган «Африка ўқчисининг хотиралари» деган мақола. Мен уни вазиятга мослаб ўзгартириб, тузатиб бердим.

Мадлена илжайди.

— Э! Ҳа, ҳозир жуда керак мақола,— деб қўйди у, бир оз ўтгач, қўшимча қилди: — Мен униг давомини ўйлаяпман, сен ёзмоқчи бўлиб юрувдинг ўшандада... кейин ёзмай қўйгандинг. Энди уни давом эттирасак кўп яхши иш бўлади. Ҳозирги шароитда жуда мос тушадиган бир қанча ўткир мақолалар ёзиш мумкин ўша мавзуда.

— Жуда соз,— деди Дю Руа ва курсига ўтири.— Энди бизга ҳеч ким халал бермайди, лақма Форесте ҳам ўлиб кетди.

Бу Мадленага тегиб кетди.

— Ҳазилнинг ўрни эмас, сендан бунга чек қўйишини сўрайман,— деди қуруққина қилиб Мадлена.— Ҳадеб жигимга тегаверма.

У хотинини яна бир чақиб олмоқчи бўлиб турган эди, шу пайт унга имзо қўйилмаган бир оғизгина гап ёзилган телеграмма келтириб қолишибди: «Мен бутунлай эс-ҳушимдан айрилиб қолдим, мени кечиринг ва эртага соат тўртда Монсо боғига келинг».

У ҳаммасига тушунди ва юраги қинидан чиққудай бўлиб суюниб кетди.

— Майли, бошқа гапирмайман, жоним. Тентаклик бу. Тан оламан,— деди у кўк варақни чўнтағига яшиаркан.

Кейин онқатланишга тутинди.

Онқатланаркан хаёлидан бояги сўзлар кўтарилемасди:
— Мен бутунлай эс-ҳушимдан айрилиб қолдим, мени кечиринг ва эртага соат тўртда Монсо боғига келинг». Таслим бўлар экан-ку. Ахир бу: «Мен сизнинг ихтиёргиздаман, мени нима қиссангиз ўзингиз биласиз, қаерда, қачон, қандай, истаганингизча», дегани-да.

У кулиб юборди.

— Нима бўлди? — сўради Мадлена.

— Ҳеч нарса. Мен бир кашишни учратиб қолувдим, эсимга унинг биққи юзлари тушиб кетди.

Эртасига Дю Руа учрашувга роса соат тўртда келди. Монсо боғидаги ҳамма скамейкалар иссиқдан безори жон бўлиб кетган бойваччалар ва begam энагалар билан банд эди, йўлкадаги қумда болалар ўмбалоқ ошиб ўйнашар, энагаларнинг улар билан заррача ишлари йўқ эди.

У Вальтер хонимин чашма олдидаги ясама вайроналар ичидан топди. У унча катта бўлмаган тош устунлар орасида қўрқиб кетган, баҳтсиз бир қиёфада кезиб юрган экан.

— Мунча одам кўп экан бу ерда! — деди у ҳали Дю Руа саломлашиб улгурмасда.

Дю Руа гапни илиб кетди.

— Тўғри айтасиз. Бошқа срга борамизми?

— Қаерга ҳам борарадик?

— Фарқи йўқ, карета олишимиз мумкин. Пардасини тушириб қўясизу, тамом, сизни ҳеч ким кўрмайди.

— Унда мени ташқи хиёбонларга чиқиладиган эшик олдида кутиб туринг. Беш минутдан кейин экипаж олиб келаман.

У чопиб кетди.

Экипажда ёлғиз қолишиган замоно Вальтер хоним ўзи томондаги дарчанинг пардасини яхшилаб ёпиб қўйди.

— Извошчига нима дедингиз? — сўради у.

— Безовта бўлманг, у қаерга бориш кераклигини билди,— деб жавоб берди Жорж.

У извошчига Константинополь кўchasига олиб боришни айтган эди.

— Сиз билмайсиз, сизни деб қанчалар қийналгандаримни, жонимда жон қолмади, ҳаловатимни йўқотиб қўйдим,— дерди хоним.— Кеча черковда сизни қийнаб қўйдим, мен қандай қилиб бўлмасин қочиб кетмоқчийдим. Сиз билан ёлғиз қолишидан шунчалар қўрқаманки! Мендан хафа эмасмисиз?

Жорж унинг қўлларини ғижимларди.

— Майли, майли. Нега хафа бўлай, ахир сизни шунчалар ҳам севаман!

Хоним унга ёлвориб термиларди.

— Менга қаранг, менга тегмасликка сўз беринг, тегмайсиз ва... ва... бўлмаса. Биз бошқа кўришмаймиз.

Дю Руа аввал ҳеч нарса демади, бироқ унинг мўйлабларида хотинларни бу қадар хаяジョンга соладиган табассум яшириниб ётарди.

— Камина сизнинг қулингизман,— дея шипшиди у ниҳоят.

Шунда Вальтер хоним унинг Мадленага уйланишини эшишиб, биринчи маротаба ўзининг севиб қолганлигини айтиб берди. У турли воқеаларни, кунларни эслар, ўзининг бошидан кечиргандарини сўйларди.

Бирдан у жимиб қолди. Карета тўхтади. Дю Руа унинг эшигини очди.

— Қаерга келдик? — сўради хотин.

— Экипаждан тушинг ва тўғрингиздаги уйга қараб юринг,— деб жавоб қилди Дю Руа. Бу ерда бемалол гаплашамиз.

— Қаерга келдик ўзи?

— Менинг бўйдоқлик пайтларимдаги уйим... мен уни... бир неча кунга олдим... шу ерда кўришиб турармиз дедим.

Вальтер хоним ўриндиқقا ёпишиб олди.

— Йўқ, йўқ, истамайман! Мен истамайман! — у билан ёлғиз қолишидан жони ҳиқилдоғига келган ҳолда ҳаяジョン билан сўйларди.

— Сизга тегмайман, чин сўзим,— қатъий қилиб деди Дю Руа.— Юринг. Кўряпсизми, бизга қарашяпти, одам йигилади... Тез... Тез... чиқинг. Чин сўзим, сизга тегмайман,— яна такрорлади у.

Қовоқхона эгаси эшик тагида туриб уларга қизиқсиниб қарамоқда эди. Хоним қўрқиб кетди ва чопиб бино ичига кирди.

У зинадан кўтарилемоқчи бўлиб турган эди, Дю Руа унинг қўлидан тутди.

— Бизники шу ерда,— деди у ва хонимни уйга олди.

Дю Руа эшикни қулфлаб, ўлжага ёпишган ваҳшийдек унга ташланди.

Хотин ўзини олиб қочмоқчи бўлар, қаршилик кўрсатар, «Вой худойим-ей!... Вой худойим-ей!..» дея пичирларди.

Жорж эҳтирос билан унинг бўйни, қўзлари, лабларидан ўпар, хотин унинг қўлларидан қутулиб чиқолмасди: уни қўллари билан итарар, ўзини ўпичлардан олиб

қочмоқчи бўлар, лекин беихтиёр лаблари унинг лаблари билан қонушиб кетарди.

Бирдан у қаршилик қилмай қўйди ва ҳолдан тойган ҳолда таслим бўлди. Жорж оқсоқ хотинларникадай чаққон қўллари билан унинг либосларини бирма-бир еча кетди.

Хотин унинг қўлидан корсажини тортиб олди-да, у билан юзларини беркитиб олди,— энди у оёқларига сидирилиб тушган кийимлар устида тўлин ойдек оппоқ бўлиб турарди.

Жорж унинг фақат ботинкасини ечмади, кейин уни каровотга кўтариб олиб борди. Шунда хоним унинг қулогига жуда ҳам секин пицирлади:

— Чин сўзим... чин сўзим... шу биринчи марта, биринчи марта.

Ёшгина қизлар ўзлари ҳақида мана шундай: «Чин сўзим, менга ҳали ҳеч ким тегмаган», деб айтишади.

«Менга бунинг сира ҳам фарқи йўқ», деб ўйлади Жорж.

V

Куз келди. Дю Руалар оиласи бутун ёэни шаҳарда ўтказди, қисқагина давом этган парламент таътили пайтида «Француз ҳаёти» саҳифаларида янги ҳукуматни астойдил ёқлайдиган мақолалар билан чиқиб туришди.

Марокашда вазият кескинлашиб кетмоқда эди, шунинг учун ҳам ҳар иккала палата октябрнинг бошлариданоқ ўз мажлисларини бошлаб юбормоқчи эди. Тўғрисини айтганда, ҳеч ким Танжерга бўладиган юришга ишонмасди. Парламент таътилга тарқаладиган куни ўнг депутат граф де Ламбер-Саразан ҳатто марказнинг олқишиларига ҳам сазовор бўлмиш ғоятда ўткир нутқ сўзлаб, бас бойлашаман, деди ва бир маҳаллар Ҳиндистон виде-қиролига ўхшаб, ўзимнинг мўйлабимни министрлар совети раисининг бакенбардига тикаман, лекин янги кабинет ҳеч иложсиз суратда эски ҳукуматнинг изидан боришга мажбур бўлади ва Тунис юришiga қўшимча қилиб Танжерга ҳам экспедицион қўшинлар жўнатади, буни ҳар нарсанинг жуфт бўлгани яхши, деган ҳикматга амал қилишни яхши кўрганлигидан қилади, камин устига ҳам битта эмас, иккита ваза қўядилар деб айтган эди. Лекин барибир бу гапларга ҳеч кимса ишонмасди.

Граф яна ўша нутқида ўз фикрини давом эттириб, «Гапнинг пўскалласини айтганимизда ҳам, жаноблар, Африка деганимиз,— бу — Франциянинг каминидир, бу каминда бизнинг энг сара ўтиналаримиз ёниб битади, бу

шамол тортиши ниҳоятда зўр камин, уни банк чеклари билан қиздирадилар.

Сиз чиройли чиқсан, деб каминнинг чап томонига Тунис деган ўйинчоқни қўйдингиз, бу ўйинчоқ сизга жуда ҳам қимматга тушган эди,— мана, эндиям кўриб турарсиз, Маро жаноблари илгари ўз ўринларида ўтирган одамдан орқада қолмаслик учун каминнинг ўнг ёғига Марокаш деган ўйинчоқни қўйишга ҳаракат қиладилар», деган эди.

Графнинг бу нутқи жуда машҳур бўлиб кетганди ва Дю Руа унга суюниб турив Жазоир ҳақида кетма-кет ўнлаб мақолалар эълон қилди, бу ўзи редакцияга ишга кирган чоғда ёзилмай қолиб кетган мақолаларнинг давоми эди. У гарчи ҳарбий экспедиция бўлишига имони комил бўлмас-да, лекин шу ғояни қизғин қўллаб-қувватларди. У ватандошларининг туйғуларини сезиб, уларга ёқадиган гапларни ёзар, Испанияга ҳужум қилар эди, ўзи бирон мамлакатнинг манфаатлари бизнинг манфаатларимиз билан тўқнаш келганда мана шундай йўл тутилади, унга қарши барча ҳажв, киноя, истеҳзо воситаларини ишга соглан ҳолда муомала қилинади.

«Францууз ҳаёти» ҳукумат доиралари билан очиқдан-очиқ алоқа боғлаб турар ва бу уни ўзгача бир суратда салмоқли қилиб кўрсатарди. У бошқа энг обрўли газеталардан ҳам илгари ҳукумат ва сиёсий янгиликлардан ҳабар берар ва турли шамалар билан ўз газетхонларига ўзига яқин министрларнинг ниятларини маълум қиларди. Бошқа барча пойтахт ва вилоят газеталари учун ахборот манбаи бўлиб қолганди. Ўз фикрларини унинг маълумотлари билан тасдиқлашар, ундан хайқишиар, у билан ҳисоблашишга мажбур эдилар. Бир тўда ўткинчи бетайин сиёсатдонларнинг органи бўлган бу газета ҳукуматнинг эътиборини қозонган газетага, ҳукумат газетасига айланди. Ларош-Матье — газетанинг жони бўлса, Дю Руа — унинг жарчиси эди. Сасини чиқармайдиган депутат ва устомон ношир, керак пайтда ўзини четга олишга устаси фаранг қария Вальтер шу шовқин-сурон ичиди индамай ўз ишини битирмоқда, мишишларга қараганда, Марокаш мис конлари билан боғлиқ катта бир ишга енг ичиди киришмоқда эди.

Мадленанинг меҳмонхонаси ҳар ҳафта янги ҳукумат аъзоларидан баъзи бирлари йигилиб турадиган эътиборли ерга айланди. Министрлар совети раисининг ўзи ҳам икки марта уникига меҳмон бўлиб келди. Кечагина унинг уйига қадам босишни ҳам хаёлига келтирмаган давлат арабблари-нинг хотинлари энди Мадлена билан борди-келди қилишиб

турганларидан фахрланишар, уницида тез-тез мөхмон бўлиб турниарди. Ҳатто Мадленани уларнига камроқ боради, деб ҳам ўйлаш мумкин эди.

Ташқи ишлар министри эса ўзини бу хонадонда худди хўжайиндай тутарди. У хоҳлаган пайтида келаверар, телеграммалар, турли-туман маълумотлар олиб келар, дам Дю Руага, дам хотинига худди ўзининг котибларига қарагандай, ахборотлар айтиб туриб ёэдиарди.

Министр жўнаб кетиши билан Дю Руа Мадлена билан ёлғиз қолгач, бу ҳафтафаҳм арбобни бўралаб сўкиб кетар, унинг гап оҳангларидан дўйқ-пўписа ҳам сезилар, ҳар бир гапи заҳар-заққумга тўла бўларди.

Бироқ Мадлена елкаларини нафратомуз қисиб қўярди.

— Қандини урсин, қўлингдан келса, сен ҳам қил,— дерди у.— Аввал министр бўлиб кўргин, кейин димогингни кўтарарсан. Унгача, яххиси, оғзингни юмиб юргин.

Жорж мўйлабларини бураганча хотинига сарасоф солиб ўтиарди.

— Мен ҳали кўрсатиб қўяман,— дея ёътиroz қиласди у,— ҳа, ҳали кўрсатиб қўяман, кимлигимни билиб олишади.

— Омон бўлсак кўрармиз,— дерди донолик қилиб Мадлена. Парламент очиладиган куни Жорж ҳукуматининг режалари ва мақсадлари расмий суратда баён қилиниши керак бўлган, эртага чиқадиган бош мақолага маълумот олиш ниятида мажлис бошланмасдан бурун Ларош-Матье билан кўришиб олмоқчи эди, у кийиниши билан овора экан, Мадлена, ҳали ўринидан турмасдан, эрига гап уқтириб ётарди.

— Энг муҳими, улар илгари ўйлаганларича генерал Белонклни Оранга жўнатишадими, йўқми, шуни сўраб ол,— дерди у,— бу катта аҳамиятга эга бўлиши мумкин.

— Э, аравангни тортсанг-чи,— жаҳли чиқди Жоржнинг.— Нима қилиш кераклигини ўзим яхши биламан.

— Қадрдоним, сен доимо менинг министринга берган топшириқларимнинг ярмини бора-боргунча унутиб борсан,— хотиржам ёътиroz қилди хотини.

— Жонимга тегиб кетди шу министринг!! — тўнғиллади Жорж.— Гирт тўнканинг ўзигинаси.

— Нега энди менини бўлар экан, оғзингга қараб гапир,— совуққонлик билан танбеҳ берди Мадлена.— Мендан кўра у кўпроқ сенга керак.

— Маъзур қўрадилар, у кишим менга илакишиб юрганийўқ,— деди Жорж бошини пича у томонга буриб масхараомуз.

— Унда менинг кетимдан ҳам юргани йўқ, лекин унинг

ѓрдамида мавқеимизни мустаҳкамлаяпмиз,— жўрттага гапни чўзиб айтди Мадлена.

— Агар сенинг муҳлисларингни мен танлайдиган бўлганимда,— деб гап бошлади Жорж бир неча муддат жим қолгач,— унда қари меров Водрекни танлаган бўлардим. Айтгандай, унга ўзи нима бўлди? Бир ҳафтадан бери кўринмай қолди.

— У касал,— деди ҳеч нарса билмаган кишидай Мадлена,— у боди қўзиб ётиб қолганлигини менга ёзиб юборибди. Уни бир кўриб келсанг маъқул бўларди. Ўзинг биласан-ку, у сени жуда ҳам яхши кўради, борсанг, боши осмонга етади.

— Рост айтасан,— кўнди Жорж,— унинг олдига шу бугуноқ борганим бўлсин.

У кийиниб-тараниб бўлгач, бошига шляпасини илди, бирон нарсани эсадан чиқармадимикин, деб у ёқ-бу ёққа қаради. Ҳаммаси жойида эканлигига ишонгач, кароват томонга бориб хотинининг манглайидан ўпди-да:

— Хайр, жоним, соат еттиларда келаман,— деди.

Чиқиб кетди.

Ларош-Матье уни кутиб турган экан; министрлар совети парламент очилишидан аввал соат ўн иккита мажлис ўтказар экан, шунинг учун ҳам у нонуштасини соат ўнда қилаётган экан.

Ларош-Матье хоним нонуштани бошқа пайтга кўчиришга унамаганилиги боисидан уларнида министрнинг шахсий котибидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Улар столга ўтирилари биланоқ Дю Руа ўз мақоласи ҳақида гап очди: визит карточкаларига қайд қилинган ёзувларига қараб у мақолада кўтариладиган асосий фикрларини баён қила бошлади.

— Сизнинг қандай таклифларингиз бор, муҳтарам министр? — сўради у охирида.

— Ҳаммаси жойида, азиз дўстим. Менимча, сиз Мароқаш масаласида аниқ гапирмаганингиз маъқул. Экспедиция ҳақида гўё у бўлиши мумкин бир ҳодисадай ёзинг, шунинг билан бирга у юз бермаслиги эҳтимолдан холи эмас, деб кўрсатинг, бу нарсага сизнинг ишончинги комил эмаслигини билдиринг. Авом биз бу шубҳали ишга бош қўшмаслигимизни гапнинг ним косасидан уқиб олсин.

— Жуда соз. Гапларингизни тушундим, мен ҳам тушунарли қилиб ёзишга ҳаракат қиласман. Айтгандай, хотиним Оранга генерал Белонклю юборилармикин, деб сўраяпти. Ҳозир айтган гапларингизга қараганда, юборилмаса керак, деб ўйлаб қолдим.

— Йўқ,— деб гапга нуқта қўйди давлат арбоби.

Кейин суҳбат очилажак парламент сессияси устида борди. Ларош-Матье бир неча соатдан кейин ҳукумат одамлари ўртасида сўзлайдиган нутқидан ҳозирдан мутаасир бўлган ҳолда оғзининг таноби қочиб сўйлай бошлади. У ўнг қўлини силкир, дам пичоқ, дам вилка, дам нон қўтарган ҳолда қўлларини ҳавода йўнатар ва ҳеч кимга қарамасдан худди ҳализамон йигиладиган мажлисга қаратса сўзлаётган киши бўлиб сухандонлик қиласар, чучмал гапларини тўкиб-соларди, унинг бу сухандонлиги сартарошларнига ўхшайдиган башарасига ғоятда мос эди. Унинг қўнғизникидай мўйлаблари чаённинг думига ўхшаб гажак бўлиб тураг, ўртасидан фарқи очилган, бриллиантин суртилган соchlари худди қишлоқдан келган олифталарники каби икки чаккасида жингалак бўлиб туради. Ёш бўлишига қарамасдан у ҳалитдан семира бошлаган, эти ёф босиб йилтирай бошлаганди; нимчаси қаппайган қорнида таранг тортилган эди.

Афтидан, бунаقا сухандонликка ўрганиб кетган шахсий котиб бемалол еб-ичиб ўтирас, Дю Руа бўлса Ларошнинг шуҳратидан ғаши келган ҳолда гижиниб, ўзига-ўзи: «Вой тўнка-е! Бу сиёсий арбоб деганларининг ҳаммаси тоза пандавақи бўлар экан-ку!» — дерди.

Ўзини бу маҳмадона тавия билан солишириб кўраркан, шундай хулосага келарди: «Эҳ, қанийди менинг ҳам юз минг фоанк пулим бўлганда, ўзимнинг қадрдон Руанимдан депутатликка номзодимни қўйган бўлар эдим, ўзимнинг азamat, пихиғи ёрган, ақл-ҳуши жойида, боқи бегам нормандияликларимни ийдирган бўлардим шунча пул билан, кейин манови каллаварамларга дунёда сиёсий арбоблар қандай бўлишини кўрсатиб қўядим!»

Ларош-Матье то кофе келтиргунл ойча ҳам оғзи тинмади. Кейин вақт бўлиб қолганилигъчи кўриб, қўнғироқни жиринглатиб ўзига карета беришларини буюорди ва журналистга қўлини узатди:

— Гапларимни тушундингизми, қадрден дўстим?

— Тушунганде қандоқ, муҳтарам министр, хотиржам бўлинг.

Соат тўртгача Жоржнинг бошқа қиладиган иши йўқ эди, у мақолани ёзгани шошмасдан редакцияга қараб йўл олди. Соат тўртда у Константинополда де Марель хоним билан учрашадиган эди, хоним бу ерга ҳафтада икки марта: душанба ва жума кунлари келарди.

Лекин у редакцияга кириб улгурмасидан қўлига телеграмма тутқазишди. Телеграмма Вальтер хонимдан келган бўлиб, тубандаги мазмунда эди:

«Сени бугун албатта кўришим керак. Жуда ҳам зарур, гоятда зарур. Соат иккита мени Константинополда кутубтур. Сенга катта ёрдамим тегиши мумкин.

Улмай туриб айрилмасинг.

Виржини».

«Оббо, шайтон ургур-е! Зулукнинг ўзи-я!» — гўлдиради у.

Кайфияти бузилди-қолди, бунаقا дилсиёҳлик билан ишлаб бўлмас эди, шунинг учун у шоша-пиша редакциядан чиқиб кетди.

Кейинги бир ярим ой ичида бир неча марта у билан алоқани узишга ҳаракат қилиб кўрди, лекин уни ўзидан совутломади, юрагидаги алангани сўндиrolмади.

Хоним ўзининг тубан тушганидан қаттиқ қийналарди, у уч сафардан бўён ҳар учрашувга келганида жазманига таъна-тазаррулар, қарғиши-надоматлар ёғдиради. Хонимнинг бунаقا қиликлари унинг жонига тегиб кетди ва бу ёши ўтиб бораётган йиглочки хотиндан тўйиб, ўрталаридағи ошиқ-маъшуқлик шояд ўз-ўзидан йўққа чиқса деган ниятда хонимдан ўзини олиб қочиб юрди. Лекин жонҳолатда хотин Дю Руанинг этагига осилиб олди, хоним бўйнига оғир тош осиб, сувга ташлаган одамдай ўзини шу муҳаббат наҳрига ташлади. Жоржнинг унга раҳми келиб, ачиниб, хўжайиннинг ҳурматини қилиб, одоб юзасидан уни ўзига қўйиб берди ва шунда хоним одамни безорижон қилиб юборадиган, қутуриб кетган ҳиссининг ҷоҳига қамаб олди, жазманини кўнглига урган эркалашлари билан таъқиб қила бошлади.

Хоним уни кунда бир кўрмаса туролмас, тўхтовсиз телеграммалар билан чақиритириб олар, кўча муюлишларида, магазинларда, шаҳар боғларида учрашувга ундар эди.

Ва ҳар сафар усиз яшай олмаслиги, унга жонини ҳам фидо қилишга тайёрлиги ҳақида бир хилдаги гаплар билан қасам иchar ва висолдан сўнг кетар экан, «жуда ҳам баҳтиман, сени кўрганимдан баҳтиман», деб айтарди.

У Жорж хаёл қилгандан бутунлай бошқача хотин бўлиб чиқди: у ўзини ишқ балосига гирифтор бўлган қизчалардай қилиб кўрсатар ва унинг ёшида кулгили бўлиб кўринадиган болаларча қиликлар қилиб Жоржнинг кўнглини овламоқчи бўларди. Шу пайтгача бу эҳтирос нималигини билмаган, ҳирснинг ютағон кўчасига кирмаган, юрагига ғара тушмаган яхши хотин эди, мана, ақлли, тадбиркор, рисоладаги қирқ яшар хотиннинг ҳаётида совуққина ёзи ўтиб илимилиқ, офтоби кулмаган куз кирди ва кузи кутилмаганда нимжонгина баҳор билан алмашди, лекин бу

чечаклари сўлгин, гунчалари очилмаган, майсадари тўнғиб турган баҳор эди, унинг қизлик муҳаббати жуда кеч гулга кирди, балки бу дуварак гуллар эди; у ўзининг алангали ишқи билан маст, унинг домида питирлаб ётар, шу ишқ туфайли у ўзи умри бино бўлиб кўрмаган кўчаларга кириб чиқар, кутилмаган қилиқлар қилас, худди ўн олти яшар қизларга ўхшаб қичқириб қўядиган одат чиқарган, ясама эркаланар, қичик, ноз-карашма қилас, унинг туйгулари ёшлик нималигини билмаган, лекин дарров қариб, қаримсиқ бўлиб қолган туйгулар эди. Жорж ундан ҳар куни ўнлаб мактуб олар, улар чумчал, ҳашамдор, кулгили, ҳиндиларнинг гапларига ўхшаган оҳанжамали, ҳайвонлар ва қушларнинг номларига тўлиқ хатлар бўларди. Икковлари ёлгиз қолишлари билан у жазманини пайдар-пай ўпа кетар, бўлиқ кўкракларини селкиллатиб диконглар, ҳаракатлари қовушмаган ўспиринлар каби шўхлик қилас, Жоржнинг кулгисини қистатиб, лабларини чўччайтириб оларди. У Жоржни «сичқончам», «мушукчам», «кучукчам», «қушчам», «бебаҳойим» деб эркалар, бундан Жоржнинг жони халқумига келар, у тўшакка ётишдан олдин ўзини қизчалардай ўяланга солар, афтидан, ўзига жуда ёқса керак, пича қўрқиб кетгандай бўлар, бузилиб кетган хотинлар сингари турли ҳунарларни ўйлаб чиқарар, буларнинг бари Жоржнинг кўнглига зигир ёғдай уриб кетганди.

«Бу кимнинг оғизаси?» — деб сўрарди у ва жазмани то «меники» демагунча кўнгли жойига тушмас, бу Жоржнинг қаҳр-газабини келтиради.

Наҳотки, у ишқ ўйини одамдан назокатли, нозик, эҳтиёткор, сезгир бўлиш кераклигини талаб қилишини англамаса, деб ҳайрон бўларди Жорж жазмани билан бирга бўлган чоғларида; кап-ката хотин, икки боланинг онаси, туппа-тузук оиланинг бекаси бўлмиш хоним ўзини ерга урмаслиги, босиқ, жиддий тутиши кераклигига фаҳм-фаросати етмаса, майли, кўз ёши қиссин, лекин Жульєттага ўхшаб эмас. Диодона каби ёш тўксин, дерди ичиди у.

— Сени шунчалар яхши кўраманки, оппоғим! — деб тинмай такрорларди хоним.— Сен ҳам мени севасанми, қўзичогим?

Мана шундай пайтларда Дю Руа «оппоғим», «қўзичогим» деб оғиздан бол томган хотинга жавобан «ҳа, яхши кўраман, кампирим», дегиси келарди.

— Сенинг қўлинга тушиб тентаклик қилдим,— дерди хоним.— Лекин афсусланмайман. Яхши кўриш — жуда соз бўлар экан!

У нима демасин Жоржнинг тепа сочини тикка қиласади.

«Яхши кўриш — жуда соз бўлар экан»,— хоним бу гапларни худди саҳнадаги ойимчалар сингари айтарди.

Бунинг устига унинг эркалашлари шунчалар ҳам қовушмаган бўлар эдики, Жорж улардан қочгани жой тополмай қоларди. Бу кўркам йигитнинг ўпичлари хотиннинг қонини кўпиртириб юборган, ўлган ҳирсларини қайта қўзғатган бўлса ҳам, бироқ у Жоржни аллақандай қовушмаган, ўзига ярашмаган эҳтирос билан қулоқлар, унинг берилиб қаттиқ ачомлашлари Жоржнинг кулгисини қистатар, хаёлида уни қариган чоғда алифбега ўтирган одамларга ўхшатарди.

Қанийди энди у ҳам сўлган, лекин сўнгги муҳаббатида ял-ял яшнаб, очилиб кетган хотинларга ўхшаб жазманига тўймай, худди уни ютиб юборгудай тикилиб, ҳирс билан термилган кўзларини ўйнашидан узмай, ўз қулоқларида эзиб ташласа, нафас олишга ҳам имкон бермаса; қанийди энди у ташна ком дудоқларини унинг лабларига босганча, уни ўзининг лўмбиллаган, қайноқ, толма, аммо тўймаган, тўймайдиган тўшларига ёпишириб ташласа, лекин бунинг ўрнига у қизчалардай ўйноқлар, тамтамланар, афтидан, шунда ўзини ғоятда дилбар бўлиб кетган, деб тасаввур қиласади.

— Сени шунчалар яхши кўраманки, бўталегим! Қушчангни, қани, ширин-ширин эркалаб қўй!

Бунақа пайтларда Дю Руа уни бўралаб сўккиси келар, шляпасини олиб шартта чиқиб кетай деб қоларди.

Улар олдин Константинополь кўчасидаги уйда учрашиб туришди, лекин Дю Руа де Марель хоним билан тасодифан тўқнаш келиб қолишларидан қўрқиб, энди бу учрашувлардан нима бўлмасин қутулиш чорасини қидира бошлаганди.

Лекин у ҳар куни хонимнинг олдига дам нонуштага, дам кечки овқатга бориши керак эди. Хоним стол тагидан унинг қўлини қисиб қўяр, эшикнинг орқасида ўпич берарди. Жоржнинг эса кўпроқ Сюзанна билан ҳазиллашгиси келар, икковлари қолганларида вақтни қаҳқаҳа-кулги билан ўтказар эдилар. Қўғирчоққа ўхшаб кетадиган бу қизнинг ақли жуда ўткир бўлиб, одамни кутилмаганда чақиб олар, худди майдонларда одамларни кулдириб юрадиган масҳарабозлар каби бир эум ичиди ўтирганларни ичакларини узгудай кулдириб юборарди. У ҳамманинг устидан бир кулгили гап топар, одамларни кулгили қилиб кўрсатарди, Жорж уни фисқи-фасод гапларга рағбатлантирас, унда киноя билан гапиришга майл уйғотарди, улар бир-бирларини жуда яхши тушунишарди.

Сюзанна дам-бадам унга гап қотар, «Менга қаранг, Али им!», «Бу ёқса келинг, Аэзизм!» — дегани деган эди.

Жорж шу заҳоти онасини ташлаб қизининг олдига чонарди: Сюзанна унинг қулоғига бирон кулгили гапни ишипшири, шунда икковлари қотиб-қотиб хандон ташлашарди.

Бу орада онаси шу қадар ҳам унинг жонига тегиб кетдики, ҳатто ундан ҳаэр қилиш даражасига ети: уни кўргани тоқати қолмади, уни эсласа феъли айнийдиган бўлди. Энди унукига бормайдиган, хатларига жавоб бермайдиган, чақирса эшитмаганга оладиган бўлди.

Ниҳоят, хоним жазмани ундан айниганигини, кўнгли совиб кетганигини фаҳмлади. Қаттиқ изтироб чека бошлиди. Лекин барибир ҳам бўш келмасди: Жоржнинг кетидан пойлаб юар, кун бермас, каретага ўтириб олиб пардаларини тушириб қўярди-да, редакция эшигидами, уйнинг олдидами, кўча-кўйдами, ишқилиб қаердаки, Жорж билан кўришиш имкони бўлса, ўша ерда ҳозиру нозир турарди.

Жорж уни қаттиқ силтаб ташлагиси, боплаб сўккиси, калтаклагиси келар, «Бас, жонимга тегиб кетдингиз», деб тўғрисини айтиб қўя қолсаммикин, деган хаёлга борарди, лекин редакциядаги ишим унда нима бўлади, деб мулоҳазага борар, шунинг учун у билан ади-бади қилиб ўтирас, лескин уни кўрганда атай тумтайб олар, қовоғини солар, чегарадан чиқмаган ҳолда баъзан қаттиқ гапириб, бу нарсаларга чек қўйиш кераклигини англатарди.

Хоним Жорж билан Константинополь кўчасидаги уйда учрашиш учун турли ҳунарларни ўйлаб топар, Жорж бўлса бир кунмас-бир кун иккала хотин тўқнаш келиб қолишидан ўлгудай чўчириди.

Де Марель хонимга келганда, ёз давомида Жорж унга янада кучлироқ боғланниб қолди. Жорж уни «Тўпалончим» деб атар, уни кўрса чеҳраси очиларди. Улар бир-бирларига жуда мос тушган, бири узук бўлса, иккинчиси кўз дейиш мумкин эди: икковлари ҳам дайдиган, саргузашталааб одамлар қавмидан эдилар, улар ўзлари тан бермасалар ҳам, лекин катта йўлларда кезинадиган, бошпанасиз дайдиларга ҳийла ўхшашиб кетар эдилар.

Улар ёз бўйи мириқиб ўйнаб олиши: ҳар доим дам Аржантейль, дам Буживаль, дам Мезон, дам Пауссига овқатлангани жўнашар, соатларча қайиқларда сайр қилиб юришар, қирғоқда гуллар терардилар. Клотильда Сенадан ҳозиргина ушланган балиқдан пиширилган таомларни яхши кўрар, қўён гўштини севар, шаҳар ташқарисидаги қовоқхоналардаги суҳбат қуриб ўтириладиган хоналарни, эшқачиларнинг бақирган-чақирган товушларини тинглаб ўти-

ришни севарди. Жорж офтоб чарақлаб турган кунлари шаҳар ташқарисига олиб борадиган конкига тушиб, у билан валақлашиб Париж атрофларини томоша қилиб юришни хуш кўрарди, бу кўримсиз ерларга бадавлат одамлар боғ уйлар солиб ташлашганди.

У Парижга қайтаркан, ўзини бирга овқатланиш учун кутиб ўтирган Вальтер хонимни ўйлаганда қони қайнаб кетар, қари маъшуқасидан нафраланарди, ҳозиргина дарё бўйида ўт-ўланлар ичра унинг ҳирсини қондирган, у билан тўйиб ишқибозлиқ қилган ёш маъшуқасини ўйлаганда баттар нафрати қўзириди.

У ўзича Вальтер хонимнинг кавушини тўғрилаб қўйдим деб юарди,— ахир, ниҳоят, бўлди, жонимга тегиб кетди, деб унга айтгандим-ку, мана энди бўлса яна редакцияга телеграмма жўнатиб ўтириби, соат иккода яна Константинополга бориши керак!

Йўл-йўлакай у телеграммани яна бир карра ўқиб чиқди; «Сени бугун албатта қўришим керак. Жуда ҳам зарур, ғоятда, зарур. Соат иккода мени Константинополда кутиб тур. Сенга катта ёрдамим тегиши мумкин. Ўлмай туриб айриласинг Виржини».

«Бу бойқушга яна нима керак бўлиб қолдийкин? — ўйларди у.— Яна бекорга овора бўладиганга ўхшайди. Яна сенсиз дунё кўзларимга қоронғу бўлиб кетди, дейдигандир-да. Ҳарҳолда билиш керак. Муҳим гапим бор дебди-ку, ёрдами тегармиш,— балки, рост айтаётгандир. Клотильда бўлса соат тўртда келади. Демак, манов шилқимни соат учга қолмай жўнатиб юборишим керак. Жинурсин, ишқилиб, нима бўлса ҳам учрашиб қолмасалар бас! Бошингга битган бало бу хотинлар!»

Шунда у беихтиёр Мадленани эслади: ҳеч нарса билан иши йўқ, билганингни қил деб юраверади. Бирга туришади, бир ёстиқقا бош қўйишган, Жоржни яхши кўрса ҳам керак, лекин яхши қўришга у маълум бир вақтларни ажратиб қўйган, шу чизган чизигидан чиқмайди, уни ишдан қолдиришларини жуда ёмон кўради.

Жорж ичиди Вальтер хонимни сўкиб, оҳиста висол уйига кетиб борарди: «Агар мени яна алдаган бўлса, тоза таъзирини бераман. Камброннинг тили менинг сўзларим олдида ип эшолмай қолади. Сеникига энди ҳеч ҳам бормайман, уйингни елкамнинг чуқури кўрсин, дейман».

У уйига кириб Вальтер хонимни кута бошлади.

Сал ўтмай хоним ҳам кириб келди ва уни кўра солиб:

Вой, менинг телеграммамни олдингми? Қандай яхши! — деб хитоб қилди.

Жорж афтини буриштириди.

— Ха, роса боллабсан, энди парламентга жўнамоқчи бўлиб турувдим, келиб қолди. Қани, нима гапинг бор, айт?

Хоним уни ўиби қўйиш учун юзидағи тўрни кўтарди ва қалтакланган итдай бўлиб олдига келди.

— Мунча менга ситам қиласан... Мунча дилимни оғритасан... Сенга нима қилдим? Мени қанчалар хафа қилаётганлигинги ўзинг ҳам билмайсан!

— Яна бошладингми? — тўнгиллади Жорж. Вальтер хоним унинг олдида турар, унинг табассум қилишини, юмашини кутар, шунда қучоқларига олгиси келарди.

— Сендан шундай қиласан деб кутмаган эдим,— секин гап бошлади у.— Нега унда мени йўлдан урдинг, мени ўз ҳолимга қўймадинг, қандай баҳтиёр ва тоза эдим илгари. Черковда гапирган гапларинг эсингами? Мени бу уйга зўрлаб олиб келганингда-чи? Энди бўлса тўнингни тескари кийиб олдинг! Мени хўрлаганинг хўрлаган! Ҳудойим-ей,вой ҳудойим-ей, мени не қўйларга солдинг ўзи, Жорж!

Жорж ғазаб билан ер тепинди:

— Бас-бас! Жин урсин! Мен билан шу ашулангни айтмасдан туролмайдиган бўлиб қолибсан. Ҳудди мен сени йигирма яшар чоғингда олгандай гапирасан, ўзингни фаришта, моҳпора қилиб кўрсатасан. Йўқ, азизим, гапнинг пўскалласини айтиб қўя қолайлик: мен ёш болани йўлдан урганим йўқ. Менинг қўйнимга киртанингда ақли ҳушинг ўзингда эди. Сендан ғоятда миннатдорман, минг раҳмат сенга, лекин мен умримнинг охиригача сенинг этагингга боғланиб ўтиrolмайман, бунга рози эмасман. Сенинг эринг, менинг хотиним бор. Сен ҳам, мен ҳам эркин қуш эмасмиз. Бир-биримизнинг кўнглимиэни ёзик, буни ҳеч кимса билмайди,— бўлди-да, яна сенга нима керак.

— О, бунчалар қўпол бўлмасанг! Гапларингни қара, уялмайсанми?! Рост, мен қиз бола эмасдим, лекин ҳеч қачон бирорни яхши кўрмаган, ҳеч қачон хиёнат қилмайдим...

Жорж унинг гапини бўлди:

— Биламан, бу гапларинг билан миямни қоқиб қўлимга бердинг. Лекин сенинг иккита боланг бор... демак, менга қиз текканинг йўқ.

Вальтер хоним буткул ўзини йўқотиб қўйди.

— Жорж, бу пасткашлик!..

Унинг ўқириб-ўқириб йиғлагиси келди ва иккала қўллари билан кўкракларини чангллаганча, пиқиллай бошлади.

Бу ёғига энди кўз ёшлари бошланишини сөзган Жорж кетмоқчи бўлиб қаминдан шляпасини олди.

— А-а, яна дийдиёни бошладингми? Унда хайр, мев кетдим. Демак, яна бир томоша кўрсатгинг келиб мени чақирган экансан-да, а?

Хоним унинг ўйлани тўсиш учун бир қадам олдинга ташлади ва шоша-пиша киссасидан рўмолчасини олиб, тезгина кўз ёшларини артиб олди. У бор кучи билан ўзини қўлга олишга ҳаракат қилар, бироқ шу қадар қаттиқ аламда әдики, овозлари титраб, қалтираб чиқар эди.

— Йўқ... мен сенга... бир гап топиб келдим... сиёсий гап... мен эллик минг Франк пул ишлаб олгин демоқчийдим, агар истасанг, ундан ҳам қўп топишинг мумкин...

Жорж шу заҳоти юмшаб, чехраси очилди.

— Қандай қилиб? Нима демоқчисан ўзи?

— Кеча кечқурун эримнинг Ларош билан гаплашаётганини тасодифан эшитиб қолдим. Улар менинг олдимда бемалол сұхбатлашиб ўтираверищди. Вальтер министрга бу гапларни Дю Руа билмасин, деб айтди, бўлмаса, сирларини фош қилиб қўйишинг мумкин экан.

Дю Руа шляпасини столга ташлади. Дарҳол ҳушёр тортиди.

— Ҳўш, қани, улар нима дейишиди?

— Улар Марокашни босиб олишмоқчи!

— Бўлмаган гап! Бугун Ларош билан нонушта қилдим, у менга янги кабинетнинг сиёсатини гапириб берди.

— Йўқ, жонгинам, улар сени лақиллатишибди. Улар ўзлари ўйлаган ишдан бошқалар хабардор бўлиб қолишмасин, деб қўрқишли.

— Ўтири,— деди Жорж ва ўзи креслога чўқди.

Вальтер хоним кичкинагина курсичани олдига тортиб жазманининг тиэззалири орасига жойлашиб ўтириб олди.

— Мен доимо сени ўйлаганим-ўйлаган,— ялтоқланиб сўз бошлади у,— шунинг учун ҳам атрофда нима гаплар бўлаётганини яхшилаб эшитиб олишга ҳаракат қиладиган бўлиб қолдим.

Шундан кейин у охирги пайтларда Жоржни четга чиқариб қўйишга уринаётгандари, унга айтмай енг ичидаги иш битираётгандари, унинг меҳнатидан фойдаланиб, лекин бошқа ишларига аралаштиромасликка ҳаракат қилаётганликларини оқизмай-томизмай айтиб берди.

— Биласанми, яхши кўрганингдан кейин муғамбирлик қилишга ўрганар экансан,— деди у яна.

Ниҳоят, кеча унга ҳаммаси равшан бўлибди. Имижимида жуда зўр ишлар битирилаётган экан. Вальтер

хоним энди табассум қилиб ўзининг уларни қандай боплағанини, ҳамма гапларини қандай билиб олганлигини мароқ билан сўйлаб берарди, сармоядорнинг хотини кўзи ўнгидаги алғор-далғов қилиб юборадиган режалар ишлаб чиқилган, акцияларнинг қиммати тўширилган, бошқа бирларининг баҳоси кўтаришган, барча жамғармаларини бирон фойдали ишга қўйган, бир оғиз гап билан айтганда, мингминглаб майда буржуя, камқувват ер эгаларини хонавайрон қиладиган, кўз очиб-юмгунча тўсатдан барча жамғармаларидан айирадиган ишлар пиширилганди. Бу шўрликлар эса, биз жамғармамизни муҳтарам зотлар — банкирлар ва сиёсий арбоблар бошқараётган, фойда келтирадиган ишларга тикдик, деб юришибди хомчўт қилиб.

— Ҳа, ишқилиб, жуда боплашмоқчи. Гоятда пухта ўйлашган,— деда такрорларди хоним.— Айтгандай, буларнинг барини илоннинг ёйини ялаган Вальтер ўйлаб топди, бунга келганда жуда калласи ишлайди унинг. Тан бериш керак, жуда ичдан пишган устомон одам.

Бу гаплар Жоржнинг энсасини қотира бошлади, у тезроқ гапнинг даромадини эшитгиси келарди.

— Бўл, гапир тезроқ.

— Шундай қилиб десанг, Танжерга ҳарбий юриш қилиш қарори Ларош ташқи ишлар министри бўлган кундаёқ ҳал бўлган экан. Унгача Марокаш бўйича чиқарилган заёмларнинг облигациялари олтмиш тўрт-олтмиш беш франккача тушиб кетган, бу заёмларнинг ҳаммасини улар битта қўймай сотиб олишган. Сотиб олишганда ҳам ҳар хил қаланғи-қасанғи, майда биржа корчалонлари орқали астасекин, ҳеч кимда шубҳа туғдирмайдиган қилиб олишган. Ротшильдлар Марокаш заёми бунчалик чаққон бўлиб қолганидан ҳайрон бўлишган, лекин улар ҳам нималигини билолмай доғда қолишган. Уларга заёмларни кимлар сотиб олаётганлигини айтишган экан, ҳаммаси қўли эгри, бетайин одамлар экан, деб хотиржам бўлишибди. Мана энди эртами-индин ҳарбий юриш қилинади ва биз Танжерга кирган замонимиз, француэ ҳукумати дарҳол заём билан таъминлайди. Бизнинг дўстларимиз эллик-олтмиш миллион фойда кўришади. Гап нимадалигини энди билдингми? Уларнинг нега ҳар нарсадан чўчиб, гоятда эҳтиёткорлик қилаётгандикларини энди тушундингми?

У Жоржнинг нимчасига бошини қўйиб олгач, қўлларини унинг тиззалари устига ташлаган эди: у энди Жоржга кераклигини англаб турар, шунинг учун ҳам унга эркаланар, сўйкалар, унинг бир эркалашига, бир оғиз ширин сўзига, табасумига бутун жони жаҳонини тикиб юборишга тайёр эди.

— Сен адашаётганинг йўқми? — сўради Жорж.
— Топган гапингни қара-чи! — деда хитоб қилди хоним ўз сўзларига ишонч билан.

— Ҳа, жуда боплашибди,— тан олди Жорж.— Лекин бу муттаҳам Ларошга ҳали кўрсатиб қўяман. Ҳали шошмай турсин, абллаҳ! Ҳали кўради!.. Сени министрлиқдан оёғингни осмондан қилиб юбормасам, отимни бошқа қўяман!

У ўйланиб қолди.

— Нима бўлмасин, лекин бундан фойдаланиб қолинса ёмон бўлмасди,— деда гўлдиради Жорж.

— Заёмларни ҳали сотиб олса бўлади,— деди хоним.— Ҳар бир облигация бор-йўғи етмиш икки франк туради.

— Шундоғу, бироқ ҳозир ортиқча пулим йўқ,— деб эътиroz билдириди Жорж.

Хоним Жорга ялингнамо қилиб қаради.

— Мен буни ҳам ўйлаб кўрдим, қўзичогим, агар менин жиндаккина севсанг, барака топкур, барака топ, сенга озгина қарз бериб туришимга ижозат эт.

— Бекорларни айтибсиз,— деда силтаб ташлади Жорж.

— Менга қара,— ялинарди Вальтер хоним,— шундай қилишишимиз ҳам мумкинни, сен қарз олиб ўтирамайсан. Ўзимнинг ҳам озгина пулим бўлсин деб, менинг минг франкка ўша облигациялардан сотиб олмоқчи бўлиб юрувдим. Энди бўлса, ўнг мингга эмас, йигирма мингга сотиб оламан! Бунинг ярми сенини бўлади. Ўзинг биласанки, бу пулларга Вальтернинг сира алоқаси йўқ. Шунинг учун ҳам менга ҳозир у пуллар керакмас. Агар иш ўнгидан келса, сен етмиш минг франк берсанг, ўзинг биласан.

— Йўқ, бу менга тўғри келмайди,— деб эътиroz билдириди Жорж.

Шунда Вальтер хоним унга аслида мендан ўн минг оласан, менинг гапим билан, демак, сен таваккал қилган бўласан, мен шахсан ўзим сенга бир франк ҳам бермайман, лекин облигацияларнинг ҳақини «Вальтер банки» тўлайди, деб уни ишонтира бошлади.

У гапининг охирида ўзинг шундай бўлсин деб «Француз ҳаётис» саҳифаларида тинмасдан ёзиб турувдинг, шу ишнинг рўёбга чиқишига ўзинг ҳам сабабчи бўлдинг, энди бундан фойдаланиб қолмаслик гирт тентаклик бўлади, деб айтди.

Жорж ҳамон иккиланиб турарди.

— Мундок ўзинг ўйлаб кўр,— деб қўшимча қилди хоним,— ростини айтгандা, ўнг минг франкни сенга Вальтер берган бўлиб чиқади, сенинг унга кўрсатган хизматларинг бундан юқоририқ туради.

— Бўпти! — деди Жорж.— Тенг ўртада шерик бўла-

миз: Агар биз ютқизсак, сенга ўн минг франк берамай.

Бундан ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетган хоним ўрнидан дик этиб турди-да, унинг бошини ачомлаб олиб ютоқлик билан ўпа бошлади.

Анвал Жорж индамай қўйиб берди, қараса, у жуда ҳаддидан ошиб кетадиган, шунда Жорж салдан кейин бошига биро келажагини эслади ва ўзини тиймаса, кучи кампирга кетиб, ёшга келганда сўлжайиб қолажагини англади. У секингина хонимни ўзидан нари итарди.

— Бас, бўлди, ўзингни бос!

Хоним унга оч назар билан тикилди.

— Оҳ, Жорж, мени энди ўргани ҳам қўймайсан.

— Фақат бугун эмас,— деди Жорж.— Бошим оғриб турибди, бундан яна бешбаттар бўлишим мумкин.

Шунда Вальтер хоним итоат билан унинг оёқлари тагига ўтириди.

— Эртага бизникига меҳмонга кел,— деди хоним.— Бошим осмонга етади!

Жорж бир неча муддат иккиланиб турди, лекин барибир охирда унга, йўқ, боролмайман, деб айтольмади.

— Яхши, бораман.

— Раҳмат, жоним.

Хоним эркаланар экан, юзларини унинг кўкрагига оҳиста суртарди, бу то унинг соchlари Жоржнинг нимчалиги гутмачаларига илиниб қолгунчайин давом этди. Шунда ўни сезган хотиншинг қалласига бир фикр келиб қолди, бундай бўлмағур хаёллар хотинларнинг қалласига одатдан гашқари кўп келиб туради. У илиниб қолган сочини тугма атрофига оҳиста ўрай бошлади. Кейин бошқа соч толаларини ҳам худди шу йўсинда ўраб айлантириб чиқди. Ҳар бир тугмачага унинг соchlари бир-бир ўралиб қолдилар.

Мана ҳозир Жорж ўрнидан туради ва соchlарини юлиб олади. Жоржи унинг жонига озор беради,— қандай баҳт бу! Ўзи ҳам билмаган ҳолда маъшуқасидан хотира олиб кетади, соч толаларини ола кетади, лекин унинг ўзи сочининг толаларидан бер, деб ҳеч қачон сўрамаганди. Мана шу сирли кўринимас толалар билан уни ўзига боғлаб, ром қилиб олади. Сочининг толалари унга бир тумор бўлади ва у ўзи истамаса ҳам маъшуқасини ўйлайдиган, уни тушларида кўрадиган бўлиб қолади ва эртага уни кўпроқ яхши кўради, эркалатади.

— Мен боришим керак,— деб қолди Жорж тўсиндан,— мажлис тугаганда мени палатада кутиб туришмоқчи эди. Бормасам бўлмайди.

— Оҳ, мунча тез! — деди хоним хўрсиниб ва итоатгўйлик билан қўшиб қўйди: «Майли, борақол, жоним, лекин эртага, албатта, бизникига кел, хўпми?» — деди-да, силқиниб қалласини орқага ташлади.

Бир зум унинг кўз ўнги қоронғилашиб кетди, бошига сонсиз игналар санчилгандай бўлиб туюлди. Юраги ҳамриқиб кетди. У Жорж учун бундай оғриқقا чидаганидан беҳад шод эди.

— Хайр! — деди у.

Жорж маъшуқасига марҳамат юзасидан табассум қилди, кучди ва истар-истамас унинг кўзларидан ўпиб қўйди.

Бироқ мана шунинг ўзиданоқ Вальтер хоним телбаланиб, ҳушини ўйқотиб қўяр даражага келди.

— Мунча тез! — яна пичирлади у.

Унинг ёлвориб боққан кўзлари ётоқнинг қия очилган эшикларини кўрсатиб турарди.

Жорж уни қўли билан нари итарди.

— Тез бормасам бўлмайди, кечга қоламан,— деб ғўлдиради у ташвишли чеҳра билан.

Шунда Вальтер хоним унга дудоқларини тутди, лекин Жорж уларга лабини пичагина босиб қўйиш билан чекланди ва хоним унутаётзган шамсиясини унинг қўлларига тутқазиб деди:

— Кетдик, кетдик, вақт бўлиб қолди, соат тўрт бўлай деяпти.

Вальтер хоним унинг олдига тушиб борарди ва тинмай тақорларди:

— Эртага соат еттида.

— Эртага еттида,— тасдиқлаб қўйди Жорж.

Улар ажралышдилар. Хоним ўнг томонга, Жорж чапга кетди.

Дю Руа ташқи бульваргача борди. Кейин шошмасдан Мальзерб бульвари бўйлаб кетди. Қандолатхонанинг ёнидан ўтиб бораркан, билур вазага солиб қўйилган, шакар сепилган каштан данакларини кўриб қолди. «Клотильдага олиб борай»,— деб ўлади у ва Клотильда жонидан ҳам яхши кўрадиган бу ширинликни сотиб олди. Соат тўртда у уйга қайтиб келди ва суюкли маъшуқасини кута бошлади.

Клотильда бир оз кечикиб келди. Эри бир ҳафтага уйга қайтган экан.

— Эртага бизникига кел,— деб тақлиф қилди Клотильда.— У сени кўrsa жуда хурсанд бўлиб кетади.

— Йўқ, эртага мени хўжайн зиёфатга айтган. Жуда ишмиз боримиздан ошиб кетди, сиёсий, молиявий масалаларни кўриб чиқишимиз керак.

Клотильда шляпасини ечди. Кейин ўэига торроқ келиб қолган коржасини еча бошлади.

Жорж күэлари билан камин устида турган пакетга ишора қилди.

— Сенга ширин каштан олиб келдим.

Клотильда чапак чалиб юборди:

— Мунча яхши! Оҳ, ўзимнинг жонгинам-еий!

У пакетни олиб данакдан еб кўрди-да, деди:

— Еб тўймайсан! Ҳали бунингни бирпасда еб қўймасам дейман.

Кейин Жоржга шўхлик ва ҳирс тўла кўз билан қарабкан, қўшиб қўйди:

— Юрған йўлингда мени ўйлаб юаркансан-да, а, тўғрими?

У каштанларни оҳиста чайнаб ер ва тамом бўлмаяптими дегандай қилиб дам-бадам пакет ичига қараб қўярди.

— Кел, креслога ўтириб олиб конфет ейман. Менга шу жуда ёқади.

Жорж ўтириди ва ҳозиргина Вальтер хоним билан ўтиргандай қилиб уни тиёзалари орасига олди.

Клотильда унга гапирганда дам-бадам бошини кўтариб қўярди.

— Биласанми, тасаддуқ,— оғзини ширинлик билан тўлдирган ҳолда сўйларди Клотильда,— сени тушимда кўрдим: тушимда иккаламиз туяга ўтириб узоқларга кетаётган эмишмиз. Туяning икки ўркачи бор экан: биттасига сен ўтириб олибсан, бошқасига мен, саҳролардан ўтиб бораётган эмишмиз... Қоғозга ўроғли гўштимиз, шишада вино бор экан, ўркача ўтириб олиб улардан тановул қилаётган эмишмиз. Лекин мен бошқа қиласидан иш бўлмаганилигидан зерикib кетибман. Биз бир-бirimиздан узоқда ўтирганимиздан туюдан тушгим келиб қолибди.

— Менинг ҳам тушгим келиб турибди,— дея тан олди Жорж ҳам.

Маъшуқасининг ҳикоясидан у завқланар, Клотильдани ҳазил-ҳузулга қистар, унинг шўхлик билан ундан-мундан гапириб ўтиришига қўйиб берар, валақлашига жон қулогини осиб тингларди, бунақа сұхбатлар одатда фақат ошиқ-маъшуқлар ўртасидагина бўлади. Бунақа валақлашишни Вальтер хонимнинг оғзидан эшитганларида унинг жон-пони чиқиб кетса, де Марель хонимнинг оғзида булар ширин калом бўлиб туюлар, оғзингга шакар, деб юборгиси келиб кетарди унинг.

Клотильда ҳам Жоржни «Тасаддуқ, болажон, мушумгим», деб атарди. Шунда бу сўзлар унинг қулогига майдай

ёқар, ажиг бир лаззат бағишлиарди дилига. Ваҳоланки, боягини шу сўзлар бошқасининг оғзидан чиққанда тепа сочи тикка бўлиб кетай дерди. Муҳаббатнинг тили доимо бир хилда, фақат уларни талаффуз қилгувчи маҳбубаларгина ҳар турлидир.

Лекин Дю Руа маъшуқаси билан кулиб ўйнашиб ўтирикаркан, ўзи ютиши мумкин бўлган етмиш минг франк хаёлидан кўтарилемаганди. Шунда у бармоғини маъшуқасининг бошига теккиздид-да, кутилмаганди унинг гапини бўлди:

— Эшит, жоним. Сенинг эрингга тегишли бир гап бор. Унга менинг номимдан айт: эртагаёқ ўнг минг франкка Марокаш заёмини сотиб олсин, ҳар бир облигация етмиш икки франк турари. Уч ой ўтар-ўтмас у олтмиш мингдан саксон минг франккача фойда кўриши мумкин, бунга мен кафил бўламан. Лекин буни бирон кимса билмаслиги шарт, қаттиқ тайинлаб қўй. Менинг номимдан Танжерга ҳарбий юриш қилинажаги ва француэ ҳукумати Марокаш заёмини таъмин этажагини маълум қил. Бироқ бирон зот бу ҳақда билмасин. Сенга давлат сирини айтяпман.

Клотильда унинг сўзларини диққат билан эшитиб олди.

— Раҳмат,— дея шивирлади у.— Эрим билан шу бугун кечқурун гаплашаман. Унга бемалол ишонса бўлади, у валдираф юрадиган одам эмас. У ишончли киши. Одамни уялтирамайди.

Клотильда каштанларни еб бўлди. У пакетни ғижимлаб каминга ташлади.

— Кани, энди ўринга шўнгиймиз,— деди у ва ўрнидан турмай Жоржнинг нимчасини еча бошлади...

Кейин бирдан энгашиб икки бармоғи билан тугмачанинг тешигидан соч толасини сугуриб олди.

— Буни қара,— деди у кулиб.— Сенга Мадленанинг сочи илашиб қолибди. Вафодор эрни топиб олганларини қаранг!

Тўсиндан у қовоғини солди ва кафтида зўргагина кўриниб турган сочни томоша қила бошлади.

— Йўқ, бу Мадленанини эмас, унинг сочи қора,— пи-чирилади у.

Жорж кулди.

— Балки, хизматкор қизникидир.

Бироқ Клотильда худди айғоқчига ўхшаб нимчани зеҳн солиб текшира кетди: тугмачага ўралган бошқа соч толасини топди, кейин яна бошқа бирини. Унинг ранги қум ўчди, кейин бадани увшугандай чўчиб тушди.

— А-а! — хитоб қилди у.— Сен ўйнашинг билан ётибсан, у сочларини тутгачаларингга ўраб қўйибди!

Жорж ҳайратда қотди.

— Ундеймас. Эсингни еб қўйибсан,— гўлдиради у.

Лекин шунда эсига Вальтер хоним тушди ва нима бўлганига тушунди, олдин бир оз тили тутилиб турди, кейин кулиб, бўлмаган гап, деб туриб олди, зотан, Клотильда уни хотинбоз йигит, деб ўйлашига қарши эмасди.

Клотильда ҳамон қидиришда давом этар, яна сочлар топар ва уларни полга олиб ташларди.

У тажриба кўрган хотин эмасми, дарров гап қаёқда эканлигини фаҳмлади ва жон-пони чиқиб кетди.

— У сени яхши кўраркан...— ғазаб билан ҳиқиллаб дерди Клотильда.— Сен билан сочи кетишини истаб қолибди... Сотқин!

Кутилмаганда унинг бўғзидан заҳарханда чинқириқ отилиб чиқди:

— А! А! Э, бу кампир экан-ку... мана, оқ соч... А! А, энди кунинг кампирларга қолибди-да... Улар сенга пул беришадими?.. Айт, пул беришадими?.. А-а! Сен ҳали кампирлар билан ўйнашиб юрган экансан-да! Демак, сенга бошқа керагим бўлмай қолибди-да?.. Майли, ўша кампирларинг билан донлашавер...

У ўрнидан сакраб турди ва курсида ётган корсажини олиб, шоша-пиша кийина бошлади.

Жорж уни олиб қолишга уринарди.

— Ундеймас, ахир, Кло...— хижолат бўлиб мингирларди у.— Тентак бўлма... Ўзим ҳам билмайман... Менга қара, кетма... кетма деяпман сенга!

— Ўша кампиринг билан донлашавер... кампиринг билан донлашавер...— дерди у нуқул...— Ўзингга унинг сочларидан узук ясатиб ол... оқ сочларидан... бунақа сочларни истаганча топа оласан...

У тез кийиниб олди, шляпасини кийди, юзидағи тўрни тушириди. Жорж уни ушлаб қоламан деган эди, Клотильда қулочкашлаб шапалоқ тушириди ва Жорж ҳали ўзига келмай туриб, эшикни оча ташқарига отилиб чиқиб кетди.

Ёлғиз ўзи қолгач, Жорж қари мегажин Вальтер хонимни ўйлаб қаттиқ жаҳли чиқди. Мана энди, унга кўрсатиб қўяди, ади-бади айтишиб ўтирайди энди, қаерга борса, шу ерга борсин.

Ўнинг юзи ловиллаб ёнмоқдайди, юзини сув билан ҳўллади. Кейин қандоқ ўч олишини ўйлаб кўчага чиқди. Буни энди кечирмайди. Сира кечирмайди, тамом!

У бульварни айланиб юаркан, тилла магазиннинг ойнаси олдида тўхтади, ойна ортида хронометр ярақлаб турарди.— Дю Руа неча замонлардан бери уни сотиб олмоқчи бўлиб юар, лекин пути чақиб турар, хронометрнинг баҳоси бир минг саккиз юз франк эди.

Бирдан унинг юраги шод гумуриб кетди: «Етмиш минг ютсам, ўшанда сотиб оламан». Шундан кейин у етмиш минг франк пулга нималар қилиши мумкинлиги ҳақида хаёл сурди.

Олдин депутат бўлади. Кейин хронометр сотиб олади, кейин биржада ўйнайди, кейин, кейин...

Редакцияга боргиси келмади: олдин Мадленани кўрай, кейин Вальтерлар билан гаплашаман, ундан сўнг мақолага ўтираман, деб уйга томон йўл олди.

Дюруя «Дро» кўчасига етганда бирдан тўхтаб қолди: у граф Водрекни кўриб чиқмоқчи эди, унуга ёзибди, граф д'Антен шоссесида турарди. Саланглаган юриш билан у яна орқасига қайтди, кўп ажойиб, ёқимли, лазиз нарсалар борлиги ҳақида ширин хаёлларга ботди, тез орада бойиб кетишини ўйлади, шулар орасида эсига анови палид Ларош ва қари мегажин Вальтер хоним ҳам тушиб қолар, таъби тирриқ бўларди. Клотильдага келганда, у хотиржам эди: Кло жаҳлидан тез тушишини биларди.

Граф Водрекнинг уйига келиб қоровулдан сўради:

— Жаноб де Водрекнинг соғлиқлари яхшими? У кишининг тоблари йўқ деб эшитган эдим.

— Графнинг жуда мазалари қочган, афандим,— деди қоровул.— Эртага ҳам бормаса керак дейишяпти, боди юракка уриб кетиби.

Дю Руа шағамдай қотди, у нима қилишини билмасди, Водрек ўлаётганмиш! Унинг миясида ноаниқ, мажҳул, ҳаяжонга соладиган фикрлар гижимлади, булар шундай фикрлар эдики, уларни ҳатто ўзига айтишга ҳам чўчириди.

— Ташаккур... яна келарман...— деда мингирлади нима деяётганини ўзи ҳам англамай.

Кейин экипажга ўтира солиб уйга жўнади.

Мадлена уйда экан. У хотинининг олдига ҳансираб, ҳовлиқанча кириб келди. Даъфатан туриб:

— Эшитганинг йўқми? Водрек ўлаётиби,— деди.

Мадлена хат ўқиб ўтирган эди. Бу сўзларни эшитиб кўзларини эрига тикди-да, уч қайталаб сўради:

— А? Нима дединг?.. Нима дединг?.. Нима дединг?..

— Водрек ўлим тўшагида ётган экан, боди юрагига уриб кетиби. Энди сен нима қилмоқчисан? — қўшиб қўйди яна.

Мадленанинг рангидаги ранг қолмади, ёноқлари тинмай

учди. У ўрнидан турди ва қўллари билан юзини тўсиб, куйиниб йиглай бошлади. Мусибатнинг зўридан у бир муддат тахта бўлиб қолди, фақат сассиз йигидан унинг елкалари силкиниб турарди.

Лекин бирдан ўзини босди ва кўз ёшларини артди.

— Мен борай... мен унинг олдига борай... Сен ташвиш тортма... билмайман, қачон келаман... кутиб ўтирма...

— Майли, бора қол,— деди эри.

Улар бир-бировларининг қўлларини сиқиб қўйишиди ва Мадлена шошиб, қўлқопини ҳам унугтанча чиқиб кетди.

Жорж бир ўзи ўтириб овқатланди, кейин мақолага ўтириди. Мақола министрнинг кўрсатмаларига буткул амал қилган ҳолда ёзилди. Марокашга ҳарбий юриш қилинмаслиги имо-ишоралар воситасида газетхоналар ўзлари англаб оладиган даражада маълум қилинди. Кейин уни редакцияга олиб борди, хўжайин билан бир неча муддат гаплашиб ўтириди, сўнг негалигини ўзи ҳам билмай, кайфияти чоф бўлиб папирос тутатганча уйга қайтди.

Хотини ҳали ҳам қайтмаган экан. У ётиб ухлаб қолди.

Мадлена ярим кечаларга боргандан келди. Жорж кўзини очиб ўрин устига ўтириди.

— Ҳа, нима бўлди? — сўради у.

У хотинини ҳеч қачон бунчалар ранги оқарган, дили вайрон бўлган ҳолда кўрмаганди.

— Ўлди,— шивирлади хотини.

— А! Ўзи... сенга ҳеч нарса демадими?

— Ҳеч нарса. Мен борганимда у ҳушидан айрилиб ётган экан.

Жорж ўйланиб қолди. У хотинидан алланималарни дир сўрамоқчи бўлар, бироқ журъат этмасди.

— Ётиб ухла,— деди у хотинига.

Хотини бир зумда ечинди-да, унинг ёнига шўнғиди.

— Улаётгандан биронта қариндош-париндошлари ҳам бормиди? — сўрашдан тўхтамасди Жорж.

— Биттагина жияни бор эди.

— А! Нима, жияни унинг олдига тез-тез бориб турармиди?

— Ҳеч бормасди. Улар ўн йилдан бери юз кўриш масдилар.

— Унинг яна бошқа қариндошлари ҳам борми?

— Йўқ... Бўлмаса керак.

— Унда... ҳаммаси жиянига қолар экан-да?

— Билмадим.

— Водрек бадавлатмиди?

— Ҳа, жуда ҳам бой эди.

— Билмайсанми, тахминан қанча давлати бўлиши мумкин унинг?

— Анигини билмайман. Бир-икки миллион пули бўлса керак, шунга яқинроқ.

У хотинидан бошқа ҳеч нарса сўрамади. Мадлена шамни учирди. Улар индамасдан ўз хаёлларига берилган ҳолда ҳаяжон ичиди ёнма-ён ётар эдилар.

Дю Руанинг уйқуси қочиб кетди. Вальтер хоним айтган етмиш минг франк энди унинг қўзларига урвоқча ҳам кўринмай қолди. Бирдан назарида Мадлена йиглаётгандай бўлиб туюлди. Тўгрими, йўқми эканлигини билиш учун уни чакириди.

— Ухладингми?

— Йўқ.

Хотинининг овози йиглаганлигидан қалтираб чиқар эди.

— Сенга министринг бизни лақиллатиб кетмоқчи бўлганигини айтишни унтибишман.

— Қандай қилиб?

У Вальтер билан Ларошнинг қўзлаб юрган ишларини бирма-бир оқизмай-томизмай гапириб берди.

— Сен буни қаердан биласан? — сўради Мадлена у гапини тамом қилас.

— Буниси энди сир,— жавоб қиласди Жорж.— Сенинг ўз маълумот йигадиган жойларинг бор ва уларни мен суриштирмаяпман. Менини ҳам бор, лекин буни сенга айтиб ўтирмайман. Бироқ ҳалиги гапнинг тўғрилигига каллам билан жавоб бераман.

— Рост, тўғри бўлса керак...— пичирлади Мадлена.— Улар биздан яшириб бир нималар қилиб юрганларини сезгандим.

Жоржнинг уйқуси ўчди, у хотинига яқинроқ сурилди-да, оҳиста унинг қулоқларидан ўпди. Мадлена уни итариб ташлади.

— Утинаман, мени тинч қўй! Кўнглимга ҳеч нарса сигмай турибди.

Дю Руа итоатгўйлик билан орқасини ўгириб олди, қўзларини юмди ва алоҳа ухлаб қолди.

VI

Черковга қора матолар осиб ташланганди; эшик тепасига ўрнатилган ва катта тож сурати туширилган лавҳа дворянларга мансуб одам дағн қилинаётганидан дарак бериб турарди.

Дағн маросими ҳозиргина тугаб, унга келганлар тобут ва граф де Водрекнинг жияни атрофидан айланиб ўтиб,

тариқалашмоқда әди; Водрекнинг жияни ҳаммага таъзим қилиб, қўлларини қисиб қўярди.

Жорж билан Мадлена уйга биргаликда қайтдилар. Улар нимадандир ташвишлангандай кўринишар, индамай борарадилар.

— Ҳар ҳолда жуда қизиқ! — ўзи билан ўзи гаплашгандай деди Жорж.

— Нимаси қизиқ экан, жоним? — сўради Мадлена.

— Водрекнинг бизга ҳеч нарса қолдирмагани-да.

Мадлена бирдан қизарип кетди,— гўё юзига тутган тўри лоладай қизил тусга кириб, унинг оппоқ чеҳрасини тўсиб қолгандай әди.

— Умуман, нега энди у бизга бирор нарса қолдирishi керак экан? — деди Мадлена.— Бунга унинг ҳеч бир асоси йўқ әди.

Кейин бир оз жимликдан сўнг яна қўшиб қўйди:

— Шуниси ҳам борки, васиятнома биронта нотариус қўлида сақланастган бўлса ҳам ажабмас. Ҳали ҳеч нарса маълум эмас.

— Бўлса бордир,— дея унинг фикрига қўшилди мулоҳаза қилиб кўрган Жорж,— нима бўлганда ҳам у бизнинг энг яқин дўстимиз әди, сенга ҳам, менга ҳам. Ҳафтасига икки марта бизникуда меҳмон бўлар, истаган пайтида ўз уйига келгандай кириб келаверарди. Бизеникуда юрганда ўз уйида юргандай ҳис қиласди ўзини. Сени у ўз қизидай эъзоzlарди, оиласи йўқ әди: на Фарзанд, на ака-ука, на опасингил, шу ёлғиз жиянидан бошқа ҳеч кими йўқ әди, жиянининг ўзи ҳам туғишиган қариндошлардан эмас бунинг устига. Рост, васияти бўлса эҳтимол. Мен жуда катта нарсага кўз тикаётганим йўқ, лекин сўнг дақиқаларда ҳам бизни ўйлагани, бизни жонидан яхши кўргани, унга ўз фарзандларидаи боғланниб қолганлигимизни билгани ҳурмати юзасидан буларга ўзимдан бирон ёдгор қолдирай деган бўлиши керак. Ҳар ҳолда у бизга етти ёт бегона эмасди, шунинг учун ундан бирон нарса кутаётган бўлсанак, асосимиз йўқ эмас.

— Ростдан ҳам, у бирон нима васият қилиб қолдирган бўлса ажабмас,— деди Мадлена ўйга толган ҳолда бефарқина қилиб.

Уйга келганларида хизматкор Мадленага хат берди. Мадлена уни ўқиб чиқиб, әрига узатди.

«Нотариус Ламанер идораси, Вогезов кўчаси, 17.

Марҳаматли хоним,

Сизни лутфан менинг идорамга сесланба, чоршанба,

пайшанба кунлари соат иккidan тўйтгача ташриф буюришингиэни ўтинаман, Сиз тааллуқли бўлмиши иши юзасидан. Ҳурмат ила, Ламанер».

Бу сафар Жорж қизарип кетди.

— Бу ўша нарса бўлса керак. Лекин қизиг-а, мени — қонуний оила бошлигини чақирмасдан сени чақирибди.

Мадлена аввал унга ҳеч нарса демади, кейин ўйлаб кўргач, айтди:

— Истасанг, у срга ҳозирнинг ўзида бирга бориб келамиз?

— Истаганда қандоқ.

Нонуштадан кейин улар нотариуснинг ҳузурига йўл олиши.

Улар Ламанернинг идорасига кириб боришлиари биланоқ катта хизматчи ўрнидан сакраб туриб, уларни тавозелар билан хўжайнининг олдига бошлаб кирди.

Нотариус кичкинагина, дум-думалоқ бдам экан. Калласи бошқа бир шарга ўрнатиб қўйилганга ўхшар, ўз навбатида бу ҳар иккала шар икки калта, кичкина оёқларига маҳкамлаб қўйилгандай кўринарди, нафси замрга оёқлари ҳам шарсизмонроқ әди.

У таъзим қилди, ўтиришга ўрин кўрсатди ва Мадленага қараб деди:

— Хоним афандим, сизни граф де Водрекнинг сизга тааллуқли васияти билан таништиргани чақиртирган эдим.

— Ўзим ҳам шундай девдим-а,— дея пичирлади ўзини тўхтата олмай қолган Жорж.

— Ҳозир мен қисқагина бу ҳужжатни сизга ўқиб бераман.

Нотариус папкадан васиятномани олди-да, қуйидаги гиларни ўқиди:

«Мен, қўйида имзо чеккан, Поль-Эмиль-Сиприен-Гонтран граф де Водрек, ақли ҳушим жойида, хотирам саломат маҳалида ушбу билан ўзимнинг сўнгги ҳоҳишмни маълум қиласман.

Ўлим доимо оёқнинг остидан чиқади, шунинг учун ҳам, ўлим ҳақ деб билиб, олдиндан ушбу васиятномани тузиб қўйишга аэм этдим, у нотариус Ламанер қўлида сақланажак.

Ўз ворисларим бўлмаганлиги сабабдан мен меросимни, у фойда келтирадиган қозоэлар бўйича олти юз минг франкни ва мол-мулк бўйича фаразан беш юз минг франкни ташкил этади. Клер-Мадлена Дю Руа хонимга қолдирман,

бунинг шағизига унинг бўйиниға ҳеч қандай шарт ва мажбурият юкламайман. Ундан мархум дўстининг бу тухфасини садоқатим ва беҳад эҳтиромимнинг белгиси сифатида қабул этишини таманно этаман».

— Вассалом,— деб қўйди нотариус.— Васиятнома ўтган йилнинг августида тузилган ва у икки йил бурун Клер-Мадлена Форестье хоним номига тузилган худди шундай ҳужжатнинг ўрнига ёзилгандир. Биринчи васиятнома ҳам менда сақланади ва марҳумнинг қариндошлари норозилик билдирадиган бўлсалар, граф де Водрекнинг хоҳиши ўзгармай қолганлигига далолат бўлиб хизмат қилажак.

Мадлена бўздан оқариб кетганча, бошини ердан кўтармай ўтиарди. Жорж эса мўйлабларини асабий суратда бураб-бураб қўяр эди.

— Ўз-ўзидан равшанки,— деди нотариус бир оз жимликдан сўнг,— сизнинг ижозатингиз бўлмаган тақдирда хотинингиз бу меросни қабул қилишга ҳақли эмас.

Дю Руа ўринидан турди.

— Мен ўйлаб кўришим керак,— деди у қуруқина қилиб.

Нотариус ёқимтойгина тиржайиб бошини қимирлатиб қўйди.

— Биламан, афандим, сиз орият туфайли иккиланиб турибсиз. Шуни ҳам сизга маълум қилиб ўтишим керакки, граф де Водрекнинг жияни бугун эрталаб васиятнома билан танишиб чиқди ва агар унга юз минг франк берилган тақдирда уни тамомила тан олишини маълум қилди. Менинг назаримда, васиятнома шаксиз кучга эга, бироқ иш қўзғаладиган бўлса, турли мишишлар туғилиши мумкин, афтидан, сиз буни истамасангиз керак. Жамият буни ўзича турли йўсинда талқин қиласди. Ҳар нечук, менга барча масалалар бўйича шанба қунигача аниқ жавоб беролмайсизми?

Дю Руа тасдиқлаб бош иргади:

— Яхши, афандим.

У тавозе билан хайрлаши, шу пайтгача миқ этиб оғзини очмаган хотинини олдинга ўтказди ва ҳамияти ерга урилган одам каби тумтайиб чиқиб кетди, нотариус унинг бу ҳолатини кўриб қулгисини йигиштириб қўйди.

Уйга келгач, Дю Руа эшикни тарсиллатиб ёпди ва шляпасини каравотга иргитди.

— Нима, Водрек билан ўйнашиб юармидинг?

Мадлена юзидаги тўрни оларкан, шу заҳоти афтини унга бурди.

— Менми? О!..

— Ҳа, сен. Ким хотин кишига ўзининг бутун меросини қолдиради, агар у...

Мадлена қалт-қалт титрап, шаффор тўр қадалган тўғнағичини сира чиқаролмасди.

— Бўлди... бўлди...— бир сония ўйлаб олгач, қалтираган товуш билан гапириди у.— Эсингни еб қўйибсан... Сен... сен... ўзинг ҳозиргина... айтмадингми... менга ҳеч нарса қолдирамабдими деб?

Жорж қўлга тушиб одамни гапдан илнитириш учун ҳаракат қилаётган терговчига ўхшаб, хотининг юзидан кўзларини узмай тикиларди, ундан ўзига керакли гапларни уқиб олишга уринарди.

— Ҳа... Водрек менга бирон нарса қолдириши мумкин эди...— ҳар бир сўзини чертиб-чертиб деди у,— менга, яъни сенинг эринг бўлмиш одамга. Менга, яъни ўзининг ўртоғига, тушунарлими?.. Лекин сенга эмас... сенга эмас... сен дўсти бўлган тақдирингда ҳам... сенгамас, сен менинг хотинимсан-ку... Жамиятда одоб-ахлоқ юзасидан қараганда, бунинг катта, жуда ҳам бошқача фарқи бор.

Мадлена ҳам унинг тиник феруза кўзларига тикилиб туар, нигоҳини ундан узмас, ғалати қилиб тикилар, гўс улардан бир нарса ўқимоқчидаи, инсон миясининг ҳеч ким етолмайдиган қоронгу пучмоқларига этиб бормоқчидаи бўларди. Бу пучмоқлар, одатда, биз ўзимиэни тутолмай қолган кезларда фикримиз чалғиб турган маҳалларда, ўзимизни идора қилолмай қолганларимизда, шу кўз очиб юмгунча ўтиб кетадиган ва юрагимизнинг туб-тубларида сақланётган сирларни ошкор қилиб қўядиган дамларда бирдан ўз пардасини кўтариб қўяди.

— Шундай бўлса ҳам, менимча...— секин, тўхтаб-тўхтаб сўйлай бошлади Мадлена,— агар бунчалар катта мерос — бойлик сенга қолдирилганда, ундан ҳам ғалатироқ бўлиб туюлмасмиди?

— Нега энди? — кескин сўради Жорж.

— Чунки...— Мадлена тилини тишлаб қолди, лекин дарҳол гапини эплаб олди.— Чунки сен менинг эримсан... чунки у, ростини айтганда, сени унча яхши билмасди... чунки биз у билан узоқ замонлардан бери яқинмиз... сен эмас... чунки, Форестье ҳаёт эканлигида тузилган биринчи васиятнома ҳам менинг номимга эди.

Жорж катта-катта қадам ташлаб хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Сен меросдан воз кечишинг керак,— деди у.

— Майли,— бамайлихотир деди Мадлена,— унда шанбагача кутишнинг кераги йўқ, Ламанерга ҳозир бориб айтсак ҳам бўлаверади.

Жорж унинг олдида тўхтади. Шунда улар яна бир-

Бирларига тикилишиб қолдилар, иккаласи ҳам бир-бирининг юрагида кўмилиб ётган сирни билишга, гап нимага буриластганлигини англашга, яширин фикрларини уқишга уринардилар, уларнинг кўзлари бир-бирларининг виждонларини ялангоч қилиб кўрсатадиган сассиз, лекин алангали бир сўроқ билан йилтираб турарди. Бу бир ёстиқقا бош қўйиб ҳам бир-бирларига бегона бўлиб қолган одамларнинг ғалати, сирли курашининг нақ ўзи эди, зотан, улар доимо бир-бирларидан шубҳаланиб, бир-бирларини кузатиб, қадам олишларини таъқиб этиб юрадиган кишилар қавмидан бўлсаларда, лекин барибир бирининг балчиққа ботган юраги иккинчисига мудом номаълум бўлиб қолаверади.

— Менга қара, сен Водрекнинг ўйнаши бўлгансан, ростини айт,— овозини кўттармасдан, тўсиндан унинг башрасига қараб туриб деди Жорж.

Мадлена елкаларини қисиб қўйди.

— Аҳмоқона гаплар... Водрек мени ўзига жуда ҳам яқин кўрар эди, жуда... лекин бошқа ҳеч нима... ҳеч қачон...

Жорж ер тепинди.

— Елғон. Бундай бўлиши мумкин эмас!

— Барибир гап шу,— хотиржам эътироэ билдириди хотини.

Жорж яна хонани чарх уриб кеза бошлади, кейин яна тўхтади.

— Унда менга тушунтириб бер, нега у бутун давлатини сенга қолдиради...

— Бунинг нимасига ҳайрон қоласан,— бепарвогина қилиб, мансимагандай гапирди Мадлена.— Ўзинг айтдингку, биздан бошқа, тўғрироғи, мендан бошқа унинг садоқатли дўстлари йўқ эди, мени у болалик пайтларимдан бери билади. Менинг онам унинг қариндошлари қўлида ишлаган. У бизнисига канда қилмай келиб турарди, бошқа ворислари бўлмагандан кейин у мени ўйлаган. У мени жиндеқ яхши кўрган бўлса бордир. Лекин қайси хотинни бунақа севишмаган? Балки, унинг мана шу ҳеч кимга билдиримаган яширин муҳаббати сўнги ҳоҳишини ифодалаш учун қўлига қалам олган чоғда менинг номимни унинг дилига согландир, бунинг нимаси ёмон? Ҳар душанба кунлари у менга гуллар олиб келарди. Сен бунга сира ҳайрон бўлиб ўтирасдинг-ку, у гулларни сенга олиб келмасди-ку, тўғрими? Энди у яна ўша сабаб билан менга меросини қолдирибди, бошқа кимга қолдирсан эди бўлмаса. Аксинча, сенга қолдирганда, жуда ҳам ғалати бўлиб кўринган бўларди. Тўғри эмасми? Сен унга ким бўласан?

476

У шу қадар хотиржам, самимий гапирадики, Жорж иккиланиб қолди.

— Барибир,— деди ў,— бунақа шартлар билан биз меросни қабул қиласлигимиз керак. Бу бизга катта зарар келтириши мумкин. Ҳар хил гап-сўз, шивир-шивирлар бошланиб кетади, менинг устимдан кулишади, мазах қилишади. Бирга ишлайдиган одамлар ҳали ҳам мени кўролмай юрадилар, уларнинг оғзига бир гап тегмасин, бошингни кўтаролмай қоласан. Мен бошқаларга қараганда юз чандон ўз обрўйим устидаги ўйлашим, уни сақлашим, ерга урмаслигим керак. Мен хотиним тилига кучи етмаганлар унга ўйнаш деб гапириб юрган кишининг қўлидан бунақанги совға қабул қилишини истамайман. Форесте балки бунга кўниб кетган бўларди, лекин мен рози бўлолмайман.

— Майли, жоним,— майнлик билан деди Мадлена,— нари борса бир миллион пулимиз камроқ бўлар, нима қипти.

Жорж ҳамон у бурчакдан бу бурчакка бориб келар, овозини чиқариб фикрларди; у бевосита хотинига гапирмаётган бўлса ҳам, лекин унинг гапи хотинига қаратилгани равшан кўриниб турарди.

— Ҳа, бир миллион!.. Борингки, шундоқ бўла қолсин... Нима қилсак экан... Васиятномани шу тарзда тузаётганда бунинг қанчалар нозик масала эканлигини, барча одоб қоидаларини бу билан чилпарчин қилганлигини наҳотки англамаган бўлса. Мени қанчалар кулгли аҳволга солиб қўяжагини хаёлига ҳам келтирмаган... Жуда-жуда нозик гап... Мабодо ярмини менинг номимга ёзганда ҳам бутунлай бошқа масала эди.

У ўтириди, оёқларини бир-бирига чалмаштириди ва хафа бўлган, дили оғриган, энсаси қотиб турган, қаттиқ ҳаяжонланган пайтларида қиладиган одати бўйича мўйлабларини бурай бошлади.

Мадлена ўқтин-ўқтин тикиб турадиган ишини қўлига олди ва калавани чуватаркан, деди:

— Мени бу ишга аралаштирма. Сен нима десанг, шу.

Жорж анчагача унга жавоб бермади, кейин ботинқирамайгина деди:

— Одамлар ҳеч қачон нима учун Водрек сени ўзининг бирдан-бир меросхўри қилиб тайинлаганлигини ва нега мен бунга рози бўлганлигимни тўғри тушунишмайди. Аҳвол шундоқ бўлиб қолдикли, агарда биз меросни қабул қилсак, унда сен одамлар қўзида ўзинг жинсий алоқада бўлганлигингни тасдиқлагандай бўласан, мен эсам шунга йўл қўйиб берган бўлиб чиқаман... Бизнинг ризолигимиз ни-

477

маураға олиб боражагини энди билдингми? Шунинг учун бу срим усталик қилиш, бир йўлини топиш керакки, кейин токум одамлар кўзимизга чўп тиқмайдиган бўлишсин. Айтаник, мисол учун, ўз меросининг ярмини эрига, ярмини хотинига қолдириби, деб гап тарқатиш мумкин.

— Васиятномада бояидай қилиб ёзилан ҳолда сенинг бу гапингни қандай қилиб амалга ошириш мумкин, билмайман,— деди Мадлена.

— О, бунинг йўли жуда осон! Сен менинг номимга мероснинг ярмини ўтказишинг мумкин. Болаларимиз бўлса ўйқ, шунинг учун ҳам эътиrozларга ўрин қолмайди. Шундай қилганимизда оғзига кучи етмаганлар миқ этолмай қолишиади.

— Мен яна сира тасаввур қилолмаяпман, Водрек қўй қўйган ҳужжат бу ёқда турсин-да, биз қандай қилиб гийбатчиларнинг оғизларига урамиз,— деди сабрсизлик билан Мадлена.

— Бўлмаган гап! — дея қизишиб кетди Жорж.— Ким бизга васиятни менга кўрсат ёки уни деворга осиб қўй деяпти? Биз граф Водрек ўз меросини иккимизга тенг бўлиб берган, деб айтамиз... Вассалом... Ахир, мен изжозат бермасам, сен меросни қабул қилолмайсан-ку. Рухсатимни эса фақат бир шарт билан, яъни мерос ўртада тент бўлинган тақдирдагина бераман, бўлмаса, умр бўйи ҳаммага кулаги бўлиб ўтаман.

Мадлена яна бир карра унга синовчан назар ташлади.

— Таъбинг. Мен розиман.

Буни эшитган Жорж ўрнидан туриб кетди ва яна хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Афтидан, у яна шубҳалар гирдобига тушганга ўҳшар, ҳозир ўзини хотинининг синовчан боқаётган кўзларидан олиб қочаётгандек эди.

— Йўқ... — деди у.— Йўқ, йўқ, йўқ... Яхшиси, бутунлай воз кечган маъқул... Бу ҳалолроқ... инсофлироқ... иснод-сизроқ бўлади... Ҳа-я, шундогам ким бизга нима деб таъна қиласди, ҳеч бунга ўрин йўқ-ку. Ҳатто энг нозик-мижоз кишилар ҳам буни қоралашга журъат этолмайдilar.

У Мадленанинг олдига бориб тўхтади.

— Гап бундоқ, азизим, агар хоҳласанг, мен Ламанернинг олдига бир ўзим бориб учрашаман, гап нималигини тушунтираман. Унга ўзимда туғилган иштиборларни айтаман ва одоб юзасидан, ортиқча гап-сўзларга қолмаслик учун меросни бўлиб олишга қарор қилганимизни маълум қиласман. Ҳамоноки мен мероснинг ярмини олар эканман, ўз-ўзидан равшанки, бироннинг тиши оқини кўрсатишга ҳам ўрин қолмайди. Бу, мен ҳаммага эшиттириб, «Менинг

хотиним меросни ўзим ҳам олганим учун қабул қиляпти, хотин кишининг шарафини эрдан ўзга ҳимоя қиладиган одам йўқ», деганим бўлади. Бўлмаса жанжал чиқади.

Мадленанинг жавоби қисқа бўлди.

— Ўзинг биласан,— секингина деди у.

Жорж яна узундан-узоқ гапга тушиб кетди:

— Ҳа, мана шундай қилиб бўлингандা ҳаммаси ўз ўрнига тушади. Биз бир-биримизга бирдай муносабатда бўлган, икковимизга ҳам кўнгли яқин, ўз васиятномаси билан: «Мен ўлганимдан кейин уларнинг бирини дейман, тириклигимда ҳам биттасини деганман», деб айтмаган дўстимиздан мерос олган бўлиб чиқамиз. Албатта, у қўпроқ хотинимни яхши кўрган лекин меросни иккалаларига қолдириш билан у ўз муҳаббати булғанч бўлмаганинги исботлаган. Менга ишон, агар, у бу ҳақда ўйлаб кўрганда эди, худди мен айтгандай қилган бўларди. У буларни хаёлига келтиргмаган, оқибатини ўйлаб кўрмаган. Сен боя у ҳар ҳафта менга гуллар келтиради, охириги совғасини ҳам менга атаган, деб жуда тўғри айтдинг, у бунинг оқибатини билмаган...

— Гап битта бўлади,— деб унинг сўзини бўлди Мадлена: унинг товушидан энсаси қотаётганлиги билиниб турарди.— Мен ҳаммасини тушундим. Гапни бунчалар чўзиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Тезроқ нотариусга бориб учраш.

— Тўғри айтасан,— деди у қизариб кетган ҳолда ғўлдираб, кейин қўлига шляпасини олди ва кета туриб яна деди:— Мен унинг жиянини эллик мингга қўндиришга ҳаракат қиласман. Майлим?

— Йўқ,— деди кибр билан Мадлена.— Унга қанча сўраган бўлса, яъни юз мингни берасан. Истасанг, буни менинг ҳисобимдан бера қол.

Жорж уялиб кетди.

— Қўй-е, ўртада бўламиз. Агар ҳар биримиз эллик мингдан берганимизда ҳам яна бизга бир миллион қолади. Ҳўп, кўришгунча, жонгинам,— қўшиб қўйди Жорж.

У нотариуснинг олдига келиб, хотиним шундай қилиш керак, деяпти деган мулоҳазани билдириди.

Эртасига Мадлена Дю Руа эрига беш юз минг франкни хатлаб берди.

Ҳаво жуда ажойиб эди, конторадан чиққач, Жорж Мадленани сайрга таклиф қиласди. У жуда ҳам меҳрибон, мулоҳим бўлишга, хотинига эътибор кўрсатишга уринарди. У қувонч билан тўлган, яйраб-яшнаб кетганди, хотини эса ўйчан, жиддий қиёфада эди.

Сонуқ куз күнларидан бири әди. Ўткинчилар қаेरгадир шошаёттандай тез-тез юриб боришарди. Дю Руа хотинин ўзи кўп томоша қиласиган магазинга, ўзи орзу қилиб юрган хронеметр турган магазинга олиб борди.

— Сенга бирон нарса совға қиласи, хўп де,— деди Дю Руа.

— Ўзинг биласан,— деди ҳафсаласизлик билан Мадлена.

Улар магазинга кирдилар.

— Нима олиб берай: зирақми, узукми, билакуэзуми?

Тилла тақинчоқлар ва турли қимматбаҳо тошларни кўргандан кейин Мадленанинг бояги тундлигидан асар ҳам қолмади ва турли заргарлик буюмлари билан тўлиб-тошган витриналарни қизиқиб томоша қила бошлади, унинг чехраси очилди.

— Манави чиройли билакуэзумни кўр,— деди у жуда ҳам олгиси келиб.

Гоятда нозик ишланган бу занжирчанинг ҳар бир бўғини ўзгача бир қимматбаҳо тошлар билан безатилган әди.

— Бу билакуэзук қанча туради? — сўради Жорж.

— Уч минг франк,— деди заргар.

— Икки ярим мингга беринг, оламан.

— Йўқ, афандим, беролмайман,— деди бир оз иккиласиб тургандан кейин заргар.

— Менга қаранг, мен сиздан яна мана бу хронометрни ҳам бир ярим мингга оламан, ҳаммаси бўлиб тўрт минг бўлади, нақд тўлайман. Бўлдими? Истамасангиз, ўзингиз биласиз, мен бошқа магазинга бораман.

Заргар оёғини тираб турди, лекин алоҳа рози бўлди:

— Майли, ола қолинг, афандим!

Журналист ўз адресини берди ва деди:

— Хронометрга барон тамғасини босишга буюринг, наст томонида ёзма қилиб номимнинг бош ҳарфлари туширилсин: Ж.Р.К.

Мадлена ажабланди; оғзининг таноби қочиб жилмайди. Улар магазиндан чиққанларида Жоржни меҳрийиб қўлтиқлаб олди. У чиндан ҳам эрининг кучли ва уста одам эканлигига ишонди. Ҳамон энди унинг пули бор экан, унвон керак бўлади, ақли бало.

Заргар уларни таъзим қилганча кузатиб қолди.

— Хотиржам бўлинг, барон жаноблари, пайшанба кунига ҳаммаси тайёр бўлади.

Улар Водевилнинг ёнidan ўтиб боришарди. Бу ерда янги пъеса қўйилаётган экан.

— Истасанг, кечқурун театрга тушамиз? — таклиф

қилди Дю Руа.— Ложадан жой олишга ҳаракат қила-ман.

Ложадан жой бор экан, олишди.

— Бир ресторанга бормаймизми, а? — сўради Жорж.

— Майли, жоним билан.

У подшолар каби баҳтиёр әди, нуқул бирон нарса ўйлаб топишга ҳаракат қилмоқда әди.

— Де Марель хонимнинг олдига борсак-чи, кечани бирга ўтказармидик? Менга унинг эри қелганлигини айтишувди. У билан бир кўришгим келиб турибди.

Улар де Марелларникига жўнашди. Жорж маъшуқаси билан бўладиган биринчи учрашувдан чўчиб турар, шунинг учун ҳам ёнида хотини борлигидан хурсанд әди, жиллақурса, ади-бади айтишиб ўтиришдан қутулади-ку.

Бироқ Клотильда, афтидан, уни кечирган, шунинг учун ўзи эрини бирга ўтиришга кўндириди.

Зиёфат қуюқ бўлди, вақтни жуда ҳам кўнгилли ўтказдилар.

Жорж билан Мадлена уйга кеч қайтиши. Зинадаги чироқ аллақафон ўчиб қолган әди. Журналист дам-бадам шам гугурт чақиб, уйга кўтарилдилар.

Иккинчи қават майдончасига чиққанларида чақилган гугуртпинг ёруғи қаршидаги кўзгуга тушди ва унда икки кишининг гавдаси аниқ кўриниб кетди.

Худди тўсиндан икки шарпа осмондан тушган ва яна шу ондаёқ қоронғилик ичра шўнгигиб кетадигандай әди.

Шарпалар ёруғроқ кўринисин деб, Дю Руа қўлини баланд кўтарди ва ғолибона равишда кулиб деди:

— Ана, икки миллионер келаётир!

VII

Марокаш истило қилингандан бери икки ой ўтди. Таңжерни ҳам босиб олгандан сўнг Франция Африканинг Ўрта Ер денгизи соҳилларидан то Триполига қадар ҳукмрон бўлиб қолди ва тобе мамлакат заёмини таъминлади.

Шуларнинг воситасида иккита министр йигирма миллионга қадар пул ишлаб олишгани ҳақида миши-мишлар юар ва бу гап-сўзлар орасида Ларош-Матьенинг немини очиқ тилга олиб ўтишарди. Вальтерга келганда, бутун Париж унинг бир ўқ билан икки қўёнин отганлигини биларди: заём бўйича у ўттиз-қирқ миллион, мис ва темир конларидан, ҳамда у мамлакат әгалламай туриб, арzon-гаровга сотиб олинган мулкларини француз оккупациясининг эртасига ёқ мустамлака компанияларига пуллаганлиги

Бонисдан яна саккиз миллиондан ўн миллионгача даромад қиттанди.

У кўз очиб-юмгунча ўтиб кетган бир неча кун ичида қироллардан ҳам қудратлироқ сармоядорларнинг бирига, жаҳонга ўз ҳукмини ўтказишга қодир ҳукмдорларнинг бирига айланиб қолди,— бундай сармоядорлар қаршисида эгилмаган бошлар, одатда, әгилади, одам гапирадиган гапини ҳам гапира олмайдиган бўлиб қолади, чиллаки чиллакини кўриб чумак уради, деганларидай, буларни кўриб, булардан ибрат олиб, шу тобгача инсон юрагида яшириниб ётган пасткашлик, тубанлик ва кўролмаслик каби иллатлар бирдан бош кўтариб қолади.

Бу энди илгари ҳеч ким ишонмайдиган, бетайн, тундмижоэ, турли-туман палид ишларга аралашиб юрадиган жуҳуд ношир Вальтер эмасди. Энди бу одамни бадавлат яҳудий Вальтер жаноблари деб аташарди.

Унинг ўзи ҳам буни росмана исботлашга кириши.

У Фобер-Сент-ОНоре кўчасида жойлашган, боғи томонидан Елисей далаларига чиқиладиган ҳашаматли саройларнинг соҳиби князъ Карлсбург ночорроқ аҳволда қолганлигидан хабар топиб, йигирма тўрт соат ичида саройни биронта ашёни ҳам ўрнидан жилдиримаган ҳолда унга уч миллионга сотишни таклиф қилди. Катта пулга учган князъ бунга рози бўлди.

Вальтер эртасигаёт янги жойга кўчиб ўтди.

Лекин шунда Вальтернинг калласига бошқа бир фикр ҳам келиб қолди, бунаقا фикр фақат Парижни әгаллаб олиш иштиёқида бўлган музaffer бир одамгагина келиши мумкин эди, бу ҳатто Бонапартга ярашадиган бир фикр эди.

Ўша пайтларда бутун шаҳар Жак Леноблиниг магазинига венгер рассоми Карл Марковичнинг «Сув кечаттган Исо» деган суратини томоша қилгани бориб турар эди.

Санъатшунос танқидчилар бу суратни оғизларини кўпиртириб мақташар, уни асримизнинг энг ноёб дурданаларидан бири деб баҳолашарди.

Вальтер бу суратни беш юз минг франкка сотиб олди, шу тариқа, одамларнинг диққатини ўз хонадонига жалб қилди, бутун Париж энди унга ҳавас ва ҳасад кўзлари билан боқадиган бўлди, майли, сўқадими, мақтайдими, барибир ўзи ҳақида гапиришга мажбур этди.

Кейин у газеталарда яқин кунлардан бирида Париж жамоатчилигининг кўзга кўринган вакилларини чет эллик рассомнинг нодир асарини томоша қилишга таклиф қилмоқчи бўлаётганлиги ҳақида ёълон бериб чиқди, токи,

Вальтер санъат асарини яшириб ўтирибди, деган гап-сўзга қолиб ўтирмай дебди.

Уйнинг эшиклари ҳамма учун очиқ экан. Марҳамат қилгайсиз.Faқат кираётган маҳалда таклифномани кўрсатиб кирилар экан.

Таклифномада қуйидагилар ёзилганди: «Жаноб Вальтер билан Вальтер хоним сизни ўттизинчи декабрь соат кечки тўқиздан ўн иккигача Карл Марковичнинг «Сув кечаттган Исо» картинасини электр чирогининг нурларида келиб томоша қилишингизни таманно ила сўрайдилар».

Бунинг тагига кичкина ҳарфлар билан: «Соат ўн иккidan сўнг рақс», деб қўйилган эди.

Яъни, истаганлар қолишлари мумкин, қолганлар ичидан эса Вальтерлар ўзларига янги таниш-билишлар ортиришини кўзлашганди.

Бошқалар киборларга хос қизиқсиниши билан картинага, саройга, сарой соҳибларига беписанд ва бепарво назар ташлайдилар тарқалишадилар. Бироқ қария Вальтер кўп ўтмай улар бу ерга яна қайтиб келишларини яхши биларди, худди унга ўхшаб бойиб кетган мусавий бирордлари хузурига улар шундай ташрифлар буюрган эдилар.

Ҳаммасидан бурун унинг уйига номлари газета саҳифаларидан тушмайдиган казо-казолар келса бўлгани. Улар ҳеч шак-шубҳасиз уникуга қадам ранжида қиласидилар,— улар бир ярим ой ичида эллик миллион пул ишлаб олган одамни кўришга, унинг меҳмонларига зеҳн солиб қарашга келадилар, улар бани исроил фарзанди одоб ва зийраклик билан инжил мавзуларида ишланган суратни намойиш қилишга чорлагани учун келадилар.

Вальтер гўё уларга қарата дерди: «Ўз кўзларингиз билан кўриб олинглар, мен християн санъатининг дурданаси бўлмиш ушбу расмга, Марковичнинг «Сув кечаттган Исо»сига беш юз минг франк тўлаб сотиб олдим. Энди бу дурдана шу кундан эътиборан ҳар куни менинг кўз ўнгимда туради ва буткул яҳудий Вальтерникида қолади».

Киборлар доирасида, герцогиня хонимлар ўртасида ва жокей-клубда бу таклифнома узоқ муҳокама қилинди ^Ф ниҳоят, борсак борибмиэ-да, асакамиз кетармиди, деган қарорга келинди. Илгари Пти жаноблариникига акварель суратларни томоша қилгани қандай борган бўлсалар, бу ерга ҳам барчалари шундай қилиб борадилар. Дурдана санъат асари Вальтерларга тегишли экан; улар бир кечада уйларининг эшикларини очиб қўйишаркан, ким истаса келиб кўрсин деб. Яна нима керак?

«Француздар ҳаёт» икки ҳафта мобайнида жамоатчиликни

Қизиқтириш учун ҳар куни бу кечада ҳабарлар берилади.

Хўдайининг муваффақияти Дю Руанинг кўзини чиқармоядади эди.

Хотинидан беш юз минг франкни юлиб ўзини давлатманд бўлиб кетдим, деб юрган экан, мана энди шу зигирдак бойлигини ёмғирдак ёғилиб турган миллионлар билан, ўзи бехабар қолган миллионлар билан солиштириб кўраркан, ўзини фақирдан фақир бир одамга чиқараради.

Ҳасад, ичи қоралик кундан-кунга ич-этини таталаб бормоқдайди. Дунё кўзларига қоронги кўрина бошлади: унинг Вальтерларни кўргани кўзи йўқ, эди, уларнидан қадам узиб кетди, хотинини кўрса жини кўзийдиган бўлди, у Ларошнинг гапига лаққа тушиб эрини Марокаш заёмларини сотиб олишдан айнитди, лекин ҳаммадан бурун министрнинг ўзини ғажиб ташлагиси келарди, у буларни лақиллатиб кетганлигига қарамасдан ҳамон унинг хизматидан фойдалана ва ҳафтасига икки марта уникуда овқатланарди. Жорж Ларошга ютурдаклик қилас, унга котиблик вазифасини адо этар ва у айтиб туриб ёздираётган маҳалларда бу ғолиб лақашинқилдоқни бўғиб ўлдиргиси келарди. Министр сифатида Ларош катта обрў-эътибор қозонолмади, шунинг учун ҳам у министрлик портфелини сақлаб қолиш учун портфелини олtinga тўлатиб юрар ва буни зўр бериб яширади. Бироқ Дю Руа олтин нималарга қодир эканлигини кўриб турарди: бу амалпаст адвокат кейинги пайтларда димогидан қурт ёғиладиган бўлиб қолган, ҳеч кимни менсимай қўйган, ҳовлиқмачоқлик билан Фикр юритар, ўзига ғоятда қаттиқ бино қўйганди.

Дю Руанинг уйида Ларош ўзи хон, ўзи бек бўлиб қолди: у граф Водрекнинг ўрнини эгаллади, у ҳам Водрек келадиган кунлари келиб овқатланар ва уй хизматчилари билан уйнинг эгасидай муомала қиласарди.

Унинг башарасига қарашга Жоржда тоқат қолмаганди: Ларошнинг ҳузурида у қопаман деб қопишга журъати стмай турган ит каби дир-дир қалтирас, қаҳр-ғазабини баёур ичига ютарди. Айни замонда у Мадленага қўпол, қаттиқ муомала қилас, лекин хотини фақат елкаларини қисибгина қўяр ва унга тарбия кўрмаган боладай қарарди.

— Сенга тушуниси бўлмай қолди-ку ўзи,— дерди у.— Сен доим шикоят қилганинг қилган. Баҳолонки, ишларинг зўр бўлиб боряпти, сенга ҳамманинг ҳаваси келади.

Жорж индамай унга орқасини ўгириб оларди.

Олдин у хўжайинникидаги йигинга бормайман, деб ту-

риб олди, шу чурук жуҳуднинг уйини елкамнинг чуқури кўрсинг, деди.

Вальтер хоним икки ойдан бери унга ҳар куни ёзар, кел, деб ёлворар, бўлмаса, ўзинг истаган ерингга айт, мен бориб сенга заёмдан ютилган етмиш минг франкни бериб келаман, деб қўймасди.

Жорж бу ялиниб-ёлвориб ёзилган хатларнинг ҳаммасини ўтга ташлар, уларга жавоб бермасди. У ўртада ютилган пулларнинг ўз улушидан сира ҳам воз кечмоқчи эмасди, фақат маъшуқасини нафратининг ўтига қовурмоқчи, уни эзиб, мажақлаб ташламоқчи эди. Миллионер хоним! Сенга миллионерликни кўрсатиб қўяман, дерди у.

Картина намойиш этиладиган кун келгач, Мадлена агар бормасанг, жуда катта хатога йўл қўйган бўласан, деб ишонтира бошлади.

— Тинч қўй мени,— тўнғиллади Жорж.— Мен ҳеч қаёққа бормайман.

Лекин овқатланиб бўлгач, у кутилмаганда деди:

— Одамни ўз ҳолига қўймадиларнинг-қўймадиларинг, борамиз, кийин.

Мадлена шуни кутиб ўтирганди.

— Ўн беш минутда тайёр бўламан,— деди у.

Дю Руа кийинаётган чоғида ҳам тинмай тўнғиллаб турди, ҳатто каретага чиққанда ҳам жаги тинмади.

Карлсбург саройининг олд ҳовлисиннинг тўрт бурчагида электр чироқлари ёниб турар, улар мўъжаэгина мовий ойга ўхшаб кўринардилар. Юксак пешайвонга чиқнадиган зиналарга ноёб бир гилам ташланган, ҳар зинада ҳайкалдай қотган маҳсус лакейлар туришарди.

— Оббо қўзбўямачилар-е! — деб тўнғиллади Дю Руа.

У елкасини нафраталаниб қисиб қўяр, лекин ичидан зил кетарди.

— Аввал ўзинг шундай уй сотиб олгин-да, кейин гапир, унгача оғзингни юмиб юр,— деб танбех берди хотини.

Ичкарига киришгач, олдиларига чопқиллашиб келган лакейларга оғир устки кийимларини бериши.

Бунда анча-мунча хонимлар эрлари билан тўпланишиб туришар, устларидаги мўйналарини ечмоқда эдилар.

— Бебаҳо экан, бебаҳо! — деган шивир-шивирлар эшитиларди.

Кираверишдаги кенг залнинг деворлари қимматбаҳо гиламлар билан безанганд, уларда Марс билан Венеранинг саргузаштлари тасвириланган эди. Ўнг ва сўл томонларга ҳашаматли зиналар кўтарилиб кетган, улар иккинчи қават-

да бирлашардилар. Қўйма темирдан ясалган зина панжаралари гоятда нодир қилиб ишланганди; панжарарада юргутирилган тилла суви қорайброқ қолган, ақиқдай мармар зиналарда хира акс этиб турарди.

Залларга кираверишда икки қизча — бири ҳарир пушти қўйлакда, иккинчиси Ферузаранг қўйлак кийган ҳолда хонимларга гуллар тақдим қилиб туришарди. Бу барча меҳмонларга жуда ёқиб тушди.

Заллар меҳмонлар билан тўлганди.

Хонимларнинг аксарияти бўғма қўйлаклар кийиб олишганди, афтидан, улар бу билан ўзларини оддий шахсий қўргазма томошасига келган каби кўрсатишни истар эдилар. Рақс кечасига қолишини истаганлар ёқаси кенг очилган либослар кийишганди.

Вальтер хоним дугоналари қуршовида иккинчи залда ўтирас ва меҳмонларнинг табрик-таъзимларига жавоб берарди. Бу ерга келганларнинг кўпчилиги уни танишмас, шунинг учун ҳам улар уй соҳибларига эътибор бермай, музейга келгандай айланиб юрмоқда эдилар.

Дю Руани қўрганда Вальтер хонимнинг ранги қув ўчиб кетди ва худди унга пешвоз отилмоқчи бўлгандай ўрнидан қўзғалиб қўйди, лекин дарров ўзини босиб олди: у Дю Руанинг ўзи олдимга келади, деб чама қилди шекилли, Дю Руа унга такаллуф билан таъзим қилди, Мадлена бўлса, уни мақтовларга кўмиб юборди, дилхозликлар кўрсатди. Дю Руа хотинини Вальтер хонимнинг ҳузурида қолдириб, ўзи одамлар ичига аралашиб кетди: у Вальтернинг ғанимлари нима дейишларини эшитмоқчи эди, зотан, бу ерга йигилганлар орасида бундай ғанимлар анча-мунча топилар эди.

Қимматбаҳо матолар, итальян палаклари, ранго-ранг Шарқ гиламлари, қадим рассомларнинг картиналари билан безатилган музайян бешта зал бири бирига уланиб кетар эди. Томошибинларга Людовик XVI усулида безатилган, худди хос хоналар каби ипакларга чулғанган, ипакларга ҳаворанг дала ичра пушти гуллар тасвири туширилган мўъжазгина хона айниқса маъқул бўлди. Нихоятда нозик санъаткорлик билан тилла суви юргутириб оғочдан ишланган мебеллар ҳам мана шундай ипак билан қопланганди.

Жорж айланиб юрар экан, герцогиня де Феррачини, граф ва графиня де Ревенель, генерал князь д'Андремон, ҳуснда тенгсиз маркиза де Дюн сингари машҳури замон бўлган кишиларни ва театр премьераларига канда қилмай тушиб турадиган бошқа хонимларни кўриб қоларди.

Кимдир унинг қўлидан ушлаб олди ва навқирон, шўх бир товуш қулоғига пицирлади:

— Ҳа, келар экансиз-ку, ярамас Азизим! Нега бунча кўринмай кетдингиз?

Жингалаmall соchlari boшида bulut янглиғ кўпирган Сюзанна Вальтерга чақноқ қўзларини тикиб турарди.

Дю Руа уни кўриб чеҳраси очилди ва қизнинг қўлларини кўнгли яйраган ҳолда қисиб, кечирим сўрай бошлади:

— Ҳеч вақтим бўлмади. Икки ойдан бери ишим шу қадар бошимдан ошиб кетдик, ҳеч қаерга чиқолмай қолдим.

— Яхшимас, яхшимас, жуда ҳам яхшимас,— жиддий оҳангда давом эттириди гапини қиз.— Бизни жуда ҳам хафа қиляпсиз, ахир, мен ҳам, ойим ҳам сизни жуда яхши кўрамиз. Мисол учун мен сира ҳам сизсиз туролмайман. Сиз бўлмасангиз, зерикиб, ўлар ҳолатга келаман. Сизга очигини айтатётганимнинг сабаби, бундан бўён бу қилингизни ташланг, зимзӣ бўлиб кетманг. Қўлингизни беринг, «Сув кечатганди Исо»ни сизга ўзим кўрсатаман, у оранжереянинг орқасидаги хонага қўйилган. Отам уни атай ўша ерга қўйдирди, меҳмонлар аввал бошқа залларни кўриб, кейин у ерга ўтишаркан. Отам ўзининг саройига шунчалар берилиб кетдик, асти қўяверасиз!

Улар одамлар орасидан оҳиста ўтиб боришаради. Ҳамма бу гўзал йигит билан латофатли қизчага қараб қолар эди.

— Бунчалар чиройли экан була! Офарин! — деб қўйди бир машҳур рассом.

«Мен ростдан ҳам уста одам бўлганимда, мановинга уйланган бўлардим,— деб ўйларди Жорж.— Бу унчалар қийин ҳам эмасди. Нега илгари калламга келмаган экан-а? Қандай қилиб мен ановига уйланиб қолдим ўзи? Тоза расво бўлди-да! Оддин хўп орқа-олдини ўйлаб, кейин бу ишга бош тиқиш керак эди».

Ҳасад, томчилаб турган ҳасад унинг юрагини тўлдирмоқда, унинг борлигини бир оғу каби тинимсиз заҳарламоқда, ҳаётини қўзларига буткул қоронги қилиб кўрсатмоқда эди.

— Рост айтаман, Азизим, тез-тез келиб туринг,— дерди Сюзанна.— Отам бойиб кетди, энди мазза қилиб ўйнаймиз. Ялло қиласиз.

Лекин Дю Руани ҳамон бояги фикр ўртамоқда эди.

— Мана энди сиз эрга чиқасиз! Ўзингизга келишган, лекин бир оз камбагаллашиб қолган шаҳзодани топиб оласиз, кейин бизга йўл бўлсин.

— О, ўйқ, ҳали эрта бунга! — самимий деди қиз.—

Мен фақат ўзимга ёқсан одамгагина турмушга чиқаман, аввал ёқтиришм керак. Менинг давлатим икки кишига етиб ортади.

Дю Руа нафрат билан масхараомуз илжайган кўйи қизга ёнверларидан ўтиб турган одамларнинг номларини шипший бошлади — буларнинг кўпчилиги олий кибор доира одамлари бўлиб, улар ўзларининг эски, занг босган юксак унвонларини Сюзаннага ўхшаган бадавлат сармоядорларнинг қизларига сотишган, энди эса, хотинлари билан ёки улардан ажралган ҳолда таралла бедод қилиб яшашар, ҳурмат-эътиборлари жойида эди.

— Бас бойлаб айтишим мумкин, ярим йил ўтар-ўтмас сиз ҳам шу қармоққа илинасиз,— деди Жорж.— Маркизами, гердогинями, княгинями бўлиб, ойим, кейин менга ҳам бурнингизни кўтариб қарайдиган бўлиб қоласиз.

Қиз, бўлмаган гап дер, еллиғичи билан унинг қўлларига шапатилар, фақат ўзим севган одамгагина турмушга чиқаман, деб писандা қиласди.

— Кўрамиз, кўрамиз, сиз бунинг учун жуда ҳам бойсиз,— деди уни гижгижларди Жорж.

— Сиз ҳам бойсиз, ахир ўзингиз ҳам мерос олибсиз-ку,— гапни бурди қиз.

— Топган гапнингизни қаранг! — юзини нордон нарса егандай буриштириб деди Жорж.— Илига йигирма минг рента. Ҳозир урвоқ ҳам бўлмайди бу пул.

— Аммо хотинингиз ҳам меросхўр бўлиби-ку.

— Ҳа. Ҳозир икковимизнинг пулнимиз бир миллион. Илига қирқ минг фойда келтиради. Бунга ҳатто тузукроқ сайр қилиб келиш ҳам қийин.

Улар сўнгги залга кирдилар, шунда кўз ўнгларидан юксак тропик дараҳтлар остида чаппар уриб гуллаб ётган ноёб гуллар ўсан қишки боф — оранжерея очилди. Қуюқ яшил барглар орасидан кумуш тўлқин солиб нурлар сизиб ўтар, намхуш ер ҳиди анқир, ўсимликларнинг анвойи ҳидлари тараларди. Бу ширин муаттар бўйларда одамнинг асабини қитиқлайдиган, толиқтирадиган, сунъий, соғлом бўлмаган алланима бор эди. Икки қатор ўсан буталар орасига тўшалган гиламлар фавқулодда сув ўтларини эслатарди. Боғчанинг чап томонида пальмаларнинг қуббаси тагида Дю Руа оқ мармардан ишланган ҳовуз борлигини кўрди, ҳовуз шунчалар катта эдики, унда бемалол чўмилаш мумкин эди, унинг чор бурчакларига чинни оққушлар ўринатилган эди; оққушларнинг тумшуқлари ярим очилган, улардан сув оқиб турмоқдайди.

Ҳовузнинг тагига қизил қум сочишган бўлиб, катто-

кои қизил хитой балиқлари сузиб юрарди. Бу ғалати балиқларнинг кўзлари бўртиб чиқсан бўлиб, тангалари устида зангори тасмалари йилтираб турарди, ушиб сув мандаринлари жимжимадор хитой кашталарини эслатарди: уларнинг баъзилари сувда сузиб юришар, бошқа бирлари ҳовузча тагига муаллақ қотиб қолгандай эдилар.

Дю Руа тўхтади, юраги гупиллаб уриб кетди. «Мана буни ҳашамат деса бўлади! — дерди у ўзига-ўзи.— Киройи мана шунақа уйларда яшасанг. Лекин буларнинг бари биронники. Нима, шундай саройларга эга бўлиш менинг қўлимдан келмайдими?» У бунинг йўлини топишига уринар, лекин калласига ҳозир дурустроқ бир фикр келмас ва у ўзининг ожизлигидан дарғазаб бўларди.

Унинг ҳамроҳи ҳам ўз ҳаёлларига берилаб кетиб, жим бўлиб қолганди. Дю Руа унга зимдан разм солди. «Мана бу тирик қўғирчоққа уйлансанг, ҳаммаси жойида бўлиб кетган бўларди-я!»— ўйлади у.

Сюзанна бирдан ўзига келди.

— Диққат! — деди у ва йўлларини тўсиб турган одамлар орасидан ўтиб, кутилмаганда чап томонга бурилди.

Гаройиб ўсимликлар орасида, уларнинг худди бармөқлари нозик титроқ қўллар каби очилган япроқлари орасида денгиз тўлқинларидан кўтарилиб келаётган одам гавдаларди.

Буни қўрганда кишининг ҳайратдан оғзи очилиб қоларди. Чор атрофи парпираб турган япроқлар ичра кўринмай турганидан картина ҳаёлий, йироқ манзиллар сари чорлаёган ажиб бир қора туйнук бўлиб қўринарди.

Суратга разм солиб қаралганда, ҳаммаси ойдинлашарди. Чайқалиб турган қайиқнинг ярми рамадан ташқарида қолганди, унда Фонарнинг хира ёруғида авлиёлар кўринар, улардан бири қайиқ четида ўтириб, чироқни яқинлашиб келаётган Исо алайҳиссаломга тутиб турмоқдайди.

Исо алайҳиссалом бир оёғини тўлқинлар узра ташлашарди, тўлқин мусаллам бўлиб, майнинлик билан қўйи тушган, илоҳий мақдам оёқларни ўпиди чўккан. Одамхудонинг теварагини зимиштонлик қоплаган. Юксак коинот ичра юлдузларгина милтиллаб кўринади.

Исога тутилган чироқнинг хира, паришон зиёсида саҳобаларнинг юзлари илоҳиёт қаршисида қўрқувдан бужмайиб кетган каби туюларди.

Бу чинакам қудратли, юксак ҳаёл кучи билан яратилган асар эди, у бир умрга инсон ҳаёлхонасида муҳрланиб қолар, олий ўйлар уйғотар, саросимага соларди.

Одамлар миқ этмай картинага тикилишар, сўнг хаёлга толган ҳолда нари кетишар ва анча вақт ўтгандан кейингина у ҳақда фикрлаша бошлар эдилар.

Дю Руа картинани кўргач, деди:

— Шундай антиқа нарсани сотиб олишга қурби етибдими, яшаворсин-е!

Уни суратни қўргиси келган бошқа одамлар нари суриб юборишиди, шундан кейин у ҳамон Сюзаннанинг нозик қўлларидан ушлаб олганча, ўзини четга олди.

— Шампан ичасизми? — сўради Сюзанна,— Юлинг, буфетга борамиз. Отами ўша ердан топамиз.

Улар яна заллардан ўтиб орқага қайтишиди, одамлар тобора кўпайиб борар, ясан-тусан қилган бу сершовқин одамлар ўзларини бу ерда жамоат сайилгоҳида юргандай ҳис қилишарди.

Бирдан Жоржнинг қулогига:

— Ана Ларош билан Дю Руа хоним,— деган овоз чалингандай бўлди.

Бу сўзлар унинг қулогига шамол йироқлардан келтириб шивирлаган пайғом каби эштилди. Ким айтди бу сўзларни?

У атрофига назар ташлаб, чиндан ҳам хотинини кўрди,— у министр билан қўлтиқлашган ҳолда келарди. Улар бир-бирларига термилишган кўйи секин сирли бир нарсани гаплашардилар.

Жоржга ҳамма уларга қараб пичирлашаётгандек бўлиб туюди. Шунда унда бемаъни ваҳший бир майл уйғонди, бориб уларни ўласи қилиб ургиси, ерга парчинлаб ташлагиси келди.

Хотини уни кулгили аҳволга солиб қўймоқда эди. У Форестъени эслади. Балки, энди ўзи ҳақида ҳам «Алданган Дю Руя», деб валақлай бошлашар. Хотини ўзи ким бўлиди? Мартабага берилган устомон бир хотинда, аслини суриштириб келганда, айтарли тилга оладиган жойи ҳам йўқ. Тўғри, унинг уйига меҳмондорчиликка келиб туришади, лекин келсалар, Дю Руадан кўрқанларидан, унинг кучидан ҳайиққанларидан келадилар, бироқ орқаворатдан уларни ўртамиёна журналист деб оғизларига сиққанча ёмонлаб гапирадиганлар ҳам топилади. Бунаقا хонадон шаънини булагайдиган, доимо ўзининг обрўсини тўкиб юрадиган, ҳар кимларнинг қўлида ўйинчоқ бўлишдан ор қилмайдиган, этагини эплолмаган хотин билан ҳеч қачон косаси оқармайди, бири икки бўлмайди. Энди у бўйнига осилган тошнинг ўзи бўлди-қўйди. Эҳ, қанийди энди буларни илгарироқ билса, олдинроқ англаган бўлса!

Унда нима қилишини ўзи биларди, унда тоғларни ағдариб талқон қилган бўларди! Сюзаннани қўлдан чиқармаганда ҳозир қандоқ одам бўлиб кетар эди, эҳ-хе! Нега унинг кўзлари шунчалар кўр экан, нега олдинроқ бу нарсалар хаёлига келмади экан?

Улар емакхонага киришди. Бу ҳайҳотдай бир хона бўлиб, мармар устунлар кўйилган, деворлари қадимий гиламлар билан қопланганди.

Вальтер ўзининг ходимига кўзи тушиб, унга томон қучоқ очиб пешвуз юрди. Бахтиёрикдан боши осмонга етганди унинг.

— Сиз ҳаммасини кўрдингиэм? Сюзанна, сен унга кўрсатдингми? Одамларни қаранг, одамларни, Азизим! Князъ Гершга кўзингиз тушдими? У ҳозиргина бу ерга бир стакан пунш ичгани кирувди.

Лекин Вальтер шу заҳоти сенатор Рисоленни кўриб қолиб, унга томон қучоқ очиб борди. Сенатор ўзининг чорбозорчилардай бежаниб олган хотинини бошлаб келарди, хотини ғоятда фаромуш кўринарди.

Сюзаннага баланд бўйли, ориқ,mallaraнг бакенбардлар кўйган, соchlari энди тўқилиб кела бошлаган йигит таъзим қилди. У сийқаси чиққан кибор сўтакларга ўхшашиб кетарди. Кимдир «Маркиз де Казоль» деб унинг исмини айтди, шунда Дю Руа дарҳол Сюзаннани ундан қизанди. Улар анчадан бери танишмикинлар? Албатта, Сюзанна бойиб кетгандан кейин танишишган. Жорж унга ўзига рақиб деб қарай бошлади.

Кимдир Жоржнинг қўлтиғидан олди. Норбер де Варен экан. Кекса шоирнинг соchlari ёғ босган, эгнидаги фрак уриниб қолган, ўзи лоқайд ва ҳорғин кўринарди.

— Ўзларича хурсандчилик қилишяпти,— деди у.— Ҳозир рақс бошланади, кейин ҳаммалари ухлагани ётадилар, қизчалар хурсанд бўлишади. Ажойиб шампан бор, ичмайсиэм?

У қадаҳга ўзига май қўйди, Жорж ҳам қўлига қадаҳ олди.

— Руҳий бойликнинг миллионлардан устун келиши учун ичаман,— деди Норбер унга тавозе билан, кейин майинлик билан қўшиб қўйди:— Улар менга тўғаноқ бўлишаётгани йўқ, уларга ҳавас ҳам қилмайман, мен нафсиlamriga айтипман.

Дю Руа унга энди қулоқ солмай қўйди. У маркиз де Казоль билан аллақаёққа кетиб қолган Сюзаннани кўзлари билан қидирди-да, Норберга чап бериб, уларни излашга тушди.

Сурат кўришга ишқивоз бўлганларнинг издиҳоми унинг йўлини тўсиб қўйди. Ниҳоят, у одамлар орасидан ёриб ўтиб эр-хотин Мареллар билан юзма-юз тўқнашди.

Хотини билан тез-тез учрашган, лекин ўзини анчадан бери энди кўриши эди. Жаноб де Марель унга иккала қўлини чўзди:

— Қадрдоним, Клотильдадан айтиб юборган гапингиз учун сиздан беҳад миннатдорман! Мен Марокаш заёмидан юз мингга яқин ютдим. Бунинг ҳаммаси сиз туфайли. Сиздан ўла-ўлгунча қарздорман. Шуни айтадилар-да, бебаҳо дўст деб!

Эркаклар лобар, нафис, қорача жувонга тикилиб-тиклиб ўтишарди.

— Сиздан ўгина, биздан бугина, азизим,— деди Дю Руа,— сиздан хотинингизни тортиб оламан, тўғрироғи, унга қўлимни таклиф қиласман. Эр-хотинни доимо бир-бирларидан ажратиш керак.

Жаноб де Марель бошини эгди:

— Рост айтасиз. Агар сизларни ўйқотиб қўйсам, бир соатдан кейин шу ерда учрашамиш.

— Жуда соз.

Дю Руа ва Клотильда одамлар ичига кириб кетишиди; эри уларнинг орқаларидан эргашиди.

— Вальтерларнинг роса омади юрганда,— дерди Клотильда.— Уста корфармо деб шуни айтадилар.

— Нима бўлибди! Кучли одамлар қандай қилиб бўлмасин, ўз айтганларининг удасидан чиқадилар,— деб қўйди Жорж.

— Ҳар бир қизига йигирма-ўттиз миллиондан қалин беради,— деб давом этди Клотильда.— Яна Сюзанна қурмагурнинг бирам ширин эканлигини айтмайсанми.

Жорж индамади. Ўзининг хәёлига келган фикрни бошқа одамнинг оғзидан эшитса, унинг феъли айнирди.

Клотильда «Сув кечайтган Исо»ни ҳали кўрмаган экан. Жорж унга ўзи кўрсатадиган бўлди. Йўл-йўлакай ундан-мундан гаплашиб, одамлар устидан кулиб боришиди. Уларнинг ёнидан фрак ёқасига бир тўда орденларини осиб олган Сен-Потен ўтиб кетди, бу уларнинг кулгиларини қистатди. Ҳатто унинг орқасидан келаётган собиқ элчида ҳам бунча кўп орден ўйқ эди.

— Жамнит эмас бу — ола байроқ! — деб қўйди Дю Руа.

Уларнинг олдиларига саломлашгани келган Буаренарнинг ёқасида ҳам ўша дуэль куни таққан заргалдоқ тасма ҳиллираб турарди.

Холи хоналардан бирида ясан-тусан қилиб олган семиз никонтесса де Персмюр аллақандай бир герцог билан сухбатлашиб ўтиради.

— Севги изҳор қиляпти,— деда шипшиди Жорж.

Оранжереяда бўлса унинг хотини Ларош-Матье билан ёнима-ён ўтиришарди,— ўсимликлар орқасидан улар деярли кўринишмади. Уларнинг бутун важоҳатларидан: «Биз бир-бирамиз билан ҳамманинг кўз ўнгидаги висол топишамиз. Ким нима деса, деяверсин, биз унақа гапларга тупурдик», деган маънони уқиши мумкин эди.

Карл Марковичнинг «Исо» картинаси де Марель хонимга қаттиқ таъсир қилди. Кейин улар келган изларига қайтдилар. Жаноб де Марелни ўйқотиб қўйдилар.

— Лорина ҳалиям мендан хафа бўлиб юрибдими? — сўради Жорж.

— Ҳалиям хафа. Сени кўргиси ўйқ, сен ҳақингда гап очилиши билан ўриндан туриб кетади.

Жорж индамади. Қизчанинг тўсиндан уни бу қадар ёмон кўриб қолгани юрагини ғаш қилиб турар эди.

Эшик олдида уларни Сюзанна тўхтатди.

— Э, бу ёқда экансан-ку! Ана энди, Азизим, бир ўзингиз қоласиз. Гўзал Клотильдан мен ўғирлаб кетаман, унга ўз хонамни кўрсатмоқчиман.

Шундан кейин ҳар икквлари одамлар орасидан илондек биланглаб тез-тез юриб кетдилар, тўда ичидаги фақат хотинларигина мана шундай чаққон юра оладилар.

Худди шу замоноқ қимдир шивирлади:

— Жорж!

Вальтер хоним экан.

— Мунчалар ҳам бераҳм экансан! — зўрга шивирлади хоним.— Нега мени мунчалар қийнайсиз! Сизга айтадиган уч-тўрт оғиз гапим бор эди, Сюзеттадан ҳамроҳингизни олиб кетишини сўрадим. Биласизми, мен бугун... бугун кечқурун сиз билан гаплашиб олишим керак... бўлмаса... бўлмаса... жуда ёмон бўлади. Оранжереяга боринг. Чап томонда боққа чиқиладиган эшик бор. Хиёбондан тўғри юриб бораверасиз. Энг охирида шийпон бор. У ерга мен ўн минутдан кейин бораман. Агар бормайман десангиз, қасам ичаманки, ҳозир шу ернинг ўзида жанжал-тўполон чиқараман!

— Бўпти,— деди унга такаббурона қараб қўйган Жорж.— Ўн минутдан кейин айтилган ерда бўлмасан.

Шундай деб улар ажралишдилар. Жорж сал бўлмаса, Жак Ривални деб кечга қолай деди. Риваль уни қўлтиқлаб олганча ҳаяжонланган ҳолда янгиликларни сўйлаб бера

бошлади. У, афтидан, ҳозиргина буфетдан чиққанга ўхшарди. Алоҳа, Дю Руа уни эшикда рўпара келиб қолган жаноб де Марелнинг измига топширди-да, ўзи ғойиб бўлди. Ҳали яна хотини билан Ларошнинг олдидан билдirmай ўтиб кетиш ҳам керак эди. Бу унчалик қийин ҳам бўлмади, улар бир-бирларига жуда берилиб гаплашиб ўтиришар, унча-мунчани пайқайдиган алфозда эмас әдилар. Жорж бокқа чиқди.

Очиқ ҳавога чиққан Жорж устидан муздек сув ағдарилгандай жунжикиб кетди. «Жинни, шамоллаб қолмасам эди ҳали», деб ўйлади у ва бўйини дастрўмоли билан боғлаб олди. Кейин хиёбондан оҳиста юриб кетди. Ичкарининг ёргуидан кўзи қамашган, ҳеч нарса кўрмасди.

Хиёбоннинг иккала ёғида барглари тўкилган ялангоч буталар чайқалиб турарди. Деразалардан тушаётган шуълалар буталар узра парча-парча сариф доғларга ўхшаб кўринарди. Бирдан йўлкада аллақандай оқ шарпа кўринди ва шу заҳоти Жорж Вальтер хонимнинг титроқ овозини эшилди, у ёқалари кенг очилган енгсиз кўйлакда унга томон шошиб юриб келарди.

— Сенмисан? Нима, мени тириклай гўрга тиқмоқчи-мисан ўзи? — пиширлади у.

— Менга қара, ади-бадини қўй,— бамайлихотир гапирди Жорж.— Бўлмаса, ҳозирнинг ўзида кетиб қоламан.

У Жоржнинг бўйнидан иккала қўли билан ачомлаб олди ва лабларини унинг лабига жуда ҳам яқин олиб бориб деди:

— Ахир, сенга нима қилдим? Нега мени ҳадеб қийнай-верасан? Сенга нима ёмонлик қилдим?

Жорж уни ўзида четлатишга уринди.

— Кейинги кўришган кунимиз сен сочларингни тугмаримга ўраб кетибсан, хотиним билан қўйди-чиқди бўлишимизга оз қолди.

— У аввал ҳайрон бўлди, кейин бошини сарак-сарак қилди.

— Йўқ, хотинингнинг бунаقا нарсалар билан сира иши йўқ. Биронта ўйнаш-пўйнашинг ғиди-биди қилгандир.

— Менинг ўйнашларим йўқ.

— Яхиси, оғзингни юм! Нега ҳеч меникига келмай қўйдинг? Нега, жуда бўлмаса, ҳафтада бир марта меҳмон бўлиб келмайсан? Бутун фикри хаёлим сенда, кўз ўнгимда турганинг турган, ҳар дамда оғзимдан номинг чиқиб кетишидан қўрқаман, сени шунчалар яхши қўраман. Йўқ, сен буни тушунмайсан! Мен худди исканжага тушиб қолгандайман, қанорга қамалиб қолганда ўхшайман: менга нима бўлди

ўзи, билмайман. Сени ўйлаганим ўйлаган, ўйлаган сайн юрагим сицилади, тарс ёрилиб кетадиганга ўхшаб турман, тиззаларим қалтираб, оёқларим чалишиб кетаверади, юролмай қоламан. Кун бўйи бир жойда ўтириб сени ўйлайман.

Жорж унга ажабланиб қаради. Ўзини биққигина шўх қизча қилиб кўрсатадиган илгариги хонимдан асар ҳам қолмаган эди, унинг бағрида турган жувон аламидан телба бўлиб қолган, дунё кўзларига тор келиб, ҳозир ҳар нарсага қодир эди.

Шу тобда Жоржнинг хаёлида аллақандай янги фикр, режалар уйғониб келмоқда эди.

— Жонгинам, дунёда абадий севги-муҳаббат йўқ,— дея бошлади у.— Одамлар олдин бир-бирларини яхши кўришиб, кейин айрилиб кетаверадилар. Лекин ўртамиэда бу узоқча чўзиладиган бўлса, одамнинг кўкрагига тош осилганга ўхшаб қолади. Мен нима қиласай ахир? Сенга очиғини айтаямсан. Бироқ сен ақл-ҳушиңгни йиғиб, менга дўст каби қарайдиган, дўст деб муносабат қиладиган бўлсанг, яна аввалгидек тез-тез уйингга келиб турман. Нима дейсан, ўзингни тийиб олишга кучинг етадими?

— Менинг ҳар нарсага кучим етади, фақат сени кўриб турсам, бас,— дея пиширлади Вальтер хоним ялангоч қўлларини унинг елкаларига ташлаганча.

— Демак, келишдик, бундан сўнг дўст бўлиб қоламиз,— деди Жорж.

— Ҳа, келишдик,— шивирлади хотин ва унга дудоқларини тутди.— Яна битта ўп... охиргиси.

— Йўқ,— дея мулоҳимлик билан эътиroz билдириди Жорж.— Сўзининг устидан чиқиш керак.

Хотин юзини бурди, кўз ўшларини артиб олди ва корсажининг остидан пушти ипак лента билан боғланган пакет олиб Дю Руага узатди.

— Ол, Марокаш зоёмидан ютилган сенинг улушкинг. Сен учун ютганимдан жуда ҳам хурсандман. Ола қол...

Жорж олмайман деб туриб олди:

— Йўқ, мен бу пулни олмайман!

Шунда хотинининг жаҳли чиқиб кетди:

— О, буниси энди ортиқча, бунга чидаб бўлмайди! Бу пуллар сеники, вассалом. Агар олмасанг, ахлатга ташлаб юбораман. Лекин, Жорж, жоним, қўлимни қайтарма, хўпми, қайтармайсан-а?

Дю Руа пулни олди ва чўнтағига солди.

— Юр, энди кетайлик,— деди у,— кўкрагингни шамоллатиб қўясан.

(Оҳ, қанийди! — секингина деди у.— Оҳ, қанийди ўлиб кета қолсан!

У Жоржнинг қўлларига ўзини ташлади, уни эҳтирос ичра ваҳшатомуз бир ҳирснинг зўри билан ўпид олди ва уйга қараб чопиб кетди.

Жорж ўз хәёлларига чўмганча, унинг ортидан оҳиста уй томонга йўл олди. Оранжереяга қаддини ғоз тутиб, кўкрак керган ҳолда кириб борди, унинг лабларида табасум ўйнамоқдайди.

Хотини билан Ларош қайгадир ғойиб бўлишибди. Одамлар сийраклашиб қолибди. Балга кўпчилик қолмаслиги кўриниб туради. Тўсиндан у опаси билан қўлтиқлашиб юрган Сюзаннани кўриб қолди. Улар Жоржнинг олдига келиб биринчи рақсга граф де Латур-Ивелен билан бирга тўртвоти тушишга таклиф этишди.

— Бу ким бўлди? — сўради у ҳайрон бўлиб.

— У опамнинг янги дўсти,— деб жавоб берди Сюзанна мугамбиона кулганча.

Роза дув қизарип кетди.

— Уялмайсанми, Сюзетта, нега энди у меники бўлар экан!

— Мен биламан.

Роза жаҳди чиқиб кетиб қолди.

Дю Руа Сюзаннани эски қадрдонлардай қўлтиқлаб олди.

— Менга қаранг, қўзичогим,— деб гап бошлади у, унинг овозидан худди бол томаётганга ўшарди,— сиз мени ўзингизга дўст деб биласизми?

— Бўлмасам-чи, Аэзизим?

— Менга ишонасизми?

— Ишонаман.

— Бугун гаплашган гапимиз эсингиздами?

— Нимайди?

— Сизнинг турмушга чиқишингиз ҳақида, тўғрироғи, сиз турмушга чиқадиган одам ҳақида.

— Эсимда.

— Ундан бўлса, менга бир нарсага ваъда беролмайсизми?

— Ҳўп. Лекин ўзи нима?

— Агар бирор қўлингизни сўрайдиган бўлса, менга бир оғиз айтиб қўясиз, менинг фикримни билмай туриб, ёч кимга розилик бермайсиз, шунга сўз берасизми?

— Майли, розиман.

— Бу гап ўртамиизда қолсин. На отангиз, на онангиз буни билмасликлари керак.

— Бўпти, айтмайман.

— Сўз берасизми?

— Сўз бераман.

Уларнинг олдиларига бир нарса айтмоқчи бўлиб Риваль чопқиллаб келди.

— Ойимқиз, отангиз сизни балга келсин деяптилар.

— Юринг, Аэзизим,— деди қиз.

Лекин Жорж бормади, унинг бу ердан кетгиси, ёлғиз қолиб, яхшилаб ўйлаб олгиси келди. Антиқа гаплар, галати таассуротлар юрагини тўлқинлантироқда эди. У хотинини қидириб кетди ва кўп ўтмай уни буфетдан топди, у аллақанаقا иккى эркак билан ўтириб шоколад ичаётган экан. Мадлена уларга әрини таништириди, лекин уларнинг номларини әрига айтгани йўқ.

— Кетамиэм? — сўради Жорж бир оздан сўнг ундан.

— Ўзинг биласан.

Мадлена әрини қўлтиқлаб олди ва улар кимсасиз бўлиб қолган заллардан ўтиб кетишиди.

— Беканинг ўзлари қаердалар? — сўради хотини.— Мен у киши билан хайрлашмоқчийдим.

— Ҳожати йўқ. У бизни балга қолинглар, деб қистайди, мен эса ҷарчадим.

— Ҳа, рост айтасан.

Улар йўл бўйи индамай боришиди. Лекин ўз хоналарига киришлари билан Мадлена ҳали юзидағи тўрни ҳам олмай табассум билан унга деди:

— Биласанми, сенга бир ажойиб совғам бор.

— Яна қанақа совға? — ғаши келиб сўради Жорж.

— Топ-чи.

— Бошимни қотирма.

— Ҳўп, майли. Йиғинга биринчи январь.

— Ҳа.

— Совға қилишнинг айни пайти.

— Ҳа.

— Мана сенга Янги йил совғаси, уни ҳозиргина менга Ларош берди.

Шунда Мадлена унга тилла нарсалар солиб қўйиладиган филофга ўхшайдиган мўъжазгина қора қутича узатди.

Дю Руа қутичани лоқайдлик билан очди ва унинг ичida фахрий легион орденини кўрди.

У андак оқаринқиради, кейин илжайиб деди:

— Менга қолса, мундан ўн миллион пул тузук эди. Бу унга жуда арzon тушган.

Хотини унинг ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетишими кутган бўлса керак, бу қадар совуққонлик қилишидан фигони чиқди.

— Сен билан яшаш жуда оғир бўлиб кетяпти. Сенга ҳеч ёқмай қолдик.

— Бу одам бизнинг олдимиздаги қарзини узяпти, бошқа гап йўқ,— деда совуққина сўйлади Жорж.— У менинг олдимдаги қарзларини ҳали узганича йўқ.

Мадлена унинг гапидан ҳайрон бўлиб қолди.

— Лекин сенинг ёшинда бу ёмон эмас-ку,— деди у.

— Нисбатан ёмон эмас,— эътиroz қилди Жорж.— Мен ҳозир кўпроқ нарсаларга эришган бўлишим мумкин эди.

У қутичани камин устига қўйди-да, ярқироқ юлдузчани томоша қила бошлади. Кейин қутичани ёпди ва елкасини қисиб қўйиб ечина бошлади.

Биринчи январь куни чиққан «Ҳукумат ахбороти»да чиндан ҳам публицист Проспер-Жорж Дю Руа жанобларига кўрсатган катта хизматлари эвазига Фахрий легион ордени кавалери унвони берилганлиги хабар қилинди. Унинг фамилияси икки сўзга бўлиб босилган эди, Жорж ордендан ҳам шунга кўпроқ хурсанд бўлди.

Ижтимоий аҳамият касб этган бу хабарни газетада ўқигандан бир соатлар кейин унга Вальтер хонимдан хат келтириши: у Жоржни хотини билан бирга келиб бу мукофотни байрам қилиб кетишни ялиниб-ёлвориб сўраганди. Жорж аввал иккиланиб турди, кейин маънодорроқ қилиб ёзилган хатни ўтга ташлаб юборди-да, Мадленага деди:

— Бугун Вальтерларникида меҳмон бўламиз.

Мадлена ҳайрон бўлди.

— Ростданми? Кечагина ўзинг айтмовдингми, у ерни елкамнинг чуқури кўрсин, деб?

— Гапни айлантирма,— хотинининг ундан эшитган гапи шу бўлди.

Улар келсалар, Вальтер хоним яқин кишилар билан суҳбатлашиладиган хос хонада бир ўзи ўтирган экан. У бошдан-оёқ қора кийинган, соchlарига упа сепган ва бу унга ғоятда ярашган эди. Узоқдан қарига ўхшаб кўринар, яқиндан — ёш бўлиб туюларди, зийрак одам кўзни алдайдиган бу ҳолатни сезиб олиши мумкин эди.

— Қора кийинниб олибсиз? — сўради Мадлена.

— Нима десам экан,— маъюс деди жувон.— Ҳамма хеш-ақраболарим соғ-саломат. Лекин менинг ёшим ўтиб қолди, ўтган ёшлигимга кийган қорам шу. Бу мен учун қуттулғ мотам. Бундан бўён мен уни юрагимда сақлайман.

«Гишигни бос, чида», деди ўзига Дю Руа.

Меҳмондорчилик зерикарлигина бўлиб ўтди, фақат Сюзаннынагина тинмай гапириб ўтиради. Роза нима учундиро

тавишиши кўринарди. Ҳаммалари журналистни қизғин табриклишди.

Кечқурун ҳаммалари гангур-гунгир гаплашганларича шалларни, қишики боғни кезиб юришди. Дю Руа орқада Вальтер хоним билан келарди, хоним унинг қўлидан тутиб қолди.

— Менга қаранг,— деди у оҳиста.— Мен сизга бошқа ҳеч нарса демайман, ҳеч қачон... Фақат менинг келиб туринг, Жорж. Кўярпсизми, сизни энди «сен» дейтганим ҳам йўқ. Лекин мен сизсиз яшай олмайман, яшолмайман. Мен даҳшатли жазога гирифтор бўлдим. Мен кечаси-ю кундузни сизни ўйлайман, кўз ўнгимдан бир сония бўлсин нари кетмай, хәслимда турасиз, мен сизнинг сиймоингизни қалбимда, жисмимда сақлайман. Менга худди бир оғу бериб қўйганига ўхшайсиз, у аъзойи баданимни кемириб ташляяпти. Бонга чидолмайман. Йўқ, чидолмайман. Мени, майли, бир кампирдай кўринг, розиман. Мен атай соchlаримни оқартирдим, кўзингизга кампир бўлиб кўринай деб. Фақат, мени ўзингизга дўст тутиб келиб туринг, онда-сонда бўлса ҳам бир йўқлаб кетинг.

У Жоржнинг қўлларини гижимлаб эзар, тирноқларини ботиради.

— Бунга келишганимиз,— деди бамайлихотир Жорж.— Бошқа бу ҳақда гапириб ўтиришнинг кераги йўқ. Ўзингиз кўриб турибсиз-ку, мен хатингизни олган заҳоти етиб келдим.

Вальтер қизлари ҳамда Мадлена билан олдинроқда боришаради: «Сув кечажётган Исо» қаршисига боргач, Вальтер тўхтади, Дю Руанинг келишини кутди.

— Буни қаранг,— деди у кулганча,— кеча қарасам, хотиним сурат қаршисида тиз чўкканча ибодат қиляпти. Кула-кула ўлибман!

— Исо сиймоси гуноҳларимни ювади,— деди ишонч билан Вальтер хоним, унинг овози яширин бир нарсадан фахрланаётган каби жарангли эшитиларди.— Ҳар сафар унга қарасам, кучимга куч қўшилаётгандай бўлади.

Денгиз тўлқинлари узра қад кўтарган одам худога боқиб у яна шивирлаганча қўшиб қўйди:

— Қанчалар гўзал малак у! Анови одамлар ундан қанчалар қўрқишиади, қанчалар севишади уни! Унинг бошига, унинг кўзларига қаранг, ҳаммаси бирам илоҳийки!

— Муни қаранглар, у сизга ўхшар экан, Азизим! — деда хитоб қилди Сюзанна.— Ростдан, жуда ҳам ўхшайди. Агар сизнинг озгина соқолингиз бўлганда ёки бўлмасам унинг

Софоди қардириштан бўлганда, бир-бирингиздан ажратиб бўлмасди. Вой тавба!

У Жорждан сурат билан ёнма-ён туришни сўради. Шунда ҳаммалари уларнинг юзларида ўхашалик борлигини кўришиди.

Ҳаммалари ғовур-ғувур қилиб бундан ҳайрон бўлишиди. Вальтерга бу, айниқса, жуда ҳам ғалати бўлиб кўринди. Мадлена кулиб, Исонинг кўриниши марданороқ, деди.

Вальтер хоним турган ерида шағам бўлиб қолди, у дам севгилисинг юзига, дам Исонинг чеҳрасига синчилаб тикиларди. Шунда унинг чеҳраси соchlari каби оппоқ оқариб кетди.

VIII

Киши охирларига келиб эр-хотин Дю Руалар Вальтерларникига тез-тез бориб туришадиган бўлиб қолишиди. Ҳатто Жорж кўпинча у ерда бир ўзи меҳмон бўлар, чунки Мадлена ҷарчадим деб уйдан чиқмасди.

Жорж жума кунлари Вальтерларникига келар ва шу куни Вальтер хоним бошқа ҳеч кимни қабул қиласди. Бу кун фақат ёлғиз Азизимга бағишлинарди. Таомдан сўнг карта ўйнашар, хитой балиқларини хўрак билан боқишар, вақтларини хушкўнгиллик билан кечиришарди. Бирон әшикнинг орқасидами, қишики боғнинг буталари орасидами, хуллас, дуч келган хилватроқ жойда Вальтер хоним Жоржни маҳкам қулоқлаб олар ва уни бор кучи билан тўшларига босаркан, қулоқлариша шивирларди:

— Мен сени севаман!.. Мен сени севаман!.. Жинни бўлиб қоламан!

Лекин Жорж уни совуққонлик билан четга сурар ва қуруққина қилиб:

— Агар яна ўз билганингиздан қолмасангиз, бу ерга қадам босмайман,— дерди.

Мартнинг охирларида кутилмаганда опа-сингиллар турмушга чиқишаётганмиш деган гаплар тарқалди. Розага куёв деб граф де Латур-Ивеленни, Сюзаннага эса маркиз де Казолнинг номларини тилга олишарди. Бу ҳар иккала жаноб ҳам Вальтернинг уйига канда қилмай ташриф буюришар, уларга оила аъзоларига қаралгандай муносабатда бўлинар, аллада азиз, тўрвада майиз қилинар эдилар.

Жорж билан Сюзанна ўртасида эса, дўстона бир яқинлик туғилган, бир-бирларига ака-сингилдай муомала қиласдилар. Улар бир-бирлари билан гаплашиб зернишмас, гаплари ҳам тамом бўлмас, одамларнинг гийбатини қилиб,

уларни мазах қилиб ўтиришар, афтидан, юлдузлари юлдузларига роса тўғри келиб қолган, иқлари бир-бирларига ўтиришган эди.

Икковлари ҳам на бўлажак тўй ва на ким куёв эканлиги ҳақида миқ этиб оғиз очишарди.

Бир куни эрталаб хўжайнин Дю Руани ўзиникига судраб олиб кетди, нонуштадан сўнг Вальтер хонимни аллақандай бир корчалон билан музокарага чақириб кетишгач, Жорж Сюзаниага:

— Юринг, тилла балиқларни боқамиз,— деб қолди.

Улар столдан бир бурдадан оқ нон олишиб қишки боғ томон кетишди.

Мармар ҳовуз теварагида балиқларни тиз чўкиб ўтириб кўришга қулаироқ бўлсин деб, ёстиқчалар ташлаб қўйилган эди. Сюзанна билан Дю Руя ёнма-ён туриб тиззаларини ёстиққа қўйишганча нонни ушоқлаб ҳовузга ташлай бошлишиди. Балиқлар хўракни сезиб яқин келишиди. Улар думлари билан қанотларини елпиганча, катта-катта қўзларини айлантириб атрофда кезишар, сув тубига чўккан нон ортидан шўнғишар, кейин яна юқорига сузиб чиқиб, хўракка илҳақ бўлиб туришарди.

Балиқлар оғизларини кулгили суратда қимирлатишар, ўлжани кўрганда унга шиддат билан ўқдек ташланишарди. Улар ҳовузнинг тагига солинган қизил қумда қон-қирмизи рангда товланишар, шитоб билан сувзанларида эса, ҳовузнинг шаффоғ сувларида олов парчалари каби ярқираб кетар эдилар, сувда муаллақ қотган чоғларида тангларидаги мовий тасма кўриниб кетарди.

Жорж билан Сюзанна ўзларининг сувдаги аксларига тикилишар ва аксларига қараб жилмайишарди.

Шунда кутилмаганда Жорж деди:

— Мендан гап бекитадиган бўлибсизми, Сюзанна, бу яхшимас.

— Қанақа гапларни беркитибман, Азизим? — сўради қиз.

— Ҳов эсингиздами, зиёфат кечаси мана шу ерда менга сўз берганингиз?

— Йўқ.

— Битта-яримта сизнинг қўлингизни сўрайдиган бўлса, менга айтадиган бўлган эдингиз.

— Нима бўлибди?

— Сизга эга чиқмоқчи бўлган одамлар бор экан.

— Ким экан у?

— Ўзингиз яхши биласиз.

Цук. Чин сўзим.

Биласиз! Анов олифта, найнов маркиз де Казоль.

— Биринчидан, у олифта эмас.

— Балки шундайдир. Лекин у гирт аҳмоқ. Бор буд-шудини қиморга бой берган, ишратга мук кетиб, ҳозир дирванглаб қолган. Сиз каби навқирон, ўн гулидан бир гули очилмаган, ҳусндор ва оқила қиз шундоқ одамнинг қўлига тушса яхшими!

— Нега сиз унга қарши бўлиб қолдингиз, хусуматингиз борми?— кулиб туриб сўради қиз.

— Менми? Йўқ.

— Йўқ, бор. Лекин у сиз айтгандай одам эмас.

— Э, қўйинг-е. Тентак ва дажжол.

Киз сувдан қўзини олиб, бошини у томонга пичагина бурди.

— Менга қаранг, сизга нима бўлди?

— Мен... мен... мен сизни рашқ қиламан,— деди у гўё юраги қаърида махфий ётган сирни фош қилишга мажбур бўлиб қолган одамдай.

Киз бундан унчалар ажабланмади.

— Сиз-а?

— Ҳа, мен!

— Ана холос! Нега энди?

— Чунки мен сизни севаман, сиз эса, афтингизни ел урмасин, буни ўзингиз ҳам яхши биласиз.

— Сиз жинни бўлиб қолибсиз, Азизим!— жиддий қилиб деди қиз.

— Жинни бўлиб қолганимни ўзим ҳам биламан,— деди Жорж.— Уйланган одам сиздай бир қиз билан бундай гаплашишга қандай ҳадди сифсин! Жинни деб секинроқ айтасизми, мен ундан ҳам баттарроқман, ростини айтганда, мен жиноятчиман, абллаҳ бир одамман. Мен ҳамма умидларимдан айрилганман, шунинг учун ҳам ақл-ҳушим бoshимдан учиб турибди. Менинг олдимда сизнинг эрга тегаётганлигинги айтишса, жоним бўғзимга келади, битта-яримтасини ўлдириб қўйишга тайёр бўламан. Мени кечиринг, Сюзанна!

У жим бўлиб қолди. Балиқларга хўрак бериш ҳам эсларидан чиқди, балиқлар худди инглиз солдатларига ўхшаб бир қатор бўлиб сувда муаллақ туриб уларга қарашарди, лекин сувга акслари тушаётганларнинг хаёли энди бутунлай бошқа ерда эди.

— Эсизгина, бекор уйланиб қўйгансиз-да,— деди ярим ҳазил, ярим чин қилиб қиз.— Нима ҳам қилиб бўларди?— Бунинг иложи йўқ. Ҳаммаси тамом бўлган!

Жорж бирдан юзини қизга бурди, унга жуда ҳам яқин борди ва сўради.

— Агар ҳозир эркин бўлганимда менга хотин бўлармидингиз?

— Ҳа, Азизим, мен сизга турмушга чиқсан бўлардим: сиз менга ҳаммадан кўпроқ ёқсанз,— деб самимий жавоб берди қиз.

— Раҳмат... раҳмат...— шивирлади Жорж.— Сиздан илтижо қилиб сўрайман: ҳеч кимга ватъда бериб қўйманг. Яна бир оз сабр қилинг. Ялипаман! Сўз берасизми?

— Сўз бераман,— деди бир оз уялинига қиз унга бунинг нимага керак бўлиб қолганлигини англамаган кўйи.

Дю Руа қўлидаги бор нонни сувга ташлади-да, худди чиндан ҳам телба бўлган одамдай, ҳатто хайрлашмасдан ҳам югура жўнади.

Сув юзида қалқиган нонга балиқлар урра ёпишишди, талаб, тортиша кетишиди. Улар нон бурдасини ҳовузнинг нариги томонига судраб олиб боришиди ва унинг тагида ғуж бўлиб уймалаша бошлишиди. Улар шу алфозда чир айланётган жонли гултоҷга ўҳшардилар.

Ҳаяжонланган, ҳайратга тушган Сюзанна ўрнидан туриб оҳиста ичкарига қараб юрди. Журналист кўринмасди.

Жорж уйга келганда ўзини босиб олган, хотиржам кўринарди, у хат ёзиб ўтирган Мадленага қаратади:

— Сен жума куни Вальтерларникига зиёфатга борасанми? Мен бораман.

— Йўқ,— бўшашиброқ жавоб берди хотини.— Нимагадир тобим қочиброқ туриби. Мен, яхшиси, уйда қоламан.

— Ўзинг биласан. Зоримиз бор, зўримиз йўқ,— деди эри ва шу заҳоти шляпасини олиб чиқиб кетди.

Жорж анчадан бери унинг изига тушган, кузатиб, разм солиб ҳар бир қадамини текшириб юарди. Мана, ниҳоят, узоқ кутилган дамлар келди. У «мен, яхшиси, уйда қоламан» деган гапнинг маъносини дарров тушуниб етди.

Кейинги кунлар ичida у хотинига юмшоқ, меҳрибон муомала қилиб юрди. Ҳатто одатдан ташқари ўзини шод-хуррам қилиб кўрсатди.

— Ана энди илгариги асл Жоржга ўхшаяпсан,— дерди Мадлена.

Жума куни у эрта кийина бошлиди: ўзининг айтишига қараганда, хўжайниникига зиёфатга боришдан олдин қила-диган талай ишлари бор экан.

Соат олттарда хотинини ўпид қўйди ва уйдан чиқиб Нотр-дам-де-Лорет майдонига бориб, карета олди.

— Сиз Фонтан кўчасига бориб, ўн еттинчи уйнинг

Еринчоқсан тұхтайсиз ва мен юринг демагунча кутиб тура-
са — деди Жорж кучерга.— Кейин мени Лафайет құчаси-
дии «Кирғовул» ресторанинда олиб борасиз.

От эринчоқлик билан лўкиллаб кета бошлади. Дю Руа
дарича пардаларини тушириб қўйди. Ўз уйининг тўғрисида
тўхтаб эшикдан кўз узмай кута бошлади. Ўн минутлардан
кейин Мадлена уйдан чиқиб ташқи бульварлар томонга
юриб кетди. У сал нарироқ кетиши билан Жорж бошини
дарчадан чиқариб қичқири:

— Кетдик!

Бирмунча вақт ўтгач, файтон уни «Кирғовул» ресторанинда олиб келди, бу шу атрофда анча тузук, ўртача ресторонлардан эди. Жорж умумий залга кириб ўзига таом буюрди. У шошилмасдан овқатланди, дам-бадам соатига қараб қўярди. Нихоят, кофе билан икки рюмка конъяқ ичиб олди-да, ҳуэур қилиб аъло навли сигарет чекди, соат роппа-роса ети яримда ресторандан чиқди, ўтиб кетаётган экипажни ушлади ва Ларошфуко құчасига юришга буюрди.

Дю Руа эшикдаги қоровулга индамасдан ўзи экипаждан тушган уйнинг тўртинчи қаватига кўтарили. Хизматкор қиз эшикни очгач, сўради:

— Жаноб Гибер де Лорм уйдамилар?

— Ҳа, афандим.

Уни меҳмонхонага олиб кирдилар, бу ерда у бир оз кутиб турди. Сўнг унинг олдига баланд бўйли, қоматдор, орденлар тақсан, сочларига эрта оқ оралаган азамат бир одам чиқди.

Дю Руа таъзим қилди.

— Тахминим тўғри чиқди, жаноб полиция комиссари,— деди Дю Руа,— менинг хотиним шу тобда ўз ўйнаши билан Мартири құчасида ўзлари ёллаган хонада улфатчилик қиляпти.

Тартиб-интизомнинг сарвари бошини эгиб қўйди.

Хизматингизга тайёрман, афандим.

— Биз ҳаммасини соат тўққизга қадар улгуришимиз керак, шундай эмасми? — давом этди Жорж.— Соат тўққиздан сўнг сиз зинони қайд этиш учун хусусий уйларга киришга ҳақли эмассиз, тўғрими?

— Бир оз бошқачароқ, афандим: қишида — соат еттигача, ўттиз биринчи мартдан эътиборан эса — соат тўққизгача. Бугун бешинчи апрель, демак, соат тўққизгача бизнинг вақтимиз бор.

— Ундей бўлса, жаноб комиссар, пастда мени экипаж кутиб турибди, биз йўл-йўлакай сизнинг агентларингизни ҳам ола кетамиз, кейин эшикда бир оз кутиб турамиз.

Келича кечроқ кирсак, уларни жиноят устида қўлга туширишимиз шунча осонроқ бўлади.

— Ихтиёр сизда, афандим.

Комиссар чиқиб кетди ва пальтосини кийиб чиқди, уч хил рангдаги камари пальтосининг тагида кўринмай қолди. У Дю Руани олдинга ўтказиш учун четланди, лекин ўз ҳаёллари билан банд бўлган Дю Руа биринчи бўлиб чиқишидан бош тортиди ва бир неча бор:

— Сиздан кейин... сиздан кейин... — деб такрорлади.

— Юраверинг, афандим, мени ўз уйимдаман,— деди комиссар.

Дю Руа шундан кейин таъзим қилди-да, остона ҳатлаб ташқари чиқди.

Жорж ҳозирги бўладиган ишдан уларни кундузи огоҳлантириб қўйган эди, шунинг учун ҳам улар комиссариатга келишганда кишилик кийимидаги учта агент уларни кутиб ўтиришганди. Улардан бири кучер ёнига, қолган иккиси карета ичига ўтиришди, кейин извош уларни Мартири құчасига олиб борди.

— Менда квартиранинг плани бор,— деди йўлда кетишаркан Дю Руа.— Учинчи қаватда жойлашган. Эшикдан кираверишда кичикроқ хона, ундан ётоқ билан ошхонага ўтилади. Учала хона ҳам бир-бири билан боғланган. Қочиб чиқадиган эшик йўқ. Қочолмайдилар. Шу атрофда слесарь ҳам бор. У сизнинг буйруғингизга мунтазир.

Улар айтилган уйга келишганда соат саккиздан чорак ўтган эди. Йигирма минутга яқин эшикда миқ этмай кутиб туришди. Лекин Дю Руа ўн бешта кам тўққиз бўлиб қолди дегандан кейин комиссар:

— Энди юринглар,— деди.

Улар қоровулга эътибор ҳам бериб ўтиришмади, қоровул уларни пайқагани ҳам йўқ, зинадан тепага кўтарила бошладилар. Агентлардан бири пастда қолди.

Тўттала киши учинчи қаватга чиқиб тўхташди. Дю Руа эшикка қулоғини тутиб ичкинин тинглади, кейин калит тешигидан қаради. Лекин ҳеч нарса кўринмас, ҳеч нарса онитилмасди. Шунда у қўнғироқ түгмасини босди.

— Сизлар шу ерда тайёр бўлиб туринглар,— деди ўз одамларига комиссар.

Икки-уч дақиқалардан сўнг Жорж яна бир неча марта қўнғироқ түгмасини босди. Ўй ичидагандайdir ҳаракатлар бошланди, енгил қадам товушлари эшитилди. Кимдир эшик томонга юрди. Журналист бармогини букиб эшикни қаттиқ тақилятди.

— Ким? — товуш эшитилди эшик ортидан: бу овозини

У шарттунинг ҳаракат қилган хотин кишининг товуш
ни

Конун номи билан — очинг эшикни,— деди комиссар.

— Сиз ким бўласиз? — сўради яна бояги овоз.

— Полиция комиссари. Очинг, бўлмаса, эшикни бузишга буюраман.

— Сизга нима керак?

— Бу мен,— деди Дю Руа.— Энди қўлга тушдинглар Яланг оёқдан чиққан қадам товушлари узоқлашди. Лекин яна бир сониядан сўнг эшик орқасидан келди.

— Агар очмасангиз, эшикни бузамиз,— деди Жорж У эшикнинг мис қабзасини босиб турар, елкаси билан эшикни ичкарига итарар эди. Ҳамон жавоб йўқ эди: шунда Жорж эшикни бор кучи билан итарди, мебелли хонанинг эски калити бунга дош беролмади. Қулфнини михлари ҳар томонга учиб тушди ва Дю Руа сал бўлмаса Мадленанинг нақ устига қулаёзди. Мадлена хонада оёқ яланг, соchlари ёйилиб кетган, ички кўйлак-юпкада, қўлидешам ушлаган бир алфозда турган экан.

— Худди ўзи, уларни ушладик! — деда қичқирди журналист ва ўзини ичкари хоналарга урди.

Комиссар шляпасини қўлга олиб унинг кетидан юрди. Мадлена довдираф қолган, орқадан шам кўтарганча келарди.

Емакхонада стол устида ҳар хил қолган-қутган таомлағ сочилиб ётарди: шампандан бўшаган шишалар, бир идишда озгина сийлган паштет, товуқ суяклари ва бурда-бурда нонлар кўзга ташланарди. Буфет устида икки тарелка тўла устрица чиганоқлари кўринарди.

Ётоқхонада ҳамма нарса айқаш-уйқаш бўлиб кетганди. Стул суюнчиғида хотин кишининг қўйлаги, кресло устида эркак кишининг шими осилиб ётарди. Бирин катта, бошқаси кичикроқ икки жуфт ботинка каравот ёнида сочилганди.

Бу одатдаги мебелли уйларнинг ётоқхонаси эди, ундан меҳмонхоналарнинг одамнинг кўнглини айнатадиган сассик чучмал ҳиди анқир, стуллар, деворлар, тўшаклар, дарпардалардан димоқни ёрадиган ёмон бўй келарди, кимда-ким бу ерга бир кунгами, яrim йилгами кирган бўлмасин, ҳаммаси ўзига яраша бир ҳид, одам баданининг ҳидини қолдириб кетганди, мана шуларнинг ҳаммаси бир-бирига омухта бўлиб, галати, чучмал ва одам чидаб туриб бўлмайдиган сассиққа айланганди.

Камин устида пирожний солинган тарелка, шартрез шишиласи ва икки чала ичилган қадаҳ бетартиб ётарди. Бронза соат устига цилиндр ташлаб қўйилганди.

Комиссар шартта орқасига ўгирилиб, Мадленага тик кўз ташлади.

— Сиз шу ерда ҳозир бўлган жаноб публицист Проспер-Жорж Дю Руанинг қонуний хотини Клер-Мадлена Дю Руа бўласизми, хоним?

— Ҳа, афандим,— деб аниқ жавоб берди Мадлена бўгилган товуш билан.

— Бу ерда нима қилиб юрибсиз?
Мадлена жавоб бермади.

— Бу ерда нима қилиб юрибсиз? — тақрорлади полиция комиссари.— Бу ер уйингиз бўлмаса, мебелли хоналарда нима иш қилиб юрибсиз, уст-бошингиҳ ҳам очиқ бунинг устига. Нега бу ерга келдингиз?

Комиссар жавоб кутарди. Лекин Мадлена миқ этмасди.

— Ўзингиз бўйингизга олмас экансиз, текшириб кўришга мажбурман,— деди комиссар.

Каравотда адёл тагида одам борлиги билиниб турарди.

Комиссар каравот олдига борди.

— Марҳаматли жаноб! — қичқирди у.

Тўшакда ётган одам қимирламади. Айтидан, у юзини деворга буриб, бошига ёстиқ бостирган ҳолда ётарди

Комиссар кўринишдан ётган кишининг елкаси бўлса керак, ушлаб, деди:

— Марҳаматли жаноб, мени куч ишлатишга мажбур қилманг.

Бироқ ўраниб олган киши ўлиб қолгандай қимир этмай ётарди.

Шунда Дю Руа сакраб каравот олдига борди-да, адёлни тортиб олди, ёстиқни итқитиб юборди. Ларош-Матьенинг қум ўчиб кетган башараси кўринди. Дю Руа унинг устига энгашди ва ҳозир бўғиб ўлдирадигандай тишларини ғижирлатиб вишиллади:

— Пасткашлигини ҳам бўйнига олгиси келмайди-я бунинг.

— Исмингиз? — сўради комиссар.

Бўларича бўлган ошиқ миқ этмасди.

— Мен полиция комиссари бўламан, номингизни айтишини талаб қиласман.

— Айт номингни, тириқи, бўлмаса ўзим айтаман!— деди кутуриб кетган, дағ-дағ қалтираётган Дю Руа бақириб.

— Жаноб комиссар,— минғиллади тўшакда ётган киши,— манов киши мени ҳақорат қиласин, айтиңг. Мен кимга жавоб беришим керак, сизгами ёки унгами? Сиз мендан сўрашингиз керакми ёки уми?

Афғидан, унинг томоги қақраб кетганди.

Менга, фақат менга, афандим,— деди комиссар.—
Мен сиздан кимлигингизни сўраяпман.

Ошиқ индамасди. У адёлни даҳанингча тортиб олиб, довдираб атрофга қаради. Унинг гажакланган қўнғиз мўйлаби ўлникнидай оқариб кетган юзида янада қорароқ бўлиб кўринарди.

— Демак, сиз жавоб беришни истамайсизми? — давом этди комиссар.— У тақдирда сизни қамоққа олишга мажбурман. Ҳарҳолда ўрнингиздан туринг. Кийиниб олганингиздан сўнг сизни сўроқ қиласман.

Тўшакда ётган киши қимиrlаб қўйди, унинг лабларидан пичирлаган овоз чиқди:

— Лекин сиз қараб турсангиз мен ўрнимдан туролмайман.

— Нега?— деб сўради комиссар.

— Негаки... негаки... мен қип-яланғочман,— тутила тутила деди ошиқ.

Дю Руа кулди ва ерда ётган кўйлакни олиб каравотга иргитди.

— Ҳечқиси йўқ!.. Тураверинг!..— қичқирди у.— Агар менинг хотиним олдида туриб бемалол ечинган экансиз, менинг олдимда туриб бемалол кийиниб олсангиз ҳеч нарса қилмайди.

Шу сўзларни айтгач, у орқасига ўгирилиб камин томонга юрди.

Мадлена энди ўзини босиб олганди: у ҳаммаси тамом бўлганини тушуниб турарди, шу тобда оғзиға сиққанини гапиришдан тоймасди. Үладиган ҳўқиз болтадан тоймас деб, у чимирилиб турар, кўзлари ғалати йилтираб кетарди. У бир парча қогоғни фижимлаб камин четида турган қўполроқ шамдонлардаги ўнта шамнинг барини худди меҳмон кутаётгандай ёқиб қўйди. Кейин каминнинг мармар тахасига суюниб, яланғоч оёқларини ёниб тугаёзган олов алансига тутди, шунда эгнидан тушиб кетай деб турган юбкаси орқадан кўтарилиб қолди, у пушти қутидан папирос олиб тутатди.

Комиссар унинг шериги ўрнидан тургунча Мадленанинг олдига келди.

— Бунақа ишлар билан тез-тез шуғулланиб турасизми, марҳаматли афандим! — чимирилиб сўради хотин.

— Иложи борича камроқ шуғулланаман, хоним афанди,— деб жиддият билан жавоб берди комиссар.

Мадлена нафратлангандай тиржайиб қўйди:

— Яхши қиларканси, ўзи ёқимсиз иш-да.

У ўзини эрини кўрмайтганга солиб турарди.

Бу орада тўшакда ётган афанди кийина бошлади. У нимини кийиб, ботикиасини оғига илди ва нимчасини кияркан, уларнинг қошига келди.

Комиссар унга қараб деди:

— Марҳаматли афандим, энди айтарсиз кимлигингизни? У жавоб бермади.

— Унда сизни қамоққа олишга мажбурман,— деди комиссар.

— Тегманг менга!— кутилмаганда бақириб юборди у жаноб.— Мен шахсан даҳлсизман.

Дю Руа бир уриб ағдарадиган одамдай отилиб унинг қаршисига келди.

— Сиз қўлга тушдингиз... қўлга тушдингиз...— вишиллади у.— Мен истасам, сизни қамоққа оламан... ҳа, шундай.

Шунда у ҳаяжондан титраган овоз билан қичқирди:

— Бу одам Ларош-Матье, ташқи ишлар министри! Полиция комиссари ҳайрат билан орқасига тисарилди.

— Бўла қолинг, марҳаматли жаноб, менга ким эканлигингизни айтасизми, йўқми?— ўзини йўқотиб қўйган ҳолда гўлдиради у.

Жаноб нафасини ичига ютиб, ниҳоят, ҳаммага эшилтириб деди:

— Бу абллаҳ рост айтапти. Мен чиндан ҳам министр Ларош-Матье бўламан.

У Жоржнинг кўкрагида ёниб турган юлдузни кўрсатиб қўшиб қўйди:

— Яна мен бу палидга орден бериб юрибман, тақиб олибдилар.

Дю Руанинг рангида ранг қолмади. У кўкрагидаги лентани шартта юлиб каминга улоқтириди, лента аланганинг тилидай бир букилди-да, оловга бориб тушди.

— Сизга ўшаган муттаҳамлар берадиган орденинг баҳоси шу.

Улар тишларини фижирлатиб, муштларини қисганларича қаҳр-ғазабдан қалтирашиб бир-бирларига дўлайиб туришарди: уларнинг бири — мўйлаблари дикрайган, қотма, иккинчиси — қўнғиздаккина мўйлабчаси бураб қўйилган, семиз эди.

Комиссар шу заҳоти уларнинг ўртасига тушди.

— Жаноблар, бас қилинглар, ўзингизни босинг!

Улар индамай тескари қаравиб олдилар. Мадлена ҳамон жойидан жилмаган, илжайиб папиросини чекарди.

— Жаноб министр,— деб бошлади полиция комиссари,— сиз бу ерда Дю Руа хоним билан ёлғиз ётганларин-

тисек устинингиздан чиқиб қолдик: сиз тўшакда ётган шамни, у кини эса ич кийимда экан. Сизнинг кийимларнинг ҳамма ёқда сочилиб ётиби. Буларнинг бари зино рўй берганлигини кўрсатади. Сиз буни тан олмай иложингиз йўқ. Нима дейсиз?

— Менинг гапирадиган гапим йўқ, нима лозим бўлса қилаверинг,— деда тўнғиллади Ларош-Матье.

Комиссар Мадленага қаради:

— Марҳаматли хоним, бу жаноб сизнинг ўйнашингиз эканлигини тан оласизми?

— Тан оламан, у менинг ўйнашим! — ҳаёсизлик билан деди хотин.

— Шунинг ўзи етарли.

Комиссар ўйнинг кўриниши, аҳволи ҳақида яна баъзи бир нарсаларни ёзиб олди. Бу орада министр тамомила кийиниб бўлди, пальтосини қўлига ташлади, шляпасини олди ва комиссар ёзишдан тўхтагач, сўради:

— Мен сизга керакманми? Нима қилишим керак? Кетаверсан бўладими?

Дю Руа унга ўгирилиб қаради ва сурбетларча илжайиб деди:

— Бемалол, энди ҳожати йўқ шекилли? Биз тугатдик. Марҳаматли жанобим, яна тўшакка кираверсангиз ҳам бўлаверади. Сизларни ёлғиз қолдирали.

У полиция комиссарининг енгига бармоғини теккизди-да, қўшиб қўйди:

— Юринг энди, комиссар жаноблари, бизнинг бу ерда бошқа қиласидиган ишимиш қолмади.

Комиссар бир оз ҳайрон қолиб унинг ортидан юрди. Бироқ уй оstonасида Жорж тўхтади, комиссарни олдинга ўтказмоқчи бўлди. Комиссар одоб юзасидан кўймади.

— Юринг, юринг, афандим,— такаллуф қиласиди Жорж қўймасдан.

— Сиздан кейин,— деди комиссар.

Шунда журналист таъзим қилди, ҳурмат-ҳазил оҳангни билан деди:

— Бу сафар сиздан бўлсин, жаноб комиссар. Бу ерда мен ўз уйимда тургандайман.

Шундан сўнг у эшикни оҳиста камсуқумгина бўлиб ёпди.

Бир соатдан сўнг Жорж Дю Руа «Францууз ҳаёти» редакциясига кириб борди.

Вальтер шу ерда экан. «Францууз ҳаёти» кейинги пайтларда кенг тарқала бошлаган, газета Вальтернинг тобора зўрайиб бораётган банк операцияларига янада кўп-

роқ хизмат қилаётган бир пайт эди, шунинг учун ҳам Вальтер газетага ҳали ҳам катта эътибор билан қарар, унга жиддий туриб раҳбарлик қиласиди.

Ношир унга бошини кўтариб қаради:

— Э, сизмисиз? Нега кўринишингиз ғалати! Нега бизникига овқатлангани келмадингиз? Қаердан келяпсиз?

Дю Руа ўзи айтадиган сўзлар унга қандай таъсир этишини олдиндан билиб, дона-дона қилиб деди:

— Мен ҳозиргина ташқи ишлар министрини қулатиб келяпман.

Вальтер у ҳазиллашяпти шекилли, деб ўйлади.

— Министрни қулатдингиз... Яъни қандай?

— Мен кабинет аъзоларини ўзгартираман. Вассалом! Бу палидларни аллақаочон кетига тепиш керак эди.

Чолнинг тили танглайига ёпишди, маст бўлса керак деган қарорга келди.

— Менга қаранг, жинни бўлиб қолибсиз,— деда гўлдиради у.

Сира ҳам. Мен ҳозир хотинимни жаноб Ларош-Матье билан қўлга туширдим. Полиция комиссари зино рўй берганлигини аниқлади. Министрнинг куни битди.

Вальтер ҳеч нарса тушунмасдан қўзойнагини манглайига кўтариб қўйди.

— Қўйинг, ҳазиллашманг,— деди у.

— Ҳаэил қиласидиган йўқ. Мен ҳатто бу ҳақда газетага хабар ҳам бераман.

— Нима мақсадда?

— Мен бу муттаҳам, аблажни, жамиятга хавфли бир ярамасни қулатмоқчиман! Менинг йўлимга тўғаноқ бўладиганларнинг шўри қурийди! Жазаси! Мен ҳеч қачон бунаقا нарсаларни кечирмайман!— шляпасини креслога ташлаб қўшиб қўйди Жорж.

Ношир гап нимада эканлигини сира тушуна олмасди.

— Хўш, хотинингиз... нима бўлади? — сўради у.

— Мен эртагаёқ ажralиши ҳақида иш бошлайман. Уни марҳум Форестъенинг ёнига қўшмозор қиласиди.

— Нима, ажralмоқчимисиз?

— Бўлмасам-чи? Шунча кулги бўлганим ҳам стар. Лекин уни қўлга тушириш учун ўзимни гўлликка солиб юрдим. Энди ҳаммаси жойида бўлади. Энди менинг деганим деган, айтганим айтган.

Вальтер ҳали ҳам ўзига келмаганди: у Дю Руага талмовсираган ҳолда қараб: «Жин урсин! Бу азаматнинг мушугини пишт демаслик керакка ўхшаб қолди», деб ўйларди.

— Энди мен эркин қушман...— деб давом этарди

Жорж.— Узимга яраша давлатим бор. Октябрь ойидә янғи сайдовлар олдидан мени ўз туғилган еримдан номзодимни кўрсатаман, у ерда мени яхши билишади. Бунақа одамнинг кўзига чўп ташлаб юрадиган хотин билан жамиятда дуруст-роқ мавқега кўтарилиб бўлмайди, обрў-эътибор орттириш қийин. У мени хўп лақиллатиб ўз домига илинтирган эди. Лекин унинг нарангларини сезган замоним ярамаснининг кетидан тушиб, қылғилиқларини фош қилдим.

У хаҳолаб кулди.

— Шўрлик Форестье ўла-ўлгунча алданиб кетди... У шўринг қурғур дунёни сув босса тўпифига чиқмайдиган боқибекам, лақмагина йигит эди, шу кўйи оламдан ўтди. Мен бўлсан, ундан маҳримга қолган чипқондан кутулдим. Қўлларимни боғлаб турган кишанлар чилпарчин бўлди. Энди мен кўп иш кўрсатаман.

У стулга от мингандай қилиб ўтириб олди-да, ўзига-ўзи орзуларини баён қилаётган киши каби такрорлади:

— Узоққа кетаман...

Қари Вальтер ҳамон кўзойнагини манглайидан олмасдан сухбатдошига бақрайганча тикилиб қолган ва ичидә ўзига-ўзи: «Ҳа, бу муттаҳам ҳали кўп иш кўрсатади», дерди.

Жорж ўрнидан турди.

— Мен ҳозир мақола ёзаман. Буни жуда ҳам эҳтиёткорлик билан қилиш керак. Лекин билиб қўйинг: бу министрга берилган даҳшатли зарба бўлади. У ўнгланмайди. Ҳеч ким уни жардан қутқариб чиқолмайди. «Францууз ҳаёти»га уни ёқлашдан энди ҳеч қандай манфаат йўқ.

Чол бир қаича фурсат иккиланиб турди, лекин охири қўл силтади.

— Майли,— деди у,— ўзидан кўрсин.

IX

Орадан уч ой ўтди. Дио Руа бу вақт ичидә хотинидан ажралиб олди, Мадлена яна Форестье фамилиясига ўтди. Ўн бешинчи июлда Вальтерлар Грувилга жўнаб кетадиган эдилар, хайрлашув кечасини шаҳардан ташқарида ўтказадиган бўлдилар.

Бу пайшанба кунига белгиланганди. Соат тўққизэда каттакон олти ўринли тўрт от қўшилган ландо йўлга чиқди.

Сен-Жерменда, Генрих IV павильонида нонушта қилиш мўлжалланган эди. Азизим маркиз де Казолнинг афтини ҳам кўришни истамаганилигидан саёҳатда хонимларни кузатиб бора-турган бирдан-бир кавалер ўзи бўлиб қолди. Лекин сўнгги дақиқаларда эрталаб аzonда ёнларига граф де Латуни-

Ивсленини ҳам оладиган бўлдилар. Унга айтиб қўйилган экан.

Отлар Елисей далаларини кесиб ўтган йўлдан йўртиб кетмоқда эди. Кейин Булон ўрмонидан ўтдилар.

Ажойиб ёз куни эди, иссиқнинг тафти унча билимасди. Моний кўк осмони бағрида юксакларда қалдирғочлар аргамчи солиб чарх уришар, улар қолдирган излар ҳавода узоқ орбиб кетаётгандай бўлиб туюларди.

Хонимлар орқада ўтиришарди: онаси иккала қизини икки ёнига олган: эрқаклар уларнинг рўпарасида юзма-юз жойлашишган, меҳмонлар эса қари Вальтернинг икки қанотида эди:

Сенадан ўтиб, Мон-Валерьендан бурилишиди, Буживални орқада қолдиришгандан кейин то Пекка етгунча дарё ёқалаб кетган йўлдан боришиди.

Ёши ўтиңқираб қолган, икки чаккасидаги сийрак узун бакенбардларини шамол тортқираб турган (Дю Руа шу муносабат билан «Шамол унинг соқолларини ўйноқлаб тортқиляйди», деб қўйган эди) граф де Латур-Ивелен ҳадеса Розага маҳрамона назар ташлаб қўярди. Улар бундан бир ой илгари унашилган эдилар.

Жорж кўзларини Сюзаннадан узмасди: икковларининг ҳам ранглари ўчган эди. Уларнинг кўзлари тўқнашиб колар, фақат ўзларигагина аён бўлган маъно билан бир-бирларига термулишар, ўғринча боқишар, сўнг яна тезлик билан кўзларини четга олишарди. Вальтер хоним баҳтиёр ва осуда эди.

Нонушта чўэилиб кетди. Парижга қайтишдан азвал Дио Руа айвонда айланиши таклиф қилди.

Олдин атроф манзарасини томоша қилиш учун тўхтадилар. Ҳаммалари девор олдидага қатор туриб олдиларда, йироқ-йироқ манзараларга сук билан тикила бошладилар. Сена худди узун тоғ ён бағрида қўкатлар узра ястаниб ётган улкан аждар мисоли Мезон-Латиф томонга оқиб ётарди. Ўнг томонда баландлик тепасида Марли сардобаси қад кўтариб турарди; унинг кўкларга бўй чўзган тархи улкан панжараларга суюниб турган қуртга ўшарди, Марлининг ўзи эса, пастда қуюқ ўрмон ичидаги кўринмасди.

Уларнинг кўз ўнгларига ястаниб ётган бепоён водийда онда-сонда қишлоқлар кўриниб қоларди. Кичкинагина, унчалар қалин бўлмаган дараҳтзорнинг ўртасида парча-пурча бўлиб Везине кўлчалари кўринарди. Чап томонда жуда узоқларда Сартрудиль жомхонаснинг юксак игналари осмонга бўй чўзганди.

— Бунақа манзара дунёда бошқа топилмайди,— деди

Валтер. — Ҳатто Швейцарияда ҳам учрамайди.

Саёдатчилар оҳиста илгари юришди,— ҳаммаларининг яна бир оз айлангилари, атроф-тумонатни томоша қилгилари келиб турарди.

Жорж билан Сюзанна орқада келишарди. Улар бошқалардан бир неча қадам орқада қолишлари биланоқ Жорж қизга оҳиста шивирлаб деди:

— Мен сизни севаман, Сюзанна. Мени телба қилиб қўйдингиз.

— Мен ҳам сизни, Азизим,— деда шивирлади қиз ҳам.

— Агар менга хотин бўлмасангиз, Париждан ҳам, Франциядан ҳам бошимни олиб кетаман.

— Отам билан гаплашиб кўринг. Балким, у рози бўлар. У билинар-билинмас сабрсиз бир ҳаракат қилди.

— Йўқ, мен сизга неча марта айтдим: бунинг фойдаси йўқ деб. Ўйингизнинг эшиклари мен учун беркилади, мени редакциядан бўшатиб юборадилар, ҳатто биз кўришиб туришдан ҳам маҳрум бўлиб қоламиз. Мен отангизга айтадиган бўлсан, хеч шак-шубҳасиз бунинг оқибати мана шундай бўлиб чиқади. Сизни маркиз де Казолга унашиб қўйишган, ота-онангиз бир кунмас, бир кун сиз рози бўларсиз, деб умид қилиб юришибди.

— Унда мен нима қиласай? — сўради қиз.

Жорж жавоб беришга шошилмади, қизга қиё боқиб қарай бошлиди.

— Сизга нима десам, менга хўп дермидингиз?

— Ҳа,— деди қатъият билан қиз.

— Нима десам ҳам-а?

— Ҳа.

— Дунёда энг қилиб бўлмайдиган ишни айтсан ҳамми?

— Ҳа.

— Отангиз билан онангизнинг иродаларига қарши боришга журъатингиз етадими?

— Ҳа.

— Ростданми?

— Унда, бирдан-бир йўл бор. Ҳамма нарсани фақат гўё ёлғиз сизнинг ҳоҳишингиз билан бўлаётган каби кўрсатиш керак. Сиз уйнинг эрка қизисиз, сиз нима деманг, уришишмайди, яна бир шўхлик қилсангиз, бунга бирор ҳайрон бўлиб ўтирамайди. Шундай бўлгач, менинг гапларимга яхшилаб қулоқ солинг. Шу бугун кечқуруноқ уйга қайтгандан кейин онангизни ёлғиз топиб унинг олдига киринг. Унга менга хотин бўлмоқчи эканлигингизни айтинг. У жуда ҳам кўрқиб кетади, бақириб-чақиради, ўзини йўқотиб қўяди...

— О, ойим рози бўлади! — унинг гапини бўлди Сюзанна.

Пўқ, дега қатъий эътироуз билдириди Жорж,— сиз уни билмайсан. Отангизнинг ачичи чиқади. Лекин бу, ойнинг гапи олдида урвоқ ҳам бўлмайди. Мана, қараб турарсан, у сизга ўлсан ҳам рози бўлмайман деб айтади. Лекин сиз сўзингизда қаттиқ туринг, орқага чекинманг, агар ёрга тегадиган бўлсан, фақат унга тегаман, бошқа ҳеч кимга тегмайман, деб туриб олинг. Ҳўпми?

Ҳўп.

— Ойнингизга айтганингиздан сўнг отангиз олдига кирасиз ва жиддий туриб ўз фикрингизни унга маълум қиласиз.

— Ҳа, ҳа. Кейин-чи?

— Энг муҳими кейин бошланади. Агарда сиз менинг хотиним бўлишга жуда-жуда қаттиқ аҳд қилган бўлсангиз, жонгинам, менинг жажжигинам Сюзанна... унда мени... унда мен сизни олиб қочиб кетаман!

Киз хурсанд бўлиб кетганидан чапак чалиб юборай деди.

— Қандай баҳт! Сиз мени олиб қочасиз! Қачон!

Китоблардан ўқилган тунги олиб қочишиларнинг кўхна жозибаси, почта қареталари, ғалати майхоналар, одамнинг ақлини шоширадиган ажойиб саргузаштлар бирдан унинг кўз ўнгида сеҳрли туш янглиғ гавдаланиб ўтди, туш эса ҳализамон рост келиши аниққа ўхшаб турарди.

— Қачон олиб қочасиз? — тақрор сўради қиз.

— Истасангиз... бугун кечаси... тунда,— секин жавоб берди Жорж.

— А, қаёққа кетамиз? — аъзойи бадани қалт-қалт титраб сўради қиз.

— Буниси менинг сирим. Мана шуларни ўйлаб кўринг. Шуни билиб қўйингки, мен билан кетганингиздан кейин сиз бошқа ҳеч бир одамга эрга чиқолмайсиз! Бу бирдан-бир сўнгги йўл, лекин у... ғоятда хатарли, сиз учун.

Мен розиман...— деди қиз.— Сиз билан қаерда учрашаман?

— Уйдан бир ўзингиз чиқишга қўрқмайсизми?

— Мен эшикни очиши биламан.

— Унда қоровул ухлагани ётгандан сўнг ярим кечаларда иттифоқ майдонига келасиз. Мен сизни денгиз министрлигининг қаршиисида каратада кутиб ўтираман.

— Мен келаман.

— Чиндан-а?

— Чиндан.

Жорж қизнинг қўлини қисиб қўяди.

— О, сизни шунчалар севаманки! Қанчалар ажойибсиз,

— Жаҳл, сиз марқиз де Казолга турмушга чиқишини мисоли? —

— О, йўқ!

— Сиз йўқ, деб айтганинги здан кейин отангизнинг қатни жаҳли чиқдими?

— Жаҳл ҳам гапми? У мени монастирга жўнатаман деди.

— Мана кўрдинги зми, дадил ҳаракат қилмаса бўлмайди.

— Мен дадил бўламан.

Бутун фикру хаёли қочишида бўлиб қолган қиз уфқаларга кўз сузуб чиқди. У билан... Йироқ-йироқларга кетади! Ўзини олиб кетади!.. Қиз бу билан фаҳранарди. Ўзининг обрўси ҳақида, бу нарса бошига шармисорликлар келтириши мумкинлиги устида ўйламасди. Умуман, у нима қилаётганлигини билармиди ўзи? Гап нима устида бораётганигини салча бўлсин англармиди?

Вальтер хоним орқасига ўгирилди.

— Бу ёққа кел, болажон! — қичқирди у.— Азизим билан у ерда нима қилаётисизлар?

Улар бошқа ҳамроҳларига бориб қўшилдилар. Гап Вальтерлар борадиган денгиз курорти устида кетаётган экан.

Яна эски йўлдан қайтмаслик учун улар Шато орқали кетишга қарор қилдилар.

Жорж индамай борарди. У ўйга ботганди. Шундай қилиб, агарда қиёзчанинг журъяти етса, ниҳоят, Жорж ўз тилагига эришади! У уч ойдан бери қизни ўз домига илнитириш мақсадида унинг бош-кўзини буткул айлантириб ташлади. Уни йўлдан урди, ўзига асиру мубтало қилди, ниҳоят, тобе этди. У қизни ўзига шунчалар қизиқтириб кўйдики, шунчалар ўзига ром қилиб олдики, бунақаси фақат унинг қўлидан келарди. У бу ҳавои қўғирчоқнинг юрагига осонгина йўл тополди.

Аввал бошда қизни марқиз де Казолдан айнитди. Энди эса ўзи билан бирга қочишига кўндириди. Кўндиримай иложи йўқ, эди, бошқа чора қолмаганди.

Вальтер хоним ўла қолса ҳам унга қизини беришга рози бўлмайди — у буни яхши билади. У ҳали ҳам Жоржни севади, уни бундан кейин ҳам ўла-ўлгунча севади, зотан, унинг муҳаббати ўчмас, туганмас бир муҳаббат, бедаво севги. Ҳали ҳам уни Жоржнинг ўзини четга тортиб совуқ-қонлик билан қилаётган муомаласи ушлаб турибди, лекин унинг юрагини жиловлаб бўлмас тошқин дарё мисол ҳирс кемириб ётганлигини Жорж сезади. У шундай бедаво дардга чалинганки, энди Жорж уни бу йўлдан асло қайтаролмайди,

унинг қўлидан келмайди. Шундай экан, у ҳеч қачон Жоржни Сюзаннага ўйланинг йўл қўймайди.

Бирор қизча қўлга кирини биланоқ унинг отасидан таъ тортмай ҳисоб-китобин бошлидайdi.

Ҳаёлларга берилib кетган Дио Руа ўзига айтилаётган ганиларни ёништимас, ё да, ё йўқ, деб қўя қоларди. Шаҳарга кириб келганиндиагина у сергак тортди.

Сюзанна ҳам ўйга толганди. Арабага қўшилган тўрттала от қўнгироқларини жингиллатганча кетиб борар, қўнгироқнинг садоси хаёлига ой нур тўқиб ётган узундан-узоқ катта йўлларни келтирас, унинг тасавурида қоп-қоронги зулмат қўйнига чўмган ўрмоилар, йўл орасида кириб ўтиладиган майхоналар, отларни шоша-пиша алмаштираётган кучерлар жонланарди, ҳамма жонсарак бўлиб турган, чунки қочоқларнинг кетларидан қувиб келишяпти-да.

Ланда сарой ҳовлисига кириб боргандан сўнг Вальтерлар Жоржни қўярда-қўймай бирга овқатланишга қистай бошлидилар. Лекин у қолгиси келмай ўйга жўнади.

Уйда озгина овқат тотингандай бўлди, кейин олис саёҳат тадоригини кўришга киришди, ўз қофозларини тартибида келтириди. Юзини ерга қаратиши мумкин бўлган хатларни ёқиб юборди, бошқа бирларини яширди, баъзи дўстларга икки энлик хат ёзди.

У ўқтин-ўқтин соатига қарап ва: «Ҳозир у ерда тоза ҳангама қизиб ётгандир», деб ўйлаб қўярди. У астасекин хавотирлана бошлиди. Иш ўнгидан келмаса-чи, унда нима бўлади? Лекин у нимадан кўрқиши керак ўзи? Бир эпини қилиб кетар, ахир. Аммо ёмон баланд дорга осилди-да ўзиям!

Соат ўн бирларда ўйдан чиқди, бир оз айланиб юрди, кейин экипаж ёллади-да, Иттифоқ майдонидаги денгиз министрлигининг пештоқлари олдида тўхтади.

У дам-бадам гугурт чақиб соатига қараб қўярди. Соат ўн иккilaрга яқинлашганда безгак тутаётгандаи қалтирай бошлиди. У дам сайин дарчадан бошини чиқариди Сюзанна келмайтганмикин деб қараб қўярди.

Аллақаерлардан, узоқдан соатнинг ўн иккига жом урган саси келди, кейин бошқа яқинроқдаги соатлардан ҳам жом товуши эшитилди, сўнг бир пайтнинг ўзида иккита соат занг урди. Кейин яна бир, лекин бу сафар жуда олисдан занг садоси чиқди. Охирги занг садоси янграб бўлгач, у: «Ҳаммаси тамом. Расво бўлди. У энди келмайди», деб ўйлади.

Шундай бўлса ҳам у эрталабга довур кутишга қарор қилди. Бунақа пайтларда сабр-тоқат қилиш керак.

Бир оздан кейин ўн иккидан чорак ўтганига урилган занги эшитди, кейин ярим бўлди, кейин ўн беш минути кам бир ва ниҳоят, боягидек яна барча соатлар биринсирин бир бўлганлигига жом чалдилар. У энди қизни келади деб кутмас, балки, нима бўлганлигини ўйлаб боши қотарди. Кутиммаганда, карета дарчасида қиз боланинг боши кўринди.

— Шу ердамисиз, Азизим?

У сапчиб ўриидан туриб кетди. Юраги бирдан уришдан тўхтаб қолгандай бўлди.

— Сизмисиз, Сюзанна?

— Ҳа, менман.

Жорж файтон эшигининг қабзасини сира бурай олмас ва ҳадеб:

— Э, сизмисиз... сизмисиз... чиқинг бу ёқقا,— дерди.

Қиз файтонга чиқди ва унинг ёнига — ўриндикқа қулади. Жорж кучерга: «Кетдик!» — деб қичқирди ва карета йўлга тушди.

Сюзанна оғир-оғир нафас олар, тили калимага келмасди.

— Қани, энди нима бўлганлигини айтиб беринг? — сўради Жорж.

— О, асти қўяверинг, жуда ёмон бўлди, айниқса, ойим дод-фарёд қилиб ҳамма ёқни бузиб юборди,— дея шивирлади қиз ақл-ҳушдан оғаёзган бир алфозда.

Жорж азбаройи ҳаяжонланиб кетганидан даг-даг қалтиради.

— Ойингизми? У сизга нима деди? Айтиб беринг.

— Сиз сўраманг, мен айтмай! Қиёмат қойим бўлди! Мен ҳаммасини яхшилаб ўйлаб олиб, кейин ойимнинг олдига кирдим ва гапнинг ростини айтиб қўя қолдим. Ойимнинг ранги кув ўчиб кетди ва: «Ҳеч қачон! Ҳеч қачон!»— деб қичқира бошлади. Мен бўлсан, йигладим, жаҳл қилдим, ундан бошқа ҳеч кимга зрга чиқмайман, деб қасам ичдим. Ойим менга шапалоқ тортиб юборадими деб қўрқдим. У худди телбаларга ўхшаб қолди, сени эртагаёқ монастирга жўнатаман, деб дўқ қилди. Мен ҳеч қачон уни бу аҳволда қўрмаган эдим, ҳеч қачон! Лекин шунда унинг гапи устига отам кириб қолди, у ойимнинг бақириб-чақириган овозини эшитган бўлса керак. Отам ойимга ўхшаб қаттиқ дарғазаб бўлгани йўқ, лекин у одам сенга уччалар мос эмас, деди. Улар мени шунчалар жаҳлимни чиқариб юборишидики, улардан ҳам кўпроқ ўзим бақириб-чақира бошладим. Отам ўзига ярашмаган фоже бир товуш билан бор, чиқ, деди. Шундан кейин мен сиз

билан қочиб кетиш қарорига келдим. Мана, келиб турибман! Энди қаёққа борамиз?

Дю Руа оҳиста унинг белидан қучди; қизнинг ҳикоясини қаттиқ берилиб тинглади ва шунда унинг юрагида қизнинг ота-онасига нисбатан кучли бир ғазаб ўйғонди. Лекин майли, қиз энди унинг қўлида. Уларга ҳали кўрсатиб қўяди.

— Биз поездга кечикдик,— деди у.— Карета бизни Севрга элтиб қўяди, кечани ўша срда ўтказамиз. Эртага Ларош-Гийонга жўнаймиз. У Мант билан Бонъер ўртасида Сенанинг қирғоғида жойлашган жуда ҳам сўлим қишлоқ.

— Лекин мен ўзим билан ҳеч нарса ололганим йўқ. Мен жуда юпун кийинганман,— деди Сюзанна.

Жорж бегамлик билан кулиб қўиди:

— Ҳечқиси йўқ, ҳаммасини тўғрилаймиз!

Экипаж кўчалардан кетиб бораради. Жорж қизнинг қўлларини олди-да, оҳиста эъзоэлаб ўпа бошлади. Бунақа қуруқдан-қуруқ эркалашларга унинг тоби тоқати йўқ эди, шунинг учун ҳам энди қиз билан нима ҳақида гаплашсам экан, деб боши қотмоқда эди. Бирдан назарида қиз йиглаётгандай бўлди.

— Сизга нима бўлди, жоним? — дея қўрқиб кетиб сўради у қиздан.

— Ойим бечора, менинг йўқ бўлиб қолганимни билган бўлса ҳозир ухламай ўтиргандир,— деди қиз йиги аралаш.

Вальтер хоним чиндан ҳам мижжа қоқмаган эди.

Сюзанна хонадан чиқиб кетгандан кейин эр-хотин ёлғиз қолишиди. Хоним жуда эзилган, дили вайрон эди.

— О, худойим-сй! Энди нима бўлади?

— Нима бўларди, анов лўттибоз қизингнинг бошқўзини айлантириб қўйган,— қизишиб деди Вальтер.— Казолдан айнитган ҳам ўша. Қизингнинг сепига кўз тиккан у муттаҳам!

Вальтер дарғазаб бир ҳолда хонада у ёқдан-бу ёқقا бориб кела бошлади.

— Ҳаммасини қилдинг, қилдинг, сен қилдинг, қўйгани жой тополмай қолгандинг, айланा қолай, ўргила қолай, деб жуда ҳаддан ошириб юбординг. Эрталабдан кечгача оғзинглардан: «Азизим-чи, Азизим» тушмайди. Ана энди ўзинг пиширган ошни ўзинг ичасан.

Хоним оқариб кетди.

— Нима... мен уни ҳаддидан оширибманми?

— Ҳа, сен! — дея унинг башарасига қичқирди эри.— Ҳаммаларинг у деса ўлиб бўласанлар: анови Марель ҳам, Сюзанна ҳам, ҳаммаларинг, ҳаммаларинг. Нима, усиз

бир кун ҳам яшолмай қолганингни билмайди, деб ўйлайсанми?

Вальтер хоним қаддини кўтарди.

— Мен билан бундай гаплашишингизга йўл қўймайман,— деди у қўрқинчли товуш билан.— Мен сизга ўхшаб дўконда катта бўлган эмасман, билиб қўйинг.

Эри тилини тишлаб қолди, кейин ғазаб билан: «Э, ҳаммаларингни жин урсин!»— деб қичқирди-да, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

Вальтер хоним бир ўзи қолиши биланоқ беихтиёр ойна олдига чопди — назарида, бир зум ичидаги буткул қариб қолгандай эди, етти ухлаб тушига кирмаган бу даҳшатли ҳодисани у сира ҳам ақлига сиғдира олмаётганди. Сюзанна Аэзизимни севиб қолибди! Аэзизим Сюзаннага уйланмоқчи! Йўқ, бўлмаган гап, мен янгишаётгандирман! Бундай бўлиши мумкин эмас! Қизи тушмагур у гўзал йигитга кўнгил қўйгандир, ўзини унга турмушга берадилар, деб ишонгандир, шайдойи бўлиб юргандир, лекин бунинг ажабланадиган ери йўқ, табиий бир нарса. Бироқ, Аэзизимчи? Ахир у қизалоқ билан тил биринтиргандир-ку! Вальтер хонимнинг хаёллари бошига оғир ғам тушган одамларники каби тўзғиб кетганди. Йўқ, Аэзизим, афтидан, Сюзаннанинг бу қилиғидан бехабар бўлса керак.

Ҳоним ўз жаэмани бу ишга бош қўшганми ё қўшмаганми деб узоқ бош қотирди. Агар у қизчани йўлдан урган бўлса, қанчалар аблак одам экан! Энди нима бўлади? Ҳали олдинда яна қанчадан-қанча хавф-хатарлар, ғам-аламлар бор экан, о худойим-еий!

Агар бунга Аэзизим аралашмаган бўлса, унда ҳали чип-қоннинг олдини олса бўлади. Сюзаннани ярим йилга саёҳатга олиб кетилса бас, кейин ҳаммаси эсдан чиқади. Бироқ шунча гапдан кейин энди у билан қандай юз кўришади? Ахир, уни ҳамон севади-ку. Бу ишқ унинг юрагига камон ўқидек санчилиб ётибди, уни суғуриб ташламоқликнинг сира имкони, иложи йўқ.

Унингсиз бир дам ҳам яшай олмайди. Ундан кўра ўлган афзалроқ.

У буткул қайгу-ғамга, шубҳа-ишти боларга ботди. Боши ноаниқ, оғир ўйлардан тарс ёрилиб кетай дерди, аъзойи бадани зирқираб турарди. У қандай бўлмасин бир йўл топишга уринар, эндиликда нима бўлишини билмай аламидан дод деб юборай дерди. У соатга қаради: иккига яқинлашиб қолибди. «Адойи тамом бўлдим,— деди у ўзига-ӯзи,— мен ақлдан озиб қолаётирман. Мен ҳаммасини би-

лишим керак. Бориб Сюзаннани уйғотаман-да, бор гапни сўраб оламиш».

У тақири туқур қиласлик учун оёғидан ботинкасини счиб олди-да, қўнида шам кўтарганча қизининг ётоғи томони йўл олди. Эшикни секингина очди ва каравотга қарали. Унинг бузилмаганча турарди. Аввал ҳеч бир шубҳага бормади, — қизалоқ отаси билан ҳамон жанжаллашиб ўтиргандир деб ўлади. Лекин бирдан калласига ялат этиб яшин ургандай даҳшатли бир Фикр келди ва у эрининг олдига чопди. Унинг олдига ҳаллослаб, рангида ранг қолмай, талваса ичидаги кириб борди. Вальтер ўринида китоб ўқиб ётган экан.

— Нима бўлди? Сенга нима бўлди? — сўради у қўрқиб кетиб.

— Сюзаннани кўрмадингми? — тутила-тутила сўради хотини.

— Менми? Йўқ. Нима қилди?

— У... У... кетиб қолибди. Хонасида йўқ.

Вальтер гиламга сакраб тушди, шиппагини кийди ва кўйлакчан қизининг хонасига қараб югурди.

Ҳонага кирган замони у ҳаммасига тушунди. Қизи қочиб кетибди.

Вальтер креслога оғир чўқди ва қўлидаги чироқни полга қўйди.

Хотини унинг орқасидан кириб келди.

— Нима бўлибди? — заиф бир товуш билан базўр сўради у эридан.

Вальтернинг ҳатто жавоб беришга ҳам, ғазабланишга ҳам мажоли қолмаган эди.

— Ҳаммаси тамом бўлди,— деди у ниҳоят инграб,— қизча унинг тузоғига илинибди. Энди ҳолимизга маймунлар йиглайди.

Хотини унинг башарасига нима деяпсан ўзи дегандай қаради.

— Нега энди маймунлар йиглар экан?

— Бунинг нимасига ажабланасан? Энди қандоқ бўлмасин, у қизимишга уйланиши керак.

Хотини сўйилаётган молдай бўкириб юборди:

— У-я? Ҳеч қачон! Сен эсингни еб қўйибсан.

— Минг дод-фарёд қилганинг билан энди фойдаси йўқ,— деди нохушлик билан Вальтер.— У қизчани олиб қочиб кетди, унинг номусига тегди. Энди қизимишни унга бермоқдан ўзга чорамиз йўқ. Агар ҳаммасини ақлаҳушимишни бир ерга қўйиб қилсак, унда ҳеч ким ис билмайди.

— Ҳеч қачон, ҳеч қачон унга Сюзаннани бермайман! — деди даҳшат ичидаги дағ-дағ қалтираган хотини.— Мен ҳеч қачон рози бўлмайман!

— Рози бўласанми, бўлмайсанми, қиз энди унинг қўлида,— алам ва умидсизлик билан деди Вальтер.— Фишт қолипдан кўчган. У қизечани то биздан розилик олмагунча яшириб олиб юради. Шундай экан, жанжал, шов-шувларнинг олдини олиш учун ҳозирданоқ розилик беришимиз керак бўлади.

Вальтер хонимнинг юраги тақдирнинг бу жафосидан ёрилиб кетадиган бир ҳолга келган, лекин қўкрагини пармалаб ётган аламни ҳеч кимсага айтольмасди.

— Йўқ, йўқ! Мен ҳеч қачон рози эмасман! — дея тақрорларди у. Эрининг жаҳди чиқиб кетди.

— Оҳ-воҳнинг ўрни эмас! Шундай қилишимиз шарт. Эҳ, муттаҳам, тоза бизни доғда қолдириди-да... Жуда пихини ёрган туллак экан аммо! Биз унга қараганда мавқеи зўроқ одамни топишимиз мумкин эди, лекин ундан кўра ақллироқ, ундан кўра ўсадиганроқ одамни тополмасдик. Унинг келажаги порлоқ. У ҳали депутат бўлади, министр бўлади.

— Унга ҳеч қачон Сюзаннани бермайман...— баттолик билан деди Вальтер хоним.— Эшитдингми?.. Ҳеч қачон!

Вальтернинг ниҳоят сабри тугаб, ғазаби қўзғади, у ишнинг кўзини биладиган одам сифатида Азизимнинг ёнини ола бошлади.

— Бўлди, бас қил-е... Сенга айтипман-ку шундай қилишимиз шарт, деб, бундан қочиб қутулиб бўлмайди. Яна ким билади? Эҳтимол, кейин пушаймон қилишга ўрин қолмас. Бунақа одамлар бугун остингда бўлса, эртага устингда бўлади. Ўзинг кўрдинг-ку, у анов тентак Ларош-Матьени учта мақола билан пўстагини қоқиб ташлади, бунинг устига сира ҳам ҳамиятини ерга урмади, ваҳдолонки, ўзининг ахволи ниҳоятда оғир эди. Майли, бошга тушганини кўз кўрар. Ҳозирча бизни қўғирчоқ қилиб ўйнатади. Ундан осонликча қутулиб бўлмайди.

Вальтер хоним дод-фарёд кўтаргиси, ерга думалаб додлагиси, соchlарини юлгиси келарди.

— Қизимни унга бермайман!..— оғини тираб туриб олди у.— Мен... мен... истамайман!..

Вальтер ўрнидан турди ва ердан чироқни олиб деди:

— Менга қара, сен ҳамма хотинларга ўхшаган ноқусул ақл экансан. Ҳаёлингизга бир нарса қаттиқ ўтиришиб қолса, тамом. Сизлар шароитга қараб иш юритишни бил-

майсизлар... аҳмоқлар. Сенга айтипман-ку, у қизингга ўйланади, деб. Вассалом!

Вальтер ишнингни маънлаатганча хонади чиқди. У ўйқуга чўмған умкан сарёйнинг коридоридан кўйлакчан ҳолда одамнинг кулагини қистатадиган шарпа янғлиғ ўтиб борди, сўнг сассиз ўз хонасига кириб кетди.

Вальтер хоним турган жойида қотиб қолди,— чираб бўлмайдиган бир азоб қалбини вайрон қилиб ташламоқда эди. У юз берган воқеани ҳали тўла англаб улгурмаганди. У ҳозир фақат уқубатининг исканжасида ўртамоқда эди. Кейин эрталабгача шу алфозда тик оёқда туришга қурби етмаслигини ҳис қиласди. Унинг бу ердан бош олиб кетгиси, ҳайё-ҳуйт деб этак силкиб қайга бўлмасин қочгиси келди, бир ҳамроҳ топгиси, унга дардларини айтиб ёзилгиси келди. Бир халоскор истади.

У кимга айтсам экан деб ўйланиб қолди. Кимга? Калласига бир фикр келмасди. Руҳоний-чи! Ҳа, руҳонийга боради! Ўзини унинг оёқларига ташлайди, гуноҳларини унга тўкиб-солади, ўз дардини айтиб илтижо қиласди. У бу муттаҳамнинг Сюзаннага ўйланиши мумкин эмаслигини тушнади ва бунга йўл қўймайдиган бир чора кўрсатади.

Руҳоний топиш керак, ҳозироқ, шу дамнинг ўзида топиш керак!

Лекин шу тобда уни қаердан топасан? Бошингни қаерга урасан? Бироқ бир дамга бўлсин бу ерда энди туриб бўлмайди, бунга унинг ҳозир кучи етмайди.

Шунда кўз ўнгидаги сув кечайтган Исонинг порлоқ сиймоси гавдаланди. Уни худди расмга қарагандай кўриб турарди. Демак, Исо уни ҳақиқиятни. Унга: «Кел, менинг қошимга. Пойимга тиз чўк. Мен сенга таскин ва ором бераман, сенга роҳи ҳақиқатни кўрсатаман», демоқда.

Вальтер хоним қўлига шам олди ва пастки қаватга тушиб, қишики боғ сари кетди. Исо ўйнинг энг чеккасидаги кичкина меҳмонхонага қўйилган, сурат намиқиб қолмаслиги учун одатда хонанинг ойнабанд эшигини ёпиб қўяр эдилар.

У худди ғалати бир сирли ўрмон ичра турган жомхонага ўхшарди.

Вальтер хоним шу пайтгача қишики боғни чароғон ҳолда кўрган эди, ҳозир боққа чўккан қоронғи зулумотдан у донг қотиб қолди. Жазирама мамлакатларнинг ҳашамдор қуюқ ўсимликлари ўткир, бошни айлантирадиган ҳидлар таратиб ётар эдилар. Эшиклар ёпиб қўйилганидан ойнабанд қубба остидаги дарахтлар таратган муаттар ислардан одамнинг қўкраги тўлиб кетар,— бу ҳидлар кўзни тиндирав, маст қиласар танга бир оғриқ қўзғаб лаззат багишлар,

аъзойи баданингни аллақандай ифодалаб бўлмайдиган хумер кайфият билан тўлдирар, ўлим олдида бўладиган бир толгинликка соларди.

Шўрлик хотин оҳиста-оҳиста қўрқиб қадам босарди: унинг қўлида қалтираган шамнинг нури дам сайин ғаройиб ўсимликларни ёритар, шунда хотиннинг назарида аллақандай махлукотлар, қандайдир шаффоф махлуклар, ғаройиб бир мавжудотлар ваҳимали суратда чиқиб келаётгандай бўлар эди.

Шунда унинг кўзлари бирдан Исога тушди. У эшикни очиб унинг сиймоси қархисида тиз чўкди.

Олдин худога муҳаббат изҳор қилиб, зўр бериб ибодат қилди, ёлборди, тавалло қилди. Кейин ибодат қилиб бир оз кўнгли ўрнига тушгач, унга бошини кўтариб қаради, қаради-ю, шу заҳоти даҳшатга тушди. Шамнинг титроқ алангаси Исони хирагина ёритиб туар, шу онда у Азиизимга чунонам ўхашиб кетган эдики, назарида ҳозир унга худо эмас, ошиғи тикилиб тургандай эди. Ё раббим, бу унинг кўзлари, унинг қарашлари, унинг совуқ ва киборли назари эди!

«Исо! Исо! Исо!»— пицирлади у. Лабларида эса Жоржнинг номи такрорланарди. Шунда бирдан унинг хаёлига, балки, мана шу дамларда Жорж қизим билан ётгандир, деган фикр ялт этиб қелди. Қизи ҳозир у билан бирга, бирон хонада бирга ётибди. У, у — Сюзанна ёнида!

«Исо!.. Исо!»— пицирлади хотин. Лекин қизи билан севиклисини ўйларди! Улар хонада ёлғиз ўзлари... ҳозир эса тун.

«Ё Масиҳим!.. Ё Масиҳим!» — калима қайтарарди Вальтер хоним. Бироқ у қизини ва уни олиб қочиб кетган севиклисини ўйлагани ўйлаган эди! Улар ҳозир бирон гўшада ёлғиз ётишибди... яна қоронги кечада. Вальтер хоним уларни шундоқ қўриб тургандай эди. Мана шу девордаги суратни қандоқ қўриб турган бўлса, уларни ҳам худди шундай равshan кўз ўнгига келтироқмайдайди. Ана, улар бир-бирларига қараб табассум қилишмоқда. Ана, улар ўпиша бошлишди. Хона қоп-қоронғу. Тўшак устидаги адёл пастга сидирилиб тушган. Вальтер хоним ўрнидан турди: ҳозир уларнинг олдиларига боради ва Сюзаннанинг сочларидан тортиб, уни Жоржнинг қучоқларидан юлиб олади. У ўша одам билан қочиб кетган башаранг қургур қизни ҳозирнинг ўзида бўғиб ўлдиради. Вальтер хоним назарида қизининг бўғзидан ушлаб олгандай эди... лекин ушлагани сурат эди. Унинг қўли Масиҳонинг оёқларига тегиб кетганди.

Хоним ваҳима ичида бир қичқирди-ю, юзтубан ерга қулади. Шагам тўнтарилиб тушди ва ўчиб қолди.

Кейин иним бўлди дейсизми? У васваса, ғалати қўрқинч ичра ялаҳалиб чиқди. Бир-бирлари билан қучоқлашиб олган Жорж билан Сюзанна унинг кўз ўнгидан нари кетмасди. Масиҳо эса уларнинг шармсиз муҳаббатларига оқ фотиҳа бериб турғандай эди.

Хоним ўз хонасида эмас бошқа ерда ётганлигини олес-олас хотирларди. У ўрнидан турмоқчи бўлар, қочиб кетгиси келар, лекин қимирлашга мажоли қолмаганди. Бутун вужуди аллақандай караҳт бўлиб қолди, жисми зўр бир юкнига тагида қолган каби эди, ҳали ҳуши ўзида эди, унинг ҳушини фавқулода хаёлий даҳшатли рӯёлар элтганди, у қўрқинч безовта бир уйқуга чўма бормоқдайди, одатда иссиқ мамлакатларнинг ўтиқир исли ғаройиб ўсимликлари кишининг кўзини мана шундай элтади, баъзан шунда одам ўзининг абадий уйқуга чўмиб кетганлигини сезмай ҳам қолади.

Эрталаб Вальтер хонимнинг ҳолати размга бориб қолган беҳуш гавдасини «Сув кечаётган Исонинг» олдидан топишди. Унинг аҳволи жуда ҳам оғир деб топилди. У фақат эртаси куни кўзини очди. Ва шунда йиғлай бошлади.

Үйдаги хизматкорларга Сюзанна тўсиндан монастирга кетди, деб айтилди. Вальтер жаноблари Дю Руадан узундан-узоқ ҳат олди ва унинг Сюзаннага уйланишига розилик берди.

Азиизим бу хатни қочиб кетмасларидан сал бурун ёзган ва Париждан чиқиб кетаётгандаридан почтага ташлаган эди. Ҳатда у ўзининг анчадан бери Сюзаннани севишини, лекин бу нарсага тил биринтирганликларини, бироқ қизнинг ўз ихтиёри билан келиб: «Мен сизнинг хотинингиз бўлишни истайман», дегандан кейин уни ўзи билан бирга олиб қолишига мажбур бўлганлигини ва токим, ота-онаси рози бўлмагунларича яшириниб туражакларини ёзган эди; охирида, мен учун қайлиғимнинг гапи гап, мен бошқа ҳеч нарсани тан ололмайман, деб қўшиб ҳам қўйганди.

У жаноб Вальтердан жавоб хатини ўзи почтадан талаб қилиб оладиган тарэда ёзишни сўраган, кейин уни дўстларим менга жўнатиб юборишиди деб айтган эди.

Дю Руя истаган нарсасига эришгач, Сюзаннани Парижга олиб келди-да, уйига жўнатиб юборди, лекин ўзи вақти соати келгунча унинг ота-онасига қўринмасликка қарор қилди.

Бунгача улар Сена соҳилларидағи Ларош-Гийонда олти кун бирга туришган эди.

Сюзанна ўзинда йўқ хурсанд, қувончи ичига сифасди. Учинни чўпон қизидай тасаввур қиласди. Жорж уни одамларга синглим деб таништирар, чиндан ҳам ўрталарида ака-сингиллардай оддий, яқин, айни чоқда жуда самимий покиза муносабат туғилган эди: одатда севишган ҳабиб ва маҳбуба мана шундай муносабатда бўладилар. Жорж ўз манфатини кўзлаб атай қизнинг номусига тегмади. Ларош-Гийонга келгандарининг эртасигаёқ Сюзанна ўзига кийимкечак ва қишлоқда аскатадиган нарсалар сотиб олди ва дала чечаклари тақилган каттакон похол шляпасини кийиб олиб балиқ овлагани кетди. Бу ерлар унинг кўзларига бекиёс гўзал бўлиб кўринарди. Бу ерда ўзининг ажойиб гиламлари билан машҳур бўлган кўҳна минора ва қадими қалъа бор эди.

Жорж шу ердан сотиб олган курткасини кийиб Сюзанна билан дарё қирғоқларида кезар, дарёда қайиқда сайр қилишарди. Улар дам-бадам ўпишишар,— қизнинг ўпичлари маъсум ва тоза, Жорж эса ҳирснинг оловида куярди. Лекин у юрагини ўртаб ётган ҳирсни усталиқ билан яширади. У Сюзаннага: «Эртага биз Парижга қайтадиган бўлдик, отангиз никоҳимизга рози бўлди»,— деб айтганда, қиз соддадиллик билан сўради:

— Дарров-а? Сизга хотин бўлиш менга жуда ҳам ёқиб қолди!

X

Константинополь кўчасидаги мўъжазгина квартиранинг ичи қоронғи эди, Дио Руа билан хона эшигида учрашган Клотильда де Марель уй ичига отилиб кирди-да, дарҳол уни қийин-қистовга ола кетди, Жорж ҳатто дераза пардаларини тортишга ҳам улгурмади.

— Демак, сен Сюзанна Вальтерга ўйланадиган бўлсан-да?

Жорж бошини ҳам қилганча буни бўйнига олди.

— Наҳотки эшиитмаган бўлсанг? — деб қўшиб қўйди у.

— Сен Сюзанна Вальтерга ўйланасанми? — деб давом этди туси ўзгариб қутуриб кетган хоним.— Куракда турмайдиган гап! Бемаънилик! Уч ойдан бери менинг олдимда диконглаб қолганинг шунинг учун экан-да, кўзимни бўяб лақиллатиб юрган экансан-да. Мендан бошқа ҳамма эшитиби. Менга буни эрим айтди!

Дио Руа зўраки илжайди ва шляпасини каминнинг четига осиб креслога ўтириди.

— Демак, хотининг билан ажрашганинг ҳамоно қармоқ

ташлай бошлаган экансан-да, а? Мен бўлсан унинг ўрнига вақтинача тани бости бўлиб юрган экансан-да, а? — деди унинг юзига тик қараганча газаб билан шивирлаган хоним. Мунча абллаҳ бўлмасан!

Уни нима гап? сўради Жорж.— Хотиним мени вадаб юрган экан, уни жиноят устида қўлга туширдим, ижрасиб кетдик, мана энди бошқасига ўйланяпман. Бунинг нимаси ёмон экан?

Илоншиг ёғини ялаган айёр, товламачи экансан! — деди пичирлади қалтираган товуш билан хоним.

— Жин урсин! Бу дунёда шалвираб оғзидан ошини олдириб юрадиганлар лақиллаб қолаверадилар.

Лекин Клотильдага ҳамон бояги фикр азоб бермоқда эди.

— Нега сенинг бунақалигинги аввалдан билмаган экансан-а? Йўқ, мен ҳеч қачон сени бунчалар ифлос одамлигингни билмаган эдим.

— Илтимос, тилингни тийсанг яхши бўларди,— деди ғурур билан Жорж.

Клотильда бу сўзлардан ёрилар ҳолга келди:

— Нима! Сен билан ҳали оқ қўлқоп кийиб гаплашишим ҳам керактир? Сен доимо менинг шохимни синдириганинг синдириган, нима энди, миқ этиб оғзимни очолмайманми? Ҳаммани алдайдиган, ҳаммани ўзига малай қилиб олган, қаерга бормасин тараллабедод қилиб юрадиган, катта-катта пул-даромад ўмарадиган одам билан шундан бошқача яна қандай гаплашиш мумкин, кошки тузук одам бўлсанг экан!

Жоржнинг лаблари гезариб, титради, у ўрнидан турди.

— Оғзингни юм, бўлмаса ҳайдаб чиқараман.

— Ҳали ҳайдайман дегин... Ҳайдайсанми... Сен мени ҳайдайсанми... сен... сен...

Клотильда шу қадар дарғазаб бўлиб кетди, нима дейишини билмай қолди, бироқ унинг газабини босиб турган тўғон бирдан қулади, оғзидан боди кириб, шоди чиқа бошлади.

— Мени ҳайдар эмиш! Бу уйнинг пулинин ким тўлаб келаётганлигини унутдингми? Э-ҳа, унда-мунда мен ҳам тўлаб турганман дегин! Ҳўш, уйни ким ижарага олган эди?.. Мен... Ким уни сақлаб ўтириди? Мен... Яна сен мени ҳайдамоқчимисан? Гапирма, виждонсиз! Водрек Мадленага қолдирган мероснинг қоқ ярмини ўғирлаганингни билмайди дейсанми мени? Сюзаннани ўзингга хотин қилиб олиш учун уни зўрлаганингни билмайди дейсанми мени?..

Жорж унинг иккала елкасидан ушлаб олиб силкита бошлади.

— У ҳақда гапирма! Сенга айтяпман, гапирма!
— Сен у билан ётгансан, мен биламан! — қичқиради Клотильда.

Жорж у нима демасин ҳаммасига чидаб берарди, лекин бу гап жуда ўтиб тушди. Клотильда рост гапни айтаётганида юраги турсиллаб уриб кетганди, лекин ўз қайлигига нисбатан айтилаётган бўхтон унинг қонини қайнатиб юборди, сал бўлмаса Клотильдан уриб юборай дерди.

— Тилингни тий... тилингни тий... яхшиси, тилингни тий...— дея такрорларди у ва мевали шохни силкитгандай Клотильдан силталарди.

Сочлари тўзгиб кетган, кўзлари телбараб қолган Клотильда бор овозини қўйиб қичқиради:

— Сен у билан ётгансан!

Жорж уни қўйиб юборди ва чунон шапалоқ тортдикি, Клотильда девор томонга учиб кетиб йиқилди, лекин шу заҳоти унга қараб ўгирилди-да, гавдасини ердан салгина кўтариб яна бир карра қичқиради:

— Сен у билан ётгансан!

Жорж унга томон ташланди ва тагига босиб олиб худди эркак одамни ургандай калтаклаб кетди. Клотильда дарров жим бўлиб қолди,— фақат калтак зарбидан инграб ётарди. У қимир этмасди. Юзини хонанинг бурчагига олганча инқилаб йиғларди.

Ниҳоят, Дю Руа уни уришдан тўхтаб, ўринидан турди. Ўзига келиш учун хонада у ёқ-бу ёққа юриб кўрди. Кейин ўйлаб турди-да, ётоқхонага ўтиб тосга совуқ сув қўйди ва унга бошини тиқди. Сўнгра қўлларини ювди ва сочиққа яхшилаб арtingанча, нима бўлганини билиш учун Клотильданинг тепасига борди.

Клотильда қимир этмасди. У ҳамон ерда ётганча пиқилларди.

— Яна қачонгача дийдиё қилмоқчисан? — сўради у.
Клотильда жавоб бермади.

У уйнинг ўртасида ерда чилпарчин бўлиб ётган маъшуқасига тикилиб турар, бир оз саросимага тушган, кўнгли бузилган эди.

Кейин ўзини қўлга олди-да, каминдан шляпасини олди.
— Мен кетдим. Кетаётганингда калитни қоровулга бериб кет. Қачон тураркинсан деб кутишга тоқатим йўқ.

У эшикни очиб чиқди, бориб қоровулга учрашди.

— Хоним ҳали ичкарида,— деди у.— У бирпастдан кейин кетади. Ҳўжайинга айтиб қўйинг, биринчи октябрдан эътиборан мен уйни бошқа ижарага олмайман. Бугун —

ўн олтинчи август, демак, мен вақтида айтиб қўйяпман,— деди-да, дарҳол жўнаб қолди. У магазинларга кириб қайлигига совеналар харид қилмоқчи эди.

Тўй йигирманичи октябрда, парламент каникуллари тугаган куни бўлни керак эди. Никоҳ маросими Мадлен Черковида ўқиладиган эди. Тўй ҳақида ҳар ким оғзига сиққанича гапирав, лекин ҳеч ким тайинли бир гап билмасди. Тури мишиминшлар юарди. Қиз ўғирлаш ҳақида шивирлаб гаплашибар, лекин ҳеч ким анигини айтломасди.

Вальтер хоним ўз бўлажак кўёви билан гаплашмасди; хизматкорлар тўй маълум бўлиши биланоқ, ўша куни Сюзанини монастирга жўнатгани, ўзи эса заҳар ичгани ҳақида гапириб беришарди.

Уни беҳуш аҳволда топишибди. Энди унинг ўзига келиши қийин экан. Кўрсангиэ, кампир бўлиб қолибди дейсиз; соchlari бутунлай оқариб кетибди. Бошини тоатибодатдан кўтартмайдиган бўлибди, ҳар якшанба черковга бориб тавбаю таазарру қилишни канда қилмайди.

Сентябрнинг бошларида «Францууз ҳаёти» жаноб Вальтер фақат ношир бўлиб қолажаги, бош редакторлик лавозимини барон Дю Руа де Кантель адо этажаги ҳақида эълон қилди.

Шунинг баробарида газета маълум-машҳур фельветончилар, мухбирлар, публицистлар, адабий ва театр танқидчиларини ишга тортди. Улар катта пуллар эвазига эътиборли, катта газета редакцияларидан оғдириб олинди.

Кекса, ҳурматли, кеккайган журналистлар энди «Францууз ҳаёти» ҳақида гап кетганда елкаларини қисиб қўйишмасди. Газета бир зумда тўла ғалаба қозонди, жиддий адабиётчилар ҳам энди илгаригидай менсимай қарашмасди.

Жорж Дю Руа билан Вальтерлар оиласи бирмунча вақтлардан бери ҳамманинг диққатини ўзига жалб қилганди. Мана шунинг учун ҳам «Францууз ҳаёти» бош редакторининг тўйин Париж мавсумининг гули ҳисобланарди. Ҳроникаларда номлари муттасил қайд қилиниб юрадиганларнинг ҳаммалари ҳам никоҳ маросимида қатнашишга майл билдирилар.

Бу ҳодиса беғубор куз кунларидан бирида бўлиб ўтди. Эрталаб соат саккизда Қирол кўчасида Мадлен черковининг хизматчилари черков эшиги олдидаги баланд зиналарга кенг қирмизи пояндоз тўшадилар, бунга ўткинчиларнинг диққати жалб бўлди ва бугун бу ерда муаззам тантана бўлажагидан дарак берди.

Идораларига ўтиб бораётган хизматчилар, камсуқум ишчи хотинлар, магазин сотувчилари — ҳаммалари бу ерда бир

тўхтаб ўтишар ва бойлар ўз никоҳ тўйларига қанчадан-қанча пул совуришлари устида фикр қилишарди.

Соат ўнларда томошабинлар йигила бошлади. Улар тезда бошланса керак деб бир қанча муддат кутиб туришар, кейин жўнаб қолишарди.

Соат ўн бирда полиция келди ва халойиқ дам сайин тўдалашётганлигини кўриб, шу заҳоти уларни ҳайдашга киришди.

Тезда таклиф қилингандар — яхшироқ жойни эгаллаб, ҳаммасини озиқмай-томизмай кўриб олиш иштиёқида ёнгандар бирин-сирин келдилар. Улар катта зал деворлари ёқалаб ўтириб олдилар.

Одам тобора кўпая бошлади: ипак лиbosлари шидираған хонимлар билан тепакал бўлиб қолган, хатти-ҳаракатларида киборларча бир савлат ёғилиб турган, бугун кечагидан ҳам димоғдорроқ бўлиб қолган мутакаббир эркаклар келишди.

Черковнинг ичи одамга тўла борарди. Кенг очиб қўйилган дарвозалардан тушган офтоб нурлари биринчи қаторларни ёритиб турарди, шамлар билан чароғон меҳроб атрофга сарғимтил зиё таратиб турар, эшик томондан қўйилиб турган ярқироқ офтоб нурлари қаршисида унинг зиёси хира ва ғариб бўлиб кўринар, шунинг учун ҳам меҳроб томон нимқоронги бўлиб туюларди.

Меҳмонлар ҳар томонга назар ташлаб ўтиришар, бир-бирларини имлаб чақиришарди, бирон ерга тўдалашиб йиғилишарди. Киборлар каби савлат тўкмаган адабиётчилар эса секин гаплашиб ўтиришарди. Эркаклар хотинларни томона қилишарди.

Танишларини қидираётган Норбер де Варен ўртада ўтирган Жак Ривальни кўриб унинг олдига борди.

— Шундай қилиб,— деди у,— бу дунё фирибгарлар дунёси бўлиб қолар экан-да!

Риваль ичи қора одам эмасди.

— Қандини урсин,— дэя эътироуз билдириди у.— Жорж шотининг тепасига чиқиб олди.

Улар шундан кейин кимлар йигилганлигини назардан кечира бошладилар.

— Унинг олдинги хотини нима қилаётibiди, билмайсизми? — сўради Риваль.

Шоир мийифида кулди:

— Нима десам экан. Эшитишимга қараганда, у Монмартр томонда гўшанишин яшаётганмиш. Лекин... бир «лекин»и бор... Яқин кунлардан бери «Қалам» газетасида бир қанча сиёсий мақолаларга кўзим тушди, буни қарангки,

улар Форестье билан Дю Руанинг мақолаларига қуйиб қўйгандек ўхшаш. Уларга Жан Ледол, деган бир кимсанинг иеми қўйиаган. Жуда келингган, ақлли, дўстимиз Жоржга ўхшаган бир йигит экан. У яқинда Жоржнинг собиқ хотини билан танишиб олганимиш. Шундан келиб чиқиб айтаманки, Мадлена доимо ҳашискорларни севиб келган, бундан кейин ҳам шундоқ бўумиб қолади. Бунинг устига у жуда ҳам бидашлат. Водрек билан Ларош-Матье бекорга унинг уйига танда қўйинимаган, ахир.

— Узиям қурмагур ойдаккина,— деди Риваль.— Жуда пихини ёрган! Яқиндан таниш бўлган одамга жуда жозибали бўлиб кўринса керак. Лекин айтинг-чи, Дю Руа расмий равишда ажрашгандан кейин қандай қилиб янга черковда никоҳ ўқиттиряпти?

— Черковда никоҳ ўқитаётганлигининг боиси, черков уни ҳали уйланмаган деб ҳисоблайди,— деб жавоб берди Норбер де Варен.

— Қандай қилиб?

— Динга лоқайд қарагани учунми ёки пулни қўзи қиймаганми, бизнинг Азизим Мадлена билан фақат мэрянинг ўзидангина ўтган экан. Гап шуки, у биринчи никоҳини черковда қайд қилдирмаган, шундай бўлгач, бизнинг онахон черковимиз назарида унинг илгариги уйланиши расман эр-хотинчиликка кирмас экан. Шундай қилиб, бугун у черков назарида бўйдоқ йигит. Бунчалар асъасаю дабдаба ҳам унга аталган, дарвоҷе, буларнинг бари қари Вальтерга анча чақага тушади.

Равоқлар остида тўпланган одамларнинг ғовури кучайгандан кучайиб борарди. Баъзилар овозларини барада қўйиб гаплашар эдилар. Одамлар қаршисида ҳаммага қўз-қўз бўлиб турган, кишилар бир-бирларига уларни кўрсатаётган, одамларнинг нигоҳи ўзларида эканлигидан гоятда мамнун бўлган машҳур шахслар туришарди: улар ўзларининг ҳар бир хатти-ҳаракатларини ўлчовга солиб олишган, ўзларини бу анжуманнинг зарурий безаги деб билишар, ўзларига ажойиб бир санъат асарига қарагандай қараваш ва улар бу ерда ҳам, бошқа барча байрамларда бўлгандай юлдуз каби порлаб турар эдилар.

— Азизим, сиз хўжайнининг олдида кўп бўласиз,— давом этди Жак Риваль.— Вальтер хоним Дю Руа билан гаплашмас эмиш, шу ростми?

— Рост. У Дю Руага қизимни бермайман, дебди. Лекин Дю Руа чолни қаттиқ қўлга олиб қўйган экан, чолни Марокашда кўмилган аллақанча ўликлар билан қўрқитганимиш деб эшитаман. Қисқаси, у чолга агар қизингни бер-

масанг, ҳамма жиноятларни фош қиласман деганиши. Вальтер Алоши-Матъенинг ҳолига маймунлар йиглаганлигини ёслаб дарҳол рози бўла қолибди. Бироқ ҳамма хотинлар каби қайсар бўлган онаси, агар куёвим билан бир оғиз ганилашсам одам эмасман, дебди. Улар бир ерда ўтирганларида ахволларига қараб одамнинг кулгуси қистайди. Вальтер хоним худди Қасос илоҳасининг ҳайкалига ўхшайди, Дю Руа эса ўзини жуда ўнғайсиз сезади, лекин сира билинтиримайди. Ким ким, лекин у ичидагини сира сиртига чиқармайди.

Уларга адабиётчилар салом бериб ўтишарди. Сиёсий мавзуларда бораётган гаплар узуқ-юлуқ қулоққа чалинарди. Эшикдан эса худди денгиз тўлқинларининг гувиллаши каби черков олдиди йигилган одамларнинг шовқини кириб келар, гумбазлар узра кўтарилиб калисо ичиди йигилган асилзодаларнинг товушларини босиб кетар әди.

Лекин, мана, эшик оғаси ҳашамдор асо билан уч марта ерга урди. Ҳамма ўгирилиб қаради, курсилар тарақ-туроқ сурилди, ипак либослар шувиллади. Эшикда эса қуёш нурларига гарқ бўлган ҳолда навқирон қиз отаси етакчилигida пайдо бўлди.

Қиз ҳамон қўғирчоққа ўхшарди — ҳа, ажойибmallарнг сочли, соchlарига флердоранж қўндирган қўғирчоққа ўхшарди.

У кираверишда бир неча сония тўхтаб қолди, кейин калисо ичига қадам қўйди — шу ондаёқ орган садолари янгради, унинг қудратли саслари келин келганлигидан мұжда берди.

Латиф ва дилбар қўғирчоқдай нозанин келин бир оз тўлқинланган ҳолда бошини ерга қаратиб келарди, лекин кўринишдан сира ийманиб турганга ўхшамасди. Ҳонимлар унга қараб жилмайишар, шивир-шивир гаплашишар әди. «Жуда ҳам дилбар, жуда ҳам ёқимтой экан», — дея пицирлашарди ёркаклар. Вальтернинг юзи оқарган, ҳаддан ташқари ўзини салобатли қилиб кўрсатар, қўзойнаклари ялат-юлат қиласди.

Бу қўғирчоқ маликанинг кетидан унинг тўрт дугонаси келишар, уларнинг ҳаммалари бир хилда пуштиранг либосларга бурканишган, ҳаммалари ғоятда чиройли әдилар. Бирбирига монанд қилиб танланган тўрт куёв навкар худди уларнинг ҳаракатларини балетмайстер бошқариб тургандай ортиб келар әдилар.

Улар кетидан Вальтер хоним ўзининг қудаси — етмиш икки яшар маркиз де Латур-Ивелен билан қўлтиқлашиб келарди. У қадамларини базўр босмоқда әди. Ҳудди яна

бир қадам ташлайдиган бўлса, ерда қулаб қоладиганга ўхшарди. Унга қараган одам оёқлари пол плиталарига ёнишиб қолмаётганимикин деб ўйларди, у ўлимга кетаётган одамга ўхшар, юраги аса қафаста ташланган жонивордек нитирлар әди.

У омиб, чўи бўлиб қолганди. Чеҳраси иэтироб, аламини ўйридан ўзгарган, соchlари оқариб кетганидан юзи ҳам инада рапшиар бўлиб кўринарди.

У, афтидан, одамларга кўзим тушмасин дебми, ёхуд юрагини ўргаб ётган қайгули фикрлардан чалғимаслик учунми, тўғрига тик қараб бораради.

Кейин аллақандай қари, ҳеч ким танимайдиган кампирни қўлтиқлаган Жорж Дю Руа кўринди.

У бошини баланд кўтарганча, қошлиарини андак чимирган ҳолда тўғрига қараб гўё бир нуқтага тикилгандаи бўлиб жиддий юриб бораради. Мўйлабларининг икки учи юқорига дикрайиб турарди. Ҳамма йигилганлар уни жуда келишган йигит деб топишиди. Унинг сарвдек адл қомати, келишган оёқлари ҳамманинг диққатини ўзига жалб қилган әди. Кўкрагига Фахрий легион орденининг алвон лентаси тақилган фрак унга ғоятда ярашган әди.

Кейин сенатор Рисолен билан келаётган Роза кўринди. У бир ярим ой илгари турмушга чиққан әди. Граф де Латур-Ивелен виконтесса де Персмюри кўлтиқлаб кириб келди.

Ҳаммадан орқада Дю Руанинг ўртоқлари ва ёр-биродарлари келишди, Жорж буларни ўзининг янги уруғларига таништирган әди, булар қоришиқ Париж жамияти ичидан танилган одамлар бўлиб, улар дарҳол одамга эл бўлиб кетишар, бечораҳол бир ахволга тушиб қолганларида эса янги чиққан бойларга ўзларини қариндошу хеш-акрабо қилиб кўрсатишарди, — бир сўз билан айтганда, булар путурдан кетган, касод бўлган, пулларини совуриб адо қилган, ҳар турли гап-сўзларга, маломатларга қолган, ундан ҳам хунукроги, уйланиб қўйган дворянлар әди. Улар орасида жаноб де Бельвињ, маркиз де Банжолен, граф ва графиня де Равенель, герцог де Раморано, князь Кравалов, Шевалье Вальреали ҳамда Вальтернинг меҳмонлари: князь де Греш, герцог ва герцогиня де Феррачини ва гўзал маркиза де Дён бор әди. Маросимда иштирок этажтган Вальтер хонимнинг қариндош-уруғлари ўзларининг вилоятдан келганликлари ни шундоққина билдириб турар әдилар.

Ҳамон орган садолари янграб турарди; карнайларнинг ярқироқ бўғизларидан ер юзидағи лаззатлар ва азобуқубатлардан дарак берувчи садолар отилиб чиқар, бутун калисога янгроқ оҳанглар тараларди.

Кўши ташакали заалворли эшик ёпииди, худди бу ердан бирор офтобни қувиб чиқаргандек шу заҳоти қоп-қоронги бўйиб ҳолди.

Тўрда, ёп-брор мөхроб олдида Жорж хотини билан ёнма-ди тиз чўкиб туарди. Бу ерга яқиндагина келган епископ Танжер митра кийиб, асо ушлаган ҳолда тангри таоло номидан уларни қовуштироқлик учун ичкаридан чиқиб келди.

Епископ келин-куёвга одатдаги савсларни берди, узуклағни алмаштириди ва христиан хулқи бўрасида келин-куёвга нутқ ирод этди, унинг сўзлари одамни худди кишанлаб ташлаётгандай эшитиларди. У вафо-садоқат ҳақида узундан-узоқ тумтароқли ваъз ўқиди. Епископ баланд бўйли, тўладан келган, сал чиққан қорни ўзига савлат бағишлаган прелатлардан эди.

Кимдир ўкириб йиглаб юборди, баъзи одамлар ўгирилиб қарашди. Юзини қўллари билан тўсиб олганча, Вальтер хоним йигламоқда эди.

У ён беришга мажбур бўлди. Қўлндан бошқа нима ҳам келарди? Аммо қайтиб келган қизини ўпиб қўйишдан воз кечган ва уни ўз хонасидан қувиб чиқарган, Дю Руанинг тавозе билан қилган таъзимига жавобан: «Сиз дунёдаги энг пасткаш одам экансиз, энди ҳеч қачон менга гапирманг, мен эса сизга ҳеч қачон жавоб бермайман»,— деган кундан бошлаб, ҳа, худди шу кундан эътиборан, ҳаёт унинг учун ҳаёт эмас, қийноқхона, уқубатхонага айланди. У Сюзаннанин кўрарга кўзи, отарга ўқи йўқ эди: унинг туйгулари гоятда галати, мураккаб эди, бунда телба бир муҳаббат даҳшатли рашқ ҳисси билан қоришиб кетган, бу она ва маъшуқанинг Фавқулодда, яширин, аёвсиз ва битмаган жароҳат каби қон силқиб ётган рашки эди.

Мана энди епископ черковда икки минг одамнинг ўртасида, унинг шундоққина кўз ўнгига қизи билан севиклисининг никоҳини ўқимоқда! Қани энди миқ этиб оғзини очолса! Тўхтатинг, деб айта олса! «Бу йигит менинг йигитим, менинг севиклим! Сиз ҳаром никоҳ ўқияпсиз!»— деб айюданнос сололса, йўқ, бунинг иложи йўқ!

Баъзи бир хонимлар ачиниб пичирлашарди:

— Онаси бечора адойи тамом бўлибди!

— Сиз бу бебақо оламнинг сара одамлари жумласидан-сиз, сиз энг бадавлат ҳурматли зотлардан бирисиз,— дея тақаллум ўқирди епископ.— Сизнинг иқтидорингиз, марҳаматли афандим, сизни авомдан фарқли ўлароқ сарафroz қилди, сиз қалам тебратиб ҳалқа ибрат бўлмоқдасиз, уни ўз орқангиздан эргаштироқдасиз, шундай бўлгач, сизнинг

иммангиэда шарафли бир бурч турибди, сиз кишиларни олижаноб йўлларга бошламогингиз даркор...

Дю Руанинг қалби ифтихор туйтулари билан лиммолим бўлди. Ахир, бу гапларининг барини рим-католик чирковининг наядари бўлукларидан бўлмиш бир одам унга қарати айтмоқда! Унинг орқасида эса фақат уни деб бу ерга келган номдор калоншолар туришибди. Назарида, аланқандай бир куч уни ўз ҳукмига олиб юксакларга кўтариб кетаётгандай эди. У энди дунёси тебратиб турадиган зотлардан бирига айланмоқда. Ҳа, бу унинг худди ўзи, бошка ҳеч ким эмас, унинг ўзи — Кантледан чиқсан худо бехабар дехқоннинг боласи!

Шунда бирдан у кенг Руан водийси узра қад кўтарган тепалик устида жойлашган кўримсизгина қовоқхона ичида отаси билан онаси ўз ҳамқишлоқларига қандай хизмат қилаётгандилларини равшан кўз ўнгига келтирди. Дю Руа Водрекдан теккан мероснинг беш минг франкини уларга юборган эди. Мана энди уларга эллик минг франк жўнатади, улар бунга кўркам мулк сотиб олишади. Бошлари осмонга етиб, хурсанд бўлиб юришади.

Епископ сўзини тугатди. Тилларанг епитрахил кийган руҳоний мөхроб томонга ўтди. Шунда яна орган садолари янгради, энди у янги келин билан куёвни муборакбод қиласди.

Баъзан унинг садоси гувиллаб яшин гулдираған каби янграр, худди қудратли денгиз тўлқинлари мисоли кўк сари қалдираб ўлар, мана ҳозир зўр куч билан пастга қуиилиб, бинони ўпиривет кетадигандай кўринар, сўнг ферузаранг осмон сатҳида ёйилиб тараларди. Бу гувланган оҳанглар калисони зириллатиб туар, одамнинг жисми, қалбини ларзага соларди. Кейин у бирдан ўчиб қолар, шунда қулоқларга худди майн сазо сасидек оромбахш енгил парвоз қилган куйлар чалинарди. Куй ҳаволаниб, эркаланиб учар, шаршара томчилариdek парчинланиб кетар, дам эса қушлар каби парвоз қила бошларди. Кейин яна тўсиндан худди бутун бир оламга айланиши мумкин бўлган томчи каби бағрини кенг очар ва енгиб бўлмас кучга айланар, оламни чексиз қудратга эга бўлмиш оҳанглар тутиб кетарди.

Кейин қуий эгилган бошлар узра инсон овози янгради. Опера солистлари — Вори ва Ландек қўшиқ бошлаб юборишиган эди. Бухур дуди нафис ҳид тарата бошлади. Бу пайт мөхроб томонда илоҳий оин адо этилмоқдайди: ўз руҳонийсининг чорлови билан одам худо барон Жорж Дю Руа никоҳи шарафига ерга тушиб келмоқда эди.

Сюзаннанинг ёнида тиз чўкиб турган Азизим бошини

қуин эгди. У ҳозир ўзини худога ишонадиган диндор бир одамдай ҳис қилмоқда эди, у ўзига шунчалар муруннатлар қилган, бошидан марҳаматининг нурини сочган, унга мол-мулк, давлат иноят қилган илоҳий вужуднинг ҳидоятига шукур қилмоқда эди. Кимга қарата айтаётганилигини ўзи ҳам аниқ тасаввур қилмаган ҳолда у изҳори миннатдорчилик билдиримоқда эди.

Расм-русум тамом бўлгач, у ўрнидан турди, хотинига қўлини узатди ва одамлар турган томонга қараб юрди. Жоржнинг қувончи ичига сифмасди,— у ўзини халқнинг саломига чиқсан қиролдай ҳис қилмоқда эди. У таъзим қилар, узатилган қўлларни сиқар, алланарсалар деб миннатдорчилик билдирарди. «Гоятда миннаторман, гоятда миннаторман»,— деб жавоб берар эди у табриклаган одамларга.

Шунда кутилмаганда де Марель хонимни кўриб қолди ва у билан қилган шўхликлари, эркалашлар, ўпичлар эсига тушган замони, овозини, бўсаларининг таъминни тасаввур қилган они яна у билан бирга бўлгиси, эҳтиросли қучоқларига отилгиси келди. Хоним ўша-ўша латофатли, гўзал эди, унинг кўзлари ўша-ўша шўх олов сочиб турарди.

«Барибир қурмагур жуда оғатижон-да!»— деб хаёлидан кечириди Жорж.

У ҳуркак оҳудай Жоржнинг олдига келиб, унга қўлини узатди. Жорж унинг қўлларини қўйиб юборгиси келмасди. Шу заҳоти у Клотильданинг бармоқлари ҳам титраб кетганлигини, уни яна ўзига чорлаётганилигини ҳис қилди, унинг майнин қўллари сени кечирдим, яна ёнимга кел, деяётгандай эди. Жорж бу ипакдай қўлларни «Мен ҳамон сени севаман, мен сеникиман!» деган маънода қисиб қўйди.

Улар бир-бирларига кулиб, чараплаб, суюкли бир нигоҳ билан тикилиб туришарди.— Кўришгунча, афандим,— деди Клотильда нафис овози билан.— Кўришгунча, хоним,— деда шўхлик билан жавоб берди Жорж. Шундан кейин Клотильда нари кетди.

Жоржнинг атрофидан ҳамон табриклагани келганлар аримасди. Одамлар унинг олдидан дарё бўлиб оқмоқда эди. Ниҳоят, одамлар сийраклаша бошлади. Ҳамма табриклаб бўлди. Кейин Жорж Сюзаннани қўлтиқлаб олди-да, черковнинг катта залига чиқди.

Черков одам билан лиқ тўла эди. Ҳамма келин-куёвнинг ўтиб боришини томоша қилиш учун ўз жойини эгаллаганди. Дю Руа бошини баланд кўтариб черков эшигидан отилиб кираётган офтоб нурлари томон оҳиста қадам ташлаб

борарди. Унинг жисмини сарин бир шабада сийпалаб ўтди — бу чексиз, интиҳосиз баҳтиниг шабадаси эди. У ҳеч кимни пайқамасди. Елгиз ўзини ўйлаб бормоқдайди.

У өшикка етганда тўдаллашиб турган одамлар издиҳомими кўрди, бу сершовқин одамлар фақат уни деб, уни табриклигани келган одилар. Бутун Парижнинг кўзи унда, унга ҳамис билан боқар эди.

Кейин у бошини баланд кўтарди ва йироқларда, Иттифоқ майдонидан нарида депутатлар палатасини кўрди. Шунда назарида ҳозир мана шу Мадлен черковининг эшигидан Бурбон саройигача бир сакрашда етиб олишга қодир сезди ўзини.

У баланд пиллапоялардан оҳиста тушиб бораркан, зинанинг икки томонида одамлар минди-минди бўлиб уни қаршилашар эди. Лекин у одамларни кўрмасди. Ҳаёлан орқасига ўғирилиб қарап ва унинг офтоб нурларидан қамашиб кетган кўзларига ойна қаршисида жамалак сочларини тўғрилаётган де Марель хонимнинг сиймоси гавдаланарди, тўшакда унинг бу соchlari доимо ёноқларига тўкилиб ётарди.

1885

ТАРЖИМОНДАН

Ги де Мопассан (1850 — 1893) ўн тўққизинчи аср француз адабиётида чуқур из қолдирган юксак иқтидорга эга бўлган реалист адилардан биридир. «Азизим» Мопассанинг жаҳон реалистик адабиётининг тараққиётига улкан ҳисса бўлиб қўшилган асарларидан. Бу асарнинг дунё юзини кўрганига юз йилдан ошди. У дунё китобхонларининг севимли асарларидан бири сифатида қўлдан қўйилмай ўқилиб келинади. Роман ўша йилиёқ рус тилига таржима қилинган ва буюк адаб Л. Н. Толстойнинг таҳсинига сазовор бўлган эди.

Романда Мопассан ўн тўққизинчи аср француз ҳаётининг гоядга ўтқир масалаларини қўтариб чиқди. Айтиш мумкинки, «Азизим» дунё адабиётида колониализмга қарши нафрат билан ёзилган энг биринчи асарлар қаторида туради. Франция ўша пайтларда бошқа мамлакатларни босиб олиш сиёсатини олиб борар, у Тунисни босиб олган, жаҳоннинг кўпина ерларида, жумладан, Хинди-Хитойда талончилик урушига кирган эди. Мопассан ўз романида мана шу ҳодисаларни асос қилиб олди ва фақат «Тунис» сўзи ўрнига «Марокаш» деб ишлатди.

«Азизим» романи ўша давр француз сиёсатдонларининг ва улар қўлида кўғирчоқ бўлган буржуа журналистларининг ҳаётини, сиёсий найрангбозликларини, фаҳш ва разолат билан тўлган маънавиятларини аёвсиз суратда очиб ташлайди. Роман ўз ҳаққонийлиги билан замонасида шуҳрат қозонган эди. Ўша замон француз танқидчиларидан бири Мопассанинг «Азизим» романини «шафқатсиз суратда ҳақиқатни сўйловчи қудратли асар» деб атаган эди.

Роман, гарчи журналистлар ҳаётидан олиб ёзилган бўлса-да, лекин уни фақат шу мавзу атрофидагина тушуниш хато бўлур эди. Мопассан ўз авантюрист қаҳрамони, оддий деҳқоннинг фарзанди, кейинчалик буржуа матбуотининг ўтакетган «учар» қаламкашларидан ва қаламкашлик орқасида сиёсатдонлардан бирига айланиб кетган, фақат ўз мишишини ўйлайдиган, фақат ўз манфаатинигина билади-

ган ва шу икки нарсани таъминлаш йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган Жорж Дюруя тақдири орқали буржуа жамиятининг иллатларини ва бу иллатлар инсон тақдирининг шаклаланинида қанчалар даҳшатли бир роль ўйнашини ёрқин тасвирида беради.

Узбек китобхонлари Мопассанинга бугунгина ўқиётганлари йўқ. Бундан қарийб йигирма йиллар муқаддам 1955 йилда Узбекистон Ҷавлат нашриёти Ги де Мопассанинг бир жиҳдлик ҳикоялар тўпламини заҳматкаш таржимонлардан бири Зумрад таржимасида босиб чиқарган эди.

Мопассан ўн тўққизинчи аср француз классик адабиётининг машҳур ҳикоянависларидангина эмас, балки, талантининг миёёси эътибори билан Флобер, Золя, Анатоль Франс, Альфонс Доде сингари жаҳонга машҳур романнавис санъаткорлари қаторида туради. Мопассанинг «Азизим», «Ҳаёт» сингари романлари жаҳон адабиётининг дурдоналаридан саналади.

У дунё адабиётининг бир қанча буюк намояндаларига кучли таъсир ўтказган.

Унинг прозаси шабадаларини Ф.М. Достоевский романларида ҳам, Эрнест Хемингуэй прозасида ҳам сезиш мумкин. Бу илҳом берувчи прозадир.